„Suferința nu se dă la frați..."

Mărturia Lucreției Jurj despre rezistența anticomunistă din Apuseni (1948 - 1958)

REMEMBER

LITERATURĂ ȘI TOTALITARISM

Cornel Jurju

Cosmin Budeancă

CORNEL JURJU • COSMIN BUDEANCĂ

„Suferinţa nu se dă la fraţi..." Mărturia Lucreţiei Jurj despre rezistenţa anticomunistă din Apuseni (1948-1958)

***Colecţia:** REMEMBER Seria: Literatură şi totalitarism*

Coordonator: Ruxandra Cesereanu

Coperta: Mihai Benea

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:
JURJU, CORNEL
Suferinţa nu se dă la fraţi...: mărturia Lucreţiei Jurj despre rezistenţa anticomunistă din Apuseni (1948-1958) / Cornel Jurju, Cosmin Budeancă. – Cluj-Napoca: Dacia, 2002 284p.; 14.5x20.5 cm (Remember. Literatură şi totalitarism) ISBN: 973-35-1350-4

1. Budeancă, Cosmin

821.135.1-94

Cluj-Napoca 3400, str. Ospătăriei nr. 4, tel /fax: 064/42 96 75 e-mail: edituradacia@hotmail.com, www.edituradacia.ro Bucureşti: Oficiul poştal 15, sector 6
str. General Medic Emanoil Severin nr. 14
tel. 01/315 89 84, fax: 01/315 89 85 Satu Mare, 3600, B-dul Lalelei R13 et. VI ap. 18 tel. 061/76 91 11; fax: 061/76 91 12 Căsuţa poştală 509; Piaţa 25 octombrie nr. 12 www.multiarea.ro Baia Mare, 4800, str. Victoriei nr. 146 tel./fax: 062/21 89 23

Redactor: Dan Damaschin

Tehnoredactor: Nelia Daniela Roman
Comanda nr. 4472
CORNEL JURJUCOSMIN BUDEANCĂ

„Suferinţa nu se dă la fraţi...“

Mărturia Lucreţiei Jurj despre rezistenţa anticomunistă din Apuseni (1948-1958)

Prefaţă de DORU RADOSAV

EDITURA DACIA Cluj-

Napoca, 2002

ISTORIA SUBIECTIVĂ

Cartea de faţă este rezultatul unui dialog purtat cu instrumentele istoriei orale, cu un personaj care, la prima vedere, îşi povesteşte viaţa, pe traiectoria unui interviu narativ biografic. „Povestea vieţii", dincolo de un act de comunicare în sine, primeşte în cazul Lucreţiei Jurj semnificaţii aparte, întrucât ea reconstituie un destin individual la întâlnirea acestuia cu marea istorie. în fond, această simplă poveste a vieţii este o mărturie cu valoare incontestabilă de sursă istorică, deoarece naratorul, în cazul de faţă, a fost un participant activ la evenimentele istorice din a doua jumătate a secolului XX.

Biografia LucreţieiJurj a fost marcată şi articulată de fenomenul rezistenţei armate anticomuniste din Munţii Apuseni, aşadar de o angajare în prima linie a opoziţiei faţă de instaurarea regimului comunist în România.

Relevanţa mărturiei sale stă în această relaţie instituită între biografie şi istorie, întrucât nu orice biografie transmite în mod direct şi istorie, ci doar în acele cazuri în care povestea aparţine unui personaj implicat în asamblarea „marii istorii”. Povestea vieţii Lucreţiei Jurj este, înainte de toate, izvorul istoriei, deoarece consacră această „mare istorie ” la nivelul unei istorii „ trăite ” nu numai în plan individual, ci şi colectiv, ea fiind actor sau subiect al istoriei colective reprezentate de rezistenţa organizată anticomunistă. Destinul ei individual s-a conectat total la destinul colectiv al celor care au asumat atitudini active faţă de instaurarea comunismului în România. în biografia ei, cel puţin unul-două decenii sunt alocate „marii istorii", ea fiind, prin urmare, participantă

la evenimentele care au marcat istoria recentă a României. în momentul în care ea îşi narează propria viaţă în cuprinsul acestei cărţi, îşi converteşte ipostaza de participant în cea de narator şi, implicit, în cea de autor în elaborarea discursului istoriografie.

Aceste variabile în ipostaza Lucreţiei Jurj definesc, în esenţă, mecanismele istoriei orale. Ea este un narator, un autor de istorie privilegiat, în sensul că înainte de a scrie (comunica) istoria, ea, „cum grano salis”, a făcut istorie. Reconstituirea trecutului în acest caz se petrece în mod direct prin rememorarea propriei vieţi. Se elaborează, aşadar, o relaţie de verosimilitudine – după formula lui Karl Popper – între adevărul realităţii istorice şi reprezentarea acesteia în naraţiunea istorică. Această verosimilitudine în istoria orală are o valoare de autenticitate şi nu neapărat de adevăr istoric.

Pe de altă parte, din perspectiva obiectivitătii istorice, mărturia Lucreţiei Jurj este în egală măsură o reconstituire istorică şi o retrăire a propriei vieţi, în condiţiile în care această rememorare reactivează în trăirea adiacentă povestirii din prezent drame, suferinţe de altădată şi induc multă subiectivitate (emoţii, sensibilităţi etc.). Povestirea propriului trecut se face printr-o memorie „ulcerată", violentată de suferinţele prin care a trecut. Putem subscrie fără nici o rezervă la această subiectivitate pentru că istoria orală, prin reconstituirea istoriei trăite, celebrează subiectivitatea, ştiut fiind faptul că întotdeauna istoria-realitate a fost o istorie trăită de oamenii trecutului. Acest tip de istorie trăită, reconstituită prin releul oralităţii, poate fi un discurs istoriografie paralel la ceea ce este istoria oficială, istoria „ tare ” sau o istorie complementară.

Această carte poate fi adjudecată literaturii memorialistice care a debordat după 1989 şi care este circumscrisă unei biblioteci interzise, întrucât se ocupă de subiecte-tabu (rezistenţa anticomunistă, universul concentraţionar, disidenţa). Spre deosebire de alte lucrări memorialistice, ea este o carte provocată de istoricul oralist. Ea s-a elaborat, totuşi, dinspre o presiune

interioară a femeii luptătoare din munţi, pentru a depune mărturie despre dramele de care a avut parte, o carte care elaborează personaje din fatalitatea amintirilor tragice, iar pe de altă parte, ea s-a realizat din imperativele exterioare, circumscrise discursului public, ale istoriei interzise atâtea decenii. Prin urmare, cartea este o mărturie a unui om simplu, care nu are emfaza auctorială a literaturii memorialistice apărute după 1989. Lucreţia Jurj îşi povesteşte „istoria ei", care în mod indirect a fost şi istoria noastră, nespusă dar împărtăşită.

Meritul celor doi tineri istorici oralişti, Cornel Jurju şi Cosmin Budeancă, este de a recupera o astfel de istorie şi a-i conferi semnificaţiile unui discurs istoriografie de mare actualitate, care trebuie, însă, ferit de orice induceri hagiografice, atât de frecvente în scrisul istoric de la noi.

Prof. univ. dr. DORU RADOSAV

ARGUMENT

Până în 1989, comunismul românesc a fost lipsit de istorie, sau a avut o istorie oficială, profund mistificată. După prăbuşire, comunismul a intrat imediat sub lupa, mai mult sau mai puţin obiectivă, a cercetării istoricului. Cu toate acestea, problemele au continuat să existe. Arhiva comunismului s-a dovedit greu accesibilă, lucru care se petrece şi în prezent, în împrejurările în care fonduri întregi de documente au fost şi sunt administrate discreţionar de către diferite instituţii, sau chiar distruse (vezi cazul Berevoieşti). Pe de altă parte, arhiva scrisă produsă în 50 de ani de regim totalitar cuprinde, din punct de vedere calitativ, deficienţe, la rândul lor semnificative.

Constatăm aici caracterul ideologizat şi chiar „prefabricat" al documentului de arhivă, cu deosebire în punctele sensibile ale istoriei comunismului: rezistenţa anticomunistă, sistemul concentraţionar, naţionalizările, colectivizarea agriculturii etc.

Iată de ce, în condiţiile date, singurul „remediu" rămâne memoria celor care au trăit experienţa comunistă, în poziţiile sale privilegiate, dar mai cu seamă în cele tragice. Tehnic vorbind, conservarea memoriei acestei perioade pentru posteritate poate fi realizată prin intermediul memorialisticii individuale, sau într-un cadru instituţionalizat, prin înregistrarea, pe criterii tematice bine delimitate, a diferitelor experienţe personale. începând din 1997, această ultimă variantă a fost adoptată şi de către Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, în cadrul căreia s-a constituit un Institut de Istorie Orală, orientat spre „achiziţionarea" şi „stocarea" memoriei în general şi a memoriei comunismului, în special. O primă temă de cercetare avută în vedere, a fost rezistenţa armată anticomunistă din munţii României. Pentru aceasta, Institutul de Istorie Orală a realizat mai multe cercetări de teren, în Munţii Rodnei, Bucovina, Munţii Făgăraş, Banat, Zarand şi Munţii Apuseni. Din zona Apusenilor a fost cercetată activitatea a trei importante grupuri de rezistenţă: „Şuşman", „Capota-Dejeu" şi „Cruce şi Spadă". Pentru grupul „Şuşman", în perioada 1998-1999 au fost efectuate trei campanii de documentare, pe parcursul cărora au fost intervievate un număr de peste 30 de persoane, participanţi direcţi sau martori la evenimente.

Dintre interviurile realizate s-a detaşat, prin spectaculozitatea, conţinutul şi rigurozitatea informaţiei, cel cu Lucreţia Jurj, singurul membru al grupului „Şuşman" care a supravieţuit comunismului. De altfel, alături de Maria Plop (din grupul „Arnăuţoiu-Arsănescu"

din Făgăraş), Lucreţia Jurj s-a numărat printre puţinele femei care au făcut parte dintr-un grup de partizani şi singura care mai este în viaţă. Au fost câteva dintre motivele care ne-au condus spre ideea dezvoltării interviului iniţial într-unul de profunzime cu caracter biografic, prin care să punem în evidenţă un important episod de istorie locală, reprezentat de activitatea grupului de partizani de la Răchiţele, dar şi intimităţile unei experienţe personale de excepţie.

Sub aspect metodologic, interviul a fost realizat pe baza unui chestionar întocmit în prealabil şi în care am încercat să anticipăm temele principale de discuţie. Chestionarul a fost redactat pornind de la materialul oral sau scris existent despre activitatea grupului „Şuşman”. în acelaşi scop, au avut loc câteva discuţii preliminare, în care s-a urmărit construirea unei relaţii de încredere cu intervievatul, dar şi obţinerea unor date biografice necesare completării chestionarului. Iniţial au fost avute în vedere următoarele probleme: copilăria şi adolescenţa; căsătoria cu Mihai Jurj; primele legături cu partizanii (Leon Şuşman şi Teodor Şuşman); intrarea în grupul „Şuşman”; organizarea grupului; relaţia cu populaţia din zonă; conflictele cu autorităţile; pierderile suferite de grupul „Şuşman”; viaţa pe munte (alimentaţia, îmbrăcămintea, condiţiile de habitat, igiena corporală, viaţa religioasă etc.); arestarea, anchetele şi procesul; anii de închisoare; eliberarea şi reintegrarea socială. Ulterior, structura chestionarului a fost sensibil dezvoltată, fiind inserate teme noi, apărute în timpul discuţiilor. Interviul propriu-zis a fost realizat pe parcursul a nouă întâlniri, desfăşurate în perioada 26 noiembrie 2000 – 9 februarie 2001, fiind înregistrate 11 casete care însumează peste 16 ore. Informaţia de pe casete a fost transcrisă respectându-se cu fidelitate conţinutul şi particularităţile de limbaj şi

exprimare. Redactarea finală a interviului a reclamat, însă, anumite reformulări impuse de nevoia unei coerenţe şi cursivităţi sporite a textului. Orientate, aşadar, spre o mai bună sistematizare a informaţiei, intervenţiile făcute în text nu au afectat forma şi cu atât mai puţin fondul mărturiei, care şi-a păstrat autenticitatea.

Interviul Lucreţiei Jurj debutează cu primele amintiri din satul natal, Scărişoara Nouă, dar şi cu anii de refugiu din cel de-al doiea război mondial, continuă cu povestirea experienţei de luptător anticomunist în cadrul grupului „Şuşman” (1950-1954), a procesului şi detenţiei (1954-1964), încheindu-se cu relatarea mai succintă a perioadei care a urmat eliberării, atât înainte cât şi după 1989. Acoperind un segment cronologic extins, pe lângă aspectul cantitativ al informaţiei, mărturia Lucreţiei Jurj parcurge dintr-o perspectivă personală câteva dintre fenomenele majore ale istoriei României în secolul al XX-lea (reforma agrară din 1921; dictatul de la Viena; al doilea război mondial; comunizarea societăţii româneşti; revoluţia din 1989 etc.), fiecare dintre ele reliefând „imixtiunea” marilor evenimente la nivelul existenţei şi al destinului individual. De altfel, studiul care precede interviul Lucreţiei Jurj încearcă să ofere o imagine de ansamblu asupa activităţii grupului Şuşman”, punând în evidenţă într-o formă şi mai clară acest raport dintre „istoria mare” şi „istoria celor mici”. Pe de altă parte, studiul oferă posibilitatea unei viziuni comparative între poziţia oficială, a autorităţilor comuniste faţă de rezistenţa din munţi şi percepţia celor implicaţi direct, a celor care au dat substanţă fenomenului. Clivajul între cele două perspective, subliniat deopotrivă de documentele de arhivă şi mărturiile orale folosite, este sub multe aspecte semnificativ, putând fi constatat atât la nivelul conţinutului, cât şi al simbolisticii de exprimare. Spre exemplu, în documentele oficiale (ale Miliţiei şi

Securităţii), luptătorii anticomunişti din munţi sunt etichetaţi drept „bandiţi” sau „tâlhari”, în vreme ce pentru marea parte a populaţiei au fost asimilaţi prin intermediul unor formule antinomice, cum ar fi „fugari” sau „partizani”. Mai mult, pentru aceeaşi lume a satului, prin apelativele „bandiţi” şi „hoţi”, îi găsim identificaţi, de fapt, pe reprezentanţii regimului comunist (securişti, miliţieni, activişti de partid, informatori). Se întâlnesc, prin urmare, două tipuri de subiectivităţi, prima dintre ele însuşită pe filieră ideologică, iar cea de-a doua întemeiată, şi tocmai de aceea legitimă, pe un sentiment anticomunist larg răspândit în România, la sfârşitul anilor ’40 şi în anii ’50. Este o ambivalenţă din care cititorul îşi va putea clădi o imagine despre procesul şi consecinţele instaurării comunismului la nivel local, în cazul de faţă în ţinutul Huedinului.

Cornel Jurju
Cosmin Budeancă

LUPTĂTORII ANTICOMUNIŞTI DIN APUSENI GRUPUL „ŞUŞMAN“

Dincolo de sobrietatea unor analize cauzale pe tema instaurării comunismului, la modă în cercetarea fenomenului, ne permitem să apreciem că de la sfârşitul anului 1944, România a căpătat forma unui uriaş laborator experimental, postura de cobai fiind atribuită societăţii româneşti. în cealaltă parte, din poziţia de coordonatori şi în acelaşi timp de executanţi ai sinistrului experiment, s-au aflat Uniunea Sovietică şi Partidul Comunist. Diferenţa avea să fie aceea că pe post de bisturiu sau eprubetă a fost folosită mitraliera, respectiv teroarea şi crima. Obiectivul urmărit era comunizarea societăţii româneşti printr-o transformare, de fapt degenerare, la nivelul parametrilor săi definitorii (politici, economici, sociali, spirituali, culturali, educaţionali etc.).

Desigur că acest marş tragic spre comunism a trecut prin câteva etape, fiecare fiind echivalentă cu o redimensionare a influenţei Partidului Comunist în lumea românească. Perioada august 1944 – martie 1945 i-a adus pe comunişti la putere, ce-i drept, în formula unor guverne de coaliţie, în care mai intrau liberali şi ţărănişti şi care au fost conduse succesiv de generalii Constantin Sănătescu şi Nicolae Rădescu.[1] în august-septembrie 1944 s-au mai consumat două momente de o importanţă covârşitoare prin care au fost create premisele ca România, din punct de vedere politic şi economic, să intre sub controlul decisiv al URSS. Mai întâi, la 31 august, armata roşie a ocupat Bucureştiul. Au urmat 14 ani în care trupele generalisimului Stalin s-au „împământenit” în România îndeplinind un rol esenţial în procesul de comunizare. Consecinţe similare a produs şi armistiţiul semnat la Moscova în 12 septembrie 1944, care a oferit Kremlinului pârghiile necesare pentru a

direcţiona evoluţia realităţilor politice şi economice din România.[2]

Intrarea României în sfera de influenţă rusească a cunoscut o primă concretizare la 6 martie 1945, când, prin intervenţia directă a Uniunii Sovietice, la Bucureşti a fost instaurat guvernul Groza. Dominat de comunişti, cabinetul Groza era în realitate un executiv minoritar, care nu reprezenta voinţa majorităţii românilor, antiruşi şi anticomunişti. Din această cauză, noul guvern s-a confruntat de la început cu o criză de legitimitate, fiind recunoscut oficial de Statele Unite şi Marea Britanie abia la 4 februarie 1946 şi numai după ce a fost lărgit cu doi miniştri fără portofoliu, unul de la ţărănişti (Emil Haţieganu), iar celălalt de la liberali (Mihai Romniceanu). Totuşi, legalizarea guvernului Groza s-a dovedit a fi o mare greşală tactică din partea puterilor occidentale, care, prin actul recunoaşterii, renunţau înainte de organizarea alegerilor la singurul mijloc eficient prin care ar fi putut exercita presiuni asupra puterii comuniste din România, impusă în mod abuziv.[3]

Eliberat de complexul legalităţii internaţionale, guvernul Groza s-a lansat imediat în pregătirea alegerilor prin care puterea comunistă trebuia cu orice preţ confirmată. Campania electorală a prilejuit un comportament mai mult decât incisiv din partea blocului comunist, administraţia, Poliţia şi Jandarmeria fiind utilizate pe o scară foarte largă şi în sens partizan. în aceste condiţii, adversarii comuniştilor – naţional ţărăniştii, liberalii şi social-democraţii lui Titel Petrescu – au avut de suportat rigorile unei campanii electorale extenuante, în care obstrucţiile, hărţuielile, arestările au fost regula. Păstrate în nota campaniei, alegerile din 19 noiembrie 1946 s-au desfăşurat într-o atmosferă tensionată, amplificată de aroganţa şi agresivitatea delegaţilor comunişti din secţiile de votare. Rezultatul scrutinului, conform datelor oficiale consacra „victoria lejeră” a comuniştilor cu 70% din voturi. în realitate, succesul obţinut de comunişti era rezultatul unui

fals de proporţii, în condiţii normale PNŢ putând câştiga alegerile cu aproximativ 70%, expresie a încrederii de care se bucura, poate, cel mai democratic partid politic românesc al momentului.[4]

Beneficiind de o poziţie solidă în Adunarea Naţională, dar şi de conjunctura favorabilă apărută o dată cu semnarea Tratatului de Pace de la Paris dintre România şi puterile învingătoare în război (februarie 1947), Partidul Comunist s-a angajat în „opera” de lichidare efectivă a opoziţiei democrate. în vara anului 1947, în urma înscenării de la Tămădău, PNŢ a fost dizolvat, iar principalii săi lideri arestaţi. Procesul lotului ţărănist, din care au făcut parte Iuliu Maniu şi Ion Mihalache, a început la 29 octombrie 1947, principalul cap de acuzare fiind acela de trădare în favoarea „imperialiştilor occidentali”. Finalul parodiei, inspirată după modelul proceselor staliniste din anii '30, s-a dovedit predictibil. La 11 noiembrie, Tribunalul îi condamna pe Iuliu Maniu şi Ion Mihalache la închisoare pe viaţă, pedepse severe fiind pronunţate şi împotriva celorlalţi ţărănişti. în a doua parte a anului 1947 şi începutul anului 1948, celelalte două formaţiuni ale opoziţiei, PNL şi PSD (aripa Titel Petrescu) şi-au încetat în mod tacit activitatea.[5] A urmat ziua de 30 decembrie 1947 când Regele Mihai I al României a fost obligat să abdice, în aceeaşi zi decorativa Adunare Naţională proclamând Republica Populară Română.[6] Era decapitată în acest fel, ultima dintre instituţiile tradiţionale ale românilor şi totodată cel mai important bastion moral pe care românii îl puteau folosi împotriva comunismului: Monarhia.

Consecutiv subjugării totale a politicului, Partidul Comunist, supravegheat îndeaproape de consilierii sovietici, a trecut cu „mânie proletară” la distrugerea economiei capitaliste şi substituirea acesteia cu modelul economic stalinist. A fost avută în „atenţie” atât economia urbană cât şi agricultura, populaţia rurală fiind supusă, începând din martie 1949, unui coşmar prelungit, reprezentat de sistemul

cotelor obligatorii şi de colectivizare.[7] în acelaşi ritm halucinant, a continuat procesul de transfigurare/pervertire a atmosferei culturale-spirituale din România. Academia Română a fost bolşevizată, Biserica Ortodoxă a fost în bună măsură aservită propagandei oficiale, iar Biserica Unită, în toamna şi iarna anului 1948 a fost interzisă, înalţii săi ierarhi fiind arestaţi.[8]

Fără să intrăm în detalii, considerăm că din cele prezentate se detaşează cu claritate impresia că într-o perioadă de timp foarte scurtă, aproximativ între anii 1944-1949, Partidul Comunist, sprijinit din plin de Uniunea Sovietică, a reuşit să paraziteze un întreg edificiu politic, instituţional, economic şi social, destul de bine fundamentat în România şi să-l substituie cu sistemul sovietic. Istoricul Keith Hitchins, în lucrarea *România 1866-1947,* formulează în termeni sugestivi metamorfoza tragică trăită de societatea românească la sfârşitul anilor ’40: „Instituţiile şi spiritul care guvernaseră evoluţia ţării de pe la mijlocul secolului al XlX-lea îi aduseseră pe români mai aproape de Europa. în viaţa politică, guvernarea parlamentară le-a servit drept model, chiar dacă, practic, uneori nu a fost la înălţimea idealului; economia, încet dar nu mai puţin hotărât, s-a îndreptat către sistemul capitalist antreprenorial şi orientat către piaţă; structura socială a dobândit treptat un model occidental, care s-a manifestat prin predominaţia clasei mijlocii în viaţa politică şi economică interbelică; majoritatea intelectualilor şi oamenilor politici nu au şovăit în credinţa că erau o parte a Europei. începând cu 1944, această Românie avea să fie înlocuită cu o alta. După răsturnarea dictaturii lui Antonescu, cursul dezvoltării ţării s-a îndepărtat brusc de Europa, orientându-se către Răsărit”.

Impusă din exterior, această deviaţie severă de evoluţie, cu un efect profund distructiv asupra structurilor româneşti tradiţionale, foarte bine socializate la nivel de masă, a produs serioase nemulţumiri în rândul populaţiei. Drept

urmare, interacţiunea stat comunist-societate avea să fie marcată din start de un clivaj evident, orientat spre cristalizarea unei atmosfere conflictuale reale.

Lăsând la o parte anticomunismul interiorizat, tacit, cu o acoperire socială destul de largă, semnalăm că spiritul de frondă la adresa comunismului a produs şi forme concrete de opoziţie. Dintre acestea, gradul cel mai înalt de autenticitate l-a avut, probabil, rezistenţa armată din munţi, care s-a exprimat prin intermediul unor grupuri de partizani cu o componenţă numerică aflată în jurul cifrei de 10 persoane. Constituite mai ales din tineri, bărbaţi dar şi femei, membrii grupurilor de rezistenţă, deşi regimul a încercat să-i asimileze cu Mişcarea Legionară, au avut o apartenenţă politică diversă: ţărănişti, legionari, liberali etc. Sub aspect organizatoric, grupurile de partizani au fost lipsite de legături coerente, fiind mai degrabă creaţii spontane cu caracter local, dar care şi-au făcut simţită prezenţa din primii ani postbelici până spre sfârşitul anilor ’50 şi începutul deceniului următor. Reacţia autorităţilor la această formă de apărare în faţa agresiunii comuniste a fost întemeiată cu deosebire pe teroare şi represiune. Instrumentele calificate ale persecuţiei au devenit mult temuta Securitate, creată prin decretul nr. 1512 din 28 august 1948, Miliţia, înfiinţată la 23 ianuarie 1949 şi Procuratura Republicii Populare Române, al cărei obiectiv principal consta în „apărarea ordinii sociale şi orânduirii de stat”.[9] Eforturile angajate de cele trei instituţii pentru eliminarea rezistenţei din munţi, au avut un caracter continuu, cunoscând intensităţi deosebite între anii 1948-1953 şi apoi, după o perioadă de relaxare, între anii 1957-1960. Consecinţele au fost dintre cele mai dramatice, însemnând numeroase pierderi de vieţi omeneşti, mii de persoane condamnate la pedepse grele, inclusiv la muncă silnică pe viaţă sau la moarte. Din bilanţul tragic al represiunii declanşate de statul comunist împotriva partizanilor, nu au lipsit familiile distruse, precum şi

traumele diverse la care au fost expuse întregi comunităţi rurale, unele dintre ele vizibile şi astăzi.

Ca zonă de acţiune, grupurile de partizani s-au manifestat cu predilecţie în spaţiul submontan şi montan, care, fiind acoperit de vegetaţie forestieră, era mai greu accesibil Securităţii şi Miliţiei. în plus, muntele, datorită caracterului difuz al localităţilor, oferea condiţii mai sigure de aprovizionare şi, implicit, de supraveţuire. Mai trebuie spus că acest tip de opoziţie violentă împotriva comunismului nu a cunoscut o arondare uniformă în întreg spaţiul montan al României, geografia rezistenţei cuprinzând câteva zone cu o efervescenţă mai mare: Munţii Făgăraş (grupul „Ion Gavrilă Ogoranu", grupul „Arnăuţoiu-Arsenescu”); Munţii Banatului (grupul „Blănaru-Ionescu”, grupul colonelului „Uţă”), Bucovina (grupul „Macoveiciuc”, grupul „Cenuşă”, grupul „Vatamaniuc”); Munţii Apuseni (grupul „Şuşman”, grupul „Leon Şuşman”, grupul „Dabija”, grupul „Capota-Dejeu”, grupul „Cruce şi Spadă”) etc.

Apropiindu-ne de tema particulară a reconstituirii noastre, constatăm de la început că, alături de „Arnăuţoiu-Arsenescu” şi „Ion Gavrilă Ogoranu”, grupul „Şuşman” reprezintă unul dintre .cele mai semnificative repere ale rezistenţei anticomuniste româneşti. Denumirea grupului a fost dată de familia „Şuşman” din Răchiţele care a avut un rol determinant pe tot parcursul evenimentelor desfăşurate în zona Munţilor Vlădeasa în perioada 1948-1958. Aria de acţiune a acestui grup a fost relativ extinsă, deşi, cu o singură excepţie, toţi componenţii săi proveneau din corn. Răchiţele, raionul Huedin, jud. Cluj. Timp de un deceniu grupul a fost semnalat în zona localităţilor Răchiţele, Dealul Boţii, Beliş, Râşca, Scrind, Mărgău, Călăţele, Călata, Săcueu, Morlaca, Brăişor, Hodişu, Valea Drăganului, Lunca Vişagului, Traniş (raion Huedin, jud. Cluj), Scărişoara (raion Câmpeni, jud. Alba), Poiana de Vaşcău, Budureasa, Ferice, Bonteşti, Sudrigiu, Onceasa (raion Beiuş, jud. Bihor).

Activitatea grupului „Şuşman” în cele trei judeţe a fost favorizată în primul rând de amplasamentul localităţii Răchiţele, care, cu toate că era integrată administrativ în jud. Cluj, se învecina cu jud. Alba, dar şi cu jud. Bihor. în plus, moţii din Răchiţele, prin căile de comunicaţii montane, aveau legături strânse în regiunile Câmpeni şi Beiuş, atât din punct de vedere economic, cât mai ales al relaţiilor interumane. Această interdependenţă fusese consolidată în timpul celui de-al doilea război mondial, când, o dată cu ocuparea Huedinului de către armata maghiară, în septembrie 1940, pentru răchiţeni singurele posibilităţi de ieşire din munte au rămas Câmpeniul şi Beiuşul. După 1948, relaţiile personale avute în satele din judeţele Alba şi Bihor, mai ales de către familia Şuşman şi Mihai Jurj, aveau să fie menţinute şi utilizate pentru susţinerea activităţii grupului.

Din punctul de vedere al împrejurărilor istorice, grupul „Şuşman”, la fel ca alte grupări de partizani, a fost produsul direct al procesului de stalinizare forţată în care societatea românească a fost angajată după cel de-al doilea război mondial. Prima consecinţă majoră a acestui „derapaj de evoluţie”, cum am văzut mai sus, a constat dintr-o asumare monopolistă a actului politic de către PCR, prin suprimarea brutală a principalelor curente politico-ideologice care se manifestaseră în România până în momentul respectiv.

Această reconfigurare premeditată a sistemului politic, aflată într-o antinomie totală cu spiritul public, a fost unul dintre factorii care au condus la apariţia grupului de partizani de la Răchiţele. Teodor Şuşman senior, liderul grupului, deţinuse până în 1945 funcţia de primar al comunei Răchiţele. îl regăsim în această postură, fără a fi membru în vreun partid politic, cu deosebire în timpul guvernărilor liberale (1922-1928, 1930-1934) şi apoi în timpul războiului (1939-1945).[10] Cu astfel de antecedente, Şuşman s-a manifestat de la bun început ca opozant al regimului, refuzând propunerea de intrare în PCR şi realizând pe plan local o propagandă

electorală favorabilă Partidului Naţional Ţărănesc: „Are o atitudine complet ostilă şi de subminare a ordinii sociale de stat... în campania electorală din anul 1946, duce o vastă activitate pentru PNŢ Maniu”.[11] (Teofil Răchiţeanu) Conduita individuală faţă de comunism, exteriorizată de Teodor Şuşman încă din 1945 a fost influenţată şi de informaţiile pe care le avea despre realităţile din Uniunea Sovietică şi pe care nu ezita să le răspândească în rândul ţărănimii: „Taică-meu nu putea suferi venirea comuniştilor la putere. Fiindcă el citise o carte, *Pustiul roşu,* unde scria toată situaţia Rusiei, de la Nicolae împărat. Cum i-o omorât copiii, cum l-o arestat... El zâcea că asta îl aşteaptă şi pă el”. (Traian Şuşman, Teodor Suciu)

Atitudini similare, chiar dacă nu la fel de bine conturate, putem regăsi şi la alţi membri ai grupului „Şuşman”. Ioan Popa (zis Ciota), după datele pe care le deţinem, era membru al Partidului Naţional Ţărănesc, calitate în care şi-a exprimat public sentimentele pe care le avea faţă de regim, prin rostirea de lozinci anticomuniste şi chiar prin distribuirea de manifeste.[12] (Maria Popa) Foarte repede, acest tip de comportament, deloc neobişnuit într-un sistem politic normal, s-a lovit de intoleranţa şi intransigenţa agresivă a autorităţilor comuniste locale. Efect al unei viziuni primitive asupra exercitării actului politic şi administrativ, măsurile coercitive luate împotriva celor care îndrăzneau să susţină curente politice alternative au preliminat fuga/refugiul în pădure.

Aproape concomitent, frustrările politice au fost completate de ameninţările apărute din zona economicului, care puneau sub semnul întrebării,un întreg stil de viaţă şi de organizare comunitară. Sistemul cotelor obligatorii şi al naţionalizărilor avea să-i vizeze cu preponderenţă pe o parte a viitorilor partizani, care făceau parte dintr-o mică „burghezie rurală” ce trebuia lichidată. Din această perspectivă, Şuşmanii reprezentau una dintre cele mai înstărite familii din zona Huedinului. Definit chiar în

documentele Miliţiei ca un mic „industriaş şi comerciant al lemnului”, Teodor Şuşman avea în localitatea Răchiţele două gatere de tăiat cherestea cu o capacitate de producţie semnificativă. Materialul semifabricat obţinut era stocat într-un depozit din Răchiţele, de unde era comercializat direct sau transportat în alte zone ale României. De pe la jumătatea anilor ’20, Teodor Şuşman mai deţinea, în regim privat, un magazin sătesc aprovizionat cu diverse mărfuri, de la alimente la îmbrăcăminte sau încălţăminte.[13] (Vasile Moldovan, Nicolae Neag, Traian Şuşman) în aceste condiţii, cele 7-8 hectare de pământ nu aveau decât o importanţă secundară, fiind exploatate în cea mai mare parte ca fâneaţă pentru întreţinerea a două vaci, doi boi, un cal şi aproximativ 30 de oi. Gospodăria propriu-zisă, în care lucrau şi doi angajaţi (slugi) era foarte bine organizată şi administrată, fiind formată dintr-o casă impunătoare, un grajd, o grădină foarte mare cultivată cu pomi fructiferi, în care se găseau şi 290 de familii de albine: „Aveam o gospodărie frumoasă. Excepţională! Aveam 290 de familii de albine, sistem nemţesc, de care mă ocupam. Mie îmi plăcea gospodăria... Cine trecea pe acolo zicea: *Ăsta-i raiu’ lu Şuşman*(Traian Şuşman) Din familii cu o situaţie materială stabilă, proveneau şi alţi membrii ai grupului. Mihai şi Lucreţia Jurj, împreună cu părinţii, aveau în exploatare trei gatere de tăiat cherestea. (Lucreţia Jurj) Ipan Popa (zis Ciota), pe lângă pământ, avea în Călata o cârciumă privată, iar Gheorghe Mihuţ un gater pentru confecţionat cherestea. (Maria Popa, Sofia Sârzia, loan Mihuţ) După constituirea structurilor comuniste locale, tocmai această condiţie materială mai bună, care oferea o anumită independenţă în relaţia cu statul, a devenit sursa multor probleme. Măcinată de complexul propriei fragilităţi, puterea comunistă nu avea nevoie de indivizi independenţi, ci de o masă amorfă, inhibată şi prin urmare, controlabilă. Integrat într-o asemenea tendinţă, Şuşman devenea „duşmanul de clasă”, care trebuia neutralizat fie şi printr-o excludere totală din

comunitate. Primele represalii nici nu s-au lăsat foarte mult aşteptate. îfl 1945, Teodor Şuşman a fost înlăturat din funcţia de primar al comunei Răchiţele, pentru ca peste doi ani să-i fie închis magazinul, după ce fusese, se pare, jefuit chiar prin complicitatea primarului Suciu Paşcu (a Bonţii). (Nicolae Neag, Nicolae Giurgiu, Catrina Giurgiu) A urmat sechestrarea depozitului de cherestea, materialul existent fiind valorificat în interes personal de către acelaşi Suciu Paşcu. (Teofil Răchiţeanu) Consecinţa imediată a abuzurilor săvârşite, a fost radicalizarea atitudinii lui Teodor Şuşman faţă de puterea comunistă, a cărei nocivitate nu mai era o abstracţiune, ci un fapt cât se poate de real şi grav: „O intrat în conflict cu regimu' pentru că i-o confiscat prima dată materialu' ăla lemnos care l-o avut. Pă urmă o fost deocheat... Şi el mai făcea şi propagandă anticomunistă". (Vasile Moldovan)

Dar ceea ce îl făcea şi mai indezirabil pe Şuşman în percepţia autorităţilor comuniste locale, raionale sau judeţene, era prestigiul şi autoritatea de care beneficia atât în Răchiţele, cât şi în întreaga regiune a Huedinului, Câmpeniului şi Beiuşului. Teodor Şuşman intrase în conştiinţa colectivă a zonei încă din anii '20 când a militat cu succes pentru împroprietărirea moţilor cu pădurile şi păşunile de pe Vlădeasa, care până atunci aparţinuseră unor mari proprietari din Imperiul Austro-Ungar. încercând să ofere o cât mai mare rezonanţă acţiunilor revendicative, Teodor Şuşman, împreună cu Amos Frâncu şi Protopopul ortodox Aurel Munteanu au organizat la Huedin mai multe adunări ale moţilor. Pentru aceeaşi cauză, în 1925 cei trei erau primiţi în audienţă de către Regele Ferdinand I al României.[14] Soluţionat pozitiv, demersul făcut în sprijinul moţilor l-a transformat pe Teodor Şuşman nu numai într-un personaj cunoscut, ci şi foarte popular: „Tata s-o întors acasă cu Amos Frâncu şi le-o spus oamenilor ce-o hotărât, ce le-o promis Regele. Era un sfânt în faţa lor. Vă spun sincer. îl apreciau din cale afară de mult". (Traian Şuşman) Primind o

aură legendară, episodul audienţei la Rege se regăseşte şi astăzi în memoria colectivităţii din Răchiţele: „Atunci Şuşman o mers la Bucureşti şi-o vorbit pentru apărarea dreptului moţilor. 0 vorbit 45 de minute [la Rege]. Era un om foarte bun...” (Vasile Moldovan) Pe Teodor Şuşman îl regăsim la fel de angajat în rezolvarea problemelor comunităţii în anii celui de-al doilea război mondial. De această dată, tot din poziţia de primar, el a avut un rol decisiv, cu evidente semnificaţii umanitare, în aprovizionarea comunei Răchiţele. Aşa cum am mai arătat, după intrarea Huedinului în perimetrul de ocupaţie maghiară, localităţile de munte au rămas într-o zonă izolată şi destul de greu accesibilă. Ca urmare, timp de patru ani Teodor Şuşman a făcut eforturi deosebite pentru a asigura alimentarea corn. Răchiţele peste munte, prin Câmpeni şi Beiuş: „Şi când o fost Ardealul cedat la unguri noi am fost ocupaţi de români nu de unguri, graniţa o fost la Călata... Şuşman aducea la Câmpeni cereale. Da’ mergea pân’ Regat. Nu ştiu pă unde mergea şi aducea grâu la Câmpeni şi mergeam noi cu carele”. (Nicolae Neag) „...banul lui o adus mâncare că aici murea lumea de foame. El o mărs şi s-o trudit şi-o adus de la Câmpeni cereale peste munţii ăştia iarna. Aducea bucate pe banii lui şi cu sacii lui. Că nu lăsa lumea să moară de foame aici. Şi dădea la lume şi iată că tăţi după aia s-o întors. Le-o luat viaţa”. (Catrina Giurgiu) Alături de asemenea gesturi cu un foarte mare ecou, Şuşman a câştigat respectul consătenilor şi al celor care l-au cunoscut prin biblioteca pe care o avea la domiciliu şi mai cu seamă prin educaţia oferită celor cinci copii: Teodor (absolvent al Liceului Militar din Târgu Mureş); Traian (absolvent al Liceului nr. 2 de băieţi din Cluj-Napoca); Visalon, Emil şi Romulica (care din cauza războiului şi apoi a situaţiei familiei nu şi-au putut finaliza studiile liceale). Construite în timp, statutul moral şi, implicit, influenţa pe care Teodor Şuşman o exercita asupra moţilor din regiunea Vlădesei, au luat forma unei veritabile şi, în acelaşi timp, greu digerabile sfidări la adresa regimului: „Cineva o pârât

că nu poate organiza aici partid şi nu se înscriu oamenii din sat în Partidul Comunist din cauza lui Şuşman, că îi minte Şuşman că el îi contra comunismului şi oamenii s-ar înscrie dacă nu i-ar minţî el”. (Teodor Suciu) Rezolvarea situaţiei create, destul de stânjenitoare pentru autorităţi, nu putea depăşi obiceiurile vremii, anume înlăturarea totală din viaţa socială prin metoda încarcerării: „Pentru că ei o fost o familie de elită, o familie mai [deosebită], şi comunismu’ în ei o lovit”. (Vasile Moldovan)

De altfel, similar marii majorităţi a grupurilor de partizani anticomunişti, tentativa de arest eşuată a fost elementul ultim, decisiv, care a făcut posibilă apariţia grupului „Şuşman”. La 18 august 1948, o echipă de jandarmi se prezenta la domiciliul lui Teodor Şuşman senior cu intenţia de a-l aresta. Cum nu era acasă, ci la gaterul din Valea Firii, jandarmii l-au arestat pe Visalon Şuşman. Alături de acesta a mai fost reţinută cel puţin încă o persoană, care se găsea în gospodăria familiei Şuşman, însă identitatea acesteia nu poate fi stabilită cu claritate din cauza caracterului confuz al informaţiilor pe care le oferă asupra acestui moment mărturiile supraveţuitorilor şi documentele Miliţiei. Decizia de arestare, cu o importanţă crucială în formarea grupului „Şuşman”, a fost pregătită, la fel ca sechestrarea depozitului de cherestea sau jefuirea magazinului, cu aportul substanţial al primarului comunist din Răchiţele, Suciu Paşcu (a Bonţii): „Suciu Paşcu a fost toată nenorocirea familiei noastre”. Aceasta este constatarea lui Traian Şuşman, confirmată deplin de înseşi concluziile autorităţilor comuniste: începe prin a-l raporta pe Şuşman Teodor şi pe fiii săi Şuşman Teodor jr., Şuşman Traian, Şuşman Visalon, ca uneltitori contra ordinii sociale în stat. Raportează fapte adevărate şi neadevărate despre Şuşman”. Pe lângă posibila morbiditate a personajului, care nu poate fi exclusă,

comportamentul lui Suciu Paşcu se explică prin relaţia conflictuală pe care o avea cu Teodor Şuşman sn. Până la un punct, cei doi erau destul de apropiaţi, Suciu Paşcu fiind chiar asociat cu Şuşman la administrarea magazinului din Răchiţele. De la mijlocul anilor '30, relaţiile dintre ei au cunoscut o puternică deteriorare, fapt care a fost speculat după 1945 de către comunişti în sensul scindării şi apoi al controlării comunităţii. Acestea au şi fost împrejurările în care Teodor Şuşman a fost înlocuit din funcţia de primar cu Suciu Paşcu, deşi nici el nu dovedise până atunci simpatii comuniste, fiind etichetat de Miliţie, drept „manist" sau „comunist de conjunctură".[15]

Revenind la Visalon Şuşman, trebuie spus că, după arestare, a fost transportat la Postul de Jandarmerie din Călăţele pentru a fi anchetat şi eventual transferat la Cluj. în aceeaşi zi,»datorită neglijenţelor cu care a fost efectuată paza, a reuşit să evadeze şi să ajungă în Valea Firii unde s-a întâlnit cu tatăl său. (Traian Şuşman) Fiind într-un sat vecin, unde a aflat despre cele întâmplate, Traian Şuşman nu s-a mai întors acasă, luând legătura cu ceilalţi doi membri ai familiei, în seara zilei de 18 august. (Traian Şuşman)

Raziile desfăşurate la Răchiţele, în 18 august, i-au vizat şi pe apropiaţii lui Teodor Şuşman sn., Ioan Bortoş şi Teodor Suciu. Cum a eşuat şi arestarea lor, primul fiind în pădure iar cel de-al doilea la Cluj, în 19 august, Ioan Bortoş şi nepotul său, Teodor Suciu, s-au întâlnit cu Şuşmanii în pădurea de lângă Răchiţele: ,,[Ne-am întâlnit] aci în pădurea asta deasupra. După ce m-am întâlnit în fiecare zi era plin aici de Miliţie şi Securitate, să ne aresteze. Aşa am devenit fugari". (Teodor Suciu) Teodor Şuşman jr. se întorcea în 19 august din Banat şi cum în Huedin a fost informat de un cunoscut despre situaţia creată în Răchiţele, a luat imediat decizia de a se alătura tatălui şi celor doi fraţi: „El o vinit pă drumuri lăturalnice, prin Mărgău şi o trecut în munţi ca să vie la Valea Firii, la taică-meu". (Traian Şuşman) Au fost

două zile pline de tragism, la finalul cărora, din familia Şuşman mai rămâneau în Răchiţele numai trei persoane: Catrina (soţia lui Teodor Şuşman), precum şi copiii mai mici, Emil şi Romulica, ambii având sub 18 ani. Ceilalţi îşi vor mai vedea satul şi cu atât mai puţin gospodăria, numai din întâmplare şi cu riscuri foarte mari: „Dacă aşa o fost să fie, în zadar încerci să faci altfel. Şi tăt ţâu minte pasajul ăsta şi de asta nu-l condamn pă tata, Dumnezeu să-l ierte, că nu s-o prezentat la hoarda asta comunistă să-şi bată joc de el. El murea cu ei de gât acolo în Securitate. Era un om foarte dârz, capabil de multe lucruri... El o fost hotărât că nu se predă numai mort şi aşa o şi făcut”. (Traian Şuşman)

Aproximativ în aceeaşi perioadă, fără să putem preciza cu exactitate data, Ioan Popa (Ciota) din comuna Călata a început să se ascundă pentru a nu fi arestat. La scurt timp, el s-a alăturat familiei Şuşman cu care, în special cu băieţii, se afla în relaţii apropiate: „...eu eram morar la moară, de asta de apă, şi ne adunam acolo, eram flăcău. Vreo 5-6 discutam. Şi o venit un văr de-a lu' nevastă- mea şi zice: *îl caută jandarmii pă Iuân.* Atunci o fugit... O venit, o bătut la uşă jandarmii: *Unde-i Ciota? O plecat, o fugit, s-o dus de aiceâ'.* (Sârzia Vasile) Spre finalul acestei prime etape, decisive pentru constituirea grupului, numărul partizanilor din preajma localităţii Răchiţele a ajuns la nouă, prin alăturarea lui Ilie Lazăr (zis Jeru) şi a lui Nuţ Lazăr (zis Mirghiş). Intrarea lor în grupul „Şuşman” nu a fost determinată politic, fiind mai degrabă o tentativă de sustragere de la satisfacerea serviciului militar.[16]

Episodul arestului eşuat a influenţat şi în continuare dinamica de evoluţie a grupului de la Răchiţele. Stabilit ca susţinător al partizanilor, anchetat şi bătut de Securitate, Gheorghe Mihuţ, nemaiputând suporta regimul de teroare, s-a refugiat în pădure. Imediat după dispariţia sa din sat, Mihuţ avea să fie semnalat de către un informator al Miliţiei ca membru al grupului „Şuşman”.[17](Ioan Mihuţ)

Pentru primii doi ani, un colaborator important al

partizanilor a fost Mihai Jurj din cătunul Ponor, corn. Răchiţele. Deţinând unele informaţii despre activitatea ce o desfăşura, în august 1950, în timpul nopţii, o echipă de securişti a încercat să-l aresteze la domiciliu. Reuşind să fugă pe un geam din spatele casei, Mihai Jurj a luat legătura cu grupul „Şuşman", cunoscând cu exactitate locul în care se aflã. în octombrie 1950, Lucreţia Jurj, soţia lui Mihai, presimţind că ar putea fi arestată, s-a alăturat soţului: „La sfârşitul lunii octombrie 1950, fuge de acasă şi soţia acestuia, Jurj Lucreţia, care ia legătura cu soţul ei şi continuă să stea cu banda prin pădure..."[18] Acelaşi a fost mecanismul care a condus la intrarea în grupul „Şuşman" şi a lui Roman Oneţ, fratele vitreg al lui Mihai Jurj. în toamna anului 1951, Oneţ avea să fie arestat şi bătut cu brutalitate pentru a deconspira adăpostul în care se aflau Lucreţia şi Mihai. Neputând rezista condiţiilor de anchetă, Roman Oneţ a cedat, însoţind trupele de Securitate la locul unde erau ascunşi fratele şi cumnata sa. Aici, într-o situaţie grea, Oneţ a dat dovadă de foarte multă tărie de caracter şi a reuşit, alături de Mihai şi Lucreţia, să iasă din încercuirea realizată de Securitate. (Lucreţia Jurj) Roman Oneţ va fi ultimul partizan intrat în grupul de la Răchiţele, din acest moment, pierderile nemaifiind acoperite de nici un nou venit.

Observăm, prin urmare, că delimitarea, pentru fiecare caz în parte, a condiţiilor concrete în care a fost asumată calitatea de luptător anticomunist, arată că formarea grupului „Şuşman", pe lângă substratul politic ce poate fi depistat, a fost determinată în ultimă instanţă de înseşi represaliile dispuse de autorităţile comuniste. Cu toate nemulţumirile de ordin politic sau economic, este greu de evaluat dacă grupul „Şuşman" ar fi existat în lipsa provocărilor de care au făcut uz Securitatea şi Miliţia şi care au culminat cu tentativele de arest. Pentru că, aşa cum s-a putut observa, plecarea pe munte nu s-a realizat în temeiul

unui plan prestabilit, ci a fost mai degrabă o reacţie instinctuală, un gest disperat săvârşit în momentul confruntării cu orizontul „maşinii negre” şi, în general, cu acela al tot mai sinistrului gulag comunist.

Pe de altă parte, fuga din faţa autorităţii, echivalentă cu un act de nerecunoaştere; a fost încurajată în plan individual de o anumită percepţie asupra' regimului comunist, considerat a fi lipsit de fiabilitate' şi deci,‘efemer. Credinţa că în România comunismul nu poate avea o existenţă mai mare de câţiva ani a stimulat în chip evident decizia părăsirii domiciliului în favoarea refugiului montan, unde trebuia aşteptată şi, eventual, pregătită, eliberarea societăţii româneşti printr-o intervenţie militară occidentală. Acest element este şi astăzi foarte bine formulat în discursul celor care au fost implicaţi nemijlocit în activitatea grupului „Şuşman”: „Ei o mers în munţi că s-o temut de comunişti. Şi apoi ie cu vorba că astăzi se schimbă, se schimbă... Ei aveau aparate la ei cu baterii şi la aparate ascultau *Vocea Americii,* dracu’ ştie ce ascultau. Şi apoi tăt i-o minţât că vin astăzi americanii, că vin astăzi până s-o distrus cu tătu’ familia lor”.(Nicolae Neag) „[Au fugit în munţi cu speranţa-n.n.] că în curând se schimbă şi vin americanii. Aşe o fost treburile atunci. Să ştiţi că pe undeva şi propaganda asta o fost... Odată am auzit şi eu cu urechile mele, zice: *Poate o să fie o cale lungă şi plină de spini până vă eliberăm* "(Vasile Moldovan)

întorcându-ne la perioada de început a grupului „Şuşman”, definit de regim ca o „bandă cu caracter pur politic”, putem preciza că în toamna anului 1948 era format din 9 persoane: Teodor Şuşman sn., Teodor Şuşman jr., Traian Şuşman, Visalon Şuşman, Ioan Popa, Ioan Bortoş, Teodor Suciu, Ilie Lazăr Qeru) şi Nuţ Lazăr (Mirghiş). Liderul grupului, Teodor Şuşman sn., zis a Lipchii, se născuse la 3 decembrie 1895 în Răchiţele. Era greco-catolic, cu o educaţie destul de bună, inteligent, înzestrat cu un

dezvoltat spirit întreprinzător şi pasionat de vânătoare. în 1948, era un bărbat în vârstă de 53 de ani de „statură mijlocie, robust, bine legat, gâtul scurt, privirea piezişă (din obicei priveşte încordat)... ochi negri-căprui, sprâncene negre”.[19] Teodor jr., primul copil al familiei, era născut la 1 octombrie 1923, fiind un tânăr de „statură mijlocie, părul castaniu ondulat, ochii căprui... simpatic [şi] deştept”.[20] Absolvent de studii liceale, foarte sănătos, nu suferise nici o îmbolnăvire până în 1948, sociabil şi cu o structură fizică impunătoare, Teodor era un personaj fermecător, bucurându-se de un interes deosebit din partea femeilor. Traian s-a născut la 1 decembrie 1925, absolvise primele clase la şcoala din Răchiţele şi apoi liceul la Cluj.(Traian Şuşman) Cu trei ani mai tânăr, Visalon Şuşman era născut la 27 aprilie 1928, avea părul castaniu şi, la cei numai 20 de ani câţi împlinise în 1948, era bine dezvoltat din punct de vedere fizic.[21] Născut în 12 octombrie 1920, Ioan Popa din Călata, zis Ciota, era un bărbat solid, înalt de 1,72 m şi avea părul negru.[22] Ioan Bortoş (zis Nuţu sau Târtai), născut în Răchiţele la 2 februarie 1904, era căsătorit, mic de statură şi nevăzător cu ochiul stâng[23]: „Bortoş Nuţu era ca un frate a lu’ tata [Teodor Şuşman sn.]. Era de o omenie rară”. (Traian Şuşman) în sfârşit, Teodor Suciu (a Volcii), de aceeaşi vârstă cu Traian Şuşman, era din Răchiţele, absolvise şapte clase primare, iar ca ocupaţie era geamgiu şi muncitor forestier.[24] De altfel, în anii războiului, împreună cu Nuţu Bortoş, unchiul său, lucrase ca muncitor forestier la unul dintre gaterele lui Şuşman.

în primele trei săptămâni de la constituire, grupul „Şuşman” s-a fixat în pădurile din apropierea localităţii Răchiţele, mai ales în punctele Tăierile Homuzului şi Valea Firii.[25] (Teodor Suciu) Legătura cu satul a fost ţinută în tot acest timp, mai ales în scopul procurării de alimente, însă pe timpul nopţii s-au adăpostit la joagărul lui Şuşmin din Valea Firii: „Aveam acolo o clădire, o cameră. [Acasă nu am mai stat – n.n.] că era urmărită casa, suspectată. Plus că în

timpu' ăsta, acasă, împuşcase câinii Securitatea, că nu putea intra nimeni acolo". (Traian Şuşman) Alături de aprovizionare şi de asigurarea unor condiţii minime de „cazare", membrii grupului s-au preocupat şi de achiziţionarea armamentului necesar care să-i facă mai puţin vulnerabili în situaţia unor conflicte cu Securitatea sau Miliţia. Ca urmare, spre sfârşitul anului 1948, grupul „Şuşman" deţinea mai multe arme de vânătoare, arme militare tip ZB, carabine ungureşti, pistoale, muniţia aferentă, câteva grenade şi, se pare, un binoclu.[26] încropirea acestui mic arsenal a fost uşurată de perioada de timp scurtă care trecuse de la sfârşitul războiului, fapt care făcea posibil ca un număr destul de mare de persoane să mai deţină diferite tipuri de armament: „Noi aveam arme din timpul războiului, în plus aveam arme civile. Şi cartuşe aveam destule". (Teodor Suciu)

Apropierea iernii i-a obligat pe partizani să caute soluţia ce mai bună pentru pregătirea unui adăpost care să le ofere o oarecare siguranţă, dar şi un minim de condiţii pentru supravieţuire. Din acest motiv, în noiembrie 1948, Teodor Şuşman sn., Traian Şuşman, Visalon Şuşman, Nuţu Bortoş, Teodor Suciu, Ilie Lazăr şi Nuţ Lazăr, au părăsit zona Răchiţele şi s-au deplasat spre Padiş (Munţii Bihorului). Aici, Şuşman spera să obţină de la pădurarul Magda, pe care îl cunoştea personal, sprijinul de care aveau nevoie pentru trecerea iernii. într-adevăr, în urma unei întâlniri între cei doi, pădurarul Magda, care deţinea în Padiş o cabană, a fost de acord să-i ajute cu alimente, dar şi la construirea unei colibe (bordei) în apropierea cabanei sale. în aceste condiţii membrii grupului au rămas în Padiş încă patru săptămâni. Spre finalul intervalului, probabil în decembrie 1948, în timp ce se găseau în cabana pădurarului, au fost surprinşi de o unitate de Securitate, care a deschis focul. Fără a riposta, deşi paltonul lui Teodor Şuşman a fost atins de un cartuş, partizanii au reuşit să dispară în pădure. Singura excepţie a fost Traian Şuşman, care fiind în grajd, nu a reuşit să fugă, a

fost identificat de Securitate şi apoi arestat[27]: „Şi atuncea o venit la grajd. Zice: *Măi, tu ce cauţi aici? Sunt nepotu' lu' domnu'Magda.* Da' unu' dintre ei: *Dumneata nepotu' iu' Magda?...* Când o intrat io ţesălam vaca. *Hai lasă treaba asta şi vino în casă* A doua zi dimineaţa m-o luat şi m-o dus la Beiuş". (Traian Şuşman) Cu un grad ridicat de periculozitate, acţiunea întreprinsă de Securitate în Padiş a fost întemeiată pe informaţii suficient de sigure despre zona în care se afla grupul „Şuşman". Sursa informativă a fost reprezentată de către Petru Purcel din Răchiţele, care, fiind prieten apropiat şi partener de vânătoare cu Teodor Şuşman sn., a avut informaţii exacte sau a reuşit să anticipeze deplasarea partizanilor spre Padiş. De altfel, Purcel a şi însoţit unitatea de Securitate până în Padiş, la cabana pădurarului Magda. (Traian Şuşman)

Pe lângă Traian Şuşman, în iarna anului 1948-1949, grupul de la Răchiţele a mai pierdut alţi doi membri, pe Ilie Lazăr Oeru) şi Nuţu Lazăr (Mirghiş). Aceştia au fost arestaţi în Răchiţele, de la domiciliu, ei despărţindu-se de restul grupului după incidentul din Padiş. (Teodor Suciu) La sfârşitul anului 1948, grupul „Şuşman", a fost părăsit şi de către Teodor Suciu. Folosindu-se de o identitate falsă, în noiembrie 1948 a plecat din munte, în următorii doi ani lucrând ca geamgiu sau muncitor forestier în judeţele Bihor, Timiş şi Sibiu. Până în 1950, când a fost arestat, Teodor Suciu nu a mai avut decât legături sporadice cu grupul şi numai în perioadele scurte de timp în care s-a mai întors în Răchiţele. Cu toate acestea, Securitatea şi Miliţia l-au considerat mai departe membru al grupului „Şuşman", identificarea lui fiind făcută cu destulă dificultate din cauza actelor contrafăcute pe care le deţinea: „Aveam buletin fals, mă chema Mihuţ loan... Adevărul îi că până acum n-am spus nici la

Securitate. în timpul ăla se dădeau buletine de către Primărie nu de către Miliţie. Am vorbit cu Mihuţ Gheorghe [viitorul membru al grupului – n.n.} şi s-o băgat la Primărie şi pe un birou acolo erau mai multe buletine şi el o luat din ele. M-am tot gândit şi într-o noapte am făcut o ştampilă aproape de ştampila lor. Era din lemn. Da' am avut şi nescrise şi după o vreme mi-am făcut altu' nou, că atunci nu erau valabile decât un an". (Teodor Suciu)

Descoperiţi în Padiş, partizanii au fost obligaţi să abandoneze coliba amenajată şi să se reîntoarcă în zona Răchiţele, unde au'şi rămas pe timpul iernii 1948-1949. Teodor Şuşman sn., de pildă, a fost găzduit în sat de către una dintre mătuşile lui Teodor Suciu: „M-am dus şi m-am întâlnit cu el, da' el nu stătea acasă, că stătea ascuns să nu-l vadă cineva. Mi-o spus ce-o păţit [arestarea lui Traian în Padiş- n.n.] şi m-am dus şi am vorbit cu o mătuşă şi el s-o dus acolo la ea. Acolo o stat toată iarna".[28]

Anul 1949 şi începutul lui 1950 au însemnat o etapă mai liniştită pentru grupul „Şuşman", care a reuşit să se menţină în aceeaşi componenţă numerică de cinci persoane. Au lipsit confruntările cu Securitatea şi Miliţia, motiv pentru care grupul a rămas în zona de constituire unde a fost susţinut cu deosebire de către reţeaua de colaboratori din Răchiţele. între aceştia s-au regăsit familiile şi rudeniile (Emil Şuşman, Romulica Şuşman, Ioan Şuşman, Pascu Şuşman, Traian Bortoş, Nicolae Giurgiu, Catrina Giurgiu, Ana Cora ş.a.), dar şi foarte multe persoane lipsite de o legătură specială cu partizanii, însă animate de aceleaşi sentimente anticomuniste (Mihai Jurj, Nicolae Jurj, Gheorghe Mihuţ, Teodor Han, Aurel Han, Ioan Abrudan, Ecaterina Abrudan, Teodor Răşinar, Maria Purcel ş.a.).[29] Susţinători ai grupului au fost învăţătorul Ioan Mandrea şi preotul Gavrilă Moldovan din Răchiţele. în ceea ce-i priveşte pe ultimii doi, din această cauză, la 30 iulie 1950, Postul de Miliţie din Răchiţele a solicitat evacuarea lor din localitate, considerând că „nu merită să mănânce pâinea de

învăţător/[preot] de la stat nici să mai stea cu domiciliul în comuna Răchiţele".[30]

Popularitatea şi gradul înalt de solidaritate cu grupul „Şuşman" pe care l-a arătat populaţia din Apuseni sunt subliniate de observaţiile pe care Miliţia le făcea într-o fişă individuală întocmită pentru Teodor Şuşman jr.: „Prieteni îi sunt toţi moţii din zona de munte, fiind cunoscut sub numele său de fugar politic şi popularizat în rândul maselor moţeşti care de altfel îl sprijină în toată opera lui de fugar... Toată populaţia moţească îl sprijină, natural şi pe tatăl său, cu alimente, informaţii etc.".[31] Aşadar, răchiţenii, dar nu numai, i-au ajutat pe partizani cu informaţii, alimente, haine şi nu de puţine ori i-au adăpostit în propria lor casă. Neag Nicolae din Răchiţele, pentru a prezenta un singur exemplu, ducea alimentele în pădure, pe care le lăsa, dacă nu se întâlnea personal cu partizanii, în locuri dinainte stabilite (îa Păltiniş sau la Lespezi): „Am fost colegi, am fost vecini şi apoi atunci are omu' nevoie de prieteni când îi la rău, când îi la bine lasă-l că mere el pe acolo-n-colo". (Neag Teodor)

Activitatea mai puţin riguroasă a Miliţiei şi Securităţii a făcut posibil ca, în 1948, 1949 şi în primele luni ale anului 1950, unii membri ai grupului „Şuşman" să părăsească temporar muntele. Destinaţia preferată, aşa cum se desprinde din documente, a fost corn. Libling (jud. Timiş), unde se găseau mai multe persoane din Răchiţele, fie cu domiciliul stabil, fie la munci sezoniere. Utilizând, probabil, acte de identitate contrafăcute, Teodor Şuşman jr. s-a aflat în Libling, pentru intervale scurte de timp, în 1948, 1949 şi chiar în 1950. La ultima prezenţă în Libling, Teodor a fost însoţit şi de către Ioan Popa: „Pe numitul Şuşman Teodor jr. cunosc, ultima dată a fost în acest comună Libling în acest an 1950. A fost un bal la acest comuna şi Şuşman a venit împreună cu numitul Pop Joan a lui Ciota din corn. Călata, a stat două, trei zile şi pe urmă a plecat, unde a plecat nu ştiu".[32] Nu este exclus ca apariţia celor doi în Libling, în anul 1950, să fi făcut parte dintr-un plan de trecere a frontierei în

Iugoslavia. Nicolae Giurgiu, fiind în pădure, s-a întâlnit în 1950 cu Teodor Şuşman jr. şi cu Ioan Popa şi a avut cu ei următorul dialog: „M-o întrebat ce se aude prin sat: *Cum îi? Ce e? Păi,* zâc, *s-aude că sunteţi trecuţi în Sârbia.* Aşa s-auzea atunci, că-s trecuţi în Sârbia”.

Din 1950, asemenea ieşiri din zona de activitate au devenit imposibile, acţiunile Miliţiei şi ale Securităţii căpătând o intensitate deosebită. Posturile de Miliţie din satele de munte au fost reorganizate şi obligate să execute cu regularitate patrulări în teren, urmărirea grupului a început să fie făcută cu unităţi de Securitate mari, iar activitatea informativă a fost cultivată obsesiv. Reţeaua de informatori a cunoscut în această perioadă o dezvoltare foarte puternică, ţintele informative predilecte devenind persoanele suspectate că ar colabora cu partizanii sau zonele în care grupul era semnalat într-un moment sau altul. Metodele de recrutare a informatorilor au variat de la caz la caz şi s-au bazat, în mod special, pe şantaj şi pe specularea diferitelor vicii de caracter: „S-au recrutat şase informatori de adâncime în comunele Giurcuţa de Sus, Poiana Horii şi Ponoare – care au început să dea informaţii preţioase. Am recrutat pe numitul Bota Petru, de profesiune factor poştal din comuna Dealul Negru, care s-a oferit voluntar să intre în bandă. A primit consemnul să plece imediat în teren şi să scotocească localităţile Dealu Negru, Ponoare, Valea Firii, Părăul Simii etc., până se va întâlni cu banda şi atunci va intra în ea. S-a înscenat că a delapidat suma de 80.000 lei şi fiind urmărit de Miliţie şi Securitate a fugit în munţi. Am fixat data şi locul întâlnirii precum şi omul de lăgătură şi parola de recunoaştere. Am mai recrutat pe Necula Gheorghe a Bonfii, împreună cu Purda Nicolae din Poiana Horii care s-au oferit să cerceteze locurile Poiana Horii, Dragoiasa, Părăul Roşu, Valea Hitocului pentru a descoperi locurile de ascundere şi elementele de sprijin”.[33] Nu întotdeauna activitatea informatorilor recrutaţi s-a dovedit eficientă. Dimpotrivă, mulţi dintre ei, deşi nu putem face o

cuantificare, nu au furnizat note informative, cu toate că aveau legături cu partizanii, sau au transmis informaţii în mod intenţionat greşite pentru a trimite autorităţile pe trasee de urmărire false.

Agresivitatea mult sporită de care au dat dovadă Securitatea şi Miliţia s-a concretizat şi prin arestarea repetată a celor despre care existau informaţii că ar fi suţinătorii grupului „Şuşman". A fost o perioadă în care com. Răchiţele a trăit o adevărată teroare colectivă, zeci de persoane fiind anchetate şi bătute până la limitele rezistenţelor fizice pentru a oferi informaţii despre partizani. (Teodor Suciu) Fără să aibă vreo eficienţă, consecinţa cea mai importantă şi imediată a acestor măsuri a fost completarea grupului „Şuşman", în vara anului 1950, cu încă trei persoane: Gheorghe Mihuţ, Mihai Jurj şi Lucreţia Jurj. Domiciliat în Răchiţele, Mihuţ era de vârsta băieţilor lui Şuşman, fiind un tânăr cu o construcţie fizică atletică: „Frate-meu era un om voinic... O fost un bărbat într-adevăr, foarte voinic, ridica mâna şi ajungea în tavan. Aşa o fost, un munte de om". (loan Mihuţ) Mihai Jurj, născut în 1926, avea domiciliul stabil în cătunul Ponor, com. Răchiţele, era de „statură mijlocie, părul castaniu, ochi căprui, sprâncene castanii, slab, nasul ascuţit, în general, foarte ager/ iute".[34] Lucreţiei Jurj i s-a făcut în dosarul de urmărire informativă următoarea caracterizare: „Statură mică, părul castaniu, ochi căprui, sprâncenele castanii, ţărancă îmbrăcată modest, este isteaţă".[35] Integrarea ultimilor trei veniţi în grupul „Şuşman", care ajungea la un efectiv de opt persoane, s-a desfăşurat fără probleme în condiţiile în care, între 1948 şi 1950, Mihai Jurj şi Gheorghe Mihuţ s-au numărat printre cei mai de încredere colaboratori ai Şuşmanilor.

Tot în 1950, în acelaşi context al redimensionării eforturilor de „lichidare" a grupului de partizani, Catrina, soţia lui Teodor Şuşman, a murit în împrejurări nu foarte clare, imediat după asta, copiii mai mici, Emil şi Romulica, fiind deportaţi în zona Feteşti, de unde nu s-au mai întors

vreodată în Răchiţele. Apoi, pentru a timora activitatea grupului şi, foarte probabil, pentru a stopa curentul de solidaritate faţă de partizani, în 1950, sub acuzaţia de constituire în „bandă politică înarmată”, Tribunalul Militar din Cluj îi condamna în contumacie, prin sentinţa nr 627, pe Teodor Şuşman sn. la 15 ani muncă silnică, iar pe Teodor Şuşman jr., Visalon Şuşman şi loan Bortoş la 12 ani muncă silnică.[36] Pe lângă pedepsele penale, sentinţele au mai prevăzut confiscarea integrală a averii pentru Nuţu Bortoş şi Teodor Şuşman sn.: „O venit comisia – povesteşte Traian Şuşman – şi ne-o confiscat tot ce am avut. Aveam cinci coarne de cerb, 34 de capuri de căprioară aşezate pe un suport

de lemn. Am avut doi boi frumoşi, vaca bătrână. Nici boii, nici vaca nu au fost trecuţi în nici un inventar. Din peste 200 de familii de albine, în procesul verbal de confiscare o trecut numai 125, oi n-o trecut nimic. Şi-o bătut joc! Lenjeria ce avea maică-mea, valuri întregi de pânză ţăsută de casă [o fost luată – n.n.]. La mama nu-i plăcea să ne îmbrace numai în alb". Dar pentru a oferi acestor măsuri o valoare simbolică mai puternică, în gospodăria lui Teodor Şuşman, aşa cum s-a întâmplat şi la Nucşoara, în judeţul Argeş, cu locuinţa Arnăuţoilor, a fost stabilit Postul local de Miliţie şi Securitate: „După ce le-o confiscat averea, Miliţia şi Securitatea s-o instalat la Şuşman acasă şi acolo îi băteau pă oameni". (Teodor Suciu)

Afectaţi cu siguranţă de dramele consumate în Răchitele în vara anului 1950, partizanii au rămas în permanenţă în apropierea satului, stabilindu-se în locul numit Picioragul Porcului. Aici, Teodor Şuşman sn., Teodor Şuşman jr., Visalon Şuşman şi Ioan Popa, au fost alimentaţi, printre alţii, de către Aurel Han din Ponor, feciorul lui Teodor Han (Tăuaru): „în acest interval eu le-am dus o vică de făină de mălai (24 kg) şi de două ori 10 pachete de ţigări, fără să-mi dea nici un ban".[37] La Picioragul Porcului, grupul a rămas până în septembrie 1950, construindu-şi şi o colibă, pe care au ridicat-o din nou cu ajutorul lui Aurel Han, acesta punându-le la dispoziţie un târnăcop, o lopată, scânduri şi cuie.

După ce a părăsit coliba din Picioragul Porcului, grupul „Şuşman" (completat cu noii veniţi Gheorghe Mihuţ, Mihai şi Lucreţia Jurj) a încercat, în prima parte a lui octombrie 1950, să dea o ripostă indirectă terorii declanşate de autorităţi în Răchiţele. în acest scop, a fost plănuită o acţiune împotriva casierilor de la societatea de exploatare a lemnului IPEIL Beliş. Mai întâi, Visalon şi Teodor Şuşman jr. au avut o întâlnire cu Vasile Moldovan din Răchiţele; muncitor la IPEIL, de la care au încercat să afle data la care vor veni casierii cu banii: „în perioada asta când am stat de

vorbă cu ei, eu nu mi-am dat seama care o fost scopu' lor. M-o întrebat: *Cum lucraţi aici? Păi lucrăm aşa. Cum vă plăteşte?* Plata nu era nici strălucită nici rea. Zâc: *Ne plăteşte de două ori pe lună, avans şi plată. Şi când vina cu plata?în cinci'.* (Vasile Moldovan) Pornind de la informaţiile obţinute de la Vasile Moldovan, în 5 octombrie Teodor Şuşman jr., Visalon Şuşman şi Ioan Popa s-au deplasat pe Valea Someşului Cald, în punctul Arsura unde i-au aşteptat pe casierii de la IPEIL, care trebuiau să aibă asupra lor anumite sume de bani. Aproximativ pe la orele IO[30], a apărut o căruţă în care, în locul casierilor, se afla o delegaţie de la IPEIL formată din Gheorghe Gherlea (directorul fabricii), Ioan Giurgiu (coordonatorul tehnic al fabricii), Radu Petre (inginer), Nicolae Todea (muncitor) şi vizitiul. Neavând de unde şti că între persoanele din căruţă nu se află şi casierii, partizanii au oprit caii şi au efectuat o percheziţie asupra celor de la IPEIL, de la care au reţinut o haină de piele, o raniţă, o pătură şi o sumă mică de bani. Dându-şi până la urmă seama de confuzie, le-au atras atenţia acestora să nu divulge nimic din cele întâmplate, că ei, partizanii, fac parte dintr-o organizaţiei mai mare condusă de generalul Dragalina. Pentru a obţine garanţii suplimentare, pe rând Gheorghe Gherlea, Ioan Giurgiu, Nicolae Todea, Radu Petre şi vizitiul au fost puşi să depună un jurământ. „Unul dintre ei, cel mai mic dintre ei [Ioan Popa – n.n.], a luat un pistol şi a întrebat dacă e pusă piedica şi a început să ne puie să jurăm cu mâna pe pistol şi anume: *Jur pe Dumnezeul meu că nu voi spune nimănui ce s-a întâmplat astăzi, iar dacă vom fi întrebaţi de unele lucruri ce ne lipsesc vom spune că le-am pierdut sau că ni le-a furat cineva. Aşa să-mi ajute Dumnezeu. La urmă a trebuit să sărut pistolul şi să fac cruce"™*

Trebuie precizat că relaţia conjuncturală intervenită între partizani şi reprezentanţii IPEIL a fost lipsită de orice accente de violenţă, înainte de a Ti se permite să-şi continuie drumul, Ioan Popa cerându-şi iertare pentru

situaţia creată şi restituind o parte din obiectele şi banii ridicaţi iniţial: „Mi-a spus că să îi iert şi ceilalţi să îi ierte că acest lucru nu a fost pregătit pentru noi, ci pentru casieri... Mi-a spus că informaţia nu a fost sută la sută şi din această cauză am fost atacaţi noi”. Ioan Popa i-a mai spus directorului Gherlea că are informaţii despre comportamentul său corect faţă de muncitori, recomandându-i să-şi menţină respectiva conduită: „El o aflat că eu ca director mă port bine cu oamenii şi că să am grijă să mă port bine cu ei că atunci când va fie el mare şi eu voi fi alături de el”.[39]

La o săptămână de la incidentul de pe Someşul Cald, grupul „Şuşman” a executat o acţiune asemănătoare asupra Cooperativei din Giurcuţa de Sus. De această dată un număr de cinci, după alte variante, şapte membri ai grupului – foarte probabil Teodor Şuşman jr., Visalon Şuşman, Mihai Jurj, Ioan Popa şi Gheorghe Mihuţ – au intrat în Cooperativă pe la orele 23^{00}-24^{00}, luând mai multe obiecte, precum şi suma de bani necontabilizată existentă. Din inventarul mărfurilor luate amintim: 10 pălării, 3 perechi de bocanci, 3 perechi de pantaloni bărbăteşti, 3 perechi de pantofi pentru femei, 1 pachet de bumbac, 2 pachete de cafea, 12 păhărele, 3 oglinzi, 18 bucăţi de săpun, 3 litri de spirt sanitar etc. Pentru a nu crea probleme gestionarului, pe o bucată de hârtie a fost reconstituit în detaliu tot inventarul obiectelor, la final apărând semnătura *Grupul.* „Tot ce am notat pe această bucată de hârtie am ridicat de la această cooperativă în noaptea de miercuri spre joi 11/12 octombrie. Obiectele au fost ridicate de *grup 2 Organizaţia Şuşman.* Această notă va servi vânzătorului pentru a fi pus în afara oricăror bănuieli”.[40] La plecare, fără a face uz de violenţă sau ameninţări, gestionarul Gavrilă Brişan şi fiul său Aurel, care erau în Cooperativă, au fost imobilizaţi de un pat aflat în interiorul magazinului. Deşi nu deţinem probe clare în această privinţă, se poate presupune că imobilizarea lui Gavrilă şi Aurel Brişan a fost realizată prin

acceptul lor deliberat pentru a fi evitate orice suspiciuni de complicitate din partea Securităţii şi a Miliţiei. Faptul că imediat după îndepărtarea partizanilor de Cooperativă, Aurel Brişan a putut pleca să alerteze Miliţia, în vreme ce tatăl său a rămas legat până la apariţia autorităţilor, pare să confirme această ipoteză.

Dintr-un alt punct de vedere, fără a putea exclude varianta ca loviturile date de grup în octombrie 1950 să fi fost motivate de anumite lipsuri sau de dificultăţi de aprovizionare, constatăm că ambele acţiuni au vizat domeniul public, de stat. Altfel spus,

incidentele din 5 octombrie, respectiv 11/12 octombrie conţin un destul de evident substrat politic, reflectând o atitudine profund contestatară a grupului „Şuşman”, în raport cu viziunea colectivistă asupra proprietăţii promovată de comunişti. Cu totul diferit a fost comportamentul membrilor grupului faţă de bunurile personale sau faţă de gospodăriile private: „Nu făceau rele. Nu spărgeau, nu aveau treabă cu animalele. Erau oile pe munte, mereau femei, că aici la noi merg femeile la lapte şi închiagă, fac caş acolo. Nu s-o auzât că i-o luat caşu’ sau mâncarea de la femeie când s-o dus cu mâncare la ciobani. Nu, astea nu s-o întâmplat. O mai făcut ei aşa câte oarece când erau mai flămânzi, dar pă la prăvălii, pă la oamenii săraci nu. Pă la prăvălii mai cota să vadă dacă nu să strică muştaru’ sau salamu”. (Nicolae Neag)

Imediat după acţiunile din octombrie, la nivelul instituţiilor de represiune, grupul „Şuşman” a fost redefinit dintr-o „bandă cu caracter pur politic”, într-una cu caracter politic-infracţional: „Din lipsă de mijloace de trai şi pentru faptul că populaţia nu i-a alimentat efectiv ca mai înainte, în plus urmărirea s-a intensificat pentru prinderea lor, fapt ce a determinat să apară mai rar prin comună, dându-se la infracţiuni de drept comun, prin acela că au început să dea lovituri numai în sectorul socialist de stat. în concluzie, banda are un caracter politic, împletit cu tâlhării înarmate... îndreptate contra sectorului socialist de stat”.[41] Odată aplicată această etichetă, orice infracţiune cu autor necunoscut, sau poate voit necunoscut, din raza de acţiune a partizanilor de la Răchiţele, va fi atribuită grupului „Şuşman”. Scopul nu era altul decât discreditarea şi, implicit, izolarea grupului de comunităţile săteşti din Apuseni, fără al căror sprijin nu îşi putea duce existenţa. Aşa s-a întâmplat, pentru a prezenta doar un caz, cu incidentul de la Beliş din noaptea de 23 octombrie 1950, când un grup de persoane au tăiat firele telefonice pe o distanţă de 500-600 m., după care au încercat să pătrundă în casa tehnicianului

silvic Ioan Văsaru, cu scopul, se spune în documentele Miliţiei, de a-l jefui. Cu toate că nu a fost obţinut vreun indiciu asupra identităţii autorilor, autorităţile s-au grăbit să atribuie acţiunea grupului „Şuşman".[42]

Revenind la existenţa reală a partizanilor vom constata că după activitatea extrem de energică din prima jumătate a lunii octombrie, grupul „Şuşman" s-a „demobilizat", pregătindu-se pentru iarnă. A fost o iarnă fără probleme mari în care membrii grupului s-au adăpostit la diferite familii din Poiana de Vaşcău (Mihai şi Lucreţia Jurj) şi din Răchiţele (Teodor Şuşman sn., Teodor Şuşman jr., Visalon Şuşman): „Şuşman era găzduit în locul numit Suliţa. Ioan Bortoş se găsea undeva în Dealul Răşinarului, Gheorghe Mihuţ se găsea în Răchiţele, Ioan Ciota nu ştiu unde se găsea iar fraţilor Şuşman le-am aranjat găzduirea la un cumnat, Abrudan Ioan".(Vasile Moldovan) Simultan, Securitatea şi Miliţia au continuat eforturile de căutare a partizanilor. Nemaiexistând indicii importante despre activitatea din munte, au fost reluate investigaţiile în Libling, unde se bănuia că s-ar afla Teodor Şuşman jr., Mihai şi Lucreţia Jurj, dar şi în Bucureşti, Miliţia primind informaţii că Gheorghe Mihuţ ar putea fi în capitală.[43] Lipsite de vreun temei, sau poate rezultatul unor intoxicări generate chiar de. partizani, căutările din Libling şi din Bucureşti au însemnat un eşec total. Diferit a fost rezultatul acţiunilor de urmărire efectuate împotriva lui Teodor Suciu (a Volcii), care la 16 decembrie 1950 a fost prins într-o capcană pregătită din timp la gazda sa din Sibiu.[44] Transferat la Cluj, Teodor Suciu a fost anchetat în condiţii extrem de dure: „M-o legat de mâini şi mi-o băgat mâinile aşa peste genunchi şi o băgat o botă pe aicea . Şi apoi m-o întors aşa pe spate şi mi-o dat la tălpi cu o rangă de fier". (Teodor Suciu). Neputând rezista acestui adevărat tratament de exterminare, Teodor Suciu a deconspirat o parte din reţeaua de colaboratori ai grupului „Şuşman", printre care Teodor Răşinar, Onuţ a Petri Bocului şi Aurel Han.[45] Teodor

Suciu şi-a mai luat angajamentul de a furniza informaţii despre grupul „Şuşman", motiv pentru care a şi fost eliberat. Acceptul de a colabora cu autorităţile la prinderea partizanilor a fost aflat sau poate intuit de învăţătorul Ioan Handrea din Răchiţele, care, i-a spus acestuia „să aibă grijă să nu îl vândă pe Şuşman, fiindcă el ştie că Suciu a fost pus în libertate cu anumite condiţiuni".[46] Angajamentul asumat de fostul membru al grupului nu a folosit cu nimic Securităţii, în situaţia în care Teodor Suciu a dezinformat mai degrabă autorităţile, oferind informaţii partizanilor. Din această cauză, nu după multă vreme, fiind bănuit de continuarea relaţiilor cu grupul „Şuşman", a fost din nou arestat.

Pe parcursul iernii, membrii grupului au fost văzuţi de mai multe ori în Răchiţele (Gheorghe Mihuţ şi fraţii Şuşman) şi în comuna Scărişoara, raionul Câmpeni (fraţii Şuşman).[47] Explicaţia apariţiei lor în diverse localităţi, în condiţiile în care, de obicei, stăteau toată iarna la o singură gazdă, o dă Lucreţia Jurj: „N-o stat tăt la aceiaşi persoană, că i-o mai descoperit. Securitatea şi-o trebuit să fugă". în noaptea de 20-21 martie 1951, Mihuţ Georghe s-a întâlnit şi a stat de vorbă cu un om (fără să ştie că acesta este informator al Securităţii), şi a afirmat că „trăiesc tare greu şi cu frică, aşteptând primăvara, pentru a li se uşura viaţa".[48] Dificultăţile pe care le-au avut partizanii sunt confirmate şi de alte informaţii. La începutul lunii aprilie, sora lui Mihuţ mergând la Huedin i-a spus unei persoane (care s-a dovedit ulterior informator), că fratele ei este bolnav şi are un picior degerat. Ea a cumpărat medicamente spunând că sunt pentru fiica ei, care este bolnavă.[49]

Deşi autorităţile ştiau că partizanii sunt în Răchiţele, ascunşi la diferiţi locuitori, nu au reuşit să îi găsească, în pofida verificărilor făcute. Au aflat, în schimb, că văduva Ioanii Fanii a cusut în toamna anului 1950 cojoace pentru „întreaga bandă", pe care le-a luat de la ea şi le-a transportat Iosif Moldovan împreună cu soţia,[50] sau că

Traian Bortoş zis Boldaru, rudă cu Ioan Bortoş, a cumpărat 600 de ţigări de la Cooperativa din Răchiţele, a plecat din comună şi s-a întors după două zile.[51] Alături de sprijinul nemijlocit, starea de spirit favorabilă fugarilor existentă la nivelul populaţiei este confirmată şi de o notă informativă în care se arăta că în seara zilei de 4 ianuarie 1951, Nicolae Vieru din Giurcuţa de Sus, Constantin Bucur din Beliş, Ioan Negru şi Ioan Saidici, acesta din urmă învăţător în Poiana Horii, au strigat: „Trăiască banda lui Şuşman!"[52]

Venirea primăverii a însemnat şi reunificarea grupului, care era format din Teodor Şuşman sn., fiii săi Teodor şi Visalon, Mihai

şi Lucreţia Jurj, Ioan Bortoş, Gheorghe Mihuţ, Ioan Popa.[53] De cealaltă parte, Miliţia şi Securitatea au continuat să realizeze pânde şi patrulări la toate trecătorile pe unde partizanii îşi făceau apariţia şi mai multe descinderi la diverse familii, cum ar fi cea a lui Roman Oneţ, fratelui lui Mihai Jurj, la soacra lui Ioan Bortoş, la Teodor Răşinar şi la Teodor Stanciu. Au fost reţinuţi Maria şi Gheorghe Purcel, rude cu Gheorghe Mihuţ, şi Nicolae Giurgiu, ginerele lui Ioan Bortoş. Unii au scăpat numai cu bătaie, cum a fost cazul lui Gheorghe Purcel, dar alţii au fost condamnaţi[54]: „Am căpătat în patru luni patru bătăi ca lumea... şi în 1953 m-am 'liberat". (Maria Purcel) „în mai 1951 m-o arestat. Dacă nu zî de zî, a doua zî, iar la cercetări, iar bătaie! Ca să spui că unde îs. Eu n-am vrut să spui, n-am vrut să iau viaţa nimănui. Atâta m-o bătut până n-am mai ştiut de mine. Am avut un an jumătate condamnare, da' am făcut un an şi opt luni". (Nicolae Giurgiu)

Acţiunile Securităţii nu i-au împiedicat pe partizani să rămână în zona Răchiţele, populaţia oferindu-le pe mai departe sprijin, fără a ţine cont de ameninţările şi abuzurile la care era supusă. Munca informativă a fost menţinută la intensitate maximă, după cum reiese şi dintr-o dare de seamă a unui plutonier: „La noi se duce încontinuu reţeaua informativă, cu cea mai mare trudă, dragoste şi ambiţie, voi întrebuinţa toate metodele noastre din experienţa cu care am reuşit şi altă dată".[55] S-a încercat „prin neamuri, părinţi, prieteni şi eventual bănuiţi, care ar avea legătură cu fugarii, să îi convingă să se prezinte singur[i], [că] fără vină au fugit în munţi". A fost avut în vedere în special Gheorghe Mihuţ. în acest scop, la 25 mai 1951 a fost „invitată" la Postul de Miliţie mama „fugarului", împreună cu sora şi un frate. Mamei lui Mihuţ i s-a explicat că fiul său „nu este vinovat şi este păcat să îşi petreacă tinereţea pe munte". „După două ore de muncă, şi fel de fel de propuneri" aceasta „şi-a luat, oarecum, obligaţia că îl va căuta şi că, personal, îi va explica

aşa cum noi i-am spus”. S-a procedat asemănător cu o soră măritată, cu un cumnat, cu doi unchi, o mătuşe şi alte 16-17 persoane, rude cu
Mihuţ, care şi-au luat angajamentul de a încerca să îl găsească imediat şi să-l convingă să se predea.[56]

Peste două zile, mama lui Mihuţ revenea la post pentru a spune că l-a căutat şi nu l-a găsit. Autorităţile erau, însă, convinse că nu spune adevărul. Unchiul lui Mihuţ a venit tot fără rezultat, dar a spus că, în urma încercărilor sale de a o convinge pe mama fugarului să îi dea informaţii, ea ar fi spus: „Dracu’ să aibă hasnă de el, că nu mai ştiu de el mai de o lună de zile”. Celor doi li s-a dat alt termen până la care să îl găsească şi să îl convingă să se predea.[57] Pentru că nu s-a reuşit nimic, s-a trecut la măsuri mai severe, în 1952 mama lui Gheorghe Mihuţ fiind arestată şi condamnată la cinci ani de închisoare. A fost eliberată în 1955, timp în care au fost închişi, chinuiţi şi bătuţi fraţii fugarului: Teodor, Vasile, Ana şi Măriuţa. „Oamenii se temeau de Securitate, de bătăi, de chinuiri...” (Ioan Mihuţ)

Pentru primăvara anului 1951 au apărut indicii că Teodor Şuşman sn. şi fiii săi ar fi lucrat la o unitate IPEIL din localitatea Radna, jud. Arad. Comandantul postului de Miliţie l-a recunoscut după fotografie pe Teodor Şuşman jr., despre care a spus că a lucrat acolo până în aprilie 1951, şi cu care a vorbit şi îl admira ca „muncitor frumos, chipeş şi deştept”.[58] Dintr-o discuţie purtată de Emil Şuşman cu un coleg, reieşea că şi tatăl său ar fi lucrat acolo. încercarea autorităţilor de a-l reţine pe Emil s-a soldat cu un eşec, pentru că a părăsit exploatarea mai repede decât se credea.[59] în ce priveşte eventualitatea ca Teodor Şuşman sn. să fi fost în zona Aradului, considerăm că acest lucru a fost posibil, mai ales dacă avem în vedere faptul că îşi procurase de la Nicolae Suciu livretul militar şi extrasul de naştere al tatălui acestuia, care decedase.[60] în plus, la 29 ianuarie 1951 autorităţile au primit informaţia că Teodor Şuşman sn.

are acte false pe numele de Traian Paşca, primite de la prietenul său, Iosif Paşca, secretarul Sfatului Popular din Gârda de Sus, raionul Câmpeni.[61]

Eforturile depuse pentru prinderea partizanilor s-au păstrat la aceleaşi cote de intensitate şi în vara anului 1951, probabil şi din cauza anumitor evenimente, care le-au fost atribuite mai mult sau mai puţin corect. în noaptea de 14/15 iulie 1951, în satul Buteni, comuna Călata, raionul Huedin, deputatul din Sfatul Popular al com. Călata, Vasile Brişan, s-a întâlnit cu trei necunoscuţi, care „l-au oprit în drum, l-au cercetat şi au încercat să îl scoată din sat, spre com. Mărgău”. Unul dintre ei, bănuit a fi Ioan Popa „[i]-a îndemnat pe însoţitorii săi să-l atace [pe deputat], în timpul luptei el stând la o parte, în drum, la circa 50-60 [m] privind lupta”. Dintr-o sinteză informativă reiese că deputatul a fost lovit cu patul armelor şi s-a tras un foc de armă.[62]

Având în vedere faptul că incidentul a avut loc noaptea, iar cel presupus a fi Ioan Popa a stat la o distanţă destul de mare, pot exista îndoieli în legătură cu identificarea corectă a acestuia. Oricum, la două zile după incidentul din Buteni, au fost luate măsuri pentru „lichidarea lui Ciota şi a bandei din care face parte”. Planul de acţiune presupunea o mai strânsă colaborare între posturile de Miliţie din zonă pentru urmărirea „banditului şi a complicilor săi”; pânde de noapte la casa lui Ioan Popa, de unde „se aprovizionează cu mâncare şi haine”; intensificarea activităţii reţelei informative şi, nu în ultimul rând, o verificare a tuturor stânelor de pe munte. Termenul până la care trebuia definitivată operaţiunea era 1 august.[63]

După o lună, în noaptea de 19-20 august 1951, ora 22.30 a fost ridicat de acasă Suciu Paşcu (a Bonţi) şi se bănuia că autorii au fost membrii „bandei” Şuşman, care l-au luat şi l-au dus în munţi cu intenţia de a-l omorî.[64] Partizanii au fost suspectaţi cu atât mai mult cu cât era cunoscută mai vechea rivalitate dintre Teodor Şuşman sn. şi Suciu Paşcu.[65] în plus,

înainte cu o săptămână de răpire, Suciu Paşcu se certase cu Teodor Balaş, „omul de încredere al lui Şuşman”, şi acesta i-a spus: „Lasă ca vei pleca cât de curând, şi după tine încă zece”.[66] Din declaraţia soţiei lui Suciu Paşcu reiese că răpirea s-a făcut de către doi indivizi necunoscuţi, dintre care unul a rămas afară, iar altul a intrat în casă, s-a prezentat ca fiind de la Miliţie şi i-a spus lui Suciu Paşcu: „în 10 minute te echipezi şi îţi iei mâncare la d-ta pentru două sau trei zile. Mergi cu noi la Sfatul Răchiţele, de-acolo la Huedin şi poate la Cluj, dacă va fi nevoie”. Cel care a vorbit era înalt, tânăr, cu faţa lată, osoasă, îmbrăcat într-o pelerină de culoare albastră şi avea armă asupra sa. Suciu Paşcu, crezând că este Miliţia, s-a conformat.[67]

Totuşi, episodul, deşi este atribuit partizanilor, stă sub semnul incertitudinii, pentru că nu este clar cine au fost cei care l-au ridicat de la domiciliu pe Suciu Paşcu. Admiţând că autorii au fost membri ai grupului „Şuşman”, este greu de explicat de ce soţia lui Suciu Paşcu nu i-a recunoscut, pentru că toţi erau din corn. Răchiţele, cu excepţia lui Ioan Popa, care însă nu corespunde descrierii. Incertitudinea este şi mai mare dacă avem în vedere că într-un document al Miliţiei se solicita Securităţii Cluj o notificare în care să se precizeze dacă nu cumva agenţii săi l-au arestat pe Suciu Paşcu. Oricum, autorităţile au atribuit responsabilitatea faptei partizanilor, mai mult, fiind „mobilizată familia celui răpit, în urmărirea şi supravegherea elementelor de sprijin ale bandei...” în acelaşi scop, a fost trimisă la postul din Răchiţele o echipă specială formată din 6 miliţieni, cu misiunea de a conduce munca informativă şi acţiunile de pândă.[68]

Un alt caz aflat sub semnul neclarităţii, este cel al dispariţiei lui Petru Purcel din Răchiţele. Acesta avusese o relaţie foarte bună cu familia Şuşman, dar după ce a fost „prelucrat” de Securitate şi-a oferit sprijinul în vederea prinderii partizanilor (vezi acţiunea din Padiş, decembrie

1948). La un moment dat el a dispărut de la domiciliu, fiind suspectat că s-ar fi alăturat partizanilor. Faptul este confirmat de declaraţia lui Iosif Bâtea, care susţinea la anchetă că l-a văzut în toamna anului 1950 pescuind pe Valea Firii împreună cu Ioan Bortoş,[69] dar este infirmat de Lucreţia Jurj, care nu-l aminteşte ca făcând parte din grup în 1950, când ea şi soţul ei au fugit pe munte. în rândul populaţiei din Răchiţele se crede şi astăzi că Şuşmanii ar fi fost vinovaţi de dispariţia lui Petru Purcel, însă, pe baza surselor de documentare avute la dispoziţie, este greu de confirmat sau infirmat o astfel de ipoteză.

Problemele de aprovizionare, generate de agresivitatea tot mai pronunţată a autorităţilor faţă de populaţie, i-a determinat pe membrii grupului să ia în calcul o pregătire timpurie a iernii. Pentru a-şi asigura cele necesare, chiar şi în eventualitatea unei plecări din

zonă, aveau însă nevoie de bani. Acestea au fost, probabil, motivele pentru care, în seara zilei de 8 septembrie 1951 la ora 21[30], s-a intrat în Ocolul Silvic Beliş, de unde a fost luată suma de 306.000 lei, o maşină de scris, hârtie, patru uniforme de pădurar, 4 arme Manlicher şi 180 cartuşe, două ceasuri de buzunar, cărţi de citit şi un joc de şah.[70] Imediat după aceasta, a fost dezarmată paza de la IPEIL Beliş şi „atacat, dezarmat şi jefuit" căpitanul Culcear Andrei, comandantul Comisariatului militar Huedin". în timpul acestor acţiuni autorii au fost recunoscuţi ca fiind „banda lui Şuşman din Răchiţele".[71] Gheorghe Mihuţ, după ce a fost arestat în 1952, a confirmat participarea la aceste acţiuni, arătând că Teodor Şuşman sn. i-a luat căpitanului livretul militar, banii, pistolul, legitimaţia, o ştampilă şi i-a dat o palmă.[72]

Riposta autorităţilor nu a întârziat, fiind intensificată activitatea informativă şi de urmărire a grupului. S-a stabilit că partizanii se întreţin în jurul punctului *Peştera Zmeilor,* în Muntele Onceasa şi sunt alimentaţi de „elemente de sprijin" din Budureasa, Pietroasa, Sudrigiu, Cociulea şi Gurani, în Regiunea Bihor.[73] Au fost descoperite şi două dintre bordeiele care aparţinuseră grupului. Unul dintre ele, pe Pârâul Simii, era părăsit de 6-7 luni, aşa cum reieşea „după obiectele care au fost găsite înăuntru şi după starea lui", iar al doilea, la *Huda Mărgăului,* era gol şi se credea că ar fi fost părăsit încă din vara lui 1950.[74]

Eşecurile repetate înregistrate până atunci, au determinat autorităţile să se organizeze mai bine şi să acţioneze concertat în vederea prinderii partizanilor. în acest sens, la 26 septembrie 1951, a avut loc la Huedin o şedinţă de colaborare şi schimb de informaţii între Direcţia Miliţiei Regiunii Bihor şi Securitatea din Cluj şi Bihor. Cu respectiva ocazie s-a hotărât constituirea unei echipe de colectare a informaţiilor şi conducere a operaţiunilor pe teren, compus din „organele" Securităţii din Cluj şi Huedin. Aceasta urma să aibă la dispoziţie o companie formată din trupe de

Securitate, instalată În regiunea muntoasă, în grupe de 15-20 ostaşi. Evident, s-a decis continuarea muncii informative, însă Miliţia urma să nu mai întreprindă nici un fel de operaţiune de teren, în afară de munca informativă şi executarea pândelor la locuinţele celor consideraţi elemente de sprijin. Securitatea prelua, în schimb, nouă puncte de control în care trebuiau instalate unităţi de supraveghere: Peştera Zmeilor, Piatra Tâlharului, Piatra Arsă, Izbuc-Piciorul Bătrânei, Ponor, Dealu Boţii ş.a.[75]

Din activitatea depusă s-au obţinut informaţii că grupul „Şuşman” s-ar afla în zona dintre Regiunea Bihor şi Regiunea Cluj, însă acţiunea operativă „de scotocire şi pânde” organizată de D.M.R. Bihor şi Securitate s-a încheiat fără rezultat.[76] Explicaţia eşecului ar putea fi aceea că la munte frigul vine mai repede, iar partizanii, foarte probabil, se retrăseseră deja spre sate.

în aceeaşi perioadă au avut loc razii în majoritatea localităţilor unde partizanii fuseseră semnalaţi în trecut şi au fost reţinute, de către Securitate „toate elementele de sprijin ale bandei”.[77] Au fost ridicaţi de la domiciliu Floarea Bortoş, „care a recunoscut că în cursul anilor 1950-1951 a avut mai multe legături cu Teodor Şuşman”, Teodor Răşinar, Gheorghe Jurj din Răchiţele, care l-au alimentat sau găzduit pe Ioan Bortoş,[78] şi preotul Mircea Pandea' din com. Dumbrăveni (Bihor), care era căsătorit cu sora lui Mihai Jurj şi care le asiguraseră soţilor Jurj găzduirea în iarna anterioară. Anchetat cu multă brutalitate, Mircea Pandea a dezvăluit că locul în care se ascund Mihai Jurj şi soţia este cunoscut de către Roman Oneţ.[79] Pentru prinderea acestuia din urmă, s-au organizat două posturi de pândă, la 10 noiembrie fratele lui Mihai Jurj fiind ridicat în timp ce se îndrepta spre casă şi predat imediat Securităţii. La anchetă, „cu toată constrângerea exercitată asupra sa, nu a vrut să recunoască legăturile pe care le are cu... Mihai Jurj, decât numai după confruntarea cu preotul Pandea

Mircea... Totodată, Oneţ Roman s-a oferit (sic!) să-i conducă la locul unde s-a ascuns Mihai Jurj şi soţia sa".[80] Roman Oneţ ştia că Mihai şi Lucreţia se aflau în gospodăria lui Teodor Neag din Dealul Boţii, încă din 5 noiembrie, unde intenţionau să rămână întreaga iarnă, într-o groapă făcută în grajd, sub ieslea vitelor.[81]

în noaptea de 11/12 noiembrie, DRSS Cluj a format o echipă de 25 de „organe de Securitate" şi având drept „călăuză" pe Roman Oneţ, s-au deplasat în Dealul Boţii.[82] „Obiectivul" a fost înconjurat şi Roman Oneţ, având cătuşe pe mâini, a fost trimis să-l convingă pe fratele său să se predea. Hotărât să nu mai ajungă din nou în mâinile Securităţii, Oneţ a reuşit să-şi rupă o cătuşe înainte de a ajunge la şură. Despre acest moment Lucerţia Jurj îşi aminteşte: „A intrat înăuntru şi o spus: *Frate, dă-mi o armă, îmbrăcaţi-vă şi veniţirepede că suntem încercuiţi. Io nu mă mai dau prins, mai bine mă sinucid, mă-mpuşc... că aşa m-o bătut de nu mai sunt bun de nimica.* Am ieşit încet afară, pă lângă şură. Atunci Oneţ ne-o spus unde sunt mai mulţi şi o zâs: *Io am să fug înainte şi când ajung în marginea pădurii trag spre ei şi voi fugiţi. Io vă apăr!* Erau cerc în juru' nostru... El o ajuns mai repede ca noi în marginea pădurii, s-o întors cu arma şi-o început şi el să tragă spre ei." înainte de a ieşi din adăpost cei trei au luat „un aparat de radio... procurat de la Mircea Pandea, un cojoc şi o straiţă cu alimente, pe care nu le-au lăsat decât atunci când au avut de sărit un gard".[83] (Lucreţia Jurj) în timpul acţiunii, Teodor Neag, gazda soţilor Jurj, a fost împuşcat mortal,[84] iar soţia sa a fost arestată, cu toate că era însărcinată.

Eşecul din 11/12 noiembrie a fost consemnat în documentele Miliţiei şi justificat ca fiind o „acţiune dusă de Securitate izolat". Nemulţumirea autorităţilor era evidentă, pentru că în urma acestei „operaţiuni greşite", numărul fugarilor a crescut, „banda" ajungând să cuprindă nouă persoane. în ceea ce-l priveşte pe Roman Oneţ, frate după

mamă cu Mihai Jurj, avea 31-32 de ani, locuia în Răchiţele, era căsătorit şi avea un copil. Se ocupa cu agricultura şi cu prelucrarea lemnului. Era impulsiv, scund, dar foarte puternic. (Lucreţia Jurj)

între Miliţie şi Securitate s-a declanşat o adevărată „competiţie”, pentru prinderea fugarilor. S-a înfiinţat un post capcană din 4 miliţieni, la casa lui Roman Oneţ din Prelunci-Răchiţele, despre care nu a fost anunţată Securitatea, iar când o echipă compusă din securişti şi miliţieni „au dat peste acest post, în timpul recunoaşterii

un organ al Securităţii a tras din greşală un foc” şi l-a rănit pe subit, de Miliţie Pantzel Martin.[85] Apoi, la 12 noiembrie s-au deplasat la Răchiţele ofiţeri de la DRSS Cluj şi Bihor şi 120 de soldaţi de la batalionul de Securitate Floreşti, care au efectuat descinderi domiciliare şi arestări de persoane. S-a descoperit cu această ocazie că Teodor Suşman sn., loan Bortoş şi Gheorghe Mihuţ au fost alimentaţi şi au stat la începutul iernii 1950-1951 la Mariţa Baciu şi la cumnatul ei loan Baciu Bucşa. Cei doi au fost ridicaţi pentru cercetări de DRSS Cluj, la fel ca şi Teodor Suciu (a Volcii), care fusese „lăsat liber de organele Securităţii şi folosit ca informator”, dar era suspectat că a ţinut permanent legătura cu „banda” şi le-a divulgat toate sarcinile primite de la Securitate şi Miliţie.[86]

Tot în această perioadă a fost arestat şi Nicolae Neag, care îi alimentase pe fugari, fiind dus de autorităţi pe munte, să le arate unde au partizanii bordeie. „N-am dat informaţii despre Şuşman. O mai fost [care] o spus. Erau bătuţi. Aicia [la Răchiţele n.n.] le-am spus: *Nu ştiu şi nu ştiu.* La Cluj am recunoscut că m-am întâlnit cu Şuşman. O fost musai, că m-o bătut. Am spus pe unde am umblat, pă unde le-am dus mâncare. Pă picioarele mele...îs urmele de bocanci, spiţele de cisme... din ‘51, de când le-am primit. O fost zile grele! în ’52 ne-o condamnat, pentru că i-am aprovizionat pe bandiţi. Da’ nu erau bandiţi... Bandiţi o fost ei [comuniştii n.n.]”.

De pe urma represaliilor dispuse de autorităţi, în iarna 1951- 1952 foarte multe familii din zonă au avut de suferit. Printre acestea s-a numărat şi cea a lui loan Bortoş. Fiica lui, Catrina îşi aminteşte: „O fost în decembrie 1951. Am fost chinuiţi... M-o legat [de] mi s-o umflat picioarele... Tăt sângele din mine s-o dus. M-o pus pe o laviţă cu mânurile sus. Nu s-o oprit până când am rămas cum îi păretele. Nu ştiu cum n-am murit. Atunci m-o dus şi m-o ţâpat în poiata oilor, la Şuşman. Pe mine m-o băgat altele, că m-am dus cu pită la tata. Am spus: *De către mine n-are să sufere nimeni.*

Să mor şi n-are să sufere nimeni. Erau umflate picioarele şi mânurile şi negre. Am vinit pe coaste în jos, m-am târât până acasă. *Te duci la maică-ta şi o întrebi şi vezi de când o şti de el.* Când ajunsăi către casa părinţilor, iese unul de după colţul căşii şi zice: *Catrină, tată-tău i-n pod.* Eu zâc: *Lasă că mergem şi-l prindem. Mă duc eu după el. Staţi jos şi eu îl scobor.* Da' bătrânul nu era. Mă duc în şură şi maică-mea era rezemată de peretele poieţii. Atunci o zâs securiştii: *O puşcăml...* pe mama. Şase securişti o fost". (Catrina Giurgiu)

Teroarea generalizată instrumentată de autorităţi a dus, în 15 decembrie 1951, la o primă „victorie" importantă în lupta cu partizanii. Dimineaţa, pe la orele 8, s-a prezentat la postul de Miliţie din Răchiţele, Teodor Moldovan din comuna Răchiţele, dealul Suliţa, care a anunţat că s-a dus dimineaţa să dea de mâncare la oi şi văzând că uşa era legată pe dinăuntru s-a uitat prin crăpătură şi a văzut că înăuntru este cineva care doarme cu arma lângă el. La faţa locului s-a deplasat imediat un efectiv de 5 securişti şi 13 miliţieni cu 7 câini.[87] A fost înconjurată şura şi înainte de a intra s-a tras: „O înconjurat grajdul, o deschis şura şi o tras". (Teodor Suciu)

înăuntru a fost găsit Teodor Şuşman sn. Era „împuşcat în tâmpla dreaptă cu un pistol *Staer* ce se afla lângă capul lui". Alături, în partea dreaptă, se afla o carabină de pădurar încărcată cu 4 cartuşe şi unul pe ţeavă. în pistol s-au găsit patru cartuşe calibrul 9 mm. şi un tub ars. Şuşman era îmbrăcat în manta de paznic de culoare vânătă, o pereche de pantaloni ţesuţi de casă şi încălţat în bocanci „de cooperativă", nu foarte uzaţi. Mai avea pe el două cămăşi ţărăneşti de cânepă, o pijama de culoare gălbuie cu dungi albastre, toate murdare, şi un flanel de lână ţărănească. Pe cap avea o bască de lână cu vergi albe, peste care era legat cu un şervet de cânepă ţărănesc, afumat de pulberea cartuşului cu care se

împuşcase, iar buzunarul din spate al pantalonilor cuprindea un portmoneu cu suma de 1700 lei. Lângă el se afla o traistă de cânepă cu cca. 1,1/2 kg. carne de porc prăjită şi crudă şi slănină proaspătă. într-o altă traistă . avea 6 cutii de chibrituri învelite în vată, o pereche de „ismene de cânepă ţărăneşti", două şervete de cânepă ţărăneşti murdare, două bucăţi săpun de casă, un brici, o pensulă de bărbierit, o perie de dinţi, o lanternă în stare de funcţionare şi o bucată de 0,250 kg. praf DDT. A treia traistă cuprindea 18 cartuşe pentru carabină, două
caiete dictando nescrise, dar cu câteva file rupte, şi o bucată de 0,300 kg. pâine coaptă în tavă şi învelită într-un şervet murdar. Un cuţit-pumnal era înfipt în perete şi de el era legată cu sfoară uşa de la şură.

Populaţia care se adunase între timp a recunoscut că „individul împuşcat este Teodor Şuşman din Răchiţele". Printre cei aduşi să-l identifice a fost şi Catrina Giurgiu. „Viniră după mine... mă duce acolo şi zâce: *Cunoaşteţi-1?*Eu zâc: *Nu ştiu, da' cred că-i Şuşman.* O adus hainele lui, căciula, un fular, să le spăl. M-o obligat să le spăl că erau încărcate de sânge". (Catrina Giurgiu) Cadavrul a fost transportat la Postul de Miliţie, i s-a făcut autopsia şi a fost „îngropat în marginea cimitirului din Răchiţele."[88] „în apropierea casei lui [Şuşman] este o râpă, un loc mai sălbatic şi Securitatea o săpat o groapă acolo, fără sicriu, fără nimic şi l-au aruncat cu faţa-n jos în groapa aia şi au pus pământ şi un pietroi peste el. Acolo-s probabil osemintele şi-n ziua de astăzi". (Teofil Răchiţeanu) „O făcut o gaură acolo şi l-o ţâpat în râpă. Cu furcile l-o dus..." (Catrina Giurgiu) „De partea de către biserică era o râpă şi acolo l-o aruncat". (Onuţ Ianc)

Moartea lui Teodor Şuşman a rămas impregnată în memoria locuitorilor din Răchiţele, adevărul disociindu-se destul de greu de rodul imaginaţiei. Unii l-au văzut, au stat cu el de vorbă şi îşi amintesc despre starea lui de spirit

înainte de a se sinucide. „Şuşman era găzduit în locul numit Suliţă. Era zăpadă, în '51, el nu [o] mai putut rezista, că o fost în etate de 60 de ani şi le-o spus la copii: *Faceţi cum puteţi, eu nu mă predau, dar mă împuşc.* O coborât pe un deal, s-o băgat într-un grajd izolat şi noaptea s-o legat cu un prosop la gât, şi-o pus pistolul la ureche şi s-o împuşcat". (Vasile Moldovan)

Ana Neag s-a întâlnit cu Şuşman şi a ştiut de intenţiile acestuia de a se sinucide. „O fost un control noaptea. Să apucase ăştia din sat să controleze pă la case să vadă dacă nu cumva i-or prinde. Fusă o furtună, o neauă mare şi m-am visat că mă duc la poiată, la vitele noastre şi-l văd acolo pe Şuşman, stând, ţânând de poartă. Şi zâc: *Da' de ce stai acoaie? M-o pedepsit ăştia,* zâce. O zâs în vis. Io, când mă scol, mă şi duc [să văd dacă] visu' meu spune drept... [Şuşman sn.] era în pod. Sta în gura podului, aplecat, şi să uita. O început să plângă şi zâce: *Nu te teme dragă. Amu nu pre pot că îi bai...* Io zâc: *Ce-o să faci? Am venit să mă împuşc.* S-o fost despărţită de prunci... Nu mai era cu pruncii. *Am venit să mă puşc. Du-te unde ţi-o ajuta D-zeu!Da ' unde să mă duc...? M-aş duce la gardu 'meu, da 'mă tem că mă prind. Du-te unde-ţi ajută D-zeu, da ' te du. Să mă bag sub fân? Ba nu, io zâc, că or ţâpa tot fânu' din pod să te afle.* Stete noaptea, stete zua. Era necăjit, zicea că nu se întâlnise cu pruncii de 6 săptămâni. 0 zâs că nu mai are cum să trăiască. I-o fost spărietă Securitatea. Zua, o zâs că îi este sete. I-am adus o litără de apa. 0 cerut de mâncat. *D-apoi ce ai mânca? Mămăligă aş mânca.* I-am dat. 0 cerut 4 litri de apă, o băut [şi apoi] zâce: *Aşe bea omu'apă când moare. Da ' nu ti-i omorî?! Da ' ce să fac, nu mai trăiesc io fără prunci.* Că nu să mai putea întâlni cu ei, că ei s-o împrăştiet [şi] nu să mai putea afla.

Noi aveam pruncu, numa' de 7 ani, da' ţânea vorbă. Zâc: Du-te până la Traian să vezi când mai umblă controlul. Umblă în seara asta sau mâine seară? Traian era un văr. Nu

vine în seara asta, numa’ mâine seară. No, bine că nu vine! Viu şi îi spun: No, te duci astară unde-ţi ajută D-zeu! Şi am fost adusă dohan de la Banat, crud şi tare, şi zâce: Dacă ai dohan de ăla tare să-mi dai să fumez. No, îţi dau, da’ să nu ne aprinzi şura, să te dai jos, să nu fumezi aici. îi dau dohan şi să coboară. Am stat până când s-o dat jos, că nu m-am încrezut. Şi s-o arăduit pă lângă şură. S-o dus cu cele trase peste bocanci, făcute din lână. S-o dus pă urma vacilor. Tot pă afară am stat să văd [dacă pleacă] şi m-am temut că s-o întoarce. Am mărs cu lampa, tot mi-am întors fânu’ în pod şi am aflat nişte ţipici şi i-am băgat în foc. Şi în urma lui o venit controlu’, bate-i Doamne, [şi] numa’ un pic nu s-o întâlnit. 0 venit pă la zece, [el] s-o dus pă când s-o însărat. Da' o înfundat vântu’ urma lui. Eu m-am dus dimineaţa, când s-o luminat de ziuă, cu o nuieluţă şi am drişchelit urma mea. Şi-am adus apă ca să nu se vadă urma. El s-o dus în drumul lui, o dohănit şi s-o dus la poiata aceea. Şi o tras la dohan de ăla tare şi apoi cred că s-o şi împuşcat”. (Ana Neag)

Teodor Şuşman a recurs la gestul sinuciderii, într-un moment în care, se poate presupune, ajunsese la limitele psihice ale suportabilităţii, dar şi din cauza mustrărilor de conştiinţă pe care le avea pentru numeroşii consăteni care sufereau în beciurile Securităţii pentru că îi ajutaseră. „Ne aşteptam, că el o spus că nu mai rezistă. 0 zâs că {Jă el nu-l prinde viu. S-o sinucis că n-o mai putut să suporte situaţia. Securitatea tăt aresta oameni din sat, nu mai avea unde să steie, videa că tătă lumea suferă. îl mai auzâsem zăcând de multe ori că el îşi pune capăt zilelor dacă nu să schimbă ceva. Să simţea vinovat pentru ce se-ntâmpla cu oamenii, că prea multă lume suferea. Spunea că nu mai rezistă, i să distrusese familia toată. Toţi tri copii, care erau mici, erau împrăştiaţi. Traian cu domiciliu obligatoriu, Romulica la fel... iar Emil nu ştiu pă unde era. N-o mai rezistat”. (Lucreţia Jurj)

Moartea lui Teodor Şuşman a fost urmată de descinderi în Beliş şi Răchiţele, în căutarea celorlalţi partizani, de pe

urma cărora au fost arestate mai multe persoane: Floarea Suciu, pentru că nu i-a denunţat pe fraţii Şuşman, Catrina Abrudan şi Traian Bortoş pentru „legături cu banda”.[89] Vasile Moldovan îşi aminteşte şi el de arestările de după moartea lui Şuşman: „O arestat vreo 30 din sat. Toţi o fost gazdele lor: Bortoş Traian, Bortoş Vasile, tatăl, Abrudan Ioan, Abrudan Ecaterina, MihuţTodor, Răşinar Vasile, Maria Purcel. După ce l-o arestat pe Bortoş Traian, Bortoş Floare şi Suciu Todor... probabil că i-o fi constrâns...” Valul de arestări intervenit la sfârşitul anului 1951 este confirmat şi de Nicolae Neag: „N-am fost numai eu, am fost 50 arestaţi. Până la Crăciun o tot arestat, apoi s-o oprit un pic de vreme şi o început cu altă serie”, în aceeaşi perioadă, în cătunul Smida (Beliş), un echipaj format din 6 miliţieni şi securişti au făcut verificări la Iosif Bati, Teodor Matiş, Iosif Bâtea (zis Tei) şi Pavel Alexandru Surului, însă partizanii nu au fost găsiţi.[90]

Pe lângă arestări şi bătăi este posibil ca autorităţile să mai fi folosit şi alte metode de constrângere, mult mai dure. Astfel, localnicii vorbesc despre un cetăţean din Frăsinet, poreclit Gavriloacă, ce a fost împuşcat după ce i s-a înscenat că ar fi vrut să fugă de sub escortă. „L-o bătut şi o zâs cătra el: *Fuji!Fuji!FujUEl* n-o fujit, cât o putut o mărs. Ş-apoi l-o ‘puşcat. O zâs că o vrut să fugă. Şi-o dat cu el de-a dura de-acolo de la biserică, de pe dâmbul ăla, până-n vale. (Maria Purcel) „Prin 1951-52 l-o omorât în bătaie pe unu’ a Gavriloachi. L-o bătut... l-o scos afară, l-o adus aici în dâmb şi numa’ pârâia pistoalele: *Stai! Stai! Ştaif* {Nicolae Giurgiu) „Au înscenat c-o vrut să fugă. îl soma că vrea să fugă şi l-o puşcat...” (Catrina Giurgiu)

Venirea primăverii a făcut posibilă reunirea grupului, însă fără Teodor Şuşman sn. şi Ioan Bortoş: „Ne-am întâlnit în apropiere de locuinţa lu’ Han, da’ nu ne-am mai întâlnit numa’ şapte. Şuşman şi Bortoş n-o mai apărut. Ei o pierit în iarna aia. O fost primii pă care grupu’ nostru i-o pierdut”. (Lucreţia Jurj) Despre felul în care şi-au petrecut iarna fraţii

Şuşman, se ştie că au stat în Frăsinet, la un bătrân, a Gavriloachi (posibil să fie vorba despre aceeaşi persoană împuşcată în Răchiţele), unde au avut alimente depozitate pentru patru luni, dar li s-a „dat de urmă" şi au fost nevoiţi să fugă.[91] Roman Oneţ, Mihai şi Lucreţia Jurj, după ce au reuşit să fugă din Dealul Boţii, au petrecut toată iarna într-un bordei în pădure, în apropierea casei lui Teodor Han, într-un loc cu brazi mărunţi.[92]

Primăvara lui 1952, cum se întâmplase şi în anii anteriori, a adus o intensificare a acţiunilor în vederea prinderii partizanilor. Numai în ceea ce-l priveşte pe Ioan Popa, în martie 1952 au fost recrutaţi 15 informatori, s-au făcut patrulări de noapte, controale şi pânde la casa tatălui său, a surorii şi la „casa unde locuieşte gagica banditului, care şi în prezent [îl] aşteaptă..." în 31 martie au mai fost recrutaţi trei informatori care „au fost lăsaţi la tata banditului, la un unchi precum şi la gagica banditului". Deoarece timp de o săptămână nu se obţinuse nici un rezultat, se intenţiona să se recruteze şi alţi informatori, pentru „celelalte rude ale banditului", aflate pe o listă cu 21 de nume. S-au făcut pânde şi verificări inclusiv la rudele din Bucureşti, însă rezultatele au fost de asemenea negative.[93]

Despre perioada respectivă, Maria Popa din Călata îşi aminteşte: „îl arestau pe tata [lui Ioan Popa] sau pe fratele lui, Gavril. Ş-apoi oricât i-or bătut, săracii, or zâs că n-or avut ştire de el că să fie pe lângă casa lor. îi mai lăsa, îi mai duce... O suit armata aici, l-o arestat pe tată-său, Ciota Petru, şi l-o dus. L-o bătut bine, de s-o căit, săracu', până-o murit de picioare. Se discuta [în sat]: *No, iar îi dusără pe-a Ciotii să-i bată, că o fost Ioane Ciota acasă! Mâncare de la noi din sat nu i-a,dat nimeni... Părinţii îl tăgădeau... 0 fost copilu' lor, cred că i-o durut. Cum [se] auze' ceva despre partida lui Şuşman, numa' vedeai că vine Securitatea şi îi duce. îi ţineau câte o zi-două. Veneau şi câte 10 maşini. Nu venea Securitatea fără armată. Era împânzit pe munte, după partizani... Umpluse de armată, să-i prindă... Soră-sa de la*

Brăişor, Ana Veronica... l-o mai alipuit pe lângă casă şi n-o ştiut bărbatu-său... Mi-o spus: Ultima dată o venit într-o sară...Cum auzeam câniele... ieşeam afară. Toderea nu ştia. L-am văzut că intră-n şură, pân spate, şi se urcă-n pod. M-am dus la el. «Vironică, vinii să mă lăsaţi să stau aicea» Cât? «Nu ştiu.» M-am dus să-i spun la Toderea. Şi zace Toderea: «Du-te spune-i... că eu nu vreau să fac puşcărie pentru el. De nu se duce, mă duc şi anunţ Miliţia.» C-o zâs că el nu vrea să-i piară oasele în puşcărie. Şi m-am dus şi i-am spus: Ioane, ia ce rezultat îmi dă te Todere... N-ai încotro, numa' să te iei să te duci! M-am dus, fără să ştie Toderea, i-am dat nişte brânză, nişte slănină, i-am dus acolo, la şură şi, pe când o fost pe la miezul nopţii, s-o luat şi s-o dus. Plângând m-am despărţit... Un băiat foarte frumos şi cuminte... o fost." (Maria Popa)

în aprilie 1952, au fost recrutaţi noi informatori „cu care se ţine legătura săptămânal, cu sarcini scrise" şi s-a întocmit un plan de patrulare la care urmau să participe echipe formate din securişti, ostaşi şj miliţieni.[94] Cu toate acestea, Mihai şi Lucreţia Jurj, Gheorghe Mihuţ, Roman Oneţ şi Ioan Popa se deplasau nestingheriţi în zonă, având mai multe întâlniri cu localnicii. Printre cei care i-au ajutat în primăvara lui '52 se numără Iosif Bâtea şi Verona Bâtea. Peste o lună aveau să fie arestaţi, iar la anchetă au fost nevoiţi să ofere toate informaţiile pe care le deţineau despre grupul „Şuşman", inclusiv despre legăturile avute în toamna anului 1950.[95] Pe parcursul întâlnirilor din aprilie 1952, soţii Bâtea au discutat cu fugarii, care le-au povestit ce s-a întâmplat în cursul iernii, unde au fost găzduiţi şi cine le-a oferit alimente. în temeiul informaţiilor primite, autorităţile au putut reconstitui traseul urmat de partizani şi au fost identificaţi o parte din cei care îi ajutaseră: Gheorghe Ivan, Ianoş Trif, Gheorghe Trif (zis Doda Pili), Gheorghe Mocanu, toţi din Firea, Todor Han din Ponor, Micu Mărunţelu şi soacra lui Roman Oneţ.[96]

Declaraţiile lui Iosif şi Verona Bâtea fac referire la

tipurile de alimente primite de partizanii, la felul cum arătau şi cum erau îmbrăcaţi. în general, alimentele oferite de familia Bâtea au constat în pâine, slănină, mălai, caş, ţigări, iar o dată „lapte şi cinci plăcinte". Alte produse, care nu se găseau în gospodăriile oamenilor, erau procurate contra cost de la magazinele săteşti, prin intermediul unor persoane de încredere. Ana Ivan din Smida le-a cumpărat partizanilor 16 pachete de ţigări, zece pachete de tutun şi un pachet de chibrite, iar Gheorghe Mocanu 4 kg. de vin, 1 kg. de ţuică şi două rude de salam.[97] Despre felul în care erau îmbrăcaţi membrii grupului „Şuşman" şi despre armamentul lor aflăm că Mihai Jurj avea o uniformă de pădurar, cu manta lungă, în cap bonetă kaki de tip militar, pantaloni de pădurar, bocanci, o raniţă veche, armă de pădurar şi o armă de vânătoare cu două ţevi. La brâu avea o curea port-cartuşe cu cca. 14 cartuşe pentru arma de vânătoare. Soţia sa, Lucreţia, avea o manta lungă de pădurar, năframă galbenă, pantaloni de pădurar legaţi peste bocancii de culoare neagră, raniţă şi un pistol cu roată. Gheorghe Mihuţ era îmbrăcat cu veston, pantaloni civili de culoare gri, din lână, ţesută în brăduleţ, rupţi în genunchi şi cârpiţi cu stofă de altă culoare, bocanci, pălărie neagră şi raniţă. Roman Oneţ avea veston uzat de pădurar, pantaloni albi din lână, cioareci cu dungă la margini, bocanci negri, o pălărie veche, raniţă, o armă de vânătoare cu două ţevi şi o puşcă de pădurar. La brâu avea o curea port-cartuşe cu cca. 14 cartuşe de vânătoare, loan Popa avea un veston gri închis, cioareci cu dungă neagră pe margini, bocanci cu petece, pălărie verzuie, raniţă neagră de sac şi o armă de pădurar. Toţi erau bărbieriţi, dar privaţiunile de tot felul le marcaseră înfăţişarea. Mihai Jurj, Mihuţ şi loan Popa erau slabi la faţă, în timp ce Lucreţia Jurj şi Roman Oneţ erau „mai plini".[98] Starea lor de spirit, a fost cel mai bine sintetizată de către Mihai Jurj, care ar fi spus că: „nu se predau decât morţi... nu vor fi prinşi vii".[99]

întâlnirile avute de soţii Bâtea cu partizanii au fost

importante pentru aceştia din urmă şi datorită informaţiilor pe care le-au primit, foarte necesare pentru a evita întâlnirile nedorite cu autorităţile. Informaţii de acest tip au obţinut şi de la Gheorghe Ivan, care mergea de 3 ori pe săptămână la Beliş şi în alte sate unde erau posturi de Miliţie.[100]

După arestare nu este greu de imaginat tratamentul care li s-a aplicat soţilor Bâtea pentru a accepta colaborarea, pentru că de foarte multe ori bătaia era ultima soluţie rămasă la îndemâna autorităţilor, având în vedere simpatia de care se bucurau partizanii din partea majorităţii populaţiei. Au fost, este adevărat, mai rare, şi cazuri în care delaţiunea a fost săvârşită în mod voluntar: „Unii oameni din sat o fost prinşi şi bătuţi şi apoi i-o pârât pă alţii, da' o fost unii care nu o fost bătuţi şi-o mers voluntar. De exemplu Nicolae Suciu a Paveli şi Ilie Lazăr a Oanciului, unul Corchiş, Ioan Moldovan, Mina Moţului". (Nicolae Neag, Nicolae Giurgiu) „Mina lu' Mihai [a Moţului]... o fost întâi cu Şuşman, înainte de-a fugi în munţi şi cât au fost în munţi, pe urmă s-o dat cu Securitatea. 0 avut salar de la Securitate". (Catrina Giurgiu)

în alte situaţii, partizanii au cerut ajutor, dar au fost refuzaţi. Aşa s-a întâmplat la 16 aprilie 1952, când Gheorghe Mihuţ a intrat în casă la Teodor Boptean, din Smida, corn. Beliş, şi a cerut soţiei gazdei alimente „că nu au mâncat de 4 zile". Speriată, aceasta a ieşit afară şi a alarmat populaţia cătunului, obligându-l pe Mihuţ să fugă. Atitudinea femeii poate fi înţeleasă în condiţiile în care numărul mare de arestări şi instinctul de supravieţuire îi sugerau că este mai bine să nu se „amestece" în problema „bandiţilor". în urma incidentului postul de Miliţie Beliş a solicitat printr-o notă telefonică să se trimită un număr cât mai mare de câini de urmărire.şi luptă".[101]

în noaptea următoare, Roman Oneţ, Gheorghe Mihuţ, Mihai şi Lucreţia Jurj au fost semnalaţi pe raza Postului de Miliţie Mărgău, în satul Corăşti la „informatorul nostru",

Teodor Răşinar, care fusese arestat şi eliberat pentru „a ajuta” la prinderea fugarilor. Partizanii i-au spus că vin de la Smida, că erau morţi de foame şi obosiţi. Au cerut de mâncare, au primit pâine, iar înainte de a pleca să se culce, „că nu au mai dormit de trei nopţi şi nu mai pot de oboseală”, i-au spus gazdei că or să vină din nou „sâmbătă seara... să mănânce Paşti, că nu au mâncat de mult”. Cu toate că s-au luat măsuri pentru a se asigura o pândă permanentă la casa informatorului şi la cooperativă, în seara de 19 aprilie cei 4 s-au reîntors. Au mâncat pâine şi slănină oferită de Teodor Răşinar şi au plecat spre Călăţele, supăraţi că acesta nu le procurase Paşti, „crezând că nu au să vină după el [după Paşti]”.[102]

Securitatea Statului Cluj a mai înfiinţat în aceeaşi perioadă posturi capcană la casa soţiei lui Roman Oneţ, precum şi „în alte puncte unde s-ar bănui că ar veni bandiţii pentru alimentare”. După 25 aprilie, în afară de posturile capcană, s-au mai format posturi fixe de pândă pe munte, la diferite cote de înălţime şi patrule mobile formate din câte 15 oameni, „cu misiunea de a scotoci prin diferite terenuri în munte...” Toate dispozitivele înfiinţate de Securitatea din Cluj şi din Oradea au format „un cerc în zona de apariţie a bandiţilor”.[103]

Efervescenţa pregătirilor din primăvara anului 1952, nu a avut, pentru moment, ca rezultat decât crearea unei stări de teamă în rândul localnicilor, pentru a-i descuraja să-i mai ajute pe partizani. Un caz semnificativ s-a petrecut la 23 mai, la o colibă din Călata unde se aflau cinci ciobani. Aici au apărut 3 persoane îmbrăcate în haine de pădurar şi înarmate. Unul dintre ciobani, Vasile Cozea, i-a spus altui păstor că sunt „bandiţi” şi să meargă să anunţe Miliţia din Mărgău. Partizanii s-au interesat „ce se mai aude”, ce mai scriu ziarele, dacă există Miliţie în Călata şi Mărgău şi ce efectiv are. Din declaraţia dată de Cozea la Miliţie reiese că doi dintre „bandiţi” erau fraţii Şuşman, fapt confirmat de relatările lor despre dezechiparea căpitanului Culcear din

Huedin şi despre acţiunile de la Cooperativa Giurcuţa şi Ocolul din Beliş. Partizanii au mai spus că până în februarie au avut „gazde bune" prin părţile Vlădesei, dar de atunci tot umblă „că a căzut zăpadă şi este frig".[104] Semnalmentele celor trei erau următoarele: unul era înalt, bărbierit de o săptămână (probabil Teodor Şuşman jr.); ceilalţi doi erau de înălţime mijlocie, unul avea „barbă mare ca de preot" şi „un dinte alb" (probabil Ioan
Popa), iar celălalt barbă „de o săptămână" (probabil Visalon Şuşman). Aveau haine şi şepci de pădurar, flanelă albă de lână, cămaşă murdară, pantalohi de lână suri, bocanci negri de cooperativă, raniţe, arme de pădurar, iar doi aveau şi pistoale. Cel înalt avea un ceas de buzunar de aur şi o pelerină civilă kaki.[105]

Odată anunţat, postul de Miliţie din Mărgău a format o grupă din 9 oameni, (securişti, miliţieni, ostaşi) care s-au deplasat la locul indicat. Acolo a avut loc un schimb de focuri şi cei 3 au fugit. A fost „scotocită pădurea şi valea pe unde au luat-o", dar fără rezultat. Dimineaţa s-a cercetat din nou zona şi s-a găsit o raniţă care conţinea un sac cu făină de porumb de 10-15 kg, un săculeţ cu cca. 1 kg brânză, o oală de 2-3 1, 2 cartuşiere cu 53 cartuşe de armă de pădurar şi de ZB.[106]

La câteva zile de la incident, în zona Piciorul Bătrânii a fost găsit un bordei de 2-3 metri, „făcut pe un loc mlăştinos, săpat în pământ cca. 25 cm. şi confecţionat din scânduri... în jurul bordeiului erau sădiţi brazi tineri de cca. 3 ani pentru a[-l] camufla, iar la o distanţă de cca. 20 metri... erau împrăştiate crăci de brad uscate,... când va veni cineva la ei... să audă dintr-o depărtare mai mare..." Bordeiul era dărâmat de 2-3 zile şi peste el erau puşi brazi pentru a nu fi descoperit. Sub dărâmături s-a găsit locul unde se făcea focul, cenuşe pentru leşie de spălat rufe, boabe de porumb, oase, iar într-un brad o pereche de cătuşe, "acele cu care a fost legat banditul Oneţ Roman, în acţiunea din Dealul Botil când a reuşit să fugă".[107]

începutul lunii iulie a adus noi măsuri de întărire a posturilor din munte pentru a deveni cât mai eficiente. A fost, practic, creat un cerc, în interiorul căruia au fost prinşi partizanii. Din documente reiese că în zilele şi nopţile care au urmat s-a tras de mai multe ori „în partizani”, însă de fiecare dată aceştia au reuşit să scape.[108] Lucreţia Jurj spune că nu s-a tras în ei până în dimineaţa zilei de 6 iulie, când au încercat să treacă Someşul. O explicaţie a numărului mare de incidente semnalate în documente ar putea fi aceea că majoritatea celor care se aflau în posturile de pândă erau soldaţi în termen, lipsiţi de experienţă, iar zgomotele petrecute în pădure în timpul nopţii, îi puteau determina să deschidă focul. Despre încercuirea din iulie 1952, Lucreţia Jurj îşi aminteşte: „Eram încercuiţi. Aşa mulţi erau că să puteau ţâne de mână. Am stat o săptămână, încercuiţi. N-am avut ce să facem şi n-am putut să ieşim din cerc pă nicăieri. Aşteptam să pornească raziile, căutările prin pădure,*să strângă cercu’. Ei nu ne-o văzut şi noi tăt aşteptam să ni să ivească o ocazie să rupem cercu’. Da’ n-aveam nici o posibilitate şi-atunci n-am avut ce face”.'

Revenind la dimineaţa zilei de 6 iulie, pe la ora 7-7,30, în punctul Feirea, în faţa soldaţilor din compania 2 a batalionului Oradea a apărut „grupul de bandiţi”, care îi cuprindea pe fraţii Şuşman, Mihai şi Lucreţia Jurj, Roman Oneţ, Ioan Popa şi Gheorghe Mihuţ. S-a deschis focul şi „un caporal în termen de la Securitatea Oradea” l-a împuşcat mortal pe Ioan Popa. Din documente reiese că a fost împuşcat „în momentul când a vrut. să atace organele care îl urmăreau”, lucru puţin probabil, varianta construită de Securitate fiind mai degrabă o încercare de justificare a focului executat asupra lui Ioan Popa. De altfel, Lucreţia Jurj spune că ei nu au tras, ci au fost surprinşi în timp ce încercau să treacă Someşul. Asupra lui Popa Ioan s-au găsit următoarele: o armă ZB retezată, 17 cartuşe, un pistol Bereta cu 7 cartuşe +3 făcute de el, 11 mii lei, bani vechi, un ceas Omega şi o lanternă în stare de funcţionare. Trupul

a fost dus la Postul din Beliş unde i s-a făcut autopsia şi a fost apoi îngropat de către Miliţie la cca. 300 m. de post.[109] Pentru identificarea cadavrului a fost adus din Călata Petru Popa, tatăl victimei. întors acasă, Petru Popa a povestit ce s-a întâmplat la Beliş. *„M-am înclinat spre el, da' avea o barbă... până p-acipă piept. Şi numa'un pic i se vedeau umerii obrazului şi ochii şi avea nişte sprâncene mari. Le-am spus prima dată: nu mă leg de el, nu-l mai cunosc, nu aşe o fost băiatu'meu. Bine moşule, di ce nu-l cunoşti? Păipăntru barba aia. Gândeşti că să fie el... nu ştiu cum ar fi când a fi bărbierit..."* Maria Popa, căreia Popa Petru i-a relatat povestea ne spune că „l-o recunoscut până la urmă... Acol' i-o fost sfârşitul la bietu' Ciota Ioan". Avea 32 de ani...

Reconstituirea evenimentului din 6 iulie cuprinde unele inadvertenţe între mărturiile orale şi documente. Lucreţia Jurj spune că au fost luaţi prin surprindere de întâlnirea cu trupele de Securitate şi că nu-şi făcuseră vreun plan, în timp ce din documente rezultă că partizanii erau înţeleşi că dacă nu vor reuşi să scape din încercuire, „se vor împrăştia şi va acţiona fiecare pe cont propriu". Regruparea urma să se facă la Traian Mocan din Scărişoara „care alimenta încontinuu banda", la rudele lui Mihai Jurj din Scărişoara, sau la locul numit *între Coaste* de pe muntele Călineasa. Consemnul era „frunza" şi răspunsul era tot „frunza".[110]

După ambuscada organizată de Securitate pe Someşul Cald, într-adevăr grupul „Şuşman" s-a împrăştiat. Gheorghe Mihuţ a umblat singur prin pădure, nemâncat aproape de şapte zile, şi a fost împuşcat în timp ce încerca să iasă din încercuire.[111] (Lucreţia Jurj) Rănit grav, a fost dus la Clinica Chirurgicală I din Cluj, unde, în dimineaţa de 15 iulie 1952, la ora 6, a murit. Din interogatoriul care totuşi i s-a luat, s-au obţinut informaţii despre armamentul de care dispunea grupul, despre cei care i-au alimentat şi le-au furnizat informaţii. între cei menţionaţi s-au aflat: Traian Mocan din Scărişoara, preşedintele Sfatului din Răchiţele, Moise Moise din Valea Bihorului şi ciobani din Valea Drăganului, Dealu

Horii, Poiana Horea, care îi alimentau cu brânză. Mihuţ a recunoscut că a participat la „devastarea" Cooperativei din Sălişte, a Ocolului Silvic Stâna din Vale şi a celui din Beliş. Totuşi, având în vedere situaţia în care se afla, declaraţia lui Gheorghe Mihuţ poate ridica serioase semne de întrebare sub aspectul autenticităţii, mai ales că incidentele de la Cooperativa din Sălişte şi Ocolul Silvic Stâna din Vale nu sunt semnalate în alte documente, aşa cum se întâmplă cu cele de la Giurcuţa sau Beliş. Referitor la iarna 1951-1952, Mihuţ a spus că au stat într-un bordei pe Valea Crăciunului, lângă Onceasa, iar alimente au avut din ce au adunat vara. Lui Gheorghe Mihuţ i s-au adresat întrebări şi în legătură cu ceilalţi membri ai grupului. Despre Nuţu Bortoş, unchiul său, a spus că nu mai ştie nimic de un an de zile, iar la întrebarea anchetatorului dacă Lucreţia Jurj nu este însărcinată, Gheorghe Mihuţ a răspuns că „nu este şi nu a fost gravidă".[112]

După momentul critic din 6 iulie, membrii grupului, mai puţin Gheorghe Mihuţ, s-au reîntâlnit şi, aşa cum reiese din documente, au încercat de mai multe ori să „spargă încercuirea", însă fără succes. O situaţie mai specială a fost în noaptea de 6/7 iulie, când au fost semnalate cinci tentative de ieşire din încercuire, dintre care una este deosebită de celelalte. La locul numit Poiana, cota 1511, au apărut „7-8 bandiţi", la cca. 7-8 paşi de "soldatul Manea, din eşalonul de scotocire a batalionului Oradea, care se afla în post de pândă". „Bandiţii au luminat cu lanterna în faţa ostaşului şi l-au întrebat că cine e. Soldatul crezând că este comandantul lui de pluton a răspuns că el este soldatul Manea. Unul dintre bandiţi i-a răspuns că stai tov. Manea, că vin şi eu şi ceilalţi. în acest moment de intimidare a soldatului, bandiţii au dispărut".[113]

Fără a-i putea descoperi, în 11 iulie a început împotriva celor cinci partizani rămaşi o „scotocire amănunţită a zonei încercuite", cu un efectiv de 6 companii şi 5 câini de urmărire de la Miliţia Cluj. Una dintre echipe a găsit un

bordei „distrus de curând”, iar în jurul său diverse obiecte: hărţi, romane din colecţia *15lei,* broşuri religioase, o maşină de scris, o sticlă de un litru cu cerneală, 3 putini de brânză goale, un târnăcop, o casma, un burghiu, 8 sticle goale, 10 kg sare, 2 saci rupţi, o tuşieră şi haine civile rupte.[114] într-un alt loc, a mai fost găsită „o ladă lungă de 40 cm în care se aflau o pâine de 5 kg, un sfert de pâine de 1 kg şi jumătate, un săculeţ de brânză gol, câteva ştergare de şters, un ghem de cânepă tors, un ciocan de potcovit caii, un cleşte de cuie, o pilă triunghiulară şi o putină de brânză goală”.[115]

Până la urmă, deşi bine organizată, acţiunea autorităţilor s-a dovedit un semi-eşec. S-a reuşit „eliminarea” lui Ioan Popa şi a lui Gheorghe Mihuţ, dar ceilalţi 5 membri ai grupului au scăpat după ce s-au adăpostit într-o peşteră: „Tare greu o mai trecut săptămâna aia în încercuire. Dormeam pă rând că toţi nu puteam, că eram slăbiţi de foame şi de stres. Nici foc nu puteam face. într-o zi, o început să strângă cercu’. Cum veneau ei, noi ne retrăgeam şi am avut noroc că am găsit o peşteră în care ne-am băgat...” (Lucreţia Jurj)

După aceasta, timp de peste o lună, autorităţile nu au mai primit nici o informaţie despre restul grupului, cu toată munca informativă organizată şi susţinută de Miliţie şi Securitate.[116] La un moment dat erau folosiţi un număr^ie 200 de informatori în Regiunea Cluj şi 90 în Regiunea Oradea, dar pentru că majoritatea acestora erau „necalificaţi” şi nu dădeau rezultate, s-a făcut o revizuire în urma căreia au rămas în Regiunea Cluj 49 şi în Regiunea Oradea 15. în acest fel “s-a creat posibilitatea lucrătorilor operativi de a se ocupa mai intens [dej instruirea şi dirijarea informatorilor..., care în momentul de faţă au sarcini concrete pentru urmărirea unor obiective precise (familii, rude şi elementele de sprijin)”.[117]

Restructurările făcute nu au ameliorat nici de această dată rezultatele, pentru că „informatorii nu depun nici un interes în această problemă... [şi] nici un informator nu are

la dosar nici o notă informativă... Este foarte greu de recrutat un informator care să dea randament... pentru că majoritatea cetăţenilor sunt în favorul bandiţilor şi caută numai să mintă organele noastre şi ale Securităţii”.[118] în urma acestei constatări, s-au făcut demersuri pentru a fi identificate noi elemente de sprijin şi s-au repartizat echipe de supraveghere înarmate cu automate, puşti ZB, pistoale şi grenade. Patru dintre membrii acestor echipe aveau „şcoala de specializare bande”.[119]

De partea cealaltă, după ce i-au pierdut pe Ioan Popa şi pe Mihuţ, partizanii au luat decizia să se despartă, până când situaţia se va îmbunătăţi şi nu vor mai fi urmăriţi la fel de intens. Despărţirea lor avea să se dovedească definitivă. Fraţii Şuşman s-au deplasat în zona Brăişor, Morlaca, Traniş, Hodiş (în apropiere de Huedin), iar soţii Jurj şi Roman Oneţ au trecut muntele spre Bihor, în zona Beiuş.

Referitor la Teodor şi Visalon Şuşman, Onuţ Ianc din Mărgău, rudă cu ei, spune că înainte de 1952 veneau şi stăteau la el în timpul verii: „Aveam un grajd acoperit cu paie şi acolo sta. Se cobora ziua prin arie, să uita pe la oameni... Veneau Visalon, Todor, Mihu şi a Cioti. Veneau şi ieşau noaptea, ziua nu umbla nici într-o parte. Stăteau, dormeau, juca’ cărţi, acolo în şură, nu se depărtau de acolo, erau fugari. Ne întâlneam, seara, dimineaţa, dar nu discutam. Asta era speranţa că poate cumva scapă. De la un timp nu mai sperau la nimica, o văzut că nu se mai poate. Erau disperaţi... 0 durat un an- doi până o intrat armată multă pe aicea şi i-o spăriet... După un timp o venit iară şi ne-o spus că s-o întâmplat treaba aceea'... Ne-o spus că... [or] coborât pă o salcie uscată în peşteră. O spus Visalon că o auzit un soldat: *Tovarăşe, aice s-ar putea să fie ceva.* Capitanu’ o zis: *Nu-i nimic, mergeţi înainte.*

Prin ’54 -’55 or mai stat pe aicea. Nu sta mult, câte o săptămână- două şi iară să duce. Şi o venit toamna... până n-o dat neaua, pân octombrie-noiembrie, o venit într-o sară Visalon... o durnit sângur. Şi zice: *Caută-mi un şirez, la caz*

că mă întâlnesc cu oarecine zâc că mă duc la pădure. I-am căutat şirez, i-am dat o pereche de pantaloni de lână noi şi când s-o învăluit ziua cu noaptea o plecat. în timpul când o venit ei, pe aci era Dejeu , la dispensar. O zâs, o dată, să mă duc la el şi nu m-am dus. Că s-o fi întâlnit în altă parte, asta nu ştiu. Din ‘55 până în ‘58 n-o mai venit pe aicea. O stat la Traniş vreo 3-4 ani. în toamna lui ‘54 s-o dus... [şi] de atuncea n-o mai venit.” (Onuţ Ianc) în vara anului 1954, soţii Jurj şi Roman Oneţ se aflau în zona Beiuşului, în satul Sudrigiu. Acolo au fost vizitaţi de Ana, sora lui Mihai şi a lui Oneţ, care fusese eliberată din închisoare şi „folosită [de Securitate] pentru punerea în practică a unei combinaţii”, în urma căreia cei trei să fie prinşi.[120] Lucreţia Jurj îşi aminteşte despre această întâlnire: „Prin iunie sau iulie... eram la Tania, în Sudriş, când ne-am trezit cu Ana... în ’52, la un an după ce am plecat din Poiana de Vaşcău, o denunţat-o cineva... [şi] Securitatea o arestat-o pe ea şi pe bărbatu-so... A doua oară când o fost arestată... o eliberat-o repede. Imediat o început să să intereseze de noi. Ea ştia înainte ca noi să fugim de acasă cu cine o avut Mihai legături şi ce oameni îl cunoşteau. Aşa o prins firu’ [şi] o ajuns la Tania... într-o zi, ne-am trezit cu [ea], la Sudriş. Eram în pod, în şură ia Tania. Ne-o povestit cum o fost anchetată, cum o bătut-o şi că o stat un an şi jumătate în închisoare la Oradea. 0 recunoscut că o spus la anchetă că ne-o ajutat, că ne-o dat de mâncare. Dacă o bătut-o, ce era să facă? Apoi o încercat să ne convingă să ne predăm, că o să fim iertaţi, că n-au nimic cu noi, c-o să scăpăm, lucruri din ăstea. Am ştiut că nu mai suntem în siguranţă... Ea o plecat. Ne-am gândit că poate o fost urmărită, sau spune la Securitate că

s-o întâlnit cu noi şi unde suntem. Şi-atunci am spus: *Gata! Trebuie să ne schimbăm locuf* La câteva săptămâni, cei trei se întorc la gazda din Sudrigiu pentru a-şi secupera câteva lucruri, dar sunt aşteptaţi de Securitate şi arestaţi.' Mihai Jurj a fost rănit la cap şi a decedat la scurtă vreme, probabil la Securitatea din Beiuş, Oneţ Roman a fost condamnat la moarte şi executat la Penitenciarul Oradea, iar Lucreţia Jurj a fost condamnată la muncă silnică pe viaţă. (Lucreţia Jurj)

Tot în 1954 au avut loc arestări- şi în Răchiţele, unul dintre cei care s-au aflat în această situaţie fiind Vasile Moldovan. El a fost dus la Securitatea din Cluj, bătut şi acuzat că ar fi aprovizionat „banda Şuşman”. Pentru că avea copii mici acasă şi îi fusese arestată şi soţia, a acceptat să colaboreze. „După două săptămâni n-am mai avut ce face... Comandantul Regiunii de Securitate o spus: *îi băgăm în puşcărie, îi condamnăm pe amândoi, iar copii îi luăm să-i crească puterea populară.* După câteva zile... am acceptat să venim acasă, să colaborăm ca să-i prindă pe fugari”. După trei săptămâni a fost din nou arestat şi acuzat că i-a anunţat, pe partizani de acţiunile autorităţilor. I-a fost aplicat acelaşi tratament dur, dar care a încetat după ce au fost prinşi soţii Jurj şi Roman Oneţ. „Prin august, septembrie, în ’54, mă duce la anchetă şi-mi arată nişte poze: *îi cunoşti?* Erau [doi] bandajaţi la cap... O prins în judeţu’ Bihor pă Jurju Mihai, pă Jurju Lucreţia şi pă Oneţ Roman”. Vasile Moldovan a fost judecat şi condamnat în noiembrie 1954 la şapte ani închisoare. (Vasile Moldovan)

Iată cum, din vara anului 1954, după acţiunea din Sudrigiu, grupul „Şuşman" continua să mai supraveţuiască numai prin fraţii Teodor şi Visalon Şuşman. Pentru ei au urmat câţiva ani mai liniştiţi, în condiţiile în care din 1953 şi mai ales 1954, activitatea Securităţii pare să fi intrat într-o etapă de oarecare amorţeală. Această conjunctură, precum şi utilizarea de acte de identitate contrafăcute sau a unor

nume false, le-a dat posibilitatea să rămână mai mult în sate, dar şi să se deplaseze cu mai multă uşurinţă dintr-un punct în altul: „Ei o venit prin Traniş... Teodor... merea la coasă pe-aici. 0 lucrat la coasă, la un neam de-a nost' de la Brăişor. Mai venea cu icoane. îi zâcea Petre a Icoanelor... 0 venit... o spus că-l cheamă Colea Petru şi o arătat buletinu'. Am fost cu el ş-am băut, odată, cu şefii de post. N-o ştiut nimeni cine-i. Visalon se cam ferea... Avea lipsă doi dinţi din faţă".(Ioan Florea)

Pe lângă gazdele din Traniş (familia Florea şi Paşcalău), fraţii Şuşman au fost sprijiniţi de mai multe persoane din Brăişor (Leontina Moldovan, Susana Capota), din Morlaca (Iosif Floca), din Hodiş (Aurel Boloş', Anica Lungu, Dumitru Tarău). Despre această perioadă Leontina Moldovan îşi aminteşte: „Aveam o şură acoperită cu paie şi în pod o tăiet între grinzi o uşă. Pe acolo să coborau în poiată şi stăteau cu vacile iarna. Videau cine vine. Cât o stat la noi, zâua stăteau, se hodineau, mai citeau o carte, mai aruncau gunoiul din poiată. De multe ori coborau în şură şi dădeau de mâncare la vaci, mai vineau în casă... Todor picta icoane, în camera aia... şi apoi le punea pe poliţă şi să uscau. M-am dus la Cluj, am cumpărat vops.ele [şi] sticlă, o făcut rame la icoane... Merea şi stătea o zi la pădure, sâ^ mai bată soarele, să nu fie bătător la ochi, că stătea numa' ascuns şi era alb, [şi] să ducea la Traniş cu icoane. Zâcea că-i Petrea de la Călăţele... Le vindea şi făcea bani. Mai mereau pe la Mărgău, pe la cunoscuţi şi mai aduceau mâncare. Odată o adus două puţine cu brânză. Părinţii vorbeau că ar fi bine să nu-i mai ţină, că este periculos. De multe ori tremuram când trecea Miliţia pe drum, că ştiam că suntem vinovaţi. Da' tata o fost un om bun şi zâcea că ne-a scăpa Dumnezo. Şi o trecut cinci ani de zile... din 1952 până în 1957. înainte de Crăciun s-o dus, că le-o zâs tata: *Mă oamini... acuma nu să mai poate, că pe fata asta trebe s-o aşăz şi dacă vine un om străin în casă, noi ce facem?Şi* s-o dus. N-am ştiut unde, numa' am bănuit".

După ce au plecat de la Leontina Moldovan, Teodor şi Visalon s-au dus la neamurile acesteia, familia Florea din Traniş. „Era iarnă, unde să meargă? O mers unde o cunoscut. O stat în podu’ cămării, la unchiu Florea, în Traniş. El n-o ştiut, numa’ lelea o ştiut. Băieţii o ştiut, şi Ioan şi Gheorghe. Nu ştiu de unde [s]-o ştiut, că io nu le-am făcut cunoştinţă. S-o întâlnit şi o avut încredere, şi când colo suferiră toţi. Opt de la noi din familie o fost condamnaţi pe viaţă.

Odată, văru’ meu, Florea Gheorghe, o vinit acasă din armată, în concediu, şi o vinit şi la noi. Când l-am văzut am plâns de bucurie. Era, la noi, şi [Iosif] *Floca. [Văru’ meu] o crezut că plâng pentru Şuşmani şi o zis să nu plâng că îs la Traniş şi îs bine. Şi o auzât şi Floca. După o vreme l-o dus Securitatea şi cred că o spus de Şuşmani. O arestat-o şi pe aia unde s-o ascuns ei după ce s-o dus de la noi, pe [Anica] Lungu. Ea n-o vrut să recunoască şi o bătut-o până o ’nebunit”, într-adevăr, Anica Lungu i-a ajutat cu alimente pe fraţii Şuşman şi, alături de naşul său, Tarău Dumitru din Hodiş, a asigurat legătura între aceştia şi Iosif Capota". (Leontina Moldovan) „Anica se scula de dimineaţă şi le făcea de mâncat şi se ducea la Cluj şi aducea alimente, că era bătător la ochi să cumpere în acea vreme conserve multe...”[121]

Consecinţă a revoluţiei din Ungaria, anii 1957-1958, au adus o accentuare a acţiunilor autorităţilor de prindere a ultimilor partizani, în acest context a fost arestat Iosif Capota din localitatea Brăişor, care a recunoscut, în anchetă, că în cursul anului 1957 a luat legătura cu fraţii Şuşman, prin intermediul lui Tarău Dumitru, pentru a le vinde un aparat de radio portabil. Tarău, la rândul său, a fost arestat şi a confirmat că la începutul anului 1957 a intrat în legătură cu fraţii Şuşman prin intermediul finei sale, Anica Lungu, la care aceştia se adăposteau. Dumitru Tarău a fost „recrutat” de Securitate şi folosit ca informator.

Una dintre primele informaţii pe care le-a furnizat a fost aceea că fraţii Şuşman sunt în legătură cu un croitor din Traniş, Gheorghe Paşcalău: „un croitor care are un aparat de radio *Doina,* la care ei ascultă emisiunile posturilor de radio”.[122] Faptul că l-a cunoscut în această perioadă pe Teodor Şuşman jr. este recunoscut de însuşi Gheorghe Paşcalău: „...Da’ Teodor ăla zicea că-i Petre. Eu aşa ştiam. Am nişte icoane de la el. I-am cusut o haină pentru icoanele alea, fără să ştiu că îi fugar. Când venea Petre ăla pe-aici, ne povestea de Şuşman [Teodor sn.], cum [s]-o împuşcat şi[-o fost] îngropat într-o râpă. Până la urmă să dovedească c-o fost chiar tata lui...Eu nu mi-am putut da seama niciodată că el îi fugar. După comportament, nu era, să se uite pe geam, să se ascundă. Nu videam nimic deosebit la el... Era înalt, lunguieţ un pic la faţă, un bărbat bine, nu era un om urât. Era glumeţ, Petrea, glumea şi spunea bancuri... Om de treabă, respectuos, tăte calităţile le avea de om intelectual, nu de om ţăran, de om mitocan. Patru icoane ne-o dat. [Am] zâs: *Cât să-ţi dau? Coase-mi, bade Gheorghe, o haină...”*

Bazându-se pe aceeaşi sursă informativă, Dumitru Tarău, în noaptea de 8 decembrie 1957 Securitatea a realizat o descindere la locuinţa Anicăi Lungu din Hodiş, însă cei doi partizani nu au fost găsiţi. Preventiv, s-a dat ordin ca jumătate din efectiv să rămână în şură, dar, nu se ştie din ce motive, ordinul nu a fost respectat. Se presupune, totuşi, că partizanii se aflau în gospodăria familiei Lungu, într-o ascunzătoare din podul şurii de unde au plecat a doua noapte. Anica Lungu a fost arestată, dusă la Cluj, iar în anchetă „a recunoscut cu mare greutate legăturile ei cu bandiţii”. La Cluj, în celulă i-a fost introdus „un agent de cameră”, care a reuşit să obţină anumite informaţii despre cei care au avut legături cu ea şi cu partizanii. Pentru că informaţiile primite nu erau suficiente, Securitatea a schimbat strategia. Anica Lungu a fost eliberată, iar la locuinţa sa din Hodiş a fost instalată „TO (tehnică

operativă)”, cu scopul de a se urmări discuţiile pe care le va purta cu tatăl ei vitreg, Ilarion Brazda, „cu privire la bandiţi, sau alte elemente”.[123] Din discuţiile interceptate de TO a reieşit că Ilarion Brazda s-a întâlnit în 28 decembrie cu „unul din bandiţii Şuşman”, lângă comuna Morlaca, iar Aurel Boloş, fratele vitreg al Anuţei, s-a interesat dacă „arma şi cele 40 de cartuşe... au fost luate de la ea de către bandiţi” şi a spus că „va merge în Morlaca să se întâlnească cu ei”. Aurel Boloş luase de la sora sa, Anica, două cojoace „ale bandiţilor”, pe care le-a dus la el acasă, urmând apoi să le restituie acestora prin intermediul lui Iosif Floca din Morlaca.[124]

Pornindu-se de la informaţiile obţinute prin TO, lui Iosif Floca i-a fost înscenată o „infracţiune” cu scopul de a putea fi arestat şi anchetat. Un ofiţer de Securitate acoperit l-a angajat să facă un transport de lemne, intenţionat „fără documente” legale, motiv pentru care pe traseu a fost „reţinut pentru cercetări”. Era perioada în care Securitatea apela frecvent la astfel de „înscenări”, prin care anumite persoane care puteau furniza informaţii erau arestate sub diferite pretexte, pentru a nu se crea suspiciuni în rândul comunităţii şi pentru a nu fi alertaţi partizanii. Transferat imediat la Cluj, într- adevăr, Floca nu a fost anchetat pentru „transportul ilegal de lemne”, ci pentru legăturile lui cu fraţii Şuşman. în primele două zile de anchetă el „nu a recunoscut nimic”, dar a treia zi (1 februarie), fiind „încolţit”, a spus că partizanii se află în satul Traniş, corn. Valea Drăganului, la Costan Florea, sau la fiul său, Romul Florea. El a mai spus că Leontina Moldovan a fosf în 25 ianuarie în Traniş, unde s-a întâlnit cu fugarii şi că Romul Florea a fost în 28 ianuarie la Huedin, de unde a cumpărat o pătură. Informaţiile pe care le-a oferit autorităţilor au fost inventate, fapt recunoscut de Floca în faţa colegului de celulă, care s-a dovedit a fi agent al Securităţii. Cu toate că informaţiile date au fost false, pe baza lor s-a pregătit un plan operativ, care ulterior se va dovedi de succes.[125]

Pornind de la declaraţiile lui Iosif Floca, în dimineaţa zilei de 2 februarie, efective ale Ministerului de Interne şi trupe de Securitate au efectuat o descindere în Traniş. Iosif Floca, care a participat la acţiune ca şi „călăuză” i-a spus „colegului” său de celulă, că „a mers armată multă, 7 camioane şi turisme”. Pentru a nu fi simţiţi, s-au oprit la o distanţă atât de mare încât au fost nevoiţi să meargă pe jos de la 12 noaptea până la 5 dimineaţa. Trupele au fost împărţite în două şi au înconjurat „obiectivul”. Casa, grajdul şi şura lui Romul Florea au fost percheziţionate de două ori, fără niciun rezultat. în acest timp, Romul Florea şi soţia acestuia, Floarea, au fost anchetaţi fără a divulga locul în care erau ascunşi partizanii. Dar, „în jurul orei 8,30, Florea Floarea, fiind dusă în grajd şi anchetată din nou, a început să strige că *nu se sperie de ameninţări*. La strigătele „anormale” ale femeii, s-a dat ordin ca o trupă să pătrundă din nou în pod şi să dea tot fânul jos. în momentul când echipa a ajuns la gura podului a fost primită cu foc. Schimbul de focuri a durat aproape două ore, timp în care fraţii Şuşman, care se aflau în pod, au fost ' somaţi să se predea. Au existat şi câteva încercări de pătrundere în

forţă din partea unei echipe de şoc, însă fără succes. Pentru a-i „intimida” s-a dat foc la o căpiţă de fân ce se afla în spatele grajdului şi au fost din nou somaţi să se predea, „în caz contrar... se va da foc şi grajdului... S-a dat apoi foc la un colţ al grajdului. După incendierea grajdului, echipa de şoc a mai încercat să pătrundă de două ori în interior, însă de fiecare dată au fost întâmpinaţi cu foc de armă. La a treia încercare, nu s-a mai putut pătrunde din cauză ca grajdul a luat complet foc. în acest fel bandiţii au ars...”[126] A doua zi s-a efectuat identificarea cadavrelor de către gazde, iar „în urma autopsiei s-a stabilit că bandiţii au ars de vii”.[127] La întoarcerea spre Cluj, „toţi ostaşii erau bucuroşi că s-a terminat cu *Regele munţilor”*[12*]

Evenimentul petrecut în februarie 1958 îmbină, în viziunea locuitorilor din zonă, adevărul cu elemente imaginare, însă ceea ce se ştie cu siguranţă şi revine în majoritatea mărturiilor este că Teodor Şuşman jr. şi frate său au ars într-o şură din Traniş. „Securitatea o înconjurat şura şi-atunci ei s-ap apărat. Din schimbul acela de focuri, şura fiind acoperită cu paie, or luat foc. Nu se ştie, au ars de vii sau s- au împuşcat ei între ei înainte, nu se mai ştie pentru că numai cadavrele le-au fost găsite, oasele, după ce a ars şura. Ăsta a fost sfârşitul lor...” (Teofil Răchiţeanu) „După ‘54 o rămas numai ei doi, restu’ toţi o fost decimaţi. Fraţii o fost vânduţi, trădaţi şi într-o zi s-o dus Securitatea. Era o şură cu paie, le-o dat foc la şură, ei s-o împuşcat”. (Vasile Moldovan) „în Traniş s-o tras o zi întreagă. 0 fost pârâţi. Ei vorbeau cu o nevastă din Brăişor. Asta o avut ceva neamuri acolo şi i-o dus acolo. S-o îmbrăcat un securist de prin Huedin, s-o făcut ţigan şi ea l-o lăsat să doarmă la ea. Şi cred că noaptea o venit şi Şuşmanii acolo. Şi o zis: *De ce l-ai lăsat pe ţiganu’ ăsta aici?El* a doua zi s-o dus la Huedin, o vinit şi o arestat-o pe nevastă şi apoi o spus ea că unde-s”. (Suciu Teodor)

O dată cu moartea lui Teodor şi Visalon, grupul „Şuşman” nu mai exista. Rămânea, însă, un număr mare de

persoane reţinute la sfârşitul anului 1957 şi începutul lui 1958, ca „elemente de sprijin”. O parte au fost arestate înainte de moartea fraţilor Şuşman, iar restul în 15/16 februarie 1958, în cursul unei noi acţiuni întreprinse de Securitate. Cei arestaţi până la 1 februarie au fost duşi la Cluj şi anchetaţi, din documente reieşind că „la început nu au vrut să recunoască legăturile pe care le-au avut cu banditii, însă ulterior au recunoscut...”[129]

Procesul „elementelor de sprijin ale grupului Şuşman” s-a desfăşurat la Cluj, iar la 26 iulie 1958, în Dosarul 806/1958, s-au pronunţat următoarele sentinţe: Anica Lungu, Aurel Boloş din Hodiş; Gheorghe Florea, Floare Florea, Costan Florea, Ioan Florea şi Romulus Florea din Traniş; Leontina Moldovan şi Iosif Floca din Morlaca; Ilarion Brazdă şi Ana Brazdă din Hodiş; Mihai Moldovan din Brăişor, au fost condamnaţi la muncă silnică pe viaţă, confiscarea totală a averii şi cheltuieli de judecată, pentru favorizare la constituire în bandă în scop terorist. Emilia Lungu şi Cornelia Lungu din Hodiş au fost condamnate la opt ani, respectiv cinci ani închisoare corecţională, confiscarea totală a averii şi cheltuieli de judecată pentru omisiunea denunţării la crima de constituire în bandă în scop terorist... Cu aceeaşi încadrare au fost condamnaţi şi Gheorghe Paşcalău din Traniş şi Nicolae Neag din Răchiţele la câte zece ani muncă silnică şi cinci ani interdicţie corecţională, confiscarea averii, cheltuieli de judecată. Ilarie Lung din Hodiş a fost condamnat la şapte ani muncă silnică, patru ani degradare civică, confiscarea averii şi cheltuieli de judecată. în total au fost condamnate 17 persoane. Au fost înaintate recursuri, dar, cu excepţia lui Ilarie Lung, căruia i-a fost admis, fără a i se modifica pedeapsa, toate celelalte au fost respinse.[130]

Aşadar, după moartea tragică a lui Teodor şi Visalon şi după arestarea celor care i-au susţinut, pe Vlădeasa s-a aşternut liniştea. O vreme, despre existenţa partizanilor mai

„mărturisea" „raiul lui Şuşman" din Răchiţele, care în 1961 i-a atras atenţia lui Alexandru Păltinean, proaspăt numit executor judecătoresc în raionul Huedin: „...am observat în apropierea fostului sediu al Sfatului Popular o gospodărie mai bine organizată decât restul gospodăriilor din sat şi am întrebat ...cărui fapt se datorează gospodăria aceea mai deosebită şi atunci mi [s]-a spus că îi casa lui Şuşman, dar că la acea dată funcţiona acolo o casă de naşteri. Şi atuncia mi [s]-a spus despre Şuşman şi rezistenţa grupului organizat sub conducerea lui. [Era] o casă construită în genul caselor de munte, acoperită cu şindrilă, îngrădită şi avea pomi fructiferi, ceea ce în zonă, eu n-am văzut să mai aibă cineva..." Asociată cu o anumită încărcătură simbolică, gospodăria lui Şuşman trebuia, la rândul său, să dispară, motiv pentru care a fost distrusă. După 1990, Traian Şuşman a revenit în Răchiţele. A mai regăsit din imaginile pe care le luase cu el în 1948 doar un nuc: „Când am plecat de-acasă aveam un nuc cât mine de mare. Acuma până-n cer era... Casele le-o distrus..."

Şi totuşi, pe lângă nucul lui Şuşman, a mai rămas memoria celor care i-au cunoscut pe partizani şi au suferit alături de ei: „[Teodor Şuşman] a fost într-adevăr un *om mare.* I se zicea *Tatăl Munţilor* şi *Tatăl Moţilor...* Pentru că numai Şuşman bătrânul a câştigat *drepturile moţilor.* A bătut cu pumnul în masa Regelui de a căpăta drepturi pentru moţi: să exploateze pădurile şi să aibă libertatea să pască marginile drumurilor când plecau cu carele prin ţară până spre Dobrogea..."

Note

[1] Ghiţă Ionescu, *Comunismul în România,* Ed. Litera, Bucureşti, 1994, p. 124-135.

[2] Keith Hitchins, *România 1866-1947,* Humanitás, Bucureşti 1996, p. 532, 535-536.

[3] *Ibidem,* p. 547-558.

[4] *Ibidem,* p. 558-576.

[5] *Ibidem, p. 574-580; Cartea neagră a comunismului, crime teroare, represiune, Humanitás, Bucureşti, 1998, p. 735.*

[6] K. Hitchins, *op. cit.,* p. 580; *Cartea neagră...,* p. 735; Ghiţă Ionescu, *op. cit.,* p. 172-173.

[7] Victor Frunză, *Istoria Stalinismului în România,* Humanitás, Bucureşti, 1990, p. 411-413; Ghiţă Ionescu, *op. cit.,* p. 218-222.

[8] *Cartea Neagră..., p. 737-738.*

[9] *Ibidem,* p. 736-737.

[10] Arhivele Naţionale, Direcţia Judeţeană Cluj (ANDJC), Fond Inspectoratul de Poliţie Cluj', dosar 68/1951, f. 417.

[11] *Idem,* dosar 42/1951, f. 8.

[12] *Idem,* dosar 35/1953, f. 20.

[13] *Idem,* dosar 42/1951, f. 8.

[14] *Nicolae Şteiu, Protopopul Aurel Munteanu erou şi martir al neamului, Cluj-Napoca, 1998, pp.76-78.*

[15] ANDJC, Fond Inspectoratul de Poliţie Cluj, dosar 42/1951, f. 3, 5.

[16] *Ibidem.*

[17] *Idem,* dosar 35/1953, f. 20.

[18] *Ibidem.*

[19] *Idem,* dosar. 42/1951, f. 8.

[20] *Ibidem,* f. 9.

[21] *Ibidem,* f. 10.

[22] *Ibidem,* f. 3.

[23] *Ibidem,* f. 11.

[24] *Idem,* dosar 28/1950, f. 258.

[25] *Ibidem,* f. 258-259.

[26] *Ibidem,* f. 260; dosar 35/1953, f. 21.

[27] *Idem,* dosar 28/1950, f. 258-259.

[28] *Ibidem.*

[29] *Idem,* dosar 17/1950, ff. 28, 30, 32, 33, 34, 35,

36.

[30] *Idem,* dosar, 28/1950, f. 4.

[31] Idem, dosar 42/1951, f. 9.

[32] Idem, dosar 28/1950, f. 83; dosar 26/1950, f. 90.

[33] Idem, dosar 25/1950, f. 217.

[34] Idem, dosar 61/1951, f. 29.

[35] Idem, dosar 59/1951, f. 3.

[36] *Idem,* dosar 42/1951, ff. 8-11.

[37] *Idem,* dosar 68/1951, f. 34.

[38] *Idem,* dosar 28/1950, ff. 16-17, 26.

[39] *Ibidem,* f. 17-18.

[40] *Ibidem,* f. 143.

[41] *Idem,* dosar 35/1953, f. 21.

[42] *Idem,* dosar 28/1950, ff. 6-9, 11, 13, 37, 38, 75.

[43] *Ibidem,* f. 79; dosar 68/1951, f. 9.
[44] *Idem,* dosar 28/1950, ff 330-331.
[45] *Ibidem,* f. 260.
[46] *Idem,* dosar 35/1953, ff. 8, 9; dosar 69/1951, f. 41.
[47] *Idem,* dosar 25/1950, f. 38, 56; dosar 37/1951, f. 29; dosar 68/1951, ff.l, 10.
[48] *Idem,* dosar 37/1951, f.115; dosar 68/1951, ff.10-11.
[49] *Idem,* dosar 68/1951, f. 11.
[50] *Ibidem,* f. 15; dosar 37/1951, ff. 10, 115.
[51] *Idem,* dosar 68/1951, ff.l, 10.
[52] *Ibidem,* f.l
[53] Arhiva Institutului de Istorie Orală Cluj-Napoca (AHO), Fond Fotocopii, Dosar I, f. 71.
[54] ANDJC, Fond Inspectoratul de Poliţie Cluj, dosar 68/1951, f. 15.
[55] *Ibidem,* f. 20.
[56] *Ibidem,* f. 18.
[57] *Ibidem.*
[58] *Idem,* dosar 37/1951, ff. 273-274.
[59] *Idem,* dosar 37/1951, f.273-274.
[60] *Ibidem,* f. 307.
[61] *Idem,* dosar 68/1951, f.10.
[62] *Idem,* dosar 37/1951, f.307; dosar 50/1951, ff. 1, 5, 6, 20; dosar 70/1951, f. 2.
[63] *Idem,* dosar 50/1951, f. 9.
[64] *Idem,* dosar 42/1951, f. 1.
[65] *Idem,* dosar 42/1951, f. 5.
[66] *Idem,* dosar 68/1951, f.41.
[67] *Idem,* dosar 42/1951, f. 3, 5, 17, 21.
[68] *Ibidem,* f. 17.
[69] *Idem,* dosar 68/1951, f.219.
[70] *Idem,* dosar 70/1951, ff.2, 30; AHO, Fond Fotocopii, Dosar I, f.72.
[71] *Idem,* dosar 70/1951, f.2.
[72] *Idem,* dosar 68/1951, f.272; Lucreţia Jurj susţine că ea şi soţul său nu au participat la această acţiune,

dar este de părere că este posibil să fi fost fraţii Şuşman, Gheorghe Mihuţ şi Ioan Ciota. Părerea dânsei este confirmată şi de o descriere ulterioară a ciobanului Cozea din Călata şi dintr-o declaraţie dată de Gheorghe Mihuţ.

73 *Ibidem,* f.54; dosar 37/1951, f. 388.

74 *Ibidem.*

75 *Idem,* dosar 68/1951, f.64.

76 *Idem,* dosar 37/1951, f. 431.

77 *Ibidem,* f. 502.

78 *Idem,* dosar 35/1953, ff. 10, 11; dosar 68/1951, f.79.

în documente apare adesea, în mod eronat, cu numele de Nicolae Pandea.

79 *Idem,* dosar 37/1951, f. 431; dosar 61/1951, f.5.

80 *Idem,* dosar 68/1951, f. 78.

81 *Ibidem.*

82 *Ibidem.*

83 *Ibidem,* dosar 61/1951, f. 19.

84 *Idem,* dosar 37/1951, f. 502.

85 *Idem,* dosar 37/1951,f. 478, 502.

86 *Ibidem,* f. 477; dosar 68/1951, f.79.

87 *Idem,* dosar 37/1951,f. 531; dosar 68/1951, f. 94, 125.

88 *Idem,* dosar 68/1951, f. 94, 125, 126.

Vasile Moldovan spune despre Romulica şi Emil că au făcut câte un an şi jumătate-doi de închisoare, după care, în 1954 au fost ridicaţi de Securitate şi duşi lângă Feteşti, cu domiciliu obligatoriu.

89 *Idem,* dosar 68/1951, f. 90.

90 *Ibidem,* f.105.

Este greu de spus ce s-a întâmplat cu Ioan Bortoş, mai ales că informaţiile despre acesta sunt foarte puţine. Laînceputul lui august 1951, Teodor Răşinar s-a întâlnit în pădure cu Ioan Bortoş. Acesta îşi cosea hainele, era nebărbierit, slab şi cu hainele rupte. Răşinar s-a oferit să-i dea pâine şi să-i aducă un brici să se bărbierească, dar Bortoş a refuzat pentru a nu-i crea probleme. El a spus că „în curând va muri, că tare slăbit se simte” şi că „m-aş prezenta, dar acum

este prea târziu, mai bine voi sta să mă prindă, că şi aşa mă caută încontinuu”, (dosar 35/1953, f. 7) în iulie 1952, Gheorghe Mihuţ spunea, în anchetă, că nu mai ştie nimic despre unchiul său de un an de zile.(dosar 68/1951, f. 272), iar în februarie 1953 circula un zvon conform căruia Ioan Bortoş ar fi fost împuşcat de către membrii grupului, întrucât „nu mai putea să judece ce face şi... le era frică să nu le divulge secretul şi pe urmă să cadă prinşi toţi” (dosar 35/1953, f.12).

91 *Ibidem,* ff. 214-217, 219-221.
92 *Ibidem,* f 220. A se vedea pentru detalii *Interviul cu Lucreţia Jurj.*
93 *Idem,* dosar 70/1951, ff.14-15, 21, 22, 27.
94 *Idem,* dosar 68/1951, f.153.
95 *Ibidem,* f.219.
96 *Ibidem ti.* 214-217, 219-221.
97 *Ibidem, fi.* 215-216, 220-221.
98 *Ibidem,* ff. 217, 221.
99 *Ibidem,* f.215.
100 *Ibidem,* ff. 215, 216, 220.
101 *Ibidem,* f.155, 158, 159.
102 *Ibidem,* ff.184, 187.
103 *Ibidem,* f.187.
104 *Ibidem,* ff.226-227, 240-241, 247-248.
105 *Ibidem,* ff 240-241.
106 *Ibidem.*
107 *Idem,* dosar 61/1951, ff.23-24.
108 *Idem,* dosar 68/1951, ff. 262, 264.
**A se vedea pe larg în Interviul cu Lucreţia Jurj.*
109 *Idem* dosar 50/1951, f.20; dosar 68/1951, f. 264; dosar 70/1951, f.29.
110 *Idem,* dosar 68/1951, ff.271-272.
111 *Ibidem.*
112 *Ibidem.*
113 *Ibidem,* ff. 260-262, 268, 269.
114 *Ibidem,* f. 259.
115 *Ibidem,* f. 268.
A se vedea pe larg în Interviul cu Lucreţia Jurj.
116 *Ibidem,* f. 288.

117 AIIO, Fond Fotocopii, Dosar I, f. 4.

118 *Idem,* dosar 68/1951, f. 304.

119 *Ibidem,* ff. 362-363.

Ianc Onuţ se referă la încercuirea din iulie 1952.

Alexandru Dejeu – lider al grupului de rezistenţă anticomunistă „Capota- Dejeu”, care s-a manifestat tot în zona Huedinului începând din 1946-1947. Alexandru Dejeu a fost arestat în decembrie 1957, condamnat la moarte de către Tribunalul Militar din Cluj şi executat în 1958 la Penitenciarul Gherla.

120 AIIO, Fond Fotocopii, dosar I, f. 5.

A se vedea pe larg în Interviul cu Lucreţia Jurj.

Apare în documente şi cu numele de Boloş Anton Viorel.

Iosif Capota – lider al grupului de rezistenţă anticomunistă „Capota-Dejeu", care s-a manifestat tot în zona Huedinului începând din 1946-1947. Iosif Capota a fost arestat în decembrie 1957 în localitatea Brăişor, condamnat la moarte de către Tribunalul Militar din Cluj şi executat în 1958 la Penitenciarul Gherla.

[121] Informaţie oferită de o participantă la interviul realizat cu Victoria Ţoc, care a dorit să-şi păstreze anonimatul. Convenţional a fost numită f.l.

[122] AHO, Fond Fotocopii, dosar II, ff. 11, 21, 26.

[123] *Ibidem,* ff. 12, 22, 26.

[124] *Ibidem,* ff. 12-13, 22-23; 45.

[125] *Ibidem,* ff. 12-13; 32-33; 47-51, 52-55.

[126] *Ibidem,* ff. 14-15, 52.

[127] *Ibidem,* f. 15.

[128] *Ibidem,* f. 53.

[129] *Ibidem,* ff. 16-17, 57-62.

[130] ANDJC, Fond Inspectoratul de Poliţie Cluj, dosar 16/1958, ff. 250-267.

LISTA DE MARTORI

1. Ioan Florea – s-a născut în 9 ianuarie 1935 în localitatea Traniş, jud Cluj. A fost arestat în anul 1958 pentru legăturile pe care le-a avut cu grupul „Şuşman'';
2. Catrina Giurgiu – s-a născut în Răchiţele, jud. Cluj şi a fost fiica lui Ioan Bortoş. A fost anchetată cu brutalitate la Securitate, dar nu a fost condamnată;
3. Nicolae Giurgiu – s-a născut în 6 decembrie 1926 în Răchiţele, jud. Cluj. A fost soţul Catrinei Giurgiu şi ginerele lui Ioan Bortoş. Arestat în mai 1950 pentru legături cu grupul „Şuşman", a fost condamnat la un an şi jumătate şi a efectuat un an şi opt luni;
4. Onuţ Ianc – s-a născut în 20 iunie 1926, în Mărgău, jud. Cluj. Rudă cu fraţii Şuşman, i-a ascuns pe aceştia în gospodărie timp de mai mulţi ani. Nu a fost arestat, nefiind descoperit;
5. Ioan Mihuţ – s-a născut în 23 martie 1944, în Răchiţele,

jud. Cluj. Fratele mai mic al lui Gheorghe Mihuţ;

6. Leontina Moldovan – sa născut în 22 august 1931, localitatea Brăişor, jud. Cluj. La părinţii ei au stat ascunşi fraţii Visalon şi Teodor Şuşman timp de cinci ani (1952-1957). A fost arestată în 1958, împreună cu tatăl ei.
7. Yasile Moldovan – s-a născut în 25 septembrie 1921, localitatea Răchiţele, jud. Cluj. Arestat în 1954 pentru colaborare cu grupul „Şuşman", a fost eliberat la scurt timp cu condiţia să colaboreze cu autorităţile pentru prinderea fraţilor Şuşman. Este arestat din nou după câteva săptămâni şi condamnat la şapte ani de închisoare;
8. Ana Neag – născută în Răchiţele, jud. Cluj. Soţia lui Nicolae Neag, a sprijinit grupul „Şuşman", dar nu a fost descoperită;
9. Nicolae Neag – s-a născut în 1922, localitatea Răchiţele, jud. Cluj. A fost arestat în 1951 pentru colaborare cu grupul „Şuşman" şi a fost condamnat la 4 ani de închisoare;
10. Gheorghe Paşcalău – s-a născut în 28 iulie 1924, localitatea Traniş, jud. Cluj. A fost arestat în februarie 1958 pentru colaborare cu fraţii Şuşman şi a fost condamnat la zece ani de închisoare;
11. Maria Popa – născută în 23 mai 1933, în localitea Călata, jud. Cluj. L-a cunoscut pe Ioan Popa (Ciota), relatând câteva ipostaze din viaţa de partizan a acestuia;
12. Maria Purcel – născută în 1913 în Răchiţele, jud. Cluj. A fost arestată în 1951 pentru că a sprijinit grupul „Şuşman". A făcut doi ani de închisoare la Cluj şi la Mislea şi a fost eliberată în 1953;
13. Teofil Răchiţeanu – s-a născut în 5 ianuarie 1943 în Răchiţele, jud. Cluj. Tatăl său, Petru Purcel, a fost în relaţii apropiate cu Teodor Şuşman sn. şi a dispărut în condiţii neclare în 1951. Teofil Răchiţeanu incriminează grupul „Şuşman" pentru moartea tatălui său;
14. Sofia Sârzia – născută la 24 august 1931 în localitatea Călata, jud. Cluj. L-a cunoscut personal pe Ioan Popa, fiind nepoată de soră a acestuia.

15. Vasile Sârzia – născut în 1923, în localitatea Călata, jud. Cluj, soţul Sofiei Sârzia. L-a cunoscut personal pe Ioan Popa, fiindu-i destul de apropiat;
16. Teodor Suciu – s-a născut la 8 martie 1925, localitatea Răchiţele, jud. Cluj. A stat în munţi cu grupul Şuşman câteva luni, în toamna anului 1948, după care s-a ascuns în Timişoara şi în zona Sibiului. Arestat în 1958, condamnat la 7 ani de închisoare;
17. Traian Şuşman – s-a născut la 1 decembrie 1925. Fiul lui Teodor Şuşman, a plecat pe munte împreună cu tatăl şi fraţii săi în august 1948 şi a fost arestat în decembrie. După eliberare a avut domiciliu obligatoriu. Nu s-a mai întors în Răchiţele decât după 1990. în prezent locuieşte la Iaşi.

Mărturia Lucreţiei Jurj despre rezistenţa anticomunistă din Apuseni (1948-1958)

MOŢII. O ISTORIE VĂZUTĂ DE APROAPE

Povestiţi primele amintiri despre copilăria şi familia dumneavoastră.

M-am născut în 2 octombrie 1928, într-o zi de marţi, în comuna Scărişoara Nouă[1]. Atuncea satul nostru era comună şi era aşezat în plasa Valea lui Mihai, judeţul Sălaj. Tot în Valea lui Mihai am fost botezată. în Scărişoara Nouă, satul meu natal, am făcut primii ani de şcoală până în ’40. De toate, şase clase am putut face, din care două le-am terminat în refugiu. Şi în Bârca[2] am fost la şcoală, primul loc unde s-a refugiat familia mea. în 1940. Şi apoi de acolo ne-am mutat iarăşi. îmi amintesc că eram tăt cu notele şi cu caietele după mine, pă care le-am purtat peste tăt, până când am completat şase clase. Pă urmă am vrut să mă duc la profesională, la croitorie în Turda... Da’ am ajuns prea repede acolo, pentru că ar trebui să vă mai spun câteva lucruri despre satul în care m-am născut.

De ce îi spunea Scărişoara Nouă? Pentru că această localitate o fost formată din familiile moţilor aduşi pă graniţa cu Ungaria, din Scărişoara Veche[3], de la Gheţar, din Munţii Apuseni. Scărişoara Veche, aşa îi spune. De acolo au venit familiile noastre şi la noua aşezare i-o spus tăt Scărişoara. Da’ ungurii îi spun Lighet, în ungureşte. însă noi i-am zis Scărişoara Nouă. Acuma aparţine de comuna Pişcolt, nu mai îi comună, îi numa’ sat. între războaie satul nostru era comună, pentru că aveam primărie, prăvălie, aveam tot. în zona noastră, Valea lui Mihai era localitatea mai importantă, acolo mergeam mai des. Pă atunci Valea lui Mihai era un orăşel mic.

Să vă spun cum s-o format satu’ nostru. După primul război o fost reforma agrară. Atunci o luat pământu’ de

la grofi şi o dat la fiecare familie în proprietate câte 16 iughere. Asta ar fi 8 hectare. Apoi vă puteţi închipui, la familii de câte 7-8 copii, cât o ajuns pământu', mai ales după ce o apucat să-l împartă prin moşteniri. Pământu' nu era rău, da' era tare nisipos, era mai bun pentru vie. Şi cine o fost mai înstărit de acolo, de acasă, şi o mai avut pământ, o putut să-l vândă şi să cumpere mai mult în Scărişoara Nouă. Da' cum o fost? 0 adus lumea în câmp şi o spus: *Aicea-i satu', aci să face sa tu', aci vă faceţi casa.* Şi l-o interesat pă fiecare cum să-şi facă gospodăria. Că azi nu mai poate face lumea numa' dacă-i dă stătu'. Atunci, în 20 de ani, moţii noşti' o făcut tăt satu', o construit şcoală, biserică şi tăt de ce-o avut nevoie. Şi aşa s-o format comuna, numa' din oameni veniţi din Scărişoara Veche. Că mai sunt comune care-s din Alba, comuna Horia, comuna Ianculeşti, care-s din Poiana Horii, din Mătişeşti, din Arada, Vadu Crişului, Vadu Moţilor.

Da' cu toate că o mers în altă zonă, moţii şi-or păstrat obiceiurile. La noi în sat mireasa era îmbrăcată ca şi la Scărişoara din Apuseni: cu costum naţional, nu cu voal, cu panglici. Am şi eu o poză a lu' soră- mea din '40, de acolo din sat, pă care să poate vedea treaba asta. în general am păstrat portul. După ce ne-am refugiat nu l-am mai ţinut, da' cât am fost în Scărişoara Nouă, da. Bărbaţii purtau pantaloni ţăsuţi din lână sau din cânepă şi cămăşi făcute tăt aşa. Femeile purtau fuste largi şi costum naţional tăt ca la Scărişoara de lângă Câmpeni. De sărbători, obiceiurile erau tăt ca la moţi. De Crăciun nu să făcea pom, că atunci nu să obişnuia. Da' umblau colindătorii în fiecare casă. Dimineaţa, în Ajun, umblau copiii mici, seara umblau cei mai mari. A doua zi, în casele unde erau fete de măritat, veneau feciorii cu muzică. Mergeau cu muzica la fiecare fată , jucau şi le dădea fiecare ce putea. De Paşti iară să duceau la

biserică, tăt aşa noaptea la înviere, şi până dimineaţa nu mâncau nimic. Satele din preajmă nu ne-o influenţat că erau numa' unguri. Mai erau şi români, dar erau de acolo, erau băştinaşi. Da' tata nu avea treabă cu ungurii, avea chiar prieteni unguri, nu era un om care să fie ranchiunos. Nici ei n-o avut treabă cu noi, numa' atunci în '40 când o vinit Ungaria, atuncea s-o luat de noi, c-o zis că suntem *vinituri.* Acuma, despre obiceiurile din Scărişoara Nouă aş mai putea spune că fiecare zi de sâmbătă era destinată curăţeniei, în fiecare sâmbătă lumea îşi mătura strada şi curtea. Ăsta era obiceiul, tătă lumea făcea curăţenie. Era un sat de moţi, de oameni consideraţi poate de unii mai reduşi, dar erau foarte cinstiţi şi curaţi. Şi pă urmă o început să-şi deie copiii pă la şcoli...

Aşa o ajuns şi părinţii mei din Apuseni pă frontiera Ungariei. 0 venit şi ei tăt de acolo, din Scărişoara de lângă Câmpeni, acolo cum mergi la Gheţar. O venit în 1921, după primul război mondial, când s-o făcut reforma agrară. în Scărişoara Veche părinţii mei erau săraci, că erau din familii cu copii mulţi. Da' cu ei nu au mai venit nici fraţi de-a lu' tata nici de-a lu' mama. Atuncea o fost lumea săracă, n-o avut de unde să aibă. Tata o rămas cu alea opt hectare, 16 iughere, care le-o primit. Cu alea am rămas. Alături cu părinţii mei, din Scărişoara, o mai venit 150 de familii. Pă urmă au mai venit şi alţii... Până la război, Scărişoara Nouă o ajuns cam la de 200 de fumuri. Au venit de bună voie oamenii, că erau săraci. Li s-a spus că le dă pământ, pentru că acolo, la munte, oamenii nu prea aveau cu ce trăi. Făceau ciubere, aveau câte un căluţ, puneau pă cal ciuberele alea şi hai pân ţară, *cu cercuri şi cu ciubară.* Nu ştiţi cântecu' ăsta? *A plecat moţu' pân' ţară, cu cercuri şi cu ciubară/ Să le deie pă făină...* Că şi tata tăt cu pădurea să ocupa. Dup-aia s-o făcut agricultor, că nu

mai era pădure... De ciubărit nu s-o mai ocupat că nu mai aveau lemn. îşi mai reparau ei când li să strica un ciubăr sau altceva. Atâta ştiau să facă. Da’ altceva nu, că un ciubăr nu ai cum să-l faci din orice, trebuie şi lemn special.

După ce-o venit la Scărişoara Nouă, o trebuit să să apuce repede de treabă. Mama ne povestea că la început, prin '21, şi-o făcut pă un câmp o gropă, o colibă în pământ, ca să aibă unde dormi şi unde sta, abia păurmă o început să-şi clădească casă. în 1928, când m-am născut eu, aveau deja casă. Atunci ei, săracii, lucrau cu ziua la oamenii mai înstăriţi care aveau vite şi care le puteau duce materialul pentru casă. Că ei şi-o zidit singuri casă, nu cu maiştri... Prima casă nu a fost din cărămidă, o fost din chirpici. După 20 de ani aveau casă cu două camere, bucătărie şi cămară. Aveau grajduri şi o şură mare pentru ţânut nutreţu’ la vite. Aveau vie şi două grădini. Era o casă de oameni gospodari.

Da’ să vă spun câte ceva despre părinţii mei. Pă tata, care s-o născut în 1897, l-o chemat Teodor Lazea, din familia Lazea, că pă la moţi pă acolo sunt multe nume de astea. Mama să numea Maria şi era cu doi ani mai tânără decât tata. Ei s-au căsătorit în 1919 sau 1920. Tata nu o fost în război că avea un defect la un picior. Când o murit, în ’72, tata o avut 75 de ani. Mama o tăt spus, când erau ei slabi, că ei când mor, mor amândoi odată. Tare credincioasă o fost mama! Şi într-adevăr, mama o murit aproape o dată cu el. Numai trei zile i-au despărţit. O murit tata, mama l-o înmormântat, am venit acasă, ne-am culcat şi dimineaţa, la 7, o murit. Nici nu luasem drapelul de la poartă. O avut 56 de ani de căsnicie.

Noi am fost 10 copii, da’ n-am trăit numa’ şase. Doi au murit chiar mici: Maria şi Sanfira. Pă urmă o murit o fetiţă de patru ani, Gaftia o chemat-o. Apoi o mai murit

un băieţel de un an jumate, Ionel. Ăia au fost patru şi şase au trăit. O soră, Otilia, o murit la 30 de ani la Turda. Era căsătorită şi o rămas de ea o fetiţă. Am avut o soră, Sofia. Ea o murit Ia Recaş, lângă Timişoara, da' numa' acuma, la şaptezeci şi ceva de ani. Un frate, Petru, care l-am avut aicea, în Cluj, s-o născut în 1926 şi o murit în 1995. El o fost subinginer horticol. Mai am un frate la Copşa Mică, pă care îl cheamă Iosif. El s-o născut în 1921 şi o fost inspector financiar. O altă soră, născută în 1931, trăieşte la Turda, numele ei îi Vana Samfira. De fapt Zamfira, numai noi i-am spus Samfira.

Eu am fost al şaptelea copil. După ce m-o născut mama pă mine, în 1928, o mai fost tri: Samfira, care trăieşte Ia Turda, Gaftia şi Ionel. Eu am avut o copilărie tare săracă, tare săracă. Mergeam cu vitele la păşune. Aveam vite, aveam gâşte, aveam... Că acolo la ţară erau turme de gâşte pă care oamenii le trimiteau la câmp. Şi trebuia să grijim şi de porumb să nu ni-l mănânce ciorile. Eram mică, nu ştiu dacă aveam cinci-şase ani şi stăteam în câmp şi cu o sperietoare de aia, speriam ciorile, să nu mănânce porumbul. Tăt aşa, de mici copii, mergeam la cules de floarea soarelui, de cartofi... Până ce ne-am refugiat După ce ne-am refugiat o fost altceva, în plus lucram pământul. Mai lucram şi la alţii că nu ne ajungea al nostru, cât aveam, că noi eram mulţi. Aveam curtea plină de păsări, o vacă-două cu lapte şi porci. Porc tăiam în fiecare an. Că din altceva nu aveai din ce trăi, că nu era ca acuma că te duci la prăvălie şi cumperi. Omu' trebuia să aibă el în curtea lui tăt ce-i trebuia. Vinul nu să vindea Ia noi. Fiecare om avea vie şi făcea câte 5-600 de litri. Vinu' să bea iama.

Părinţii noşti o fost tare buni cu noi. Nu ne-o bătut şi ne-o spus totdeauna: *Uite cum îi, noi nu suntem oameni bogaţi, să fiţi cuminţi, să nu furaţi, să respectaţi bătrânii,*

să respectaţi un om necăjit. Dacă vă duceţi undeva să vă mai puteţi duce încă o dată. Ţin minte că mama întotdeauna ne spunea: *Dacă te duci undeva aşa să te porţi ca să mai poţi să te duci şi a doua oară acolo.* N-am să uit niciodată povestea asta a mamei. La noi în sat nu era garduri între grădini şi unul dintre vecini avea mere. Ştiu că odată am luat un şorţ de mere şi am venit acasă. De pă jos le-am luat. Şi m-o întrebat mama de unde le am, c-o ştiut că noi n-avem. I-am spus de unde şi m-o trimis cu ele înapoi la vecinu'. N-o trebuit să mă bată, că vorba mamei o fost sfântă. *Când sfinţeşte soarele eşti acasă!* Acuma du eram copil, da' asta era şi pentru celelalte surori care erau mai mari. Nu era posibil să stai seara pă stradă, după căderea nopţii. Că atunci nu avea lumea ceas. Şi când să duceau oamenii la gară la Curtuişeni, sau undeva, mergeau după cântatul cocoşului. Cât despre tata, el era mai mult cu câmpu' şi cu vitele. îi plăcea să aibă vite frumoase. Era un om foarte harnic, muncea şi aducea tăt în casă. Mama era mai mult cu gospodăria, cu grija copiilor. Atuncea cum era: că să semăna cânepă, în... Femeile torceau, ţeseau şi făceau pânză, că atunci nu să cumpăra de la prăvălie. Să topea, să meliţa şi să ţesea pânză la război. Din ea făceau cămăşi, haine de pat, făcea tăt ce trebuie. Şi eu am ţăsut şi am tors. încă eram bucuroasă că mă lăsa mama să ţăs. Ştiu că aveam tri-patru ani când ne dădea mama câlţi din ăia, care era mai răi, ca să toarcem, să ne obişnuim. Ne bucuram dacă torceam şi noi. Câteodată stăteam până la l-2 noaptea şi torceam. Pânza să fierbea cu cenuşă de lemn, nu cu detergent, că nu era atuncea. Să făcea leşie şi să fierbea... Şi rufele să puneau în ciubere mari, iar deasupra să turna apă fiartă, peste cenuşă, şi curgea apa şi iar o punea la fiert. La fel să făcea şi cu jirebile care să foloseau la ţesut. Eu şi acuma mai am prosoape ţesute de mama.

Despre jocurile noastre din copilărie nu pot spune prea multe, că eram mai mult cu munca. Legam în şură o funie sau un lanţ şi ne făceam hintă, sau săpam nisipu’ în grădină şi ne făceam acolo casă. Că noi aveam o grădină tare nisipoasă, iar pă un sfert aveam salcâmi, pădure. Acolo ne jucam. Apoi rupeam din grădină, cu tăt cu floare, dovlecii care era legaţi şi ziceam că îs păpuşi. Şi acuma ţin minte. Mai făceam minge din cârpe sau din păr de vite, după ce le ţesăla tata. Ce ştiu copiii de astăzi ce o fost atunci!

La şcoală o fost bine, că nu era departe de noi. Mie mi-o plăcut. Am avut un învăţător, da’ o murit de mult. Era un beţivan, era dur şi nici nevastă-sa nu era mai grozavă. Da’ noi, ca familie, ne-am avut bine cu ei. Că ea o botezat un băiat de-a lu’ mama. Atuncea noi eram patrioţi, că eram pă graniţă. Păzeam graniţa României şi cântam: *Noi suntem chemaţi să apărăm frontiera ce-o avem.* Totdeauna când mergeam cu şcoala la Valea lui Mihai, aveam steagu’ românesc şi cântam. Şi apoi cine eram noi...! Ne-o crescut în spirit de patrioţi, deşi moţii nu trebuie crescuţi, că ei să nasc patrioţi.

Mama şi tata o făcut şcoala la austro-ungari, da’ numa’ doi-trei ani. Ştiau să citească şi să scrie. Citeau pă cărţi de rugăciuni, iar tata citea şi pă reviste. La vârsta lui de 75 de ani citea fără ochelari. Tare credincioşi o fost părinţii mei, atât tata cât şi mama! Nu exista nici o dimineaţă în care să nu ne pună în genunchi să ne rugăm. La biserică mergeam în fiecare duminică, pentru că aveam biserică în sat. Nu exista să nu mergem la biserică! Când am fost copii, în fiecare sâmbătă aveam religie. Preotul Moga ne ducea cu clasa la biserică, unde ne spovedeam şi ne împărtăşam.

în politică, tata era liberal. Atâta ştiu. Eu eram copil

atuncea şi aveam vreo 11-12 ani. Nu mă interesa pă mine, da' îl auzeam numa' cum vorbea cu oamenii prin sat. Problemele satului îl interesau pă tata. Mergea la întruniri, mergea la Primărie când să făceau adunări, la alegeri... întotdeauna era prezent! Era un om la care nu-i trebuia nimic de la nimeni, dar nici ce era al lui nu lăsa. Era un om hotărât!

în 1940, Ia sfârşitul lui august, România a pierdut partea de Nord- Vest a Ardealului. Ce s-a întâmplat cu satul dumneavoastră, care a intrat în zona de ocupaţie maghiară, având în vedere că fusese constituit cu 20 de ani mai devreme prin colonizare de populaţie românească, la graniţa cu Ungaria ?

îmi amintesc că am ieşit pă stradă când ne-o ocupat, că pă stradă pă la noi o trecut armata ungurească. încă ne dădeau tricolor de-al lor. La început noi nu am vrut să plecăm, ştiam că n-am avut nimica cu ei. Şi apoi unde să te duci? Unde să pleci de acasă? Aşa că n-am vrut să ne refugiem, am vrut să rămânem acasă. Care o fost mai tineri o mai plecat. Ei o trecut în România mai din timp, s-o dus cu trenu'. Cei tineri 's-o putut duce că nu aveau locuinţă, nu aveau familie. Da' cei care erau gospodari şi cu copii unde să plece? Până la urmă ungurii nu ne-o lăsat c-o zis *că suntem venetici pă pământu' lor.* Că acolo unde stăm îi pământu' lor. Că pământu' o fost luat de la o moşie maghiară, a lu' Bolaj. Atunci ne-o scos, c-o zis că am fost aduşi pă pământul lor. Ne-o anunţat să ne pregătim pentru a părăsi satu' şi ne-o dat termen de o săptămână, timp în care o vândut fiecare ce-o putut. La fel am făcut şi noi, ce-am putut am vândut. Banii care i-am căpătat, şi o fost vreo 12 000 de lei, i-am pus deasupra într-o ladă mare pă care o aveam acasă. Că la noi în casă nu s-o ascuns banii niciodată. Atuncea era mult 12 000. Numa' bine că o venit nişte civili cu nişte

jendari unguri, cu pene de cocoş în pălărie. Aţi auzit, că atuncea aşa purtau jendarii. O deschis lada, ne-o luat banii şi s-o dus. înainte de asta o zis *că dacă facem ceva bagă baioneta în noi.* Ăştia o fost civilii care o venit cu jendarii. N-ai avut ce să zici nimica. O bătut pă cine o vrut, o făcut ce-o vrut. S-o întâmplat şi cazuri că i-o mai bătut pă oameni. în comuna Ianculeşti, oamenii dormeau pă câmp noaptea. îi drept că la noi în sat nu o bătut pă nimeni.

Pă urmă ne-am refugiat.' într-o dimineaţă, era în toamna lu’ 1940, o ven t armata, în fiecare casă o intrat, şi ne-o scos afară, fără nici un fel de despăgubire. Aşa am plecat tăt satu’ până în ’45. Care cum o putut: cu trenu’, cu căruţa, pă jos. Fiecare cu ce avea. O pus

oamenii, săracii, la căruţă şi vite care n-o mai fost niciodată prinse, numa' ca să le scoată, să vie în România cu ceva vite. Numa' să nu le prăpădească. C-o venit de pă sate unguri ca şă cumpere de la noi. Atunci ori le vindeai ori le lăsai. Noi am avut două vaci şi le-o pus tata la căruţă. Ce-c muncit în 20 de ani o pus pă o căruţă, cu nutreţu' pentru vite cu tăt. Atuncea, de la Valea lui Mihai, mai cu căruţa, mai pă jos, am mers pâna la Oradea. Vaai! Să rupeau, să stricau roţile... Şi-o fost greu să mergem tăt pă jos, vreo 70 de km, cât îi de la Valea lui Mihai la Oradea. Noaptea, unde ne odihneam, ne păzea armata, că ne omoreau civilii, că ziceau că *de ce am venit pă pământul lor.* Erau acolo extremişti, hortyişti. Ăştia aveau treabă cu noi, nu alţii. De-aia armata ungară ne-o condus pă jos, până la graniţă. Şi ploua şi lapoviţa... Era ca în noiembrie! Când am ajuns la graniţă, grănicerii unguri n-o vrut să ne lasă cu vitele, o zâs că *să tragem căruţele după noi, că nu ne lasă să trecem în România cu atâtea vite.* Ne-o lăsat până la urmă că s-o dus oamenii pă la ambasadă şi apoi am trecut. După ce am trecut graniţa o venit armata română cu maşinile, i-o luat pă oamenii care mergeau pă jos, pă cei care erau în vârstă şi pă copii. Aşa am ajuns la Holod[4]. Acolo, undeva, ştiu că ne-o cazat armata. La popota armatei o făcut mâncare şi ne-o dat şi nouă. Tăt de la Holod, unde-am fost toată comuna, ne-o repartizat. îmi pare rău că nu am apucat să cumpăr o carte unde era o poză cu satul nostru, cum eram toţi adunaţi, cu căruţe cu coveltire, aşa cum eram pă drum. Şi ne-o repartizat prin Moldova, prin Oltenia, câte trei- patru familii într-o comună, că tăt satu' nu aveau unde să ne ducă.

La Holod, că acolo îi şi gară, ne-am îmbarcat fiecare spre destinaţie. Atuncea erau legionarii la putere. Aşa am ajuns noi în comuna Bârca, alături de încă două

familii. Era sora mea, Sofia, cu bărbatu-so şi încă o familie. Aveam două vaci, una albă şi una roşie, pă care le-am dus cu noi. Cea albă, nu mai ştiu cum o chema, avea nişte coarne mari şi ciţnd o văzut-o oltenii să uitau la ea ca la circ. Ioooi, ce noroi era de la gară până în Bârca! Doamne, ce greu ne-am dus până în sat! N-am să uit niciodată cum am ajuns prin noroiu' ăla, aşa obosiţi. în Bârca am şi umblat prima dată cu catarige.

Acolo ne-am dus la Primărie şi am fost foarte bine primiţi. Şi primaru' l-o-ntrebat pă tata dacă vrea să ne găsească o casă în sat, să stăm la ceva familie şi să trăim din ajutoare, ori dacă vrem să lucrăm la boieri. Tata o zis că el nu cerşeşte. Era un boier, nu mai ţin minte cum îl chema, şi tata o zis că dacă îi ţine vacile el să duce la el, că vrea să muncească, nu să trăiască din cerşeală. Atuncea ne-am dus la boier', undeva pă deal, mi să pare că în afara satului. Acolo ne-am instalat şi o venit la noi o familie de învăţători din Bârca. Am tăt ţinut minte cum îi chema, da' acum nu mai ştiu. 0 venit să mergem la ei să ne deie *de ale mâncării.* Că aşa era vorba la ei. învăţătoru' ne-o dat o grămadă de alimente şi am rămas prieteni cu familia lui. Eu mergeam la şcoală... De Crăciun am fost acolo, am primit foarte multe cadouri de la şcoală şi de la Primărie. De la prăvălii ne-o dat materiale, ne-o făcut paltoane, sandale. La şcoală veneau copiii cu mâncare şi pentru noi. Că eram io şi soră-mea. Io am fost şi în Cârna, un sat către Dunăre. Mi-aduc aminte că am fost cu şareta la nişte neamuri de-ale învăţătorului. El o vrut să mă lase acolo, să aibă grijă de mine rudeniile lui. Da' n-am vrut să stau, că mi-o dat de mâncare mămăligă cu ciorbă de peşte şi nu mi-o plăcut.

Să vă spun despre boier. Oooo, era frumos acolo la gospodăria boierului! La curte, avea camere pentru argaţi. Ne-o dat şi nouă o cameră cu bucătărie şi cămară. De Crăciun, ne-o mai dat şi o jumătate de porc

tăiat. Aşa să dădea la argaţi atuncea. Fiecare argat primea de Crăciun câte un porc. Numa' că noi ne-am dus în postul Crăciunului şi nu ne-o dat decât jumătate. Am mai primit multă ceapă, soia decorticată şi alte alimente. Cât am stat în Bârca, tata o lucrat la boier şi cu ce-l plătea ne puteam întreţine. Tata muncea şi el pă acolo pă la grajd, da' nu era mare treabă de făcut. în plus, boierul, până în primăvara lui '41 o fost de acord să ne ţină şi cele două vaci fără vreo obligaţie.

în Bârca, ne-am dus cu toată familia. Io, împreună cu una dintre surori, cu Samfira, mergeam la şcoală. Cu noi o fost şi cele două surori mai mari. Fratele meu, Petrică s-o angajat la un geamgiu, să înveţe meserie. Până la urmă s-o făcut horticultor. Acolo erau geamgii

de prin părţile Huedinului, de la Mărgău. Că ăştia o umblat mult cu geamuri, în tătă ţara.

Buni oameni o fost în Oltenia! Erau tare primitori. Da’ la Bârca am stat puţin. Numa’ din Postul Crăciunului până în primăvara lui '41. Am plecat din Bârca pentru că ai noştri săteni o vrut să primim pământ, să fim toţi împreună, să nu ne despărţim. 0 fost tare legaţi! Şi o făcut cerere, nu ştiu pă unde, şi ne-o zis că ne duc în Ardeal, să ne deie pământ.

Aşa am revenit în Ardeal în primăvara lui ’41. Din Oltenia am venit cu trenu’, c-o trebuit să luăm cu noi şi vacile. O fost un marfar. Păi ce, parcă nouă ne-o dat personal când ne-o mutat de colo-colo? Tăt vagoane de-ăstea de marfă ne-o dat. Atuncea nu umbla oamenii numa’ cu personalu’, cu rapidu’... călătoreau şi cu marfaru’. Ajunşi în Ardeal, iar ne-o împărţit în mai multe localităţi. Ne-o adus aicea pă la Pădureni, Cooc, Frata şi Vişinei. Ne-o împrăştiat pă tăţi. Noi în Cooc[5] am fost, lângă Câmpia Turzii. Acolo ne-o dat pământ, da’ nu mai ţin minte cât. Am locuit pă la oameni prin sat, c-am fost mai mulţi într-o comună. Primăria i-o obligat pă săteni să ia câte o familie de refugiaţi şi să le dea câte o cameră. Bineînţeles, care o avut camere mai multe. Pă familia noastră ne-o oprit în Cooc un administrator, care era tăt refugiat, da’ din Crasna. Era un băiat tânăr. 0 văzut că mama îi o femeie curată, ne-o văzut pă noi, şi atuncea ne-o dat o locuinţă la ferma unde era el. Unde ne-o dat nouă pământ era un fel de fermă. Ceva proprietar era şi acolo în Cooc. No, şi în primăvara lu’ ‘41 am semănat grâu, că era tare bun pământul acolo la Cooc. Pă urmă, aministratoru’ de la fermă l-o dus pă frate-meu Petrică şi l-o înscris la şcoala horticolă din Turda. L-o băgat, cu alte cuvinte, la şcoală. N-o trăbuit să plătească numa’ înscrierea că era refugiat. O soră, Otilia, s-o dus la

cismaru' din Cooc să-şi repare pantofii şi... s-o îndrăgostit cismaru' de ea. Apoi Otilia s-o căsătorit şi-o rămas acolo în Cooc. Pă soţu' ei îl chema Vasile Furdui, da' o murit şi el. Şi tare, tare rău le-o părut la părinţii lu' Vasile că băiatu' lor şi-o luat o mocană. Că aşa ne spunea nouă, mocani. Da' Otilia era fată frumoasă şi o fost dragoste la prima vedere. Aşa am rămas numa' eu cu soră-mea, Samfira, cu Iosif, cu mama şi cu tata. Apoi am stat în Cooc, nu mai ţin minte, până în toamna lui '41 sau începutul lu' '42. Că oamenii o făcut iară cerere că vor toţi într-o comună. Atuncea ne-o dus în Bucovina.

în judeţul Storojineţ ne-au aşezat în comuna Jadova[6], unde în sfârşit ne-am reunit tăt satu'. Nu ştiu exact cum îi zicea, Jadova Veche sau Jadova Nouă. Acolo, la dracu' în praznic ne-o dus. Era o sărăcie de n-o mai văzut nimeni ce era acolo. O sărăcie că numa' pipirig din ăla să făcea şi numa' cartofi şi săcară. Umblau oamenii cu papuci din lemn scobiţi. Deasupra lemn şi dedesupt tăt lemn era. Aşa umblau oamenii pe-acolo. Când ne-am dus noi, erau oamenii tare săraci. Satele erau goale, numa' foarte puţini o mai rămas. înainte, în Jadova, după cum am aflat noi atunci, o fost ruşi, germani, evrei. Pă toţi i-o dus şi-o lăsat tăt în urma lor: case, gospodării foarte frumoase, vite... Erau casele goale, cu mobilă, haine, cu tot. Cei care o fost mai înstăriţi îşi făcuseră casele în afara satului, direct pă pământul lor. Unde o avut pământ acolo şi-o făcut casă. Noi am nimerit chiar în afara satului, într-o astfel de gospodărie. Era o casă frumoasă şi mare de-a jidanilor care o stat acolo. Aşa frumoasă era! Erau o cameră şi o bucătărie. Avea şură, avea grajd, avea tot. Da' acolo nu aveam cu ce trăi şi atuncea ne dădeau alimente cu kilogramu', că nu aveam de unde mânca nimic. Ne aduceau grâu din Rusia, de pă teritoriile ocupate de români şi germani. Grâul era gol, tăt cu gărgăriţe, da' şi pă ăla îl împărţea după membrii

de familie. Câte tri kilograme de grăunţe de membru de familie. Cu alea ne duceam la măcinat şi din alea trăiam. Cartofi erau. Că numa’ cartofi să făceau în părţile alea. Nu-i vorbă, că ne-o dat şi pământ, da’ ce să facem cu el că nu era de treabă. Era numa’ păşune. Ne-o mai dat unelte de lucru, da’ ce să lucri acolo că nu să făcea nimica. Ne-o dat o vacă şi o viţică, că n-am mai avut vacile noastre. Le-o vândut tata că nu am mai putut să le ducem cu noi şi o zâs că acolo ne dau ei. Şi ne-o dat, da’ vaca o fost bolnavă că o mâncat un cui şi o trebuit să o taie. Am rămas numai cu jurinca.

Da’ nici Jadova nu le-o plăcut, că nu-i bun pământul, şi voiau în altă parte. O făcut iară’ cerere şi am primit în judeţu’ Rădăuţi, în comuna Ţibeni, satu’ Ţibeni[7], Acolo ne-am dus în toamna lu’ ‘42...

De fapt s-o dus mama, tata şi Samfira. Eu şi frate-meu am rămas la Jadova, că aveam vitele şi fânu’ pă care nu puteam să-l ducem. în vara lu’ ’42 am cosit şi am făcut fân pentru vite. Aveam acuma „două moşii” în Ţibeni şi în Jadova. în primăvara lu’ '43 ne-am dus la Ţibeni şi eu cu Iosif. Am plecat definitiv. Ţibeni era un sat frumos, da’ tăt aşa gol o fost ca şi Jadova. Ici colo mai era câte un localnic, care o mai rămas. Acolo erau mai mulţi refugiaţi, nu numa’ noi, da’ nu era o problemă că satu’ era mare şi ne-am înţeles bine. Fiecare îşi vedea de treaba lui, fiecare căuta să-şi aranjeze să trăiască, să samene. Că pământu’ era foarte bun la Ţibeni. Am avut şi acolo vaci, sămânam grâu şi în. Pentru în, aveam contract cu o fabrică. îl dădeam, ni-l plătea şi fabrica îl prelucra. Fiecare căuta să muncească, nu aştepta să i să dea. Io îmi amintesc că mergeam la cules de cartofi pă sate, oameni mari şi copii. Am fost şi la pus de puieţi la mănăstirea Suceviţa unde să făceau plantaţii. Cât am fost la Ţibeni mai mergeam la Rădăuţi la târg, era oraşul cel mai apropiat. Până acolo puteam merge pă jos, nu

mergeam cu trenu' şi nu era nici autobus. Tăt pă jos ne duceam! La Ţibeni am stat până în toamna lu' '43, pentru că să vorbea că s-o pierdut războiul şi vin ruşii. Ne speriam de ei, credeam că-s nişte monştri, nişte ... Lumea tăt spunea: *Vin ruşii! Vin ruşii!* Atunci mama o vorbit cu tata şi i-o spus: *Am stat să ne ocupe ungurii, da 'ruşii nu mai vreau să ne ocupe. Nu mai stau să ne ocupe şi ruşii.*

Norocu' nostru o fost că Sofia, atunci când ne-am mutat din Cooc, s-o dus în Băileşti[8]. Ea o vorbit cu o patroană de la fabrica de ulei din Băileşti, ca să ne facă chemare. Că fără chemare nu te lăsa să te duci dintr-o parte în alta. Unde să te duci? Dacă nu aveai unde, dacă nu aveai un loc stabil nu-ţi dădea voie să pleci. Ştiu că patroana asta, Valentina o chema, o depus o cerere prin care îl solicita pă tata la ea la fabrică. Aşa am primit aprobare să ni să deie vagon. Am luat un vagon de 15 tone ca să ne încărcăm tăt ce aveam de dus. Pentru că aveam o jurincuţă de un an şi ceva, dar şi porc de Crăciun crescut la Ţibeni. Apoi ne-am îmbarcat pă tren şi ne-am întors pentru a doua oară în Oltenia. în Băileşti ne-am dus la o familie unde locuia sora mea. Da' cum patroana aia care ne-o făcut chemarea, de fapt nu

avea nevoie de noi la fabrică, o trebuit să ne găsim de muncă în altă parte.

Până la urmă, pentru că era un boier şi acolo în Băileşti, tata s-o dus la el şi s-o angajat acolo la curte. Era un boier' bogat, avea foarte mult pământ, păcat că nu-i mai ţân minte numele. Să purta bine şi cu oamenii. Oamenii erau mulţumiţi că puteau lucra unul singur la boier şi pă ăla îl plătea de putea întreţine tăt restu' familiei. Ceilalţi puteau lucra în altă parte, sau puteau merge la şcoală. Era mulţumită lumea! No, şi apoi ne-am stabilit la curtea boierului, ne-o dat şi nouă o locuinţă. De fapt, cum o fost? Curtea nu era unde ne-am instalat noi. Boieru' avea casele lui în oraş, noi eram mai la marginea localităţii unde avea grajdurile şi magaziile cu cereale. Aici erau făcute locuinţe speciale pentru muncitori.

De la boier, familia noastră primea în fiecare lună 4 bănicioare de porumb şi câjte 5 de grâu. Aşa să numeau măsurătorile lor, bănicioare şi într-una intrau cam 16 kilograme. Atâta ne dădea pă lună, da' să ştiţi că ne ajungea. Pentru familia noastră ajungea. Că în Băileşti am fost numa' patru, mama, tata, io şi sora mai mică, Samfira. Pă Iosif, fratele cel mare, l-o luat în armată şi l-o dus la război, iar Petrică o rămas la Turda la şcoală. Otilia era la Cooc, unde s-o măritat. Sofia era în Băileşti, era măritată, avea familia ei. Sora mai mică, Samfira, încă nu terminase şcoala. Ea o mai fost la şcoală şi după ce am ajuns în Băileşti, că era născută cu un an după mine. Cât am stat în Băileşti, Samfira o mai locuit şi la un preot din localitate şi o avut grijă de o nepoţică a lui. Popescu îl chema şi avea un băiat care era student la medicină. Mai târziu, după vreo 20 de ani, Samfira s-o întâlnit cu băiatu' la Turda. Ea lucra la un restaurant, iar feciorul preotului din Băileşti era medic tăt în Turda. Când o văzut-o o zâs: *Nu eşti tu, Zaza?* O recunoscut-o

după atâta timp...

în ce mă priveşte pă mine, ca să mă întorc la perioada de refugiu' din Băileşti, io am mai lucrat la curte alături de alte fete. Am şi o poză cu ele, pentru că am lucrat împreună până în '45, când ne-am întors acasă. Lucram la magazie, lopitam la cereale, să să aerisească ca să nu le mânce gărgăriţele. Lucram cu o lopată de lemn. Mai duceam apă cu găleata sau ajutam la treieratu' orezului. Boieru' ala avea semănat şi orez. Mai aveau la curte şi un fel de batoză, care mergea cu foc, nu ştiu cum îi spuneau oltenii, şi am mai ajutat şi acolo. Tăt pă moşia boierului, când o fost nevoie, am mai ajutat la descărcatu' sacilor de cereale.

Oooo, era să uit să vă spun! în Băileşti o vrut să mă fure un băiat. Că acolo furau fetele, aşa era obiceiul. Era grădina publică, sau cum îi spunea, unde să duceau fetele la plimbare duminica. îşi puneau o floare de muşcată în păr şi mergeau la plimbare în grădina publică. Şi acolo m-o curtat şi pă mine un băiat. Atunci aveam 16 ani. Venea seara, săracu, şi când venea tata acasă fugea de la geam, că pândea pă la geam. Era orfan, numa' mamă avea, şi zicea către mama să mă lase în Băileşti. Da' io n-aş fi rămas acolo... Doamne fereşte! Nu-mi plăcea obiceiul, nu-mi plăcea nici mâncarea care o făceau, borş şi peşte. Ş-apoi, p-atunci eram şi eu prea tânără, îmi venea greu să mă despart de mama că şi la 19 ani mi-o fost greu. Da' băiatu' era drăguţ.

No, şi asta o fost în Băileşti.

Ce s-a întâmplat cu familia dumneavoastră după încheierea războiului?

în '45 când s-o dat Ardealu' înapoi la România, am primit ordin să ne întoarcem acasă. Ne-o dat iarăşi un tren special şi ne-o stabilit şi zâua când să fim la gară. Am plecat primăvara, am pă un caiet scrisă data exactă.

Ne-am dus la gară şi apoi o săptămână am tăt venit. Tăt marfar era şi ăsta. Ne trăgea pă linie moartă în câte-o gară şi rămâneam acolo zile întregi. Prin gări era plin de armată. Erau ruşii. Nemţi erau în '40, când ne-am dus în refugiu. Iooi, ruşii o fost când ne-am întors. Noi, femeile, nu ne puteam coborî din tren că dădeau peste noi. Erau trenuri cu ruşi, cu armată rusească. Toată lumea să temea de ei. Erau duri şi răi. Doară şi în Băileşti, când o ajuns ruşii, ştiu că eram sus în magazie, s-o dus la conac, o intrat înăuntru şi pă geam o aruncat afară din camere toată mobila boierului. 0 făcut prăpăd! 0 venit acolo la curte, o luat un bou şi l-o tăiat. 0 făcut mare dezastru! Vă spun că, atunci când ne-am întors, nu am mai putut coborî din tren, să nu ne vadă ruşii. Nici o femeie nu o ieşit afară, numa' bărbaţii mai mergeau.

Trecând peste tăte peripeţiile astea, după cinci ani lungi şi grei de refugiu, ne-am întors acasă. Războiu', în tăt timpu' ăsta nu s-o prea atins de noi. Ştiu atâta numa', io eram mică, că avea tata pă front un nepot, pă la Odessa. Ştiu că făcea mama prăjituri, să ţină, să nu să strice, şi le trimetea pă front. Atâta ţin minte despre nepotu' ăsta a lu' tata. Pă front, după cum am mai spus, o fost şi frate-meu Iosif, da' el o revenit acasă sănătos.

No, şi când am ajuns în sat erau buruienile până la streaşină casei. Nu locuise nimeni acolo, era plin de şobolani, că depozitase cineva soia şi rumeguş în camere. Atuncea şobolanii şi-o făcut cuiburi. Să urcau şi prin pomi. Satu' era pur şi simplu ocupat de şobolani. Nu te mai puteai apropia de nimica. Tri săptămâni, că ştiu că era vară, am dormit în şură până când am zugrăvit. Căzuse tăt de pă pereţi, era dezastru. Dormeam în şură şi să urcau şobolanii peste noi. îi auzeam când trăgea porumbu' după ei prin pod. Mai târziu şi puii de găină şi de raţă ni i-o cărat pă o gaură. Era turmă de şobolani! Oamenii o făcut o cursă care să desfăcea în două părţi şi

băga acolo ceva şi aşa îl prindea. Apoi puneau un sac şi îi dădea drumu’ în sac. Ca porcu zbiera! Da’ până când o pus otravă în tăt satu’, lumea nu i-o stârpit. Aşa o fost.

Totuşi, după cinci ani de zile, lumea să bucura că s-o întors în sat, că acolo îşi avea fiecare locul lui. O fost şi unii care nu s-o mai întors. O rămas prin alte părţi, în primul rând tineretu’. Că s-o căsătorit, sau s-o mai angajat prin fabrici, prin ţară şi atunci n-o mai venit. Da’ aproape toţi s-o întors. Că la fiecare casă o venit câte cineva. N-o rămas case goale, da’ aş minţi dacă aş spune că situaţia satului nu s-o schimbat. N-o mai fost aceiaşi oameni ca şi când ne-am dus. Din familia noastră nu ne-am întors decât patru: eu, soră-mea Samfira, mama şi tata. Frate-meu Petrică o rămas în Turda, iar Iosif nu revenise de pă front. Otilia care s-o căsătorit în Cooc, o rămas şi ea acolo împreună cu bărbatu-so.

Pă urmă am început să muncim pământu’ care îl lăsasem în toamna lu’ ’40. Că să ştiţi că lumea nu prea să ocupa cu politica. Io personal nu m-am interesat de treaba asta. Abia după ce m-am măritat, m-am luminat la cap cu politica. Noi, familia noastră, eram săraci. Atunci tata s-o angajat paznic în sat, de unde era plătit în cereale. Apoi, după ce o adunat cereale, le-o vândut şi o cumpărat două vaci mari pentru lapte şi să aibă cu ce lucra. Erau aşa de frumoase... Una o fătat doi viţei, aşa era de mare. în orice caz, cu ce am mai avut noi, cu ce o mai primit tata de la pază, ne-am descurcat. Am dus-o mai greu până ce am apucat să ne facem prima recoltă. Că ne-am întors primăvara, în ’45, şi atunci, vă închipuiţi, că nu aveam nimica. Via era nelucrată, netăiată şi erau acri tare strugurii, s-o sălbăticit. Era vie din asta nouă şi tămâioasă.

în ’47 s-o dus mama cu tata la munte, în Scărişoara Veche. Muriseră părinţii lu’ tata şi fraţii lui i-o dat ceva vite. O fost o jurincă, parcă, şi o vacă, pă care le-o primit

pentru partea lui de pământ. Cu moştenirea asta ne-am mai refăcut gospodăria.

Teodor şi Maria Lazea – părinţii Lucreţiei Jurj

Iosif Lazea – fratele Lucreţiei Jurj

Vana Sanfira – sora Lucreţiei Jurj

Lucreţia Jurj şi sora ei Sanfira – 1945

ZILE ŞI NOPŢI CU SECURITATEA PE URME

în '47 aveaţi 19 ani, vârsta la care, pe vremea aceea, fetele de la sat trebuiau să se mărite. Cum v-aţi căsătorit dumneavoastră?

Chiar în ’47, s-o dus şi mama la părinţii ei şi de data asta m-o luat şi pă mine. Am fost atunci şi la Ponor (comuna Răchiţele)[9], unde era o soră de-a lu’ mama. Comuna Răchiţele aparţinea atunci, ca şi acuma, de Cluj. De fapt Ponoru’ era între hotare. Era între Bihor, Cluj şi Alba. Acolo, în Ponor, l-am cunoscut şi pă viitoru’ soţ, da’ nu mi-o plăcut cum era zona şi n-am stat în ’47. Nu mi-o plăcut că-i munte şi io eram deja obişnuită la şes. Casele erau câte una, ici- colo. Erau tare rare, deşi unde locuia mătuşa, sora lu’ mama, era lumea ca într-o gară. Lucrurile cum o fost? Mătuşa mea, Sanfira, era căsătorită cu tata viitorului meu soţ, Mihai. Da’ el nu era copilu’ mătuşii mele, era dintr-o căsătorie anterioară a viitorului socru. Deci, mătuşa mea, Sanfira Jurj, cum să numea după soţ, era mama vitregă a lu’ Mihai. Pă tata lui îl chema Nicolae Jurj. El s-o căsătorit cu mătuşa după ce prima soţie, mama lu’ Mihai, o murit. Pă ea o chema Rafila şi o murit când era el mic. Până la urmă, atunci, prima dată, nu mi-o plăcut şi m-am întors acasă cu mama. Mătuşa ar fi vrut cu orice preţ să rămân şi să mă căsătoresc cu Mihai pentru că ea nu avea copii. Mihai, când l-am văzut în ‘47, mi s-o părut un băiat timid pentru că el nu era aşa umblat ca mine. Da’ era foarte deştept. însă nici el nu o insistat foarte tare să rămân şi atunci m-am dus acasă.

între timp el o plecat în armată. însă după un an, adică în vara anului 1948, iară m-am dus la Ponor. O venit şi acuma mama cu mine. Mama o rămas în Ponor până ne-am înţeles, că nu mă puteam despărţi de ea. Tăt încerca să mă

îmbune: *Că o să mai vină ei în Ponor, că o să mai mergem noi în Scărişoara Nouă.* Aşa că de data asta nu m-am mai întors şi am rămas la mătuşa. Da' m-am dus că m-o tăt bătut mama la cap: *De ce să fii tu săracă şi să suferi şi tu cât am suferit io?* îmi

spunea *că ea o muncit aşa de mult şi să nu trăbuiască să muncesc şi io atâta.* Că erau foarte bogaţi. Familia lu' Mihai era foarte bogată pentru vremea aia. Aveau şi slugi. însă trebuie să vă spun drept că acuma şi eu parcă am vrut să merg, nu o fost vorba atâta de insistenţele mamei. Nu puteau hotărî numa' părinţii. Ne-o întrebat şi pă noi dacă vrem. Nu o fost aşa că, vreţi nu vreţi, vă căsătoriţi. Aşa nu să putea. Oricum, Mihai s-o bucurat tare mult că m-am întors. Şi apoi, în '48, ne-am căsătorit. Da' nu ne-am căsătorit în Răchiţele, ne-am dus în comuna Scărişoara Veche, în Gârda de Sus, că acolo erau rudele lu' mama şi ale lu' tata. Am fost la popa Lelu, că el ne-o şi cununat. Tăt preotu' şi cu unu' de acolo din Scărişoara, la care nu-i mai ţin minte numele, ne-o fost nânaşi. Da' trebuie să vă zic că nu tătă lumea o privit cu bucurie căsătoria noastră. 0 fost fete din Scărişoara care m-o invidiat rău. Erau fete bogate care ar fi vrut să să căsătorească cu soţu'. Da', aşa o fost.

Petrecerea de nuntă am făcut-o numa' aşa în familie, la socru-meu acasă în Ponor. Nu s-o ameţit nimeni că o fost numa' naşii ăştia doi, noi şi familiile. A fost o nuntă mai modestă, deşi aveam posibilităţi să o facem mai mare. Nu s-o dat bani la nuntă, că nu ne trebuia nouă bani. Io, şi după ce ne-am căsătorit, nu l-am întrebat niciodată pă bărbatu-meu: *Unde îi salarul* Nu m-o interesat de bani. Păi dacă să ducea mătuşa cu socru-meu cu două căruţe de scândură la Beiuş sau la Tinca, sau unde să ducea, veneau de acolo cu două căruţe de făină măcinată. Făină de cea mai bună calitate. într-o cămară aveam mai multe lăzi cu făină nulaş. Făceam aluat pă care îl coceam în tăvi. Ieşea o pâine foarte bună, moale, pă care o mâneam şi goală. Vinea câte un jendar de ăsta, sau miliţian, că din '49 o fost miliţieni şi îi dădeam câte unu' de ăla, că aveam şi tăvi aşa mai mici, îl mânca tăt gol.

Apoi ne-am început viaţa. însă în primele luni mi-o fost greu să mă adaptez cu viaţa de acolo de la munte. Tare,

tare greu m-am obişnuit. Tăt zicea mătuşa că o să fie bine, că aşa şi pă dincolo. Am plâns foarte mult atuncea. Plângeam singură că mă simţeam străină. Io eram învăţată din Scărişoara Nouă cu mulţi oameni şi aicea era numa' pădure. Numa’ că Mihai o fost un om care m-o înţeles şi m-o iubit foarte mult. Poate mai tare ca io pă el. Da’ pă urmă mi-am dat seama de valoarea lui, am înţeles că-i foarte bun, că-i un om deosebit şi am ţânut foarte mult la el. Era un bărbat înalt, avea cam 1.80, faţa alungită, ochii albaştri precum ceru’ şi păru’ bogat. Era mai mare cu doi ani ca mine, să născuse în 1926. Nu vă pot spune datele lui exacte. Am avut certificatu’ nost de căsătorie da’ acuma nu îl mai găsesc. Era un băiat foarte, foarte deştept, chiar dacă avea numa’ şapte clase. în armată o fost sergent. Am aici o poză a lui de când era în armată. Aici la Floreşti o făcut armata, lângă Cluj. Că şi comuniştii ăştia o vrut mult să puie mâna pă el şi să-l facă şef de Ocol Silvic. 0 fost chiar solicitat să meargă la instructaj. Eu cu mintea mea tăt zăceam să meargă. îi spuneau că o să-l ducă să-l facă mai mare, că îi foarte capabil. Da’ el o zis că nu mere, *nu-i trebuie de la ei, de la comunişti, nici o funcţie.* Era foarte credincios, era împotriva comunismului, nu-i accepta! Io recunosc că l-am sfătuit să meargă. N-o vrut. Nu ştiam eu ce planuri avea el.

Am uitat să vă spun că după ce o venit din armată o fost angajat ca pădurar. Da’ înainte o urmat la Gilău[10] un curs de specialitate. ‘Era o meserie pentru care prinsese pasiune de mic pentru că şi tată-sao fost tăt pădurar. Mihai o primit în subordine un canton foarte mare. Cantonu’ de care să ocupa el era situat mai mult în partea Bihorului. începea de la casa noastră în sus. Erau pădurile mari şi erau împărţite pă cantoane. Aşa că în partea de păşunat avea mai mulţi bihoreni, da’ o altă parte a cantonului era spre Scărişoara. De la Scărişoara veneau mulţi moţi la el să cumpere lemne. El, ca pădurar, marca

pădurea care să putea tăia, că nu aveai voie să tăi orice. Când veneau după lemne, îi ducea unde era pădure marcată, că în fiecare an avea o porţiune de pădure unde marca. Atunci, în zona noastră, era la mare căutare lemnu’ de molid din care să făcea scândură şi ciubere. Doage pentru ciubere făceau mai mult ăştia din Scărişoara. Le făceau vara, iar iarna lucrau la ciubere. Pă Someş şi pă Valea Bătrânii mai erau gatere speciale pentru tăiat scândură. Erau ale particularilor, erau construite de moţii de prin părţile alea.

Şi noi aveam tri. Aveam unu’ acasă şi două erau pă Valea Bătrânii. Era foarte înstărit socru-meu! V-am spus că pă mine nu mă interesau banii, habar n-am avut cât câştiga bărbatu-meu. Ce să mă intereseze, dacă tăt timpu’ casa noastră era plină cu scânduri. La noi acasă erau scânduri ca într-o fabrică. Le vindeau pă la Beiuş, pă la Tinca, unde le transportau cu căruţa, da’ le mai vindeau şi direct de acasă. în câte-o noapte bărbatu-meu stătea până dimineaţă şi tăia scânduri. Iooi câte tăia! Câteodată, când tăia firezu’ ăla, stăteam şi eu pă buştean şi mă uitam la ei cum lucră. Gaterele astea mergeau cu apă. Pentru cel din faţa casei era făcut un iaz din Someş, cam di-un metru de lat şi de-adânc. Apa care venea pă iaz, prin cădere, învârtea o roată mare, pă care erau fixate nişte palete din lemn. Aşa să punea în mişcare firezu’. Iazu’ trecea printr-o luncă frumoasă, cu iarbă şi plină de chimin. Gateru’ de acasă n-avea decât o pânză. Cele două, de pă Valea Bătrânii, nu le foloseam numa’ noi, că-i lăsam şi pă alţii. La gatere nu aveam angajaţi şi nici nu luam bani de la oamenii pă care-i lăsam să le folosească. Tăt acolo mai făcea şi soţu’ scândura, ca să nu mai aducă lemnele până acasă. Stătea uneori cu socru-meu şi noaptea să facă scândură, da’ rar. Câtă ne trebuia nouă puteau face cu gateru’ de-acasă.

După ce ne-am căsătorit, ne-am stabilit în casă la

socru-meu, care era prea mare, deşi erau înstăriţi. Era o casă veche, bătrânească, care era folosită şi prin anii ’60. Am auzât că un verişor al meu, care stă acolo ar mai fi modificat-o, da’ eu nu ştiu ce-o făcut la ea. Atunci, sigur că aveam camerele noastre. Da’ noi aveam de gând să ne facem locuinţă ori la Beiuş ori la Huedin. Ăsta era planul nostru, că nu vroiam să stăm tăt acolo. Vroiam să ne mutăm într-un orăşel şi să ne facem casa noastră. în gospodăria lu’ socru-meu, care de acuma era şi a noastră, aveam mai multe vaci. Nu mai ţin minte exact câte, da’ ştiu că vreo patru-cinci erau întotdeauna cu lapte. Apoi mai erau viţei şi vreo 20 de oi. în plus, mai aveam doi cai aşa de frumoşi, alb- gri. Aveam o servitoare care mulgea vacile, da’ şi o slugă care să ocupa de oi. Mai era şi bunică-mea împreună cu noi. Pă bunica o chema Paraschiva, da’ ea nu stătea cu noi tăt timpu’, numa’ vara când venea cu vitele. Bunica locuia cu un băiat al ei în Scărişoara.

Socru-meu era de loc din Mătişeşti, din zona Albacului şi mai avea fraţi şi în Poiana Horii. Eu cu ei m-am înţeles foarte bine de la început. M-au acceptat uşor, pentru că soacra era de fapt şi mătuşa mea, iar la socru-meu i-o plăcut tare mult de mine. Erau foarte credincioşi, numa’ că în sat nu era biserică şi din cauza asta nu prea puteam merge la slujbă. Trebuia să mergem până la Răchiţele sau la Dâncuţa.

în orice caz, socrii o ţânut atâta la mine că nu-mi dădeau nimic de făcut. Eram tânără, eram căsătorită de puţin timp, aveam tăt ce-mi doream şi tătă lumea mă iubea. Vineau de la Cluj turişti, avocaţi şi medici şi dormeau la noi, c-aveam o cameră. Veneau la pescuit şi îmi dădeau peştii să-i pun la afumat, că aveam şi o afumătoare de păstrăvi. Eu mă bucuram, că nu aveam aproape nimic altceva de făcut. Uneori mă plimbam pă luncă, singură sau cu Mihai. Mergeam călare cu caii şi-i duceam la păscut. Aveam doi cai, Voitor şi Suru, pă care îi călăream fără şă.

Voitor era mai blând, da’ mi-amintesc de Suru că avea o coadă stufoasă şi mergea cu capu’ sus. Tare frumos era. Da’ pă el numa’ Mihai să urca. Pă mine nu mă lăsa că era prea sălbatec. Şi-i puneau şi la căruţă că erau mari. Cu ei duceau şi scândurile că erau foarte solizi amândoi.

îl mai însoţeam pă bărbatu-meu, când să ducea la servici. Mergeam pă la stâne cu el. Că îmi plăcea când cântau fetele din tulnic, din bucium. Că erau şi fete pă la stâne. Tăt pă la colibe mâneam şi balmoş. Acolo la Scărişoara, în timpul verii, nu ştiu din ce dată, tăte vitele urcau la munte, la păşunat. Acasă nu le mai puteau ţine, că nu aveau unde să le păşuneze. în Scărişoara făceau numa' fânaţă. Şi atunci, de primăvara până toamna, pă timp de tri-patru luni, stăteau pă munte la colibă unde făceau brânza, un tu’ şi caşu’. La colibele astea ţâneau şi vitele. Da’ de animale nu îngrijea nimeni. Mai mereau pă acolo prin pădure, strigau unu’ după altu’, da’ nu grijeau de vite. La fel făceam şi noi. Le dădeam drumu’, să duceau singure pă câmp şi prin pădure. Seara, ne duceam după ele. Ştiam unde să mergem după ele pentru că pă una singură puneam un clopot şi tăte vitele să ţineau după clopotu’ ala. Nu să împrăştiau. Iar seara trăgeau către

casă. No, şi pă la colibe de astea erau şi fete tinere şi femei în vârstă. Din fiecare familie era cineva. Că într-o colibă erau mai multe familii, nu numa' una. Fiecare avea într-o parte a colibii o bară unde erau tăt săculeţi cu caş, butoiaşe cu brânză şi cu unt. Da' produsele astea nu le ţineau acolo, pentru că săptămânal vinea cineva din fiecare familie după brânză, după unt, sau după. lapte.

Şi noi aveam acasă o cameră numa' cu brânză, lapte, smântână. Pă lângă ce făceam noi, ne aduceau şi ăştia de la stâne, ciobanii, câte un caş de cinci kilograme, ca o pâine. Tăiai câte o felie cum tai pâinea şi îl mâneai gol. Era un trai... Numa' să poţi mânca.

Apoi soţu' lua clopotele de la ciobani că intrau cu oile prin pădure pă unde nu trebuia. Şi vineau săracii şi să milogeau: *Domnule, dă-mi că n-am, că-s sărac.* Nu le dădea clopotele. Da' eu, care eram dintr-o familie mai săracă, îi înţelegeam, mă duceam, „furam" clopotele şi le dădeam la oameni. Dacă el nu vroia să le deie, le dădeam io, că fără clopote nu puteau oamenii să grijească animalele. Că oile să ţineau după clopot şi dacă-i lua-i clopotu' le putea pierde. Da' nu mă certa. La fel, am învăţat să semnez în locul lui. Făceam şi eliberam foi de transport pentru lemne, că numai aşa putea să vândă omu' ciubere sau scânduri, dacă avea de la pădurar foaie că o cumpărat lemnu'. Acuma nu mai ţin minte, dar atuncea ştiam câte ciubere ieşau la un metru cub sau câtă cherestea. Atunci am învăţat, şi mi-o aprobat şi şefu' ocolului, că pot să eliberez foi de transport. Era greu pentru oameni, o zi întreagă veneau pă jos după un bilet de transport. Că bărbatu-meu de multe ori era dus toată ziua şi dacă venea omu' şi soţu' nu era acasă mai trebuia să şi aştepte. Dormea prin pădure, ce ştiu eu pă unde putea dormi până îşi rezolva problema, că noaptea nu putea să plece acasă. Da' după ce am primit aprobarea, vineau oamenii şi, care cum vinea, eu îi eliberam bonu' şi pleca. Erau foarte

mulţumiţi.

în ce fel aţi aflat dumneavoastră de familia Şuşman?

De partizani, adică de oamenii care fugeau de comunişti, am auzit pentru prima dată de la socri. O fost vorba iniţial de Leon[11] şi de Gheorghe Şuşman[12]... Trebuie să vă spun că în Apuseni au fost două grupuri de partizani Şuşman. 0 fost cei din Răchiţele, cu care am fost şi noi, şi o mai fost Şuşmanii care au fost prinşi la Poşaga. Ăştia din urmă o fost Leon şi Gheorghe Şuşman, care de loc erau din satul Măhăceni[13]. Da' cele două familii se ştiau. 0 soră de-a lu' Leon Şuşman era învăţătoare în Răchiţele şi aşa parcă s-o cunoscut. Traian Şuşman, băiatu' lu' Todor Şuşman din Răchiţele, mi-o spus că sunt şi ceva neamuri, nu ştiu prin ce alianţă.

De fapt, când o fugit, Leon şi Georghe, s-o dus pă la Răchiţele la Todor Şuşman, bătrânu'. El i-o primit şi le-o spus: *vă duceţi în Ponor la Nkolae Jurj, că-i om de-ncredere.* Şi aşa o ajuns la socrii mei, încă din '46. Atunci Mihai avea 20 de ani. Ei o stat mult la Ponor, erau ca la ei acasă, la socri. Mai târziu părintele Ieronim[14], frate cu Leon şi Gheorghe, mi-o povestit de relaţia apropiată dintre ei şi Mihai. El zâcea că Mihai o fost elevu' lu' Leon, că umblau împreună pă Someş încoace-încolo şi că l-o instruit împotriva comunismului. Ieronim, cât o fost teolog mergea-n vacanţă la Ponor, la socrii mei, să-şi mai vadă fraţii care să ascundeau. Şi mătuşa îmi povestea despre Şuşmanii din Măhăceni. Spunea că *au frate teolog,* pă Ieronim. Mihai îl cunoştea bine, că o mâncat împreună şi-o fost pă Someş la pescuit. în anii următori, '47-'48, Leon şi Gheorghe o tăt venit pă la Ponor, da' io nu i-am întâlnit. Am aflat mai târziu că o stat pă la Poiana Horii şi pă la Mătişeşti. Din Poiana Horii o fost multă lume arestată pentru ei. Pă urmă s-o mutat în Valea Arieşului, la Poşaga.

în '49 o venit iară. Atuncia am văzut io că ceva nu-i în

ordine prin casă că tăt şuşoteau. Io ştiam deja că Leon o fost pe-acolo, că mai vorbeau de el şi spuneau că-i fugit. Mi-am dat sama că iar o fi venit. Tare supărată iersam că di ce nu vor să-mi spună, că doară şi eu vroiam să-i văd şi nu mai spuneam la nimeni. Ei, şi-aşa s-o întâmplat că mătuşa cu socru-meu trebuiau să meargă undeva, nu ştiu exact unde, iar soţu' era la servici. Chiar atunci Leon şi Gheorghe erau pă acolo şi n-avea cine să le ducă mâncare. Acuma cine să meargă? Atuncia o trebuit să-mi spună mie, că n-o mai avut ce face. Mi-o zâs
Mihai: *Te ducipă o cărare pân-acolo, într-un loc, unde o să te vadă ei şi-o să te strige.* Aşa am făcut. Io până atunci nu i-am cunoscut. Când am ajuns la ei erau numa' doi, Leon şi Gheorghe. Leon era mai scund un picuţ, iar Gheorghe era 'nalt şi solid. Un bărbat bine era Gheorghe. Leon, care o fugit primul, era avocat, iar Gheorghe pădurar sau tehnician, nu-mi mai amintesc. Asta o fost prima dată când le-am dus mâncare. Nu mai ţân minte exact ce le-am dus, da' cred că mâncare de cartofi făcută de bunica şi lapte. Amândoi erau îmbrăcaţi gros, cu ceva şube, că noaptea dormeau afară-n pădure şi nu puteau să facă foc ca să nu fie descoperiţi. Atuncia nu am prea vorbit cu ei că mi-era ruşine. Dacă m-aş fi dus cu soţu', cu mătuşa sau cu cineva era altfel. Nici nu prea aveam ce să discut cu ei. M-o-ntrebat ei ce mai îi pă la noi, da' nu prea multe. Erau oameni deştepţi, bine educaţi. Aveau şi arme cu ei, da' n-am văzut decât un pistol mitralieră la Leon.

Apoi m-am mai întâlnit încă o dată cu ei, tăt pentru mâncare. A doua oară ne-am dat întâlnire şi le-am dus o cană cu lapte, că o zâs *să ne-aduci nişte lapte.* Mi-o spus asta când i-am întâlnit prima dată. Acuma, a doua oară, i-am întâlnit pă altă potecă, că aveam noi o poiană cu fân pe-acolo şi am zâs că mă duc la adunat de fân. Şi-am dus cana cu mine. Un verişor care m-o văzut cu cana în

mână, o zâs: *Da' ce-i cu cana aia?*Păi zâc *am luat-o să aduc apă-n ia, da'n-am mai luat.* Nu i-am spus că le-am dus lor lapte. Doară am ştiut că nu trăbă să spui la nimeni şi n-am spus.

După asta o dispărut din nou din zona noastră. Să mai vorbea la noi în casă de ei, da' pă mine nu mă-nteresa şi nu-ntrebam nimic. Sigur că socrii îi susţineau, erau de părerea lor, şi erau de acord cu ce fac. Că să tăt pregăteau că dacă să-ntâmplă să vină americanii să facă o revoluţie, o revoltă. Âsta o fost scopu' cu care Leon şi Gheorghe o umblat pă sate'. Treptat, cred că şi-o dat seama că nu mai e nimica de toată povestea asta cu americanii.

Ca orientare politică n-aş putea spune multe lucruri despre Şuşmanii din Măhăceni, da' este posibil să fi fost cu legionarii. Un frate de-al lor fusese legionar şi o fost împuşcat în timpul rebeliunii. L-o împuşcat c-o fost legionar. Cât despre socru' meu, el nu era de

partea legionarilor. Ştiu că era contra comunismului, da' nu era cu legionarii. Asta a fost activitatea anticomunistă a familiei soţului meu: legăturile pă care le-o avut cu Leon şi Gheorghe Şuşman şi cu Todor Şuşman din Răchiţele. Pă atunci lumea nu prea era cu politica. Nu era aşa emancipată ca şi-acuina. Pă oamenii de-acolo de la munte puţin îi interesa. Problema lor era să aibă ce mânca.

Să ajung la ai noştri, la Şuşmanii din Răchiţele. Ei îl ştiau pă socru-meu, pă Nicolae Jurj, încă înainte de a fugi pă munte. Veneau destul de des pă la noi până s-o făcut partizani. Apoi în '48 o apucat să se ascundă, da' până prin '49 o mai trecut pă la noi. în primii ani nu erau chiar aşa urmăriţi. îi vedea lumea că pescuiau pă Someş şi că veneau la noi. Mi-amintesc c-o venit odată, în '48, Todor Şuşman cu Petre Purcel, tăt din Răchiţele, la pescuit. Io eram deja măritată în Ponor. De-atuncia-l ştiu pă Purcel, că ăsta-i ducea raniţa lu' Şuşman. Din faţă nu l-am văzut, numa' de departe, da'-mi amintesc că era un om înalt şi solid. După aia Purcel şi-o stricat relaţia cu Şuşman. Todor Şuşman, o venit în continuare pă la noi, da' i-o nu l-am băgat în samă. Auzeam că-i Şuşman de la Răchiţele, da' pă mine nu mă interesa.

Trebuie să vă spun că bătrânu' Şuşman era un om aparte pentru vremurile alea. Pă nevastă-sa o chema Ecaterina şi aveau împreună cinci copiii: Todor, Visalon, Traian, Emil şi o fată, Romulica. Şuşman avea o situaţie materială foarte bună, avea măsele din aur şi era îmbrăcat în haine de oraş. Şi băieţii lui umblau tăt în haine de oraş. în haine ţărăneşti n-o umblat nici el, nici feciorii. Doară el fusese mulţi ani primar în Răchiţele, omu' de frunte al satului. Era un bărbat foarte hotărât şi foarte cultivat. Era bogat, cu avere mare. Avea prăvălie, stupi, grădină cu pomi, pământ bun, avea casă mare. Avea o gospodărie destul de frumoasă. Eu n-am văzut-o niciodată de aproape, da' când am trecut pă-un deal mi-o arătat-o Mihai: *Acolo-i*

casa lu'Şuşman. Era pă-un deal casa lor. Cred că avea şi gatere, da' el nu prea să ocupa cu scânduri. Lui îi plăcea să vâneze. Lumea îl respecta şi ce făcea Şuşman, făceau şi ei. Erau foarte bine văzuţi, ca familie, că oricine avea o problemă Şuşman foarte repede o rezolva, între războaie s-o întâlnit cu Regele*, o fost până la Viena de o recuperat pădurile oamenilor de la grofii maghiari. Era un om pă picioarele lui şi satu' să mândrea cu el. Da' aşa cum are tăt omu' duşmani în sat, aşa avea şi el. Suciu Paşcu, tăt din Răchiţele, care era şi el un om înstărit, era duşmanu' de moarte a lu' Şuşman. Da' io nu ştiu ce era între ei, ce-aveau de-mpărţit.. Apoi Paşcu Bonţii, că aşa îi zicea în Răchiţele lu' Suciu Paşcu, s-o dat cu comuniştii şi, cum ăştia o fost mari şi tari, o-nceput să-l pistoneze, să-l persecute. De aia o trăbuit să plece pă munte împreună cu băieţii lui, pentru c-o fost persecutaţi. I-o luat şi pă cei doi mai mari, pă Visalon şi Todor, că o avut şi ei probleme. P-ăia mici nu i-o luat c-o zâs că-s şi minori...

Şuşman nu tăcea, să răfuia cu oamenii comuniştilor, vorbea contra lor şi nu l-o putut face să trecă la ei. O fugit el astăzi, o mai fugit mâine, o mai dispărut de acasă. Când mai pleca Miliţia să ducea pă la ei, că de arestat nu l-o arestat. Pă urmă când o văzut că nu mai poate... atuncia nu s-o mai arătat în sat. O-nceput să plece de-acasă prin '47-'48, da' prin '49 povestea o devenit tăt mai serioasă. De suferit o avut şi familia, cei rămaşi acasă. îi tăt şicanau şi-i hărţuiau. Să ducea Miliţia şi Securitatea la ei, şi-i arestau pă cei rămaşi acasă, pă copiii mai mici, îi ţâneau pă la post. Aşa s-o întâmplat cu Traian, cu Milu, cum îi zăceau la Emil, da' şi cu fata, cu Romulica. Traian o fost chiar plecat pă munte şi o stat o vreme ascuns. Pă el l-o prins repede la Padiş, undeva pă Vlădeasa. L-o arestat şi l-o condamnat, după câte ştiu, la un an jumate de închisoare. După ce l-o eliberat, l-o trimis pă Bărăgan unde o stat cu domiciliu obligatoriu, vreo trei ani. Pă

nevasta lu' Şuşman, pă Ecaterina, n-o arestat-o niciodată, poate că o mai fi dus-o la Postu' de Miliţie din Răchiţele, unde o fi fost anchetată şi bătută. Da' ea, săraca, n-o rezistat mult, o murit în '49, o murit de supărare. O luat-o Dumnezeu repede ca s-o scape de năcaz. Când o înmormântat-o, atâta Securitate o fost la ei acasă... S-o pregătit să-i aresteze că o crezut că o veni Şuşman cu feciorii la înmormântare. Ei nu s-o dus şi cred că le-o fost tare greu. N-o fost nici unu. Nici măcar pe-aproape să vadă nu s-o putut duce, atâta Securitate o fost.

Mihai îi ştia bine pă Şuşmanii din Răchitele. De fapt, până în '49, bătrânu', cum v-am mai spus, tăt vineau pă la noi că nu era aşa strict controlul Securităţii. însă şi după ce o început să se ascundă mai tare, Mihai o continuat să ţână legătura cu ei. Făcea treaba asta în secret că era-n servici. Cum ar veni, legăturile nu erau pă faţă, că din '49 şi mai ales din '50 pă Şuşmani din Răchiţele n-o mai putut să-i prea vadă lumea. Nu mai puteai să ai legături cu ei în văzu' lumii. în afară de faptu' că să întâlneau, nici io n-am ştiut atunci prea multe de legăturile lor. Am aflat după aceea ce planuri aveau. Se-ntâlneau de prin '49 pentru a organiza un grup subversiv ca să ajute populaţia, în caz că s-ar fi ivit o ocazie favorabilă, să să răscoale să deie comunismul jos. Ăsta le era gându', să atragă cât mai multă lume de partea lor. Sigur că Mihai vorbea numa' cu oameni care erau de-ncredere şi le spunea ce aveau ei de gând să facă. Şi-i îndemna pă fiecare să-şi procure armă, sau ce le trebuie, şi la un semn al lor să se-adune toţi şi să lupte. Acest lucru însă trebuia făcut fără să să ducă pă munte, unde era greu de supraveţuit într-un grup foarte mare. Fiecare trebuia să aştepte la casa lui, iar în caz că izbucneşte ceva, undeva, să vie şi ei de ajutor. Aveau şi un semnal, da' io nu-l ştiu. Mihai o vorbit de planu' ăsta mai mult cu oameni care erau în cantonul lui, de prin Scărişoara, Mătişeşti, Poiana Horii, că unde stăteam noi nu

era sat să aibă oameni cu care să vorbească. I-o mai fi contactat şi pă unii din partea Beiuşului, care rămâneau vara acolo pă munte. Da' cei mai mulţi erau din Scărişoara. Oricum, el ţinea totu' în mare secret. Nu vorbea nici cu mătuşa, nici cu tată-său. Io ştiam că se întâlneşte cu Şuşmanii din Răchiţele, da' atunci nu simţeam că ar fi un pericol în asta. Cunoşteam că să întâlnesc, chiar şi în ce zonă, da' nu dădeam importanţă. Probabil că şi Leon cunoştea planu' ăsta, mai ales că în '49 o venit şi el cu Gheorghe în zonă. No, şi situaţia asta o durat până-n '50, când cineva l-o reclamat la Securitatea din Câmpeni despre ce are de gând să facă. Nu ştiu cine a fost, poate vecinu' sau cineva din Scărişoara... Niciodată n-am aflat cine-o fost... trădătoru'.

Anticipând derularea evenimentelor, am dori să descrieţi împrejurările în care Mihai s-a alăturat celor din grupul „ Şuşman ",

Numa' bine într-o noapte ne-am trezit cu şeful politic al Ocolului Silvic Gilău, Alexandru Lipan şi vreo trei-patru securişti de la Câmpeni, toţi îmbrăcaţi civil. Când au apărut ei acolea, înăuntru-n cameră, io nu mi-am dat seama ce-au cu el, n-am ştiut ce vor. Erau înarmaţi, da' erau civili. 0 venit şi i-o cerut la Mihai să le deie arma. Că Mihai, cum era pădurar, avea armă de la servici. De fapt, el avea mai multe arme, da' nu acasă, pentru că le ţânea în pădure, într-o scorbură. Acolo ţânea armele. Atuncia el o zâs că să duce în camera din spate s-aducă arma. Şi dus o fost... Şi-o luat arma şi ce-o mai avut el acolo, o sărit pă geam şi-o plecat în pădure. 0 mers la Şuşmani, la cei din Răchiţele. Noi stăteam în prima cameră şi tăt aşteptam să vie. N-o mai vinit, nu s-o mai întors. Ăştia s-o alarmat că di ce nu vine şi m-o trimis pă mine să văd ce se-ntâmplă. Când am ajuns geamul era deschis şi el nicăieri. 0 început să se frământe şi să mă întrebe că: *Unde-i?Unde s-o ascuns?* Io le-am răspuns, oarecum mai ironic: *Ce ştiu io*

unde-i că nu s-o mai ascuns de când îi cu mine, ca să ştiu unde s-ascunde. No, şi-apoi o stat la noi acasă până s-o făcut ziuă. Că vara repede să face ziuă. 0 făcut un pic de percheziţie şi dimineaţa m-o luat pă mine şi pă soacră-mea şi ne-o dus cu ei la Câmpeni. Ne-o urcat în maşină, că aveau o maşină de-asta IMS, şi ne-o dus. Io eram destul de liniştită, nu eram speriată şi trebuie să recunosc că atunci nici nu o fost violenţi cu noi, nu ne-o bătut. Asta s-o întâmplat într-o noapte din august 1950. Nu-mi amintesc cu exactitate nici data, nici ora la care o dat buzna în casă, însă ştiu că aşa o început calvaru' pentru noi.

La Câmpeni, la Securitate, pă mine şi pă soacră-mea ne-o ţânut două zile. Nu ne-o băgat în celule şi ne-o lăsat, oarecum, destul de libere. Stăteam prin grădină şi prin livadă, că aveau o livadă cu fructe acolo. La anchetă, că ne-o şi anchetat, o zâs că să-i spunem lu' Mihai,

să-i dăm sfaturi să să predea, că n-au nimic cu el, că numa' vor să-i ieie ceva declaraţii despre ce spune lumea. Palavre de-a lor... Ce era să le spun? *Bine, aşa o să fac,* am zâs. Atunci am şi aflat ce plănuiau ei, Mihai şi cu Şuşmanii. Mi-o spus cei care m-o anchetat că organizează un grup subversiv pentru a pune la cale o răscoală. M-o şi întrebat cu cine o avut legături şi înţelegeri, cu cine şi ce o organizat. Da' io nu ştiam. De fapt, chiar dac-aş fi ştiut, parcă le-aş fi spus...

A treia zi ne-o lăsat şi ne-o dus acasă. Da' mie mi-o spus să nu părăsesc casa, să nu plec nicăieri. Şi-atuncia n-am plecat, câteva zile, după care mă mai duceam prin pădure, că nu stăteau securiştii tăt acolo. Mai tăt vineau pe-acasă pă la noi, da' nu să purtau rău, nu mă bruscau. Mă-ntrebau dacă nu ştiu nimica despre soţ şi io le răspundeam că nu ştiu nimica, nu l-am mai văzut. Mai întrebau şi pă vecini, pe-acolo, da' nu vinea nimeni să ne spună aşa ceva. Nu-ndrăznea nimeni să vorbească cu noi. Acasă n-aveam pază, da' cred că ne supravegheau ei de undeva. Mai stăteau şi pă la pândă că îi mai videam ici-colo. Io totuşi m-am dus la ei în pădure, la Mihai. Am ştiut io pă unde să mă duc ca să nu-mi poată da' de urmă securiştii. Că nu puteau ei pune om la fiecare colţ, iar dacă vineau numa' pă drumu de lângă apă o puteau face. în plus, când vineau io ştiam, că mai în jos de noi erau case, şi cei de-acolo ne-anunţa că vine Securitatea sau vine Miliţia. Trimiteau vorbă pă cineva că *uite, iară vine Miliţia,* sau *îs în zonă securiştii.* Şi-atuncia io căutam momentu' potrivit şi îi anunţam pă partizani. Bărbatu-meu, Mihai, avea o verişoară Verginica Han, noi îi ziceam Jenica. Ea stătea mai în jos decât noi, pă lângă apă, şi atuncia când venea Securitatea spre noi cânta din bucium. Ei nu-şi dădeau seama de ce cântă Jenica din tulnic, da' io ştiam că Securitatea îi prin zonă.

Revenind la Mihai, în noaptea în care o venit să-l

aresteze, o fugit şi s-o dus direct în pădure la coliba unde erau Şuşmanii. îşi făcuseră o colibă într-un loc la care oamenii îi zăceau Dealu Humpleului. Mihai ştia dinainte unde stăteau ascunşi. Acolo stăteau, îşi găteau, mâncau, dormeau, făceau tot. Acolo îi întâlneam şi eu când mă duceam la ei. Era departe de casa noastră, da' mă duceam. Nu stabileam dinainte zâua, *că vezi că vin aunci,* că nu ştiam nici eu când scap şi pot să mă duc. Nici nu mă gândeam că mă denunţă vreun vecin, sau altcineva, că după ce intram în pădure nu mă mai putea vedea nimeni. Oricum şi ei erau prevăzători, partizanii, că aveau pază. Era unul dintre ei totdeauna de pază. Io când mergeam la ei le duceam mâncare, stăteam un pic cu ei şi plecam. Le duceam brânză, slănină, lapte, smântână... Făceam şi mâncare gătită. Aşa să bucura Mihai când mă vedea... Da' când eram eu de faţă nu discutau despre planurile lor, mă întrebau numa' despre ce să mai aude, ce mai este prin sat şi mă încurajau să nu-mi fie frică. Mihai era puţin mai speriat, trebuia io să-l încurajez pă el. îi zăceam să nu să teamă, să nu să teamă, că acuma, o dată ce-o intrat în hora asta, trebuie să joace mai departe. Că nu mai e mult până-n toamnă, până-n primăvară, până... îi tăt zăceam că nu-i mult şi gata, pică regimul. Asta o fost toată lozinca. Asta le-o ţânut, şi ne-o ţânut, şi de foame şi de oboseală şi de tăt. Nu-i mai interesa nimica numa' că nu mai e mult.

Ş-apoi până în octombrie, timp de două luni de zile, m-am tăt dus cu mâncare la ei, da' nu am rămas niciodată peste noapte. După două luni, m-am dus şi am rămas definitiv. Ştiu că o fost în octombrie, da' nu mai ştiu ce zi o fost. Am rămas că simţeam că nu să mai poate şi că o să fiu şi eu arestată. Că o zis şeful ocolulului către cei de la Securitate că să mă ţină sub supraveghere că mă iubeşte soţul şi pentru mine vine acasă. Pentru mine să predă. Doară mi-am dat seama că ei m-o lăsat pă mine liberă ca să-i prindă, ca să poată ajunge la Şuşmani şi la Mihai. De-

aia mi-o şi spus că n-am dreptul să părăsesc casa. Odată le- am spus să mă lase să mă duc la mama şi-o zâs că n-am dreptu' să plec de-acolo. Atuncia am ştiut că mă ţin pă mine un timp, până când văd dacă îi prind sau nu şi pă urmă o să schimbe metodele. Mi-am dat seama că o să mă forţeze, o să mă strângă cu uşa să spun. Eram sigură că nici eu nu voi scăpa, că o să mă aresteze să spun unde sunt. Pentru că ei bănuaiu că io ştiu unde îs ascunşi. Atuncia m-am gândit că prea multă lume ştiu şi dacă m-arestează oi ajunge să spun pă cineva, că nu eram sigură că voi putea rezista la chinurile la care m-ar pune. Ştiam ce se-ntâmpla în Răchiţele, câtă hune era arestată şi cât îi chinuia şi mi-am zis că decât să-i spun şi pă alţii mai bine mă sacrific pă mine. M-am gândit că decât să fiu arestată mai bine mă duc şi stau cu ei. Aşa am luat hotărâre că nu mă mai întorc acasă şi rămân cu ei. M-am hotărât să mergem amândoi pe-acelaşi drum şi-am rămas acolo cu el. Bătrânu' Şuşman n-o prea fost de acord, pentru că zâcea că-i păcat să renunţ la libertate şi să iau drumul codrului că îs prea tînără. Şi Ioan Ciota[15], care o fost tăt în grup, era de aceeaşi părere că nu merită să mă sacrific şi io, că pentru o femeie îi mai greu, îi frig şi poate-i încurc dacă o să fie înconjuraţi... Da' nu m-au convins ei şi io tot am rămas. Mihai n-o zâs nici aşa, nici aşa. Nu m-o obligat să rămân da' nici nu mi-o zâs să mă întorc. 0 lăsat să fac cum vreau io. La fel, când m-am hotărât să fiu alături de Mihai le-am spus la bunica şi la mătuşa Sanfira că io plec. Ele n-o fost de acord, o zâs că să nu mă duc, că ce-o să fac io pe-acolo. Da' io eram hotărâtă şi le-am zâs: *Mă duc!Şi* am plecat. N-am kat cine ştie câte lucruri. Ce iera pă mine, încă ceva şi gata. Nici mâncare nu am luat că aveau ei acolo. Aşa am plecat pe munte. Asta o fost părerea mea şi nu m-o putut da' înapoi nimeni, că io nu vroiam să mă despart de Mihai.

Se cunoaşte că în multe cazuri rezistenţa activă sau pasivă faţă de comunism a fost provocată şi întreţinută de speranţa înlăturării regimului comunist din România printr-o intervenţie militară occidentală Său americană. Ce a însemnat pentru voi cei din grupul „Şuşman" speranţă „ venirii americanilot"?

Păi asta a însettinat totul pentru noi. Pă bâza asta am luat – nu numa' noi, că şi alţii – drtimu' codrului. Pentru că să zâcea Câ du mai e mult şi „vin americanii", că nu ne lasă. Era Leon Şuştiian, care din '46 o tăt venit pă la socrU-meu. La socru-meu o mai stat şi judecătoru' care o judecat-o pă Ana Pauker. 0 fost şi el un timp fugit cât o fost Ana Pauker la putere, după aia s-o predat. Din păcate, i-am uitat numele. Şi ei povesteau ce au de gând să facă, vorbeau de „venirea americanilor".

Mai ascultam şi noi la radio, mai ales după ce am fugit de acasă. Noi am avut radio pă munte. Ni l-o dat Ana şi Mircea, sora respectiv cumnatu lu' Mihai, în toamna lu' 1950. Nu mai ştiu ce marcă era, da' mergea cu baterii şi l-am avut până în '52. Aşa că ascultam tăt timpu' ştirile de la *Europa Liberă,* în fiecare seară. îmi amintesc că primeam mesaje de încurajare. Ne spuneau că nu mai e mult, să avem răbdare că vom fi sprijiniţi. Apoi din '52 am rămas fără radio că am fost obligată să-l las jos ca să pot sări un gard când ne-o înconjurat în Dealu Boţii[16]. După '90 o venit cineva din Mărgău la mine şi mi-o zâs: *Nu ştiu cine din Dealu Boţii o zâs către mine că o găsit un radiou lângă gard.* Atunci i-am spus: *Io l-am lăsat că nu mai puteam trece gardu' cu el.* Şuşmanii nu aveau radio, al nostru era singurul. D-apoi ei mergeau în fiecare seară în sat, în Răchiţele. Aflau de acolo ştirile.

După '52 numa' de la oameni mai puteam să obţinem ştiri, întrebam pă unde ne mai întâlneam cu oameni, cu cunoştinţe de-ale noastre, ce mai ştiu. Apoi cu câţi oameni ne întâlneam, tăţi ne spuneau că nu mai e mult, să avem

grijă să nu ne prindă. Că nu numa' noi care eram partizani, tăţi oamenii să gândeau la „venirea americanilor". Tătă lumea aştepta să vie... Nici populaţia de pă sate nu mai putea suporta atâtea cote şi atâta constrângere. Nu aşteptam noi mai cu sete să vină americanii pă cum aştepta populaţia. Tăţi ziceau *că nu va mai ţine mult regimu', că România va fi eliberată, că nu ne vor lăsa americanii sub comunism.* De aia am şi putut rezista că ne-o sprijinit lumea de pă sate cu mâncare, cu haine cu adăposturi. Au făcut-o că aveau aceleaşi speranţe ca şi noi. Oamenii ne-o susţinut cu tăt sufletu'. Cu oricine ne-am întâlnit în munţi ne-o ajutat.

Şi-atuncea am vrut să ţânem legătura cu cât mai mai multă lume, ca atuncea când „veneau americanii" să fim pregătiţi. Adică în situaţia în care începea un conflict noi trebuia să acţionăm în teritoriu, prin sate. Trebuiau să ocupăm satele să-i dăm la o parte pă comunişti şi să luăm puterea. Să facem sabotaje nu ne-am gândit. Asta era ţinta noastră dacă „veneau americanii", să adunăm cât mai multă lume şi să ocupăm satele. Misiunea asta o avut-o şi Mihai, că el fiind pădurar şi având cantonu' de pădure foarte mare, o avut relaţii cu foarte multă lume din regiunea Bihorului şi a Câmpeniului.

Oamenii veneau să cumpere lemn, să facă scândură şi atunci în care mai avea încredere le mai vorbea: *Uite ce avem de gând să facem...* Sigur că dacă „veneau americanii", nu veneau pă cale paşnică. Ar fi venit probabil cu forţa, şi-atuncea trebuiau şi forţe'din-năuntru ca să ajute. Noi de asta ne pregăteam ca să ajutăm la doborârea conducerii de atunci, a comunismului. Cu scopu' ăsta am fugit, da' nu numa' noi, că täte grupurile din munţi. Ne gândeam să ne organizăm, iar dacă vin să-i ajutăm, că nu ar fi putut singuri. Speranţa că nu va ţine mult pentru că vor „veni americanii" şi ne vor elibera ne-o dat curaj.

Pentru a putea aplica planul ăsta ne-am făcut rost şi de arme. Aveam grenade, ZB-uri, carabine, arme de vânătoare, pistoale mici. Arme într-un număr mai mare aveau Şuşmanii. Nu le puteau purta pă täte cu ei şi atuncea le mai puneau prin scorburi prin pădure. N-o fost greu să facem rost de armamentu' ăsta că erau arme destule după război. Cine o vrut să-şi procure arme o putut, că o fost. După aia o dat ei ordin, guvernu', ca lumea să predea armele, da' nu toată lumea le-o predat. 0 mai rămas pă la casele oamenilor. Până la urmă nu o fost prea multe ocazii în care să folosim armamentu' pă care îl aveam. Mihai o avut un ZB, o carabină, puşcă de vânătoare şi pistol mic. El m-o învăţat să desfac o armă, să o ung, să o curăţ şi să bag cartuş pă ţeavă. îmi plăcea să mă ocup de întreţinerea lor. Ne-aşezam pe-o stâncă, undeva la soare şi stăteam acolo. Ce să fac o zi întregă? Uneori, aşa în joacă, mai trăgeam şi eu, da' numa' cu arma de vânătoare, că nu făcea aşa mult zgomot ca şi carabina. Cu carabina n-am tras. Nici Mihai nu prea trăgea, numa' când împuşca ceva. Nu prea stricam cartuşele, că nu aveam aşa multe. Cartuşe pentru puşca de vânătoare mai făcea şi Mihai. Când eram acasă, înainte de a fugi, mai făcea împreună cu socru-meu. Aveau amândoi arme de vânătoare şi îşi făceau, că aveau nevoie. îi tăt vedeam că lucră pă masă, cu alice, cu praf de

puşcă. Toată zâua motroşau acolo la masă. Aşa că nu pot spune că-mi erau străine armele când am plecat pă munte.

Apoi în privinţa americanilor am tăt aşteptat că or veni, că or veni, până când n-o mai venit. Noi nu ştiam că deja eram vânduţi. D-apoi, dacă am văzut că nu mai vin atuncea... Mai erau şi momente când eram disperaţi. Toţi eram necăjiţi câteodată, da' mai mult bătrânu' şi Visalon. Să cam săturaseră de atâta suferinţă şi atâta mizerie, de dormit pă pământ, de fugit de colo-colo. Nu ştiam cât vom mai rezista. Ne-am gândit şi să plecăm din ţară. Vorbeam să ieşim prin Sârbia. Da' nu puteam să ne apropiem de graniţă, că nu aveam acte, nu aveam nimic.

Când v-aţi hotărât să vă alăturaţi dumneavoastră grupului, în ce loc erau?

Atunci erau tot la coliba din Dealu' Humpleului. La colibă, acolo, am stat mai mult. Până în '51 nu am avut altă ascunzătoare şi ăsta o fost şi locu' de întâlnire până în '52, când ne-am despărţit. Coliba era într-un loc bun de ascunzătoare, unde nu riscam să fim văzuţi. Adăpostu' era cam cât o cameră şi avea un acoperiş ca un coviltir, făcut cu crengi, cu frunză şi cu verdeaţă. Nu avea pereţi laterali, numa' deasupra acoperişu', ca să nu ne plouă. Pă jos n-aveam nimic pus, nici frunze nici crengi, nimic. Ne-am gândit că e mai bine aşa, în caz de ceva, dacă ne-ar fi descoperit, să-l putem repede camufla, în plus, coliba nu o foloseam numa' dacă ploua sau era vreme rea. Dacă era vreme bună nu dormeam acolo, că erau copaci cu crengi lăsate în jos, păhuiet din ăsta, şi acolo sub el dormeam. Adunam frunze, le puneam într-o groapă, ne făceam ca un pat şi acolo dormeam. în adăpost în general nu să prea dormea. Nici nu prea avea cine să doarmă, că băieţii nu prea stăteau pe-acolo, că plecau seara şi vineau dimineaţa. Zâua dormeau şi ei pă unde-apucau.

Locu' unde era amplasată coliba era foarte bun,

aproape de Someş, nu sus în munte. Era un loc bun că Securitatea ne căuta mai mult pă sus. Ne căutau mereu. Da’ noi stăteam mai pă jos, pă unde nici nu bănuiau ei c-am putea fi ascunşi. Acolo erau puţine case şi răsfirate. Printre ele era şi casa lu’ Han, unchiu’ lu’ Mihai. Cum v-am mai spus, el era frate cu mama lu’ bărbatu-meu. El ne-o alimentat mult şi tăt prin intermediul lui ne întâlneam primăvara. Casa lu’ Han nu era departe de coliba noastră şi atunci când apărea Miliţia sau
Securitatea în zonă, Jenica, fiica lui, să urca sus pă un coteţ şi cânta din tulnic. Ne dădea de vestfe că să apropie un pericol şi, imediat ce auzeam, camuflam repede ce era acolo şi ne pregăteam imediat de fugă. Ne-o fost de mare ajutor Han şi cu familia lui...

Aşa că după ce am ajuns io pă Humpleu numărul nostru, al celor din grupu’ „Şuşman” o ajuns la opt. Eram împreună Şuşman cu băieţii, Todor şi Visalon, Ioan Ciota, Nuţu Bortoş[17], Gheorghe Mihuţ, soţu’ şi cu mine. Io am fost a opta. 0 dată cu Şuşman o plecat şi Nuţu Bortoş. Ei erau prieteni şi din cauza asta l-o persecutat şi pă el. Securiştii l-o obligat să fugă. Apoi, tăt cam în ‘49-’50 li s-o alăturat Ioan Ciota din Călata, da io nu ştiu ce motiv o avut el să plece. După ei o plecat soţu-meu şi Gheorghe Mihuţ. Mihuţ şi Bortoş erau amândoi din Răchiţele. Nici motivele care l-o făcut pe Mihuţ să plece pe munte nu le ştiu. Cred că o vorbit sau o făcut ceva ce nu trebuia. Pă el l-o mai arestat şi l-o mai bătut de câteva ori şi înainte. Şi când o scăpat odată de la arest, n-o mai stat să-l mai prindă. Mai târziu o venit şi fratele lu’ Mihai, Oneţ Roman. Foarte bun băiat era el. Când am ajuns la ei, erau cu toţii foarte obosiţi şi descurajaţi. Parcă nu mai credeau nici ei că să mai poate schimba ceva, numa’ n-aveau ce face.

Pentru că am ajuns în acest punct, încercaţi să-i portretizaţi pe membrii grupului „Şuşman

Todor Şuşman, bătrânu', avea cam 60 de ani. Nu era 'nalt, dar era mai solid. Cred că avea un metru şaptezeci. N-avea barbă şi nici mustaţă, avea ochii căprui şi măsele' de aur. Tare mult îi plăcea să povestească. Când începea el să ţină câte-o predică... povestea câte verzi şi uscate. Oooo, povestea multe, că mă uitam aşa la el. Era foarte pornit împotriva comuniştilor. Zâcea că numa' să cadă un comunist pă mâna lui... S-ajungă el să-i judece pă comunişti că... ioai, ioai ce le-ar fi făcut. N-aş fi vrut să fiu de faţă, că zâcea că i-ar face zob. N-aş fi vrut să fiu de faţă să văd ce face cu un comunist pă care-l prinde. Mai târziu am auzât că ar fi fost liberal, da' atunci eu eram tânără, nu prea ştiam cum e cu partidele politice şi nici nu mă interesa. Da' pă comunişti îi făcea călăi. Asta era vorba lui despre ei: *călăii.* Era foarte revoltat şi zâcea *cum pot oamenii să fie aşa de proşti să creadă şi să să lase duşi de ei.* Spunea că o să ia comuniştii tăt de la om şi nu-i mai dă nimic înapoi, da' până atunci îl duce cu minciuna. Pe atunci încă nu începuseră să le ia la oameni pământurile şi bunurile aşa că oamenii nu-l prea credeau. Era foarte revoltat şi nu dădea-napoi chiar dacă vedea că i să distruge toată familia. Deşi ştia că soţia-i bolnavă şi Romulica şi Emil îs luaţi, nu mai avea ce face şi nu vroia să renunţe. El n-o vrut să colaboreze cu ei nicicum, degeaba l-o rugat. Da' şi aşa, nici ei nu ar fi colaborat cu el decât pentru un timp, că până la urmă tăt soarta asta ar fi avut-o. Nu aveau comuniştii încredere în el că era un om care avea un trecut mult prea bun şi care o luptat pentru sat. Nu era bun pentru comunişti. Era un adevărat pericol, pentru că la un singur cuvânt toată lumea ar fi sărit de partea lui. Era dur de tăt împotriva comunismului. Era îmbrăcat cu o haină îmblănită, pantaloni de vânători şi bocanci. Avea bocanci că acolo nu să umbla cu opinci. El o umblat pă munte îmbrăcat ca la oraş. El era bucătaru'. El cu Visalon găteau. Ei doi mai făceau mâncare. Ca religie

cred că era greco-catolic, că ăştia din Răchiţele erau greco-catolici. Da' el nu era religios. Era ateu, deşi nu să declara. Nu puteai discuta cu el religie că era contra. Zâcea că di ce pedepseşte Dumnezeu aşa omul. Şi zâcea: *Ce i-ai făcut tu lu' Dumnezeu să te pedepsească? Ce nedreptate face Dumnezeu, că pedepseşte aşa tineretu' şi oamenii fără nici o vinăP* Era contra religiei.

Să vă spun câte ceva şi despre băieţii lui Şuşman. Todor era fiul cel mai mare. Avea vreo douăzeci şi opt – douăzeci şi nouă de ani. Era 'nalt, avea o faţă ovală, părul castaniu, fără barbă, fără mustaţă, bărbierit tăt timpul, îmbrăcat în pantaloni, într-o geacă scurtă şi bocanci. Nu era un om urât, da' nici frumos nu pot să spun că era. Depinde de fiecare cum îl vede pă celălalt, că poate să fie un om mai puţin frumos şi pentru unii să fie mai drăguţ. Nu mai ştiu ce şcoală avea, cred că liceu', da' în schimb ştiu sigur că în armată o fost furier. Visalon, fratele lui, era diferit de el. Parcă era un picuţ mai blând, mai liniştit. Era altfel decât Todor. El n-o făcut armata că era mai tânăr. 0 fugit de acasă şi n-o mai apucat să facă armata. Ce şcoală avea mi-e greu să spun, da'cred că o făcut liceu' la Huedin. Amândoi fraţii erau diferiţi de tatăl lor. Nu aveau porniri aşa dure împotriva comuniştilor. Erau altă fire, da' nu i-am auzit niciodată să regrete că l-o urmat pă taică-său pă munte. Nu ştiu dacă erau credincioşi că nu prea i-am auzit discutând despre religie. Io nu prea am vorbit cu ei, că nu aveam ce şi nici când, că aproape tot timpu' erau plecaţi. Aproape în fiecare sară plecau amândoi. Să duceau la Răchiţele şi vineau dimineaţa. Erau tineri şi ei, ce să facă. Să duceau pă la fete, că aveau prietene în sat. Da' Todor era mare crai... El nu o avut numa' una, o avut o duzină. Io nu le ştiu pe toate câte erau, numa' pe Florica, pe Leontina şi pă Anuţa. De ele mai vorbeau când mai stăteau zâua pe la colibă. Discutau între ei, bărbaţii, că o fost la Anuţa sau la Florica. Florica, săraca o fost tare mult arestată şi

bătută. De ea ştiu că o vorbit mai mult. Povesteau că iar o arestat-o şi o bătut-o. Nu o condamna, da’ o ţânea câte-o perioadă la Securitate, o bătea, îi dădea drumu’ şi iar-o ducea şi-o bătea. Până la urmă o condamnat-o şi pă ea. Pă Leontina şi pă Anuţa le-am cunoscut şi eu, da’ mai târziu. Erau fete frumoase. Lasă că spun despre asta când ajungem acolo. No, da’ lumea din sat cunoştea relaţia dintre Todor şi Florica, că Todor se ducea mai des la ea. Visalon nu ştiu la cine să ducea că el era mai cuce un pic. El era mai moale, mai aşezat. Todor era mai iubăreţ, era mai crai. Da’ să ştiţi că după Todor umblau fetele şi înainte de a fi fugit. Le plăcea la fete de el, că nu era un băiat urât. Mie nu mi să părea deosebit, da’ era băiat din sat şi avea şi ceva avere. Fetele îi plăceau şi o acceptat să fie prietene cu ei chiar dacă erau fugiţi. Ele săracele cred că zăceau că scapă repede şi se întorc în sat. Cine credea atunci că o să dureze atâta... Da’ ei mergeau în fiecare sară în sat şi cred că mergeau şi la ele acasă. Părinţii fetelor nu zăceau nimic că şi ei îi ajutau. Poate aveau şi un loc al lor unde se-ntâlneau, da’ nu-mi spuneau ei mie. Şi când să duceau, mergeau mai mult singuri.

Să ştiţi că băieţii nu i-au reproşat niciodată lu' tată-său că i-o făcut să fugă. Să mai întâmpla să mai şi plângă, din cauza familiei, că vedeau cum să distruge, ce fac securiştii cu familia, că toată ziua erau pă capu’ lor şi ei nu să puteau duce să-i ajute. Nu să fereau să plângă, că nu-i o ruşine să plângi. Bătrânu’ nu le spunea nimic când îi vedea că plâng, că şi el era necăjit. Era necăjit că videa că i să distruge familia şi şi-o distrus copiii. Da’ nu era vina lui că el o fost pus în situaţia asta, că şi de nu fugea tăt îl aresta şi îi distrugea familia. Nu-i lăsau comuniştii nici un băiat nedistrus din familia lui...

Pă Ioan Ciota îl cunoşteam mai de mult. îi ştiam şi pă părinţii lui, că de câteva ori, când am mers pă la Huedin,

am fost şi la ei acasă, în Călata[18]. De fapt, şi el parc-o fost la noi acasă. Ciota era mai în vârstă ca soţu'. Era un om scund, mai brunet, cu părul negru şi avea un dinte pus, din viplă. Era greco-catolic, că ăştia din Călata erau greco-catolici, da', la fel ca şi Şuşman, nici el nu era prea credincios. Nu ştiu cu ce partid era şi nici dac-o făcut armata, că n-am discutat cu el. Mie nu-mi plăcea să discut cu el că era puţin ironic. Vorbea uneori fără rost şi nu-l puteai lua în serios când vorbea. Nu puteai şti că vorbeşte serios sau glumeşte.

Nuţu Bortoş era mai scund, slăbuţ, cu barbă, avea albeaţă pă un ochi şi plângea mereu. Avea peste cinzeci de ani. Tare era fricos Nuţu Bortoş. Pă el nu-I trimetea nimeni nicăieri. Uneori mai mergea el singur acasă, la Răchiţele, să să-ntâlnească cu nevastă-sa, cu copiii. Era foarte fricos. Şi nu mai ştiu nimica de el, că o dispărut şi nu l-am mai văzut.

Mihuţ, tăt din Răchiţele, era un băiat brunet, înalt şi solid. Era bine făcut Mihuţ. Şi el, săracu', o fugit de-acasă de frică, că n-o făcut cine ştie ce împotriva comuniştilor. Tăt de frică o fugit, că să nu-l ducă să-l bată. Că îl luau şi îl duceau să-l ancheteze, să spună ce ştie de cei care erau fugiţi. Şi l-o mai şi bătut, l-o bătut rău, şi-atuncia de frică... o fugit Era tânăr şi el, avea douăşpatru-douăşcinci de ani. N-avea mai mult. Asta ar fi pă scurt câteva lucruri despre membrii grupului Şuşman, aşa cum i-am cunoscut io când m-am dus prima dată pă munte.

Cum a fost organizat grupul şi care au fost relaţiile dintre membri?

Să ştiţi că deşi grupul să numea Şuşman, Şuşman bătrânu' nu era efectiv un lider. Noi ne auto-denumeam grupul Şuşman şi îl consideram un fel de şef că el l-o format, da' el nu să purta ca un lider. Nu să adresa

autoritar niciodată. Noi îi spuneam domnu' Şuşman, că era om în vârstă şi noi eram copii pă lângă el. Avea un mare respect faţă de Mihai. Ţinea foarte mult la el, pentru că ei colaboraseră şi înainte de a pleca Mihai pă munte. V-am spus că din '48 Mihai o fost într-o legătură permanentă cu bătrânu' Şuşman. Poate de-aia ne mai şi proteja. Dacă trebuia să trimită pă cineva undeva, să duceau de obicei Todor cu Visalon. Mihai nu să prea ducea cu ei, mai ales în Răchiţele. Nici io în Răchiţele n-am fost niciodată. Uneori, când mergeau în Răchiţele, pe feciorii lu' Şuşman îi mai însoţea Ioan Ciota. Câteodată mai zâcea bătrânu': *Mergeţi voi tri şi faceţi aia sau aduceţi aia.* Asta nu se-ntâmpla foarte des, pentru că Ciota nu vroia să ştie ce facem fiecare dintre noi. Câteodată avea apucături mai ciudate.

Sigur că nimeni nu făcea nimic de capu' lui. Fiecare dacă vroia să meargă undeva se-nţelegea cu ceilalţi, că uite ce vreau să fac. întotdeauna ne-nţelegeam între noi, discutam că ar fi bine să facem asta sau aia, până cădeam de acord. Nu făcea fiecare ce-l tăia capu'. îi ceream părerea şi la bătrânu' Şuşman, dacă-i bine să facem aşa, sau cum ar fi bine. Da' el nu conducea autoritar. Trebuia să existe înţelegere în grup, pentru că fiecare era răspunzător de viaţa celuilalt. Nu puteai să pleci undeva şi ceilalţi să nu ştie unde te-ai dus, să se trezească numa' cu tine. Trebuia să spui în ce parte te duci şi la ce oră vii, ce semn o să foloseşti când vii. Nu puteai să pleci ca de acasă, să ieşi pă uşe, să încui, iar când vii să descui şi să intri. Aşa că în general discutam ce trebuie să facem, da' nu întotdeauna spuneam când ne-ntorceam că am fost acolo sau dincolo. Era un mod prin care încercam să ne protejăm reciproc, pentru că nu ştiai niciodată ce să poate întâmpla, pă care-l prinde şi-i obligat să mai divulge şi pă altul.

între noi s-au mai produs şi tensiuni, ca în orice grup de oameni. Aş minţi dacă-aş spune că o fost toate la locu'

lor. S-o mai şi certat, c-o mai avut opinii diferite. Că doară şi într-o familie te cerţi. Mai ieşeau discuţii că di ce-o mers unii acolo sau di ce s-o dus alţii în altă parte. Dacă i-o văzut cineva, di ce s-au întâlnit cu cutare sau că nu trebuia să ia legătura cu nu ştiu care cetăţean care nu era de-ncredere. Astea erau motivele de ceartă, că n-aveau pentru altceva di ce să să certe.

Ca activitate împotriva regimului, să ştiţi că în ’50, da’ şi în anii următori, grupu’ nostru n-o mai putut face mare lucru. înainte să mergem noi pă munte, mai discutaseră cu oamenii, mai încercaseră să organizeze ceva, da’ acum nu mai puteam face nimica. Eram aşa de hărţuiţi şi încolţiţi din toate părţile că nu aveam cum să fim activi. Nu mai aveam cum. Abia puteam să ne ferim să nu fim prinşi. Nu ne gândeam noi nici la sabotaje, nici să atacăm ceva. Numa’ dacă să răsculau ţăranii, atuncia am fi dat şi noi o mână de ajutor. Da’ altceva ce puteam să facem? Chiar că o şi fost acolo-n Beliş o răscoală. Atunci noi nu eram fugiţi.' Am aflat că lumea s-o răsculat, da’ noi n-am fost implicaţi. Mai târziu, după ce am fost arestaţi, ne-o acuzat c-am fi acţionat şi noi acolo, că am fi contribuit şi noi. Noi n-am fost amestecaţi deloc în răscoala asta. Nici nu mai ţân minte când o fost răscoala, în ’49 sau în ’50. Nu-mi mai amintesc exact anu’. O pornit-o oamenii pentru pădure, da’ nu s-o putut fade nimic. O fost nemulţumiţi că le-o tăiat bonurile de pădure..Acolo, la munte, oamenii n-aveau din ce trăi decât din prelucrarea lemnului. Unii făceau ciubere, alţii făceau scândură şi fiecare primea un bon pentru câţiva metri cubi de lemn, pă care putea să-i prelucreze cum vroia el. Atuncia comuniştii le-o tăiat acest drept, mi să pare din cauză că s-o naţionalizat pădurea. Lumea s-o răsculat că di ce nu le mai dădea dreptu’ să folosescă lemnu'. în situaţia asta oamenii erau muritori de foame, că nu mai aveau din ce să-şi câştige o pâine. O fost o mişcare mai mare, că nu numai din Beliş o fost oameni nemulţumiţi. S-o adunat

atunci la Beliş lume din mai multe localităţi. Din păcate, oamenii n-o fost suficient de hotărâţi şi după ce l-o bătut pă unu' lumea s-o împrăştiat.

Revenind la ce-o mai fost în '50, trebuie să vă spun că n-am stat prea mult împreună. La două-trei săptămâni după ce m-am dus eu, ne-am despărţit şi ne-am înţeles unde să ne întâlnim în primăvară. Obişnuiam ca toamna să ne despărţim şi să ne reîntâlnim primăvara, în toamna lu' '50 am stabilit ca persoana prin care să ţinem legătura să fie Han Todor, unchiul lu' bărbatu-meu. El era frate cu mama bună a lu' Mihai. Han locuia mai jos de Ponor, spre Răchiţele. Lumea îi zâcea de-a Tăuariului, pentru că avea casa între nişte ape. Să făcuse acolo un fel de baraj pă apă- El eea baza noastră de-ptâlnire, că era persoană de încredere. Han ne-o dat alimente şi ne-o ajutat foarte mult cât am stat pe munte. Atunci ne-am înţeles că în primăvara lu' 51 mergem la Han. Dacă ajungeam io cu Mihai primii, el trebuia să le spună la ceilalţi unde suntem pentru a ne putea întâlni. Dacă vineau ei primii, lăsau vorbă la Han, cu locu' unde îi puteam găsi.

După ce ne-am despărţit şi fiecare o plecat în altă parte, Şuşmanii şi Bortoş s-o dus la Răchiţele, da' nu mai ţân minte pă la cine-o stat. Ei n-o stat tăt la aceeaşi persoană o iarnă întregă, că i-o mai descoperit Securitatea şi-o trebuit să fugă. Nu mai ştiu exact, da' mi se pare că bătrânu' o stat o iarnă şi acasă la el, fără să fie descoperit. în ce-l priveşte pă Ciota în iarna lu' '50-51, cred că s-o dus la Călata, la ceva rude.

Dumneavoastră unde v-aţi adăpostit în iarna dintre 1950-1951?

Io şi cu Mihai, că noi am fost tăt timpu' unu' lângă celălalt, ne-am dus spre Bihor. Aveam promisiuni de la sora lu' Mihai să mergem în comuna Poiana de Vaşcău[19], unde era o familie care urma să ne găzduiască. în satu'

ăsta era căsătorită şi sora lu' Mihai, Ana. Bărbatu' ei era preot acolo şi îl chema Mircea Panda. Până în Poiana de Vaşcău ne-am dus tăt pe jos. Ne-am stabilit la familia cu care vorbise Mircea. Oamenii aveau încredere-n preot şi dacă el le-o spus să ne ajute ei ne-o ajutat Mircea s-o gândit la ei pentru că stăteau chiar la marginea satului, erau săraci şi nu aveau vizitatori. Acolo eram în siguranţă. Nu mai ştiu cum îi chema, da' mi-amintesc că soţia gazdei era oarbă. Ei aveau un

băiat care era comunist, da’ el nu era acasă că era dus aproape tăt timpu’ pă teren. Era însurat şi avea doi copii. Cu toate că avea familie, stătea cu părinţii, în Poiana de Vaşcău. La copii le-am uitat numele, da’ atuncea am ştiut cum îi chema, că stăteam toată zâua în casă şi mă jucam cu ei. Mama copiilor ştia de noi şi într-un târziu o aflat şi bărbatu-so, da’ n-o zâs nimic. închipuiţi-vă că era membru de partid şi nu ne-o spus. Era cumsecade, nu ne-o denunţat! Şi copiii ştiau că noi stăm ascunşi, să nu ne prindă Securitatea, da’ nu ne era teamă că o să spună că atunci nu era lumea chiar aşa de rea.

Familia asta era cam săracă. Nu avea pământ, că acolo e o zonă dfe munte şi nici animale. Avea doar o casă cu două camere. în aceeaşi tameră în care să gătea să şi dormea că era şi pat. Camera cealaltă eră a fiului lor şi sub ea, în pivniţă, aveam noi adăpostu’. Acolo am făcut un zid din cărămidă, de un metru şi ceva, care o micşorat de fâpt pivniţa. încăperea nu era mare, mima’ cât să bagi un pat şi avea o uşă care să deschidea în pardoseală. Pe acolo ieşam în cameră sau coboram dacă vinea cineva. Dacă vinea cineva în control, pentru a masca uşa puneam peste ea un preş. Pentru a ne urca şi coborî mai uşor aveam o scăriţă. Coboram pe ea direct în pat. Alte amenajări în afară de pat şi scăriţă nu erau. Zâua stăteam în casă, iar noaptea coboram şi dormeam în încăperea asta. Nu ne era frig. Noaptea mai lăsam uşiţa deschisă să mai intre aer şi căldură. Odată, ca să schinlbăm aerul, am pus cărbune într-o găleată. Am aşezat găleata jos, lâ picioarele patului şi ne-am culcat. Era să ne sufocăm, numa’ eă Mihai ti-o adormit. Ş-o zis că io m-am făcut ca o coardă, m-atn ridicat de mijloc în sus. Atuncea el şi-o dat seama că-i de la cărbuni, m-o scos repede în cameră, o deschis geamurile şi m-o pălmuit. Io când m-am trezit, dădeam din mâini şi din picioare.

în iama aia n-am avut probleme cu alimentaţia. Mihai

îl trimitea pă gazdă pă satele de lângă Beiuş, pă la Şudriş, Bunteşti. îi scria un bileţel şi îl trimitea la prieteni. Scria pă bilet că din partea cui vine şi atuncia ei îi dădeau de toate cele. Ei ne-o alimentat. Tăt ce avea omu-n casă ne dădea. Gazda să ducea că erau şi ei interesaţi că erau mai săraci şi trăiau după urma noastră. Aducea cârnaţ, slănină, făină... Mai ales brânză primeam că pe-acolo, în zona aia, oamenii aveau multe oi. Cu alimente ne mai ajuta şi Ana. Ne aducea uneori, de la biserică, câte-un sac de prescuri şi de parastase, aşa că pâine aveam destulă. De Crăciun ea ne-o adus de toate. Ei o tăiat atunci porc şi o făcut preparate. Atunci ne-o adus şi nouă sarmale, cârnaţi... Şi Paştele din '51 l-am făcut tăt acolo. Ne-o adus atunci cumnată-mea ouă roşii şi cozonac. De mâncare nu pot să spun că am dus lipsă. Am avut şi fructe. în camera unde mai stăteam noi erau doi sau trei saci cu mere. Gazda avea o grădină cu meri şi toamna o adunat câţiva saci. Am avut şi am mâncat foarte multe mere în iama aia.

Cu plictiseala o fost mai greu pentru că o trecut tare greu timpu'. Stăteam toată zâua în casă. Puteam sta liniştiţi că nu vinea nimeni pă acolo. Din când în când mai ieşam şi pă afară, da' numa' sara. Prin gospodărie n-aveam cu ce să-i ajutăm, că nu aveau decât casa. Făceam şi noi ce puteam să ne umplem timpu'. Jucam remysau cărţi cu fata şi băiatu' gazdei sau citeam. Aveam trei Biblii, una veche, veche, cu litere chirilice, Testamentul Nou şi Testamentul Vechi. Uneori mai vinea pe-acolo Ana şi Mircea şi ne mai aduceau cărţi. Tăt ei, cum am spus, ne-o dat şi un radio. Ascultam *Vocea Americii, Europa Liberă* şi câte-odată şi *B.B.C.-u*l. Cel mai mult ascultam *Europa Liberă* şi pă Monica Lovinescu. Pă ea o ascultam mult. Şi la radio zâcea că nu mai e mult, nu mai e mult, s-avem curaj, s-aşteptăm...

Am stat toată iarna acolo izolaţi, da' nu am luat legătura cu nimeni din grup, că nu ştiam unde stau şi nici

nu aveam cum să-i căutăm. Era greu că trebuia trecut Muntele Mare spre Răchiţele şi era iarnă şi zăpadă mare. Tare greu o trecut iarna aia. La Poiana de Vaşcău am fost nevoiţi să stăm până în aprilie. Nu ne puteam duce imediat în munte, că acolo să duce zăpada târziu, nu-i ca şi la şes. Dacă ne duceam când era zăpadă, ne venea Securitatea pă urme şi ne prindea. Nu puteam ieşi pă munte când era zăpadă.

Ce s-a întâmplat după ce aţi plecat din Poiana de Vaşcău?

De acolo am plecat primăvara, prin aprilie şi ne-am întâlnit cu ceilalţi. Toţi o venit la întâlnire: Şuşman cu feciorii, Ciota, Mihuţ şi Bortoş. Iarna trecuse cu bine şi pentru ei. Ne-am întâlnit în acelaşi loc unde ne-am despărţit toamna, tăt acolo unde-aveam bordeiu, pă dealu' Humpleului, pă Valea Bătrânii, lângă Someş. Acolo erau mai multe dealuri şi văi: dealu' Humpleului, dealu' Onceasa, Valea Bătrânii, Valea Alunului. Fiecare părăuaş era cu denumirea lui. Ştiu că îi Alunu, Valea Bătrânei, Ponoru, care să vărsau toate-n Someş. Ne-am întâlnit toţi şi ne-am bucurat că ne-am întâlnit, c-o mai trecut o iarnă. Am aflat atunci că nici ei n-o avut probleme pă unde o stat. Fiecare povestea cum o trecut iarna, cum o fost, dac-o fost urmăriţi sau căutaţi de Securitate. Şuşmanii aveau oamenii lor şi să mai mutau de la unii la alţii, nu stăteau tăt într-un loc, aşa că o avut mai multe de povestit. Da' noi, dacă am stat numa' la o familie...

în '51 am renunţat la coliba de pă Dealu' Humpleului. Da' n-o fost greu de-abandonat că n-o fost nimic săpat acolo. N-am mai stat pe-acolo prea mult. Am plecat şi nu ne-am mai întors. Am stat atunci toată vara pă munte. Uneori treceau săptămâni întregi fără să să întâmple nimic deosebit. Am fost atunci pă Valea Drăganului, am fost pă

munţii care-s acolo, am umblat de colo-colo. Nu stăteam în acelaşi loc pă munte decât foarte puţin. O zi aicea, o zi acolo. Ne tăt deplasam să nu să afle că unde suntem. Şi atunci, unde ne apuca noaptea, acolo ne făceam o colibă, rapid, şi a doua zi repede o şi desfăceam. Ne făceam un acoperiş dacă ploua, cu crengi, cu frunze, şi ne-adăposteam de ploaie. Crengi aveam destule aşa că nu era o problemă, o făceam imediat. Era mai bine aşa, decât să stăm într-un loc, pentru că nici nu ne plictiseam.

Bărbaţii mai şi vânau câteodată, că ne mai ieşea şi câte-o căprioară în cale. în vara aia, am umblat mai mult împreună. Ne mutam dintr-un loc în altu', da' se mai întâmpla că unii mai plecau şi singuri. Băieţii lu' Şuşman mai mergeau pe-acasă şi uneori, mai rar, îl mai duceau şi pă Ioan Ciota cu ei. Noi n-am mai fost acasă niciodată după ce am plecat pă munte. N-o mai ştiut bătrânii prea multe de noi. Nu le-am trimis nici mesaje să le spunem că suntem bine. Nu am vrut să ştie prea multe despre noi, da' cu toate astea mai aflau că suntem pe-acolo de la unchiu' Han. Şi în iarna anului '50-'51 o ştiut unde suntem. Am aflat şi noi de socru-meu că era tare păzit şi de-aia nu-i trimiteam mesaje. Voiam să ştie cât mai puţină lume de noi, de-aia nici nu mergeam pă la oameni pe-acasă. Ne era teamă că dacă să afla că la cutare în curte o intrat un om străin se şi anunţa Miliţia. Se anunţa imediat că o fost văzut un om străin în sat. La oameni le era frică. Din cauza asta, dacă trebuia să te duci la cineva, nu te puteai deplasa decât noaptea şi atunci nu pă stradă, prin spate, prin grădină, în timpu ăsta băieţii lu' Şuşman să tăt duceau în Răchiţele că ei aveau oamenii lor. Mergeau destul de des pe-acolo. Eu şi soţu' nu am mers la nimeni acasă în anu' ăla, că noi n-aveam cunoştinţe în Răchiţele. Noi numa' pă unchiu' Han îl aveam. El ne ajuta. Mihai avea şi prieteni ciobani şi pă la stânele lor mai mergeam şi eu. Pă Muntele Mare, pă la Onceasa, pă acolo stăteau ciobanii din Bihor cu oile lor. Eu

nu-mi mai amintesc numele celor pe la care am fost că nu îi cunoşteam prea bine. Eu eram numa’ de trei ani pe-acolo, pân zonă, da’ soţu’ îi cunoştea bine de când să ocupa cu pădurea. înainte să plece pe munte o fost sub mâna lui şi-i ştia pă toţi. Erau din Lazuri, Bunteşti, Ferice, Budureasa, comunele dintre Beiuş şi Vaşcău. Toţi oamenii din comunele alea îl cunoşteau pă soţu’. Ciobanii ne primeau tot timpu’, da’ nu am rămas niciodată să dormim la ei. Mergeam, ne dădeau caş, lapte, smântână şi plecam. Nu stăteam pentru că acolo, la stâni, în fiecare zi veneau oameni să-şi facă brânză şi nu trebuia să ne vadă nimeni. Uneori mai vinea şi Securitatea. Da’ să ştiţi că nici la stână nu te puteai duce oricum. Nu puteam să ne ducem şi să intrăm în stână, că nu ştiam peste cine putem să dăm. Pentru a evita astfel de situaţii, stăteam undeva la pândă, să întâlnim ciobanu’ şi să vorbim cu el. După ce ne întâlneam cu el, stabileam un loc acolo în munte şi ne aducea el ce îi ceream. Dacă să stabilea o întâlnire cu cineva, niciodată nu mergeam toţi, numa’ cel care trebuia să vorbească cu persoana respectivă. Mai aflam uneori că vine cineva să ne aducă alimente, da’ atuncea nu mergeam tăţi gură-cască acolo. Mergea numa’ cine trăbuia. în perioada asta, ne-o mai alimentat şi oamenii din Scărişoara. Mi-amintesc de o femeie din Scărişoara, care era şi ceva rudă cu mine, da’ nu mai ştiu exact cum o chema, parcă Varvara, despre care ne-o spus cineva mai târziu că o fost închisă. Noi eram încă fugiţi când o fost ea închisă.

în anu’ ăla noi nu am umblat pă la Scărişoara, numa’ pă la Răchiţele, Măgură, Muntele Mare, Vlădeasa, Valea Drăganului şi în partea Bihorului. Umblam toată zâua dintr-un loc în altu’ sau mai stăteam la soare pă coaste, că era cald. Culegeam şi zmeură sau mure că erau destule. Mi-amintesc că odată, în ’51, stăteam la soare în păhuiet* pă la Valea Drăganului şi erau foarte multe capre. Pe-acolo

umblau capre fără cioban, că le lăsau oamenii libere. 0 venit atunci o grămadă de lupi, o luat iezii şi i-o dus. Io n-am ştiut că-s lupi şi am zâs cătră Mihai *uite ce câini mari!.* Tot în vara aia am văzut şi un urs şi-am zâs că-i măgar. Eu n-am ştiut că-i urs, că nu mai văzusem până atunci. Noi n-am fost atacaţi niciodată şi nici nu am avut probleme cu animalele sălbatice.

Cu alte grupuri nu ne-am întâlnit şi nici nu am luat legătura. Ştiam de grupu’ lu’ Capota şi ştiam de Leon Şuşman. Leon plecase pă Valea Arieşului. N-am mai căutat să ne-ntâlnim, că mai târziu şi noi ne-am destrămat. Ce rost avea să ne mai întâlnim şi cu alţii, dacă nu să putea face nimica? Nici scrisori sau mesaje nu le-am lăsat niciodată. Nu am ţinut legătura cu ei pentru că şi ei erau o echipă şi nu puteam să fim prea mulţi. Era greu şi cu aprovizionarea şi n-avea nici un rost să fim o armată de oameni, pă degeaba, aşa.

Cum v-aţi despărţit în toamna anului 1951 şi unde v-aţi dus pentru iarnă?

0 trecut şi vara şi când o început să să răcească o venit timpu’ să ne despărţim. Fiecare trebuia să să ducă unde şi-o găsit gazdă, în toamna lu’ '51 Şuşmanii s-o dus în Răchiţele că ei acolo o iernat tot timpu’ până în ’52. Când ne-am întâlnit în primăvara lu’ ’52 o fi spus ei unde o fost, da’ eu cum nu cunoşteam oamenii din Răchiţele n-am ţânut minte. Atuncia toamna n-am ştiut la cine o să meargă că nu prea spuneau ei totdeauna pă unde umblă şi ce fac. Nici noi nu-ntrebam că nu voiam să ştim prea multe că era viaţa oamenilor în pericol. Nu ştiam unu’ di celălalt unde o să ne petrecem iarna, pentru că dacă să întâmpla ca unu’ să cadă să nu-l spuie şi pă celălalt. Ne-am gândit noi că oricât ar zâce omu’ că nu spune, dacă îl chinuie mai ştii ce se-ntâmplă? Nu puteai şti ce-ţi face de te obligă să vorbeşti. Da’ aşa, dacă nu ştii ceva poate să te şi omoare

că nu ştii şi nu poţi să spui, da’ dacă ştii, poate-ţi scapă vreun cuvânt. Trebuia să fim foarte atenţi. Aşa că ne-am înţeles înainte şi ştia fiecare că nu trebuie să-ntrebe unde să duce celălalt. Aşa că în toamna lu’ ’51 ne-am luat rămas bun şi ne-am despărţit. Ne părea rău că ne despărţim că... nu ştiam dacă primăvara ne mai întâlnim sau nu.

în toamna aia, fratele lu’ Mihai, Oneţ Roman, ne-o făcut rost de un adăpost la o familie din Dealu Boţii. Pe gazdă îl chema Todor Neag şi era poreclit a Elefantului. Io nu ştiu de unde avea porecla asta. Noi nu l-am cunoscut până în toamna aia. Era un om între 30 şi 40 de ani, tare cumsecade. O acceptat să ne găzduiască, deşi nu ne cunoştea. Nu eram nici prieteni, nici nimica. El cu Roman ne-o făcut un adăpost în fân, la el în pod. Ne-o primit şi ne-o făcut adăpostu’, deşi nu-l cunoşteam. O fost un om tare bun. No, şi în pod la şură o pus lemne şi pă ormă o pus fânu’. Era amenajat ca o colibă acoperită cu fân. Ziua puteai coborî în şură să te plimbi, să te mai dezmorţeşti. Acolo am vrut să iernăm.

Oneţ Roman era frate cu Mihai, da’ numa de mamă. Era mai mare cu 5-6 ani ca Mihai, avea atunci 31-32 de ani. Era căsătorit şi locuia în Răchiţele. Pă nevastă-sa o chema Măriuca, iar pă băiat, că avea şi un copil, Petrică'. Roman era mai impulsiv decât Mihai. Era mai nervos. Avea o altă fire decât soţu’. Era mai scund, da’ era foarte puternic. Nu ştiu ce meserie avea, da’ ştiu că avea pământ, vite şi să mai ocupa şi cu scânduri. El îl cunoştea foarte bine pă Şuşman, că, dacă stătea în Răchiţele, nu avea cum să nu-l cunoască. Ei o şi umblat împreună la vânătoare şi la pescuit pă Someş. Erau în relaţii bune. Nu pot să spun că erau prietini, da’ să cunoşteau.

No, şi era în toamna anului ’51.[20] Cum stăteam noi acolo în şură, în Dealu Boţii, într-o noapte numa’ auzim că vine cineva. Ne-am speriat puţin că cine-i, da’ era frate-so lu’ Mihai, că numa’ el ştia unde suntem. O vinit şi zâce:

Frate, dă-mi o armă, îmbrăcaţi-vă şi viniţirepede că suntem încercuiţi. Io nu mă mai dau prins, mai bine mă sinucid, mă-mpuşc, da’ nu mă mai dau prins că aşa m-o bătut de nu mai sunt bun de nimica. I-o dat Mihai o armă, ne-am îmbrăcat şi am ieşit. Io am luat radio şi o armă, iar bărbatu-meu o luat altă armă. Că aveam tri arme şi-un pistol mic. Eu am luat radio, da' parcă şi acum mă văd cum eram cu el în braţe. Şi-o zâs Roman: *Las’ că vă spun io pă unde-s mai deşi soldaţii şi pă unde s-o luaţi voi.* Ce se-ntâmplase: pă Roman l-o pârât cineva că ar şti unde suntem noi. Atunci l-o arestat, l-o dus la Securitate şi l-o anchetat. L-o bătut tare de tăt să spună unde suntem. Tare l-o mai bătut! No, şi dacă o văzut că nu mai are ce face, o zâs că o să le spună unde suntem noi ascunşi. I-o pus cătuşele pă mâini şi l-o adus la şura unde eram noi. Era noapte, că securiştii mai mult noaptea umblau, ca liliecii. O vinit uşor şi nu i-am auzit. Că aveau ei grijă să nu facă zgomot. Era Securitatea de la Cluj. Ei, şi când o ajuns la şură, securiştii s-o împrăştiat şi-o încercuit locu’, iar pă el l-o trimis înăuntru să ne spună să ne predăm, că suntem încercuiţi. Da’ el s-o uitat şi-o văzut pă unde-s mai mulţi şi când l-o lăsat şi-o rupt o cătuşă. Era foarte puternic. Nu era ‘nalt, da’ era foarte robust. Şi-o rupt o cătuşă şi c-o cătuşă pă o mână, aşa o venit la noi. îi bălăngănea cătuşa sub mână. No’, dacă am auzit că suntem încercuiţi am ieşit încet afară, pă lângă şură. Stăteam sub streşină că era umbră şi nu ne puteau vedea. Atunci Roman ne-o spus că unde sunt ei mai mulţi şi o zâs: *Io am să fug înainte şi când ajung în marginea pădurii trag spre ei şi voi fugiţi. Io vă apăr!* Aşa am şi făcut. El o luat-o la fugă, printre ei, pân cerc şi-o trecut drumu’ spre pădure. Erau cerc în juru’ nostru. O luat-o la fugă pân cerc şi ăia trăgea şi noi fugeam după el. Da’ el o ajuns mai repede ca noi în marginea pădurii şi aşa cum o zâs, s-o întors cu arma şi-o început şi el să tragă spre ei. Şi îmi amintesc cum să lumina pă lângă

mine din cauza cartuşelor. Ştiu c-atuncia când am ajuns în pădure, chiar m-am uitat, că eram în rochiţă, m-am uitat să văd dacă nu mi-i găurită rochiţa nicăieri. Cum o trecut cartuşele pă lângă mine nici nu m-am gândit că nu m-o atins, nu mi-o găurit rochiţa. Radiou' l-am lăsat când am fugit. Acolo, la munte, pământurile oamenilor sunt Împărţite cu garduri făcute din lemne. Acolo fiecare om îşi îngrădeşte pământul cu gard din lemne puse-aşa unu peste altu'. O trebuit atunci să sar un gard d-ăla şi nu puteam cu radiou-n spate. L-am lăsat jos că n-aip avut ce să mai fac. Că trăgeau în noi. Am sărit gardu' şi am intrat în pădure. îmi amintesc că spre Răchiţele-am fugit, nu spre Someş. Acolo pă unde am fugit noi era teren viran şi ei acolo n-o prea păzit, că n-o fost mulţi şi s-o gândit că n-o să fugim peste loc drept. O stat mai mulţi într-un loc mai întunecos, cu păhuiet mai mult. Da' noi am ştiut de la Roman că unde sunt ei, am trecut drumu' şi-am fugit peste un loc drept, înspre Răchiţele. Am fugit până am intrat în pădure şi am scăpat. Aşa am scăpat. în pădure nu ne-o mai urmărit, că nu vineau în pădure că le era frică. N-o mai fugit după noi. O tras cât o tras şi gata. Noi am intrat în pădure şi-aşa am scăpat.

Acum nu mai ştiu ce să zic dacă mi-o fost sau nu frică, da' după ce-am scăpat... mi s-o-muiat picioarele. Noi am fost bine că nu ne-o atins gloanţele pă nici unu din noi, da' năcazu' o fost că gazda, când o auzit focurile, o sărit din casă şi-o vrut să fugă. Atunci pă el l-o-mpuşcat, că ei n-o ştiut cine fuge. O crezut că e de-al nostru... Era noapte... L-o-mpuşcat pă săracu' om şi-o murit. Pă nevastă-sa cred că o arestat-o după acea. Nu mai ştiu exact ce s-o mai întâmplat. Şi aveau şi doi copii... mici. Acuma, vă spun, io nu m-am mai întâlnit cu ei... d-apăi io, io îl am pă conştiinţă şi mă căiesc şi mă gândesc la ei tăt timpul. Şi m-am gândit totdeauna... m-am gândit că el din cauza noastră o murit. Şi ce-i mort nu mai poţi învia. N-o fost uşor să

auzim că o murit şi că noi am fost acolo şi am scăpat. Că o murit din cauză că ne-o ajutat pă noi. De atunci n-am mai auzit nimic de familia lui. Nu o mai avut cine să-mi spuie de ei nimic.

Aşa o rămas şi fratele lu' Mihai, Roman, fugar cu noi. Da' săracu era tare năcăjit din cauza soţiei şi a băiatului. El o şi zâs că dacă nu venea cu noi îl ducea la-nchisoare şi cine ştie ce bătaie îi mai dădea, şi cât îl condamnau. Nu mai ştiu în ce dată s-o întâmplat să fim înconjuraţi, da' era în toamna lu' '51. Nu căzuse zăpada. Noi dflar ce ne-am pregătit pentru iarnă. Atuncia ne instalasem în adăpost pentru iarnă. Cineva l-o trădat pă Roman că ştie de noi unde suntem, l-o arestat şi aşa l-o bătut... L-o dus la Cluj, la Securitate şi acolo l-o anchetat. L-am văzut dup-aia cât era de bătut... Oaai, groaznic era. El o şi zâs că *decât să mă mai duc să mă mai bată, mai bine mă-mpuşc.* Era bătut peste tot. Mâinile-i erau tăte vinete şi faţa şi spatele la fel.

No, şi după ce am scăpat din Dealu Boţii, unde era să ne mai ducem să ne căutăm un adăpost? Unde să te duci când era toamnă târziu, aproape iarnă? O fost prin octombrie, da' acolo la munte iarna vine mai repede. Da' ştiu că încă nu ninsese. Atunci ne-am hotărât toţi trei, că acuma era şi fratele lu' Mihai cu noi, să mergem la unchiu' Han. Cu Roman ne-am obişnuit repede. Ne-am înţeles bine cu el, că ei, fraţii, să iubeau mult. Acolo lângă casa lu' Han era păhuiet mult şi brazi mici. Aşa era de îndesat păhuietu' ala că nu să vedea nimica. Pădurea nu era mare. Şi-atunci, în locu' respectiv ne-am şi făcut coliba, după care am mers la Han de ne-o dat alimente. Ţin minte că n-o dat fasole, făină de porumb, făină de grâu, cartofi.

Coliba ne-am făcut-o din crengi de brad pă care le-am tăiat noi, iar pă jos am pus frunze multe. Acoperişu' l-am făcut tăt din crengi de brad, peste care am pus pământ şi frunze. Nu era mare coliba asta a noastră, doar cât să încapă tri persoane. Lungimea era cam de tri metri, n-avea

mai mult, iar lăţimea cât să doarmă patru persoane. Nici de înaltă nu era înaltă, că nu puteai sta-n picioare. Poate la mijloc ai fi putut sta-n picioare, da' altfel nu puteai să stai. Acoperişul era în două ape. în faţa colibei am amenajat un loc pentru foc. Am umblat acolo-mprejur şi ne-am adunat ceva lemne de foc. Am adunat lemne până n-o nins, c-o nins după aceea foarte mult şi nu mai puteam merge că făceam urme. Tare mult o mai nins atunci! în iarna aia o fost o zăpadă de 2 metri. în munte, nu-i ca jos, acolo ninge... Atuncea erau zăpezi mai mari, nu ca acuma.

Iarna lu' '51-'52 o trecut tare greu că am avut probleme şi cu alimentele. Aşa am trăit... numa' ca să nu murim. Mi-aduc aminte că

mâneam o dată, de două ori pă zi. Ne-am împărţât mâncarea în aşa fel să ne-ajungă cât mai mult, că de-acolo nu puteam să ieşim uşor, că era zăpadă şi am fi lăsat urme. Totuşi, zăpada ne-o şi ajutat. Cum o fost frig şi izvoarele care o fost pe-acolo o îngheţat, o trebuit să ne facem apă din zăpadă. Când am rămas fără mâncare şi n-am mai avut încotro, am ieşit şi am mai mers la unchiu. Uneori mai vinea şi el să ne aducă mâncare, că nVi stătea departe. Făceam noaptea un foc mic, ne fierbeam fasole şi făceam un pic de mâncare. Făceam mâncare de fasole că aveam fasole de la unchiu. Da’ mâncarea o fost o problemă. Am mâncat cât am avut şi spun, atât cât să nu murim... Foc numa’ noaptea făceam, zâua nu. Aveam o vatră, acolea-n faţa colibei şi acolo făceam. Era tare rău că nu puteam face foc mare. Trebuia să folosim numai lemne mici şi să facem foc fără fum. La fel trebuia să fim atenţi să nu să vadă nici lumină de la foc. Cum să faci focu’ o fost marea problemă în pădure. Că Securitatea să lua şi după asta. Să urcau undeva într-un vârf şi să uita de unde iese fum. Doară ceaţa să deosebeşte de fumu’ de lemn. Noi ştiam deja cum să rezolvăm şi problema asta. Trebuia să fie lemnele bine uscate şi să ştii cum să le clădeşti şi nu să făcea fum. în plus, dacă era jaru’ bun nici nu trebuia atâta foc, că puneai un singur lemn uscat şi nu făcea fum deloc. Cel mai bun lemn de foc era fagu’ nu molidu’. Ardea bine şi ţânea focu’ destul de mult.

Frig nu pot să spun că ne-o fost, chiar dacă dormeam aproape pă pământ. Aveam haine de lână şi aveam o bondă de cioban pă care ne-o dăuse tăt unchiu’ Han. Când era soare mai ieşeam într-o poieniţă. Era în apropiere o poieniţă unde era soare. Ieşam până-n margine, rupeam ceva crengi de molid, le puneam jos şi stăteam pă ele. Stăteam pă crengi, pă zăpadă şi ne-ncălzeam la soare. Da’ aşa de greu o trecut timpu’... Nici nu mai ştiu la ce m-am putut gândi atâta timp. Mi-amintesc că în iarna aia pă

Mihai l-o durut măselele, poate din cauza curentului sau de la reumatism... Nu mai ştiu ce-o păţit da’ nu putea nici să mestece aşa tare-l durea. Nu putea nici să-şi atingă măselele. Atunci am înfierbântat o piatră în foc, am pus-o într-un vas, am pus apă călduţă pă ea şi i-am acoperit capu’ cu o haină. I-am făcut o inhalaţie şi i-o trecut măselele. Ăsta o fost medicamentu’. Am avut şi noroc că n-am fost bolnavi şi n-am avut nevoie de medicamente cât am stat acolo.

Iarna o fost liniştită şi n-am avut probleme, că nu ne-o mai căutat nimeni. Am avut mare noroc cu unchiu lu’ soţu’, cu Han, că fără ajutorul lui nu ştiu ce făceam. Da’ o plătit şi el că ne-o ajutat că o stat în puşcărie. Şi băiatu’ lui, Aurel, o murit tăt datorită puşcăriei. 0 fost bătut şi nenorocit. Numa’ Jenica n-o fost arestată. Fata lui, Jenica o scăpat.

Altfel, iarna dintre ‘51-’52 o fost cea mai grea iarnă din cele patru câte am stat pe munte. După aia o venit primăvara, ne-am bucurat şi ne-am dus să ne întâlnim cu ceilalţi.

Cum a fost întâlnirea din primăvara anului 1952?

în primăvara lu’ ’52, la fel ca în ’51, ne-am întâlnit tăt acolo în apropiere de locuinţa lu’ Han. El era omu’ nostru de legătură. Ei, da’ acuma nu ne-am mai întâlnit numa’ şapte. Şuşman şi Bortoş n-o mai apărut. Ei o pierit în iarna aia. 0 fost primii pă care grupu’ nostru i-o pierdut.

Despre moartea lu’ Şuşman io nu ştiu decât ce-am auzit, că n-am fost cu el când o murit. Cred că el o avut adăpost separat, la cineva din Răchiţele, că nu era împreună cu băieţii. El avea un prieten în Răchiţele, Todor Suciu, la care mai dormea. A Volcii, aşa i să zâcea lui. Poate la el o stat şi în iarna aia. La câtva timp s-o răzgândit, n-o mai vrut să steie. Atuncia s-o dus la o familie, tăt din Răchiţele, o cinat sara, după care s-o dus

într-o şură şi o aşteptat până dimineaţa. P-acolo, prin Răchiţele, sunt grajduri, şuri unde ţân oamenii fânu'. S-o dus la o şură şi-o aşteptat dimineaţa. Când s-o făcut zâuă o vinit un băiat să deie mâncare la vite şi-atunci el i-o plătit ceva la băiat să să ducă să spuie la Securitate sau la Miliţie că acolo-i Şuşman şi să vie să-l ridice. S-o dus băiatu' la Miliţie şi pă când o vinit el era-mpuşcat. N-o vrut să se-mpuşte şi să nu-l găsească cineva. Vroia să să ştie că s-o gătat cu Şuşman. Să ştie Securitatea, să nu mai fie şi altcineva arestat şi bătut să spună unde-i el ascuns. O venit Miliţia, l-o găsit, l-o luat şi ce s-o întâmplat după acea cu el, nu mai ştiu. Unde l-o dus, nu ştiu. La Cluj, la Bucureşti, la Huedin. L-au ars sau cine ştie unde l-o fi aruncat.

Todor s-o sinucis că n-o mai putut să suporte situaţia care era. Securitatea tăt aresta oameni din sat, nu mai avea unde să steie şi videa că tătă lumea suferă. Cred că oamenii să şi speriaseră şi nu mai aveau curaju' să-l adăpostească. Io asta cred. îl mai auzâsem zăcând de multe ori că el îşi pune capăt zilelor, dacă nu să schimbă ceva, că nu mai rezistă, nu mai suportă. Să simţea vinovat şi pentru ce se-ntâmpla cu oamenii, că prea multă lume suferea. Să ştiţi că din Răchiţele multă lume i-o ajutat pă Şuşmani. în fiecare seară ei să duceau în sat şi veneau tăt cu raniţele pline, încărcaţi cu mâncare. Şi multă lume era arestată, dusă la Securitate şi bătută. Ştia şi el câte îndură oamenii. Că îi ducea, îi bătea, le dădea drumul şi iar îi ducea şi-i bătea. Vineau săracii di la bătaie ca vai de ei şi iară le dădea de mâncare şi se-ntâlneau cu Şuşmanii, deşi erau bine păziţi. Da' nu făceau asta că le-ar fi fost frică, o făceau din convingere. Nu-i obliga nimeni. Noi n-am speriat pă nimeni cât am stat în munte. Unii o mai şi vorbit, da' nu puteai să le reproşezi ceva. Nu erau de condamnat dacă spuneau ce ştiu, că doară la cât îi bătea... era şi greu să tacă, să nu spună. Nu erau de condamnat! O fost foarte

curajoşi oamenii din Răchiţele. Tare curajoşi! Săracii oameni!

Todor şi Visalon când o aflat că tată-so o murit... O fost tare năcăjiţi, săracii. Erau disperaţi. Ce era să facă? O fost foarte dureros pentru ei că mamă-sa o murit în '49 sau ’50. Că o tăt persecutat-o şi-o murit de supărare. Acum o murit şi tată-so... Şi ei o rămas... Noi am aflat atunci, la scurt timp că o murit. Ne aşteptam, că el o spus că nu mai rezistă. O zâs că pă el nu-l prinde viu. Spunea că nu mai rezistă, că i să distrusese familia toată. Toţi tri copiii, care erau mici, erau împrăştiaţi. Traian cu domiciliu obligatoriu, Romulica la fel, iar Emil nu ştiu pă unde era. N-o mai rezistat bătrânu’.

Când ne-am întâlnit, băieţii ne-o spus c-o murit tată-so. Noi ştiam câte ceva de la unchiu’ Han. Aflasem că doară se zvonise în Răchiţele. N-o fost aşa secret, că toată lumea vorbea c-o murit Şuşman. Era foarte cunoscut prin satele alea, printre moţi. No, şi băieţii ne-o spus că bătrânu’ s-o-mpuşcat. Cu toate astea, nici prin cap nu le-o trecut să să predea. De aşa ceva n-o fost vorba. De fapt nici unu’ dintre noi n-o avut de gând să să predea. După ce-am suferit atâta să ne fi dus să ne milogim la ei? Doară ştiam care ni-i soarta. Degeaba zăceau ei că n-au nimica cu noi. Ne trimiteau mesaje, să ne predăm, că am greşit, da’ ei sunt înţelegători. Când venea cineva din puşcărie, cu mesaju' ăsta venea. Da’ nu aveam de gând să n.e predăm.

Nici Bortoş n-o mai venit atunci la întâlnire. Ne-am despărţit în toamna anului ‘51, fiecare să să ducă să-şi caute familie unde să steie peste iarnă. De atunci nu l-am mai văzut. Nu ştiu ce s-o mai întâmplat cu el, că în primăvara lu’ ’52 n-o mai venit. Nimeni nu ştia unde şi-o găsit loc să stea peste iarnă. Avea familie-n Răchiţele şi poate nevasta i-o fi găsit gazdă. Fiecare îşi căuta pă cont propriu familie unde să steie. El săracu’ nu vedea bine nici

cu-n ochi, era în vârstă şi era tare, tare nervos. N-avea linişte. Stătea rău cu nervii, în situaţia pă care o avea el, cu familie, era de înţeles. Nu toată lumea putea rezista la şocuri din ăstea. Nu toată lumea putea rămâne cu mintea-ntreagă. El plângea, că ştia că îi era persecutată familia, în rest nu avea treabă cu nimeni. Să nu fi făcut şi el ceva, că nu l-o mai văzut nimeni... , „

Acuma, după ce ne-am întâlnit ce era să facem? Am mai stat cât am mai stat acolo pă Humpleu şi dup-aia am umblat de colo-colo. Asta o fost până în iunie sau iulie ‘52, nu mai ştiu exact când, da’ o fost în plină vară, că numa’ vara puteai să stai pe munte. Atunci ne-am trezit cu nişte razii foarte mari. încercau să ne prindă. Noi umblam de colocolo. Când însera, găseam un loc mai ferit, cu un izvor de apă bună de băut şi ne opream. Făceam mâncare, ne mai spălam şi rămâneam să dormim. No, şi vă spun că atunci, în iunie sau iulie, veneam de pă Vlădeasa sau de pă Valea Drăganului şi am vrut să trecem spre Beliş. Parcă am vrut să trecem Someşul şi să ajungem în Poiana Horii. Acolo avea soţu’ ceva rude, un unchi, frate de-a lu’ tată-său şi verişori. Tăt Jurj îl chema, Petru Jurj. Era un om de încredere, că la el o stat şi Leon Şuşman. Aşa că am vrut să trecem să mergem la el. Era noapte, că noi numa’ noaptea circulam. Zâua dormeam şi noaptea umblam. Ne duceam de pe-un munte pă altu’. Dacă vroiam să plecăm, ne desfiinţam coliba unde stăteam şi ne duceam. Nu puteam sta tăt într-un loc. Stăteam cel mult câte o săptămână şi pă urmă iară plecam. Dacă ştiam că ne întoarcem acopeream adăpostu’ şi puneam semn, în caz că trece cineva pe-acolo să observăm. Să ştim dac-o trecut sau n-o trecut.

No, şi ne duceam de pă un munte pă altu’. Poteceam de colo- colo. Ei, şi în vara aia mergeam toţi spre Poiana Horii. Eram şepte. Era Roman, fraţii Şuşman, Ciota, Mihuţ, eu şi Mihai. Ăştia eram. Bortoş şi bătrânu’ Şuşman

nu mai erau. Noi când umblam noaptea ne ţâneam unii după alţii şi nu vorbeam. Şi în vara lu' '52, cum mergeam într-o noapte pă cărare, am intrat în încercuire. Că noi dac-am fost pă Vlădeasa n-am avut de unde să ştim c-a veni armata să ne caute pă Someş. Şi cum mergeam noi aşa, am auzit la un moment-dat că ne sâsăie cineva din margine. Ciota cum era mai în faţă, o avut inspiraţie şi o întrebat: *Unde-s ceilalţi?Aşa* o zâs Ciota către ei. Cineva dintre ei i-o răspuns: *Mai de deal.* Atunci ne-am dat seama că-i armată. Erau olteni. Imediat i-am lăsat în pace şi ne-am văzut de drum. I-am ocolit. Şansa noastră o fost cu Ciota, că şi-o dat sama că-s soldaţi şi i-o întrebat unde îs ceilalţi şi ei o crezut că vorbesc cu unii de-ai lor. De-aia ne-o răspuns că restu-s *mai de deal.* Pentru noi stăteau ei acolo la pândă. Nu mai ştiu cum să numeşte locu' ăla, da' era de la Vlădeasa spre Someş. Noi voiam să ajungem pă Valea Someşului.

No, şi am vorbit cu soldaţii, da' i-am lăsat în pace, ne-am dus mai departe. Când să ajungem la Someş, să lumina de ziuă. Am vrut să trecem Someşu' şi atuncia ei o strigat după noi: *StailMi-am* dat seama că suntem în cerc. Şi cum eram noi unu' după altu'... ne-am împrăştiat şi-am luat-o la fugă 'napoi spre pădure. Unde ne-o surprins ei nu era nimic, era loc drept. Ne-am speriat că nu ne-aşteptam la aşa ceva. Atuncia ei o-nceput să tragă după noi. Nici nu mai ştiu ce-am simţit atunci când o-nceput să tragă. Am fugit şi atât. N-am simţit nimica, numa' că trebuie să fug. Când am ajuns în pădure am simţit că m-o lasat picioarele de spaimă. Era o pădure rară de fag.

Am fugit toţi, care cum am putut şi dup-aia ne-am întâlnit în pădure. Nu ne-am pierdut. Am intrat în pădure şi nu i-am mai văzut. Ei o tras numa' de pă mal, n-o avut curaj să intre după noi în pădure. Ai noştri n-o tras nici după ce am ajuns în pădure. N-am tras, numa' am fugit. Şi-apăi când ne-am oprit, mai înăuntru în pădure... Mihuţ şi

Ciota nu mai erau. Atuncia io-mpuşcat pă Mihuţ şi pă Ciota. I-o nimerit că acolo nu era păhuiet, era pădure rară de fag. 0 fost o minune că am scăpat ceilalţi. Că şi eu i-am văzut că trag... n-am crezut că mai scap. Săracii, Ciota şi Mihuţ, nici nu ştiu dacă o strigat când i-o puşcat. Cine-o mai putut s-audă ceva în fug-aia? Ce să mai auzi? Atuncia cred că nu-ţi mai auzeai nici suflarea. Când ne-am adunat n-am ştiut că unde-s ei. N-am ştiut c-o căzut. Am văzut numa' că nu mai îs cu noi. Pă urmă am aflat ce s-o întâmplat, că i-am auzât pă soldaţi vorbind la telefon, pă Someş. Ne-o părut rău după ei şi i-am plâns, da' numa' în gându' nostru. Altfel nici nu să putea că Securitatea era pe urmele noastre.

Eram încercuiţi. Vă spun că aşa mulţi erau că să puteau ţâne de mână. Pă tăt Someşu o fost, cum meri cătă Giurcuţa. Pân-acolo o fost... Ne-am urcat pă stânci, deasupra Someşului şi i-am văzut. Erau mulţi. No, şi ce să facem zâua? Ne duceam pă stânci, deasupra lor că Someşu', la izvor îi între stânci. Sunt stânci aşa goale pă margini şi înalte cât un bloc cu zece etaje. Ei nu ne vedeau, da' noi îi vedeam. Făceau foc, mâncau conserve, prăjau slănină... Noi stăteam şi ne uitam la ei. Cu stomacu' gol. Mai culegeam macriş şi coaje de molid, îi bună mâzgaia de molid şi-i sănătoasă. Iei coaja de pă molid şi are un fel de miez moale şi zemos. De ăla mâneam. Aşa ceva am mai mâncat şi când nu eram fugită, am gustat să văd cum îi. Acuma, timp de o săptămână cât am fost încercuiţi, nu am avut alt „aliment". Mai beam apă, că apă aveam. No, şi cum stăteam noi pă stânci îi auzeam cum discută. Că atunci am aflat şi de Ciota şi Mihuţ că i-o împuşcat. Vorbeau, strigau unu la altu', cum erau ei la câţiva metri unu' de celălalt. Să gândeau că ziua nu ne apropiem de ei. Strigau unu' la altu', făceau gălăgie, râdeau. Despre noi nu vorbeau. Am aflat mai târziu că fiecare avea pozele noastre la ei. Şi poza mea o aveau, da' aveau ordin că dacă ne

prind, pă mine să nu mă bată.

Aşa am stat o săptămână, încercuiţi. N-am avut ce să facem şi n-am putut să ieşim din cerc pă nicăieri. Acuma aşteptam să pornească raziile, căutările prin pădure. Aşteptam să strângă cercu'. în timpu' ăsta ei nu ne-o văzut şi noi tăt aşteptam să ni să ivească o ocazie să rupem cercu'. Da' n-aveam nici o posibilitate şi-atunci n-am avut ce face. Nici măcar nu ne-am căutat un loc unde să ne ascundem. Tare greu o mai trecut săptămâna aia în încercuire. Dormeam pă rând că toţi nu puteam dormi. Mai aţâpeam zâua câte-un pic, da' nu prea puteam, că eram slăbiţi de foame şi de stres. Şi era rău că nici foc nu puteam face. Noroc c-o fost vară şi am avut apă să bem. într-o zi o început să strângă cercu'. Cum veneau ei noi ne retrăgeam şi am avut noroc că am găsit o peşteră în care ne-am băgat. Da' nu era o peşteră cu intrare din afară, era o peşteră ca o gaură de piatră, în pământ.[21] înăuntru să făceau grote, scobituri în stânca pereţilor. Noi, cum n-am avut ce să facem altceva, am coborât acolo. Am găsit un copac şi am coborât pă el ca pe-o scară. Era un copac uscat, numa' cu cioate. Peştera era adâncă şi nu puteai să sari de sus. Avea cam tri metri şi nu puteai să sari că erau pietre jos.

No, şi îi auzeam că vin. Atunci am coborât înăuntru-n peştera aia. N-am stat pă gânduri prea mult când am simţit că să strânge cercu'. De frică aşa repede am coborât... Atunci am zâs că măcar să nu ne prindă vii. Că tăt timpu' cât am stat pă munte aşa spuneam fiecare, că viu nu ne prinde. N-aveam de gând să ne lăsăm să ne prindă vii. Şi am intrat acolo. Coborând pă copac Mihai m-o-ntrebat: *Tu ce crezi, mai scăpăm de-aicia?* Atunci i-am zâs: *Sigur scăpăm. Dacă există Dumnezeu, ascultă ce-ţi spun io că scăpăm.* Intrarea în peşteră era mai joasă, iar pă urmă să făcea o boltă. Spaţiu nu era mare, numa' atâta o fost cât am intrat noi, cinci persoane. De fapt abia am încăput şi

noi. Doi o stat pă burtă jos şi ceilalţi am stat pă lângă ei în genunchi. Nu era înaltă ca să poţi sta în picioare. Ştiu că fraţii Şuşman o stat pă burtă, pă una din părţi eram io în genunchi rezemată de perete, iar în faţă erau Mihai şi Roman. Io stăteam în genunchi şi aşteptam... execuţia.

La puţin timp o sosit şi ei, că i-am auzit când o venit. S-o coborât unu dintre soldaţi înăuntru, s-o uitat şi-o zâs că nu vede nimic, n-aude nimic. Atunci o zâs ăla de sus, vreun superior, să tragă un încărcător. Că avea pistol automat. Şi o tras. L-am văzut pă băiat, că nu cred c-o fost la mai mult de un metru de mine... Era blond cu ochi albaştri... N-o fost distanţă mare că dacă întindea mâna şi o-ntindeam şi eu ne-ajungeam. Să uita acolo-n grotă la noi. Imposibil să nu ne fi văzut. Da' cred c-atuncia nici inima mea n-o bătut. Să te uiţi la el... şi el la tine... Mi-o fost frică... Şi... o tras. Da' cum o tras, unde-o ţintit el, nu ştiu, că pă noi nu ne-o atins nici cu-n glonţ. Pă mine, cum trăgea, o piatră o sărit şi m-o atins Ia nas. în ce direcţie o ţânut el pistolu' asta nu mai ştiu eu. După ce-o tras o zâs ăla de sus s-asculte dacă s-aude ceva. Băiatu o zâs că nu s-aude nimic. Da' şi noi eram pregătiţi să tragem. Dacă el strâga că suntem acolo... şi el murea. Aşa şi-o salvat şi el viaţa şi ne-o salvat-o şi-a noastră...

După aia, de sus i s-o dat ordin să iasă afară. Aşa am scăpat. Prin puterea lui Dumnezeu am scăpat, că nu pot spune că acolo o fost eroismul sau forţa noastră. 0 fost numa' o forţă divină. Noi am intrat să nu mai ieşim vii de acolo. Şi dacă am ieşit vii, asta nu o fost datorită eroismului nostru, că am fi fost noi aşa de puternici, ci tăt Dumnezeu ne-o salvat. Atunci am simţit din plin că există Putere Dumnezeiască. Când am intrat acolo am spus că vom scăpa. N-am să uit niciodată când coboram pă Iemnu' ăla în jos, că bărbatu-meu o zâs: *Tu crezi că mai scăpăm? Dacă există Dumnezeu, sigur că scăpăm.* Totdeauna am avut credinţa asta în Dumnezeu. Am ieşit afară de-acolo,

nemâncaţi de-o săptămână. Nici de noi nu mai ştiam. Ne-am speriat rău. Atuncia am simţit oboseala şi foamea. Nu mai eram încercuiţi şi nu ştiam încotro s-o luăm. Nu mai ţân minte unde ne-am dus şi ce-am mâncat. Nu mai ţân minte. Norocu' nostru o fost atunci că n-o avut câini, că dac-aveau câini şi îi băgau acolo unde ne-am adăpostit... Oricum pă noi nu ne prindeau vii...

Ce ap făcut după ce ap ieşit din încercuire, în vara anului 1952?

Am mai stat noi câtva timp împreună, da' pă urmă ne-am despărţit. Ne-am hotărât să ne despărţim, că nu să mai putea să stăm împreună. Era prea periculos. Nu să mai putea, că eram prea căutaţi. Să puseseră serios pă căutat Ne-am luat rămas bun, ne-am îmbrăţişat şi am plecat. Băieţii lu' Şuşman într-o parte, io cu bărbatu-meu şi cu Roman în altă parte. Mai rămăseserăm 5 după ce i-am pierdut pă Ciota şi pă Mihuţ. De data asta ştianj că n-o să ne mai întâlnim numa' după ce să termină... dacă mai scăpăm. Ne-am înţeles să nu ne mai întâlnim. Ne-am despărţit definitiv. Ei o rămas în partea aia, la Răchiţele, spre Drăgan şi noi ne-am dus spre Bihor. După ce ne-am despărţit n-am mai avut nici o legătură cu Todor şi cu Visalon. Nu ne-o mai văzut nimeni împreună pă munte. Mai povesteam de ei şi ne gândeam pă unde-or fi, da' nu mai ştiam nimic, pă la cine stau şi ce mai fac.

Noi am mers în părţile Bihorului pentru că pă acolo avea Mihai mai mulţi cunoscuţi. Am stat în zonă aproape doi ani, până ne-o prins. Roman s-o mai întors din când în când în Răchiţele, sângur, şi mai stătea în apropiere de casa lui. Da' în '52 ne-am dus toţi trei în comuna Ferice[22], că acolo avea soţu' un pretin. Şi-am stat la familia asta o vreme. Acasă era numa' băiatu' şi mamă-sa. Era o femeie bătrână. Nu mai ţân minte cum o chema nici pă femeie şi nici pă băiat. Am stat la ei în şură vreo două sau trei săptămâni. Ei n-aveau vite, numa' nişte

capre. Am stat în podu' de la şură, că nu aveau grajd. Pă urmă, după câteva săptămâni, ne-am dus în pădure. Da' nu ne-am depărtat de sate, că pă margini nu ne căutau aşa de mult. Că nu să gândeau ei c-am fi aşa de aproape de sat.

La fel ca în perioada anterioară, nici după '52, când ce ne-am despărţit, n-am avut un loc stabil, unde să stăm tăt timpu'. Eram ca şi ţâganii. Stăteam o noapte două şi plecam. Ca să ne ţânem lucrurile mai mari, să nu le cărăm cu noi, ne-am făcut şi un adăpost în pământ, era ca şi o catacombă. îi spun catacombă pentru că am săpat şi am făcut-o în pământ. Ideea o avut-o bărbaţii că o citit în cărţi şi o văzut cum să făcea pă vremuri. Cum stăteau oamenii ascunşi în pământ.

Cea făcută de noi era atât de-adâncă numa' cât să stai în picioare, că nu puteai să sapi atâta de mult Avea o adâncime cam de un metru şi ceva. Era ca o fundaţie. Lăţimea şi lungimea era atât de mare cât să intre trei persoane. Ca să putem săpa, că nu aveam nimic la noi, ne-am dus la o familie şi ne-o dat o cazma şi o sapă. Pă urmă am pus deasupra lemne groase, crengi, pământ şi frunze să nu să vadă ce-i acolo. Crengile le-o tăiat bărbaţii cu toporu'. Ca să nu treacă apa, am pus deasupra cetină şi coaje de molid. Aşa nu mai aveam probleme cu apa. Am făcut o uşiţă, atât cât să poată să coboare un om înăuntru. Când auzeam că vine cineva, coboram imediat şi trăgeam uşa, care era făcută tăt cu lemne şi cu frunze de putea să treacă omu' fără să-şi dea seama ce-i. De fapt, tăt locu' era îngrădit şi acoperit cu păhuiet în aşa fel încât să nu poată trece nimeni. Oamenii să fie obligaţi să ne ocolească, să nu treacă pe-acolo pă unde eram noi. Nici dacă treceau nu era o problemă prea mare pentru că noi ne băgăm înăuntru, trăgeam uşa şi putea merge oricine păstă bordei că nu şi-ar fi dat seama. înăuntru am băgat frunză uscată şi aşa era de bine... Nu ne era frig. Oricum, acolo stăteam numa' în caz de forţă majoră, dacă trebuia să ne ascundem. în rest lăsam adăpostu' aşa făcut şi ne ţineam hainele şi tăt ce aveam. îl lăsam, nu-l stricam. Ca şi poziţie, bordeiu' ăsta l-am făcut în apropiere de localităţile Ferice şi Budureasa[23]. Sunt mai multe comune pă lângă Beiuş, foarte apropiate unele de altele, Ferice, Budureasa, Lazuri, Bunteşti. îi un fel de pustă, îi şes cu localităţi destul de mărişoare. îi tare frumos pe-acolo, când te duci de la Beiuş la Vaşcău.

Pă lângă Ferice, prin zona asta am stat mult în Bunteşti[24] şi prin împrejurimi, unde mai umblam de colo-colo şi noaptea dormeam. Comuna Bunteşti era destul de mare şi erau case multe. Pădurea venea până lângă sat, da' nu era pădure mare, era păhuiet mai mult, brăduţi

mici, că şi dealurile nu erau înalte. Era un fel de păşune de capre sau de oi, era mai mult pietriş. Pentru noi era bine că puteam să stăm şi la soare, că nu ne căutau, nu să gândeau că stăm aşa aproape de sat.

Odată, cum stăteam noi la soare, ne-o observat un om din •comuna Bunteşti. Eram io şi cu Mihai. Nu ştiu ce căuta pe-acolo, cred că vreo coadă pentru o toporişcă. Avea ceva mâncare la el, ne-o dat de-am mâncat şi ne-o dus sara la el acasă. L-am văzut că vine da' n-am mai putut să ne ascundem. Şi acuma văd locu' ala unde ne-am întâlnit... Oricum nu ne era frică de oamenii de-acolo. Pă omu' ăsta nu l-am cunoscut pân-atunci, dup-aia am aflat că îl chema Moise. El auzise de Mihai, ştia că-i fugit. în zona aia, dintre Vaşcău şi Beiuş, foarte multă lume îl cunoştea pă Mihai. Dacă spuiţea că îi băiatu' lu' Baciu Jurj, a lu' Nicolae Jurj, toţi îl ştiau, că şi bătrânu' o fost pădurar. Ne-o dus la el acasă în Bunteşti, unde am mai stat câteva săptămâni. Avea casa în sat, da' când mergeam la el nu ne duceam pă stradă, mergeam prin grădină. Veneam prin hotaru' satului, ştiam unde are grădina şi pe-acolo intram la el acasă. Moise era însurat şi avea şi copii. Avea gospodărie frumoasă, avea vite, oi, păsări. Stătea bine, că oamenii, cel puţin în partea aia, erau foarte bogaţi. Erau familii înstărite în satele de acolo, cu oameni tare religioşi care pă noi ne-o apreciat foarte mult. Erau porniţi împotriva comunismului, că ştiau ce-i aşteaptă, ce vor comuniştii, să le ieie tăt ce au. Voiau schimbarea şi luptau cum puteau pentru asta. Mai târziu am aflat că o fost şi ei arestaţi şi o făcut închisoare. Io nu i-am mai văzut...

Sigur că noi nu am statîntr-un singur loc, ne tăt mişcăm. în toamna anului '52 eram numa' io cu Mihai, pă lângă Bunteşti şi vroiam să trecem înapoi în pădure, că eram dincolo de Criş. Roman era dus la familie în Răchiţele. în anu' ăla ne-am mai despărţit şi ne-ntâlneam, numa' câteodată. Roman nu era atunci cu noi şi n-aveam

nici bagaj la noi, numa' armele. Mi-amintesc că aveam un ZB, o armă de vânătoare, un pistol mic şi o carabină. Carabina o avea soţu' de la serviri. Arma de vânătoare o mai lăsa şi în pădure, ascunsă, da' atunci o avea la el. Nu era uşor să cărăm atâtea arme cu noi, că erau grele. Aveam şi muniţie. Făcusem rost şi de cartuşe, pentru că ZB-ul îl avea încă înainte de a fugi. Aveam destule arme. Eu duceam carabina, că era mai mică. No, şi cum mergeam noi, ne-o observat cineva şi o anunţat la postu' de Miliţie. Miliţianu' o transmis imediat la Securitatea din Beiuş. Nu ştiu cine ne-o trădat, da' tare repede o venit trupele. Era întuneric şi când să trecem înapoi podu' peste Criş, spre pădure, am văzut că nu mai putem, că era santinelă. Venise armata. Ne-am oprit şi ne uitam cum veneau camioanele de la Beiuş, că li să vedeau farurile. Vineau unu' după altu' de parcă era acolo o armată de partizani. Vineau după noi doi. Era toamna lui '52. Şi n-am mai putut trece pă pod şi o trebuit să trecem prin apă. N-am mai avut ce să facem că imediat ce o anunţat Miliţia o şi pus pază la pod. No, acuma, ce să facem că trebuia să trecem cumva? Şi atuncia am trecut prin Criş, prin apă până la piept şi ne-am dus în pădure. Nu mi-o fost teamă să trec prin apă că nu era chiar aşa mare, că era în apropierea satului. Aşa am ajuns în pădure, am făcut repede un foc şi ne-am uscat hainele că era toamnă şi erau destul de rece. Ei o continuat să stea de pază la pod, că nu s-o gândit c-o să trecem prin apă. Atuncia am scăpat iară din încercuire.

Spuneaţi că era toamna târziu; cum aţi rezolvat problema cazării pentru iarna aceea?

Pentru iarna '52-'53 ne-am dus la familia lu' Moise, în Bunteşti, şi am stat în podu' grajdului. Roman o stat prin Răchiţele, nu mai ştiu exact la cine, da' cred că la el acasă. Noi am stat tăt în şură, că umblasem destul vara. Acolo

era o uşiţă pă care ne urcam şi coboram. Ne-am amenajat o colibă în fân şi am tăiat o scândură să avem o aerisire şi să putem să ne uităm afară. Nu ne era frig că nu era iernile aşa grozave. Fânu' ţine de cald şi noi eram bine îmbrăcaţi. Moise avea copii mici, însă nu am putut vorbi cu ei. Stăteam ascunşi să nu ne vadă în caz că să urcau în pod. Tri luni am stat acolo fără să mergem în casă. Mai veneau şi oameni în vizită, mai veneau la gard, că aşa îi într-un sat. Trebuia să fim foarte atenţi, că numa' un pic dacă vedea cineva un străin, imediat să şi ducea să spună. Şi cum să zvonise pe-acolo că noi suntem în zonă, erau toţi cu ochii unu' pă altu'. Erau mulţi informatori. Fiecare era atent să te prindă cu ceva, să te spună. Erau bine plătiţi. Atuncia să temea fiecare şi de vecinu' de-alături că nu putea şti că di ce-i vine la gard. De-aia noi am căutat să mergem tăt acolo undemnde erau persoane pă care nu le ştiam înainte, că Securitatea să interesa pă cine-am cunoscut, cine ne-o cunoscut, ce relaţii am avut. Pă ăştia îi spiona. Şi-atunci căutam oameni cu care n-am avut nici o tangenţă înainte, să nu să bănuiască. Totdeauna, dacă stăteam undeva, căutam un om pă care nu-l cunoscusem, cu care n-avusesem nimica, da' care să fie şi de încredere. în felu' ăsta încercam să ne facem pierdută urma, că ştiam noi-cum ne urmăresc.

Nevasta gazdei era tare cumsecade şi nu zăcea nimic că stăm la ei. Ne-aducea de mâncare în fiecare zi: mămăligă cu lapte, ciorbă, supe, tot ce gătea. Mi-amintesc că şi de Crăciun ne-o adus ce-o făcut ei în casă, sarmale, friptură, câmaţ. Tăiau porci de Crăciun, că erau oameni înstăriţi. Da' noi nu prea puteam mânca. Mâneam tare puţin, da' nu din cauză că stăteam pă capu' oamenilor, că ei de bună voie ne-o găzduit, că nu i-o obligat nimeni. Nici nu stăteau rău cu mâncarea, să ne gândim că n-aveau de unde. Atuncia nu era ca acuma, omu' avea curtea plină de păsări, avea porci, oi, vite... Avea, că dup-aia le-o luat. Da'

nu mâneam noi, că nu eram mâncăcioşi. Mâneam puţin. Vinea dimineaţa nevasta lu' Moise c-o oală, intra în grajd şi ne aducea mâncare. Nu ştia nimeni de ce-o intrat ea în grajd. Vinea şi dimineaţa şi sara. Alteori mai veneau să stăm de vorbă că eram destul de apropiaţi. Să întâmpla să vină şi amândoi la discuţii. Erau tare cumsecade! Tare frumos s-o purtat oamenii ăştia cu noi şi ne-o dat curaj să rezistăm, că să va schimba ceva... De-asta am şi rămas peste iarnă acolo. Am stat acolo în fân şi n-am mai ieşit. Nici n-aveam unde să mergem, că era iarnă. Nu puteam ieşi, chiar dacă nu mai era zăpadă pă sat. Atunci ne-am fi putut duce în pădure, da' dacă ningea şi să punea zăpada, nu ne mai puteam întoarce. Ăsta era pericolu'.

în iarna lu' '52-'53 alţi oameni din Bunteşti n-o mai ştiut de noi. Nu ştiau că suntem acolo decât familia lu' Moise, la care stăteam, şi un om pă care îl chema Mihoc. El ne mai ajutase cu mâncare cât am stat la Poiana de Vaşcău. Da' nici ei nu ştiau unu' de altu'. Noi nu spuneam unde am fost sau de unde venim, în caz că am fi fost prinşi să aibă cât mai puţină lume de suferit. Cât am stat în Bunteşti, toată iama ne-o aprovizionat numa' gazda. în iarna când am stat la Poiana de Vaşcău am fost alimentaţi de mai multe persoane, în rest doar de câte o familie.

Primăvara, noi am început din nou să umblăm pă munte. Din când în când ne-am mai dus şi pe la Bunteşti şi am stat la familia lu' Mihoc. Cum v-am spus, la el am mers pentru că-l cunoşteam mai de mult. Ne-o mai alimentat, era om de încredere şi era foarte înstărit. Oamenii erau înstăriţi pân părţile-alea, că sunt pământuri bune şi creşteau oi şi vite. Tare bine stăteau oamenii ăia şi nu duceau lipsă de alimente. Aveau posibilitatea să facă şi provizii. Mihoc era mai în vârstă, copiii lui cred că erau căsătoriţi. Numa' bătrânii erau acasă, numa' Mihoc şi nevastă-sa o ştiut de noi. La ei, tăt în pod am stat deşi aveau casă mare, da' şi pă la ei mai veneau vecinii şi ne-ar fi putut vedea. Acolo nu ne-am amenajat ascunzătoare, că numa' unde erau copii mici ne făceam. Nu trebuia să ne ferim atât de tare şi câteodată, seara, mai puteam merge şi-n casă. Mergeam la ei şi mai stăteam de vorbă. Tăt despre schimbare vorbeam, că oamenii aşteptau cum aşteptam şi noi să să întâmple ceva. Şi pă ei îi păştea nenorocirea, ca şi pă noi. Şi ei voiau să scape de comunism. La familia lu' Mihoc nu mai ţin minte cât am stat, mi se pare două-trei săptămâni. Am stat cât am stat, da' era vară şi am mai plecat în pădure şi mai stăteam şi pe-acolo.

Ooo, şi în 1953 o murit Stalin. Am ştiut de asta că doară să vorbea şi ascultam *Europa Liberă.* Pă unde stăteam, oamenii aveau radio şi ascultam. Atuncia am crezut că s-o schimba ceva. Toată lumea o aşteptat că va fi ceva... Da' nu s-o schimbat nimica... No, şi cum era vreme bună ne-am dus în pădure. Vara stăteam mai mult în pădure, nu stăteam în sat, că n-avea nici un rost. Am umblat tăt p-acolo pă marginea satului, prin pădure. Am stat toată vara lu' '53 prin zona aia. N-am mai trecut muntele spre Răchiţele că era destul de greu şi era departe. Nu-ţi ajungea o zi să te duci pă jos. Roman o mai fost, că s-o mai dus la familie.

O trecut şi vara şi toamna lu' 53 şi o venit iarna.

Atunci am mers la Mihoc. Am fost numa' noi doi, eu şi Mihai, că Roman s-o dus iar în Răchiţele. El să ducea iarna acasă la nevastă-sa. Avea un adăpost şi-acolo o stat două ierni. Da' nu l-o descoperit Securitatea, că nu şi-o dat sama că el stă chiar acasă la el. No, şi erau oameni buni Mihoc şi nevastă-sa, da' nu prea mai aveai ce să discuţi cu ei. Erau ocupaţi şi începuse să le fie frică să vină să steie de vorbă cu noi. Că atunci aşa era, nu ştiai cine te urmăreşte. Şi o trecut şi iarna asta ca şi cealaltă, fără să să întâmple nimic. N-am avut probleme cu Securitatea. Ne-o mai fi căutat ei, da' iarna muntel- era gol şi stăteau că ştiau că suntem ascunşi.

în primăvara lu' '54 ne-am dus de la Bunteşti şi apoi am stat pă lângă Sudrigiu[25], tăt pe-acolo pă lângă Beiuş. în Sudrigiu am stat la familia Tania. La omu' ăsta nu-i mai ţân minte şi celălalt nume. Era mai în vârstă. Pă nevastă-sa mi-o amintesc mai bine. O chema Florica. Florica Tania. La ei am stat destul de mult, deşi nu i-am cunoscut înainte de a fugi. De-aia am şi stat la ei, că nu îi cunoscusem înainte. Locuiau chiar în marginea satului, înspre Vaşcău. Pentru noi era foarte bine cum era aşezată gospodăria lor, că puteam pleca şi veni sara, fără să fim văzuţi şi să deranjăm pă nimeni. Familia asta avea un băiat mare, da' nu era acasă, că era la Beiuş. Nu mai ştiu dacă era la liceu sau la o şcoală de meserii, de contabil. Nu ştiu dacă el ştia de noi sau nu. Oricum, nu era acasă numa' Tania cu nevastă-sa, aşa că era uşor de stat la ei.

Da' în tăt timpu' ăsta nu ne-am alimentat numa' de la el, că mai erau oameni în Sudrigiu care ne-o mai dat de mâncare. Aşa o fost un vecin de-a lu' Tania, care locuia mai în jos şi pă care îl chema Şandor. Nici numele lui mic nu-l mai ştiu. La Şandor nu am stat, numa' ne-o alimentat. No, da' familia lu' Tania, era mijlocaşă, nu era înstărită ca altele. Aveau pământ şi-l lucrau, cred că aveau şi vite da' nu mai ţân minte câte. Aveau păsări, porci, oi nu cred c-

avea. Chiar lângă drum, lângă şoseaua principală, aveau o şură mare, închisă cu scânduri. Noi acolo stăteam, în podu' şurii. Nu aveam nimic special amenajat, iar când mai mergeam pe-acolo dormeam direct în fân. Doară cum era vară stăteam mai mult pă munte, că era şi păcat să stai într-un colţ de şură când era timpul aşa frumos. Din când în când mai mergeam şi în Sudrigiu, stăteam câte-o săptămână două şi plecam iară-n munte. Umblam di colo-colo, că nu ne-am mai făcut bordei fu pământ, că nu puteam, că Sudrigiul era sub munte şi era mai greu de săpat. Uneori mai pescuiam, cine ştie ce mai făceam... Acuma era şi Roman cu noi.

No, da' să vă răspund la întrebare! Era în vara lu' '54, prin iunie sau iulie. Eram la Tania, în Sudrigiu, când ne-am trezit cu Ana, sora lu' Mihai. V-am spus că era căsătorită cu Mircea Panda, preot în Poiana de Vaşcău, unde cu sprijinul lor stătusem în iarna lu' '51-'52. Să vă povestesc ce s-o întâmplat cu ea după ce am plecat noi, în primăvara lu' 51. în '52, la un an după ce am plecat din Poiana de Vaşcău, o denunţat-o cineva. Nu ştiu cine o fost, da' Securitatea o arestat-o şi pe ea şi pe bărbatu-so. Apoi arestările o mers lanţ. O arestat pă unu' care i-o ştiut pă toţi şi i-o spus. No, şi ea şi bărbatu-so o fost arestaţi şi o stat un an jumate la închisoare.

După ce i-o eliberat, bărbatu-so, Mircea, o mers nu ştiu unde cu motocicleta, o avut un accident şi o murit. Acuma, dacă el o murit, Ana n-o mai avut ce să facă la Poiana de Vaşcău şi s-o mutat într-o comună unde era socru' ei preot. Nu mai ştiu cum îi zâce la comuna aia, cred că Dumbrăveni. E o comună aproape de Sudrigiu. Da' după un timp, o arestat-o din nou. A doua oară când o fost arestată, n-o stat mult că o eliberat-o repede. Imediat o început să să intereseze de noi, de la oamenii care o crezut ea că ar putea şti de soarta noastră. Doară ea ştia, înainte ca noi să fugim de acasă, cu cine o avut Mihai

legături şi ce oameni îl cunoşteau în zonă. Aşa că o prins firu'. 0 ajuns la Tania şi cred că i-o spus că stăm la el. Apoi bănuiesc că Mihai o luat legătura cu ea, prin gazda noastră, prin Tania.

Numa' bine că într-o zi, nu mai ştiu dacă era în iunie sau în iulie, ne-am trezit cu Ana, la Sudrigiu. Noi eram acolo-n pod, în şură la Tania. Ne-o povestit cum o fost anchetată, cum o bătut-o şi că o stat un an şi jumătate în închisoare la Oradea. O recunoscut şi în faţa noastră că le-o spus la anchetă că ne-o ajutat. Nici nu putea să spună nu, că doară d-aia era arestată, că ne-o ajutat. O recunoscut că ne-o dat de mâncare. Dacă o bătut-o ce era să facă? Apoi ea o încercat să ne convingă să ne predăm, că o să fim iertaţi, că n-au nimic cu noi, c-o să scăpăm şi lucruri din ăstea. Imediat am ştiut că nu mai suntem în siguranţă. Nu ne-am certat cu ea, deşi nu eram de acord cu ce spune.

No, şi ea o plecat. Ne-am gândit că poate o fost urmărită, sau spune la Securitate că s-o întâlnit cu noi şi unde suntem. Şi-atunci după ce ne-am despărţit de ea am spus: *Gata! Trebuie să ne schimbăm* /ocu'/Toţi trei am fost de acord că este prea periculos să mai rămânem la Tania. Am ştiut că dacă ne-am întâlnit cu Ana, nu mai suntem în siguranţă. Am zâs *Gata, nu mai stăm!* Am mai stat o zi sau două şi am plecat în pădure. Am anunţat gazda că plecăm şi că am mai lăsat nişte lucruri acolo în şură. Ceva îmbrăcăminte am lăsat, că altceva n-am avut ce. I-am spus lu' Tania că lăsăm lucrurile, că aşa era frumos ca gazda să ştie. Şi am plecat pă munte. Nu mai ţân minte cât am stat în munte, da' cred că două-trei săptămâni.

Atunci ne-am hotărât să ne ducem după lucruri, să le luăm şi să nu ne mai întoarcem. Ştiam că nu mai suntem în siguranţă. Ne-am gândit că sigur, dacă n-o fost urmărită, Ana le-o spus unde suntem. Am zâs că mergem, ne luăm lucrurile, şi nu ne mai întoarcem, da' nici nu mai spunem

unde mergem. Şi ne-am dus şi... duşi am fost. Ei de două săptămâni ne-aşteptau acolo. Imediat după ce-am plecat noi, după câteva zile, Securitatea s-o instalat la Tania şi ne-o aşteptat. Noi ne-am gândit că dacă află o să stea la pândă, să ne vadă când venim, nicidecum că o să steie să ne-aştepte. Am crezut că dacă nu mai apărem două-trei săptămâni, poate c-or crede că nu mai venim. Ne-am uitat de departe, ne-am asigurat, n-am văzut nimic suspect şi ne-am apropiat de sat. Era în miez de noapte, pă la miezul nopţii. în apropiere am stat la pândă să vedem dacă este ceva mişcare în jurul casei şi dacă am văzut că nu-i nimica, ne-am dus şi-am bătut la geam la camera unde dormea gazda. Nu vroiam să intrăm în şură ca hoţii. Am bătut la geamul de la cameră, o ieşit Tania afară şi ne-o poftit înăuntru. Atunci o zâs: *Mă iertaţi un pic că ies pân-afară.* 0 ieşit, s-o dus la ei în şură şi le-o spus că am venit. Atunci n-am simţit nimic, că ar fi ceva în neregulă cu el, că era noapte şi nu puteai să-i vezi faţa omului, că îi fricos sau galbăn.

Mi-amintesc că era un cer senin şi era destul de cald. în picioare aveam o pereche de ghete, eram îmbrăcată în fustă maro şi într-o bluză vişinie, cu mânecă scurtă şi largă. Era tare drăguţă. Mi-o cusut-o o croitoreasă, prietenă de-a lu' Ana, în iarna lu' '51-'52 când am stat la Poiana de Vaşcău. După un timp Tania s-o întors în casă, o luat un felinar să ne lumineze drumu' şi a luat-o înainte spre şură, să ne luăm lucrurile. O deschis uşa de la şură şi eu am intrat prima. Cum era un prag micuţ, am păşit peste el şi-am pus picioru-n şură. Singurele mele cuvinte pă care am mai apucat să le zâc o fost: *Aici miroase a mâncare.* Ei o stat şi o mâncat, conserve sau ce-o fi mâncat şi mie mi-o mirosit. Io, cum am venit de afară, am simţit mirosu'. Şi când am terminat vorba... o aprins lanternele pă noi. I-am văzut că erau aliniaţi pă lângă peretele de la şură. Nu ştiu câţi o fost da' toţi erau cu lanterne şi ni le-o aprins în faţă.

Când am intrat io am văzut ce era în şură, da' ce-o fost lângă mine n-am văzut. Atunci unu dintre ei, din spate, m-o lovit cu pistolu' în cap şi mi-am pierdut cunoştinţa. Nu mai ştiu ce s-o întâmplat dup-aia. Când m-am trezit mi-am dus mâna la cap şi am simţit că aveam o gaură. Am băgat degetu' în cap...' Când îi timpu' mai rău şi acuma mă doare capu' aici, unde am fost lovită. Cât am stat căzută nu ştiu, da' când o văzut că mi-am revenit mi-o pus cătuşe. Mihai era şi el la pământ. Mihai sângera... Nu ştiu ce s-o întâmplat. Eu n-am auzit nimica, nu am auzit nici un foc. Nu mai ştiu ce-o fost. Probabil s-o tras. O fi tras şi Mihai. Ştiu io? El avea pistol mic şi poate o tras cu el, că ZB-ul sau carabina n-ar fi avut când s-o folosească. S-o fi luptat între ei... Io nu mai ştiu că dacă m-o lovit în cap... Când m-am trezit eram jos, în şură. Era linişte. Nu ştiu cât timp o trecut până m-am trezit. Nu pot să apreciez, da' când m-am trezit... Mihai sângera. Nu ştiu dacă o fost împuşcat în cap sau lovit cu arma, da' ştiu că-i curgea sânge din cap... Cred că s-o luptat, că şi Roman era lovit la cap. Era lovit rău, da' el nu sângera. El n-o avut pistol, că dacă avea...

în orice caz, înainte de-a ne prinde n-am presimţit nimica. Acuma ce să zic? Ana numa' o dată o fost la noi. De ce să mai ocolesc, că ăsta-i adevăru' şi adevăru' trebuie să fie cunoscut chiar dacă doare. Ăsta-i cel mai important lucru. Eu am ţânut la ea foarte mult şi ştiu că nici ea nu-i vinovată, că ea şi-o iubit fratele, da' s-o încrezut în Securitate. Ea o făcut tăt ce o făcut gândindu-se că o să ne fie bine...

De-aia eu n-o condamn... da' trebuie să spun adevăru'. Prin ea ne-o prins... Nici pă Tania nu pot să-l condamn că ne-o dat... pă mâna lor. Dacă o descoperit că noi am fost acolo... o fost şi el constrâns. Ana le-o spus că s-o-ntâlnit cu noi, le-o spus unde stăm şi sigur c-o venit la el. I-o fi spus atunci: *Cooperezi cu noi, dacă nu, nu mai vezi soarele.* Şi omului i-o fost frică. Io nu-l condamn. Fiecare

îşi apără pielea. Numa' Dumnezeu ştie ce-o fost în sufletu' lui, săracu', când o venit după noi şi ne-o zâs: *Haideţi în şură!* C-o ştiut la ce ne duce-n şură...

în şură, după ce mi-am revenit, nu s-o purtat rău cu noi. Nu ne-o înjurat. 0 zâs numa: *De când aţi plecat voi, noi tătaicia am stat. V-am aşteptat aici.* Ne-o luat, aşa cum eram legaţi cu cătuşe, şi ne-o băgat într-o maşină de-aia, de-a lor. Era ca un Aro, IMS, cum era atunci. Şi în noaptea aia ne-o dus, că dimineaţa am fost la Beiuş. Sudrigiu' îi aproape de Beiuş. Am avut şi escortă, iar înăuntru, în maşină, erau securişti, da' nu mai ţân minte câţi. Noi eram toţi tri în maşină, pă banchetă, acolo-n spate. Eu îmi revenisem şi puteam sta în şezut. Doamne, mulţumesc că n-am rămas cumva... să-mi pierd memoria sau... după cum m-au lovit în cap, de am putut să bag degetu-n gaură... Mihai stătea cu capu' în poală la mine... şi-i curgea sânge... din cap... era plin de sânge... Roman era aşa de blânduţ, săracu'. Era şi el lovit... Cine ştie câte lovituri o fi primit, că şi securiştii o fost pregătiţi. Ştiau ei cine-i Oneţ Roman şi că să luptă, nu să dă prins cu una cu două. D-aia o fost destul de mulţi. Pă maşină n-am vorbit, că nu ne-o dat voie şi eram speriată... Care o stat în faţă o vorbit, da' care-o stat lângă noi n-o vorbit. îi şi scurt drumul de la Sudrigiu la Beiuş.

Câţi dintre cei care v-au ajutat de-a lungul celor patru ani pe care i-aţi petrecut pe munte, au avut de suferit?

Au suferit destul de mulţi. Bărbaţii din familia lu' unchiu' Han o fost arestaţi înaintea noastră, înainte de a fi noi prinşi. Pă unchiu' l-o arestat chiar de mai multe ori, da' nu l-o condamnat până nu ne-o prins pă noi. Pă băiatu' lui l-o arestat cam prin '52. îl chema Aurel şi era verişor bun cu Mihai. Era mai mic de înălţime şi avea o faţă rotundă. Nu era căsătorit, deşi era un băiat drăguţ şi bun la suflet. Câtă mâncare ne-o cărat şi el săracii' şi cât ne-o

ajutat... Era tânăn avea douăzeci şi ceva de ani, da' el n-o vrut să vină cu noi. Nici nu avea rost să vină, că noi aveam nevoie şi de oameni care să fie liberi şi să ne ajute. Nu căutam să atragem Oamenii; să vină prea mulţi cu noi, că şi aşa eram destui. Săracii' Aurel, atâta l-o bătut să Spuie unde suntem... Pă el l-o şi condamnat şi o stat în închisoare vreo patru sau cinci ani. Atât de mult l-o bătut la anchetă pă săracu' Aurel... Când o venit acasă o murit. Nu mai ştiu dacă de TBC sau de cancer osos, da' sigur din cauza bătăilor şi a anilor de închisoare o murit. Aurel era cel mai mare dintre copiii lu' Han. Mai are un frate la Vinga, lângă Arad şi o soră Jenica. Ei nu o fost arestaţi. Fratele lu' Aurel nici nu era acasă în timpu' ăsta, că era înfiat de o rudă. Jenica o fost acasă, da' pă ea nu o arestat-o că nu o ştiut de ea. La anchetă n-am spus ce rol o jucat ea, cum ne anunţa cu ttilnicu' dacă apărea Securitatea în zonă. Pă tatâ-so l-o mai arestat şi l-o mai eliberat cu gându' să ne prindă pă noi. Când ne-o prins pă noi, l-o arestat şi l-o condamnat.

Mulţi dintre cei care ne-o ajutat o fost arestaţi înaintea noastră. După ce i-o arestat pă sora lu' Mihai, pă Ana şi pă soţu' ei, o arestat pă mai mulţi din Poiana de Vaşcău. Când ne-am întâlnit în '54, la Sudrigiu, nu am întrebat-o pă Ana cum i-o descoperit. Apoi cred că i-o bătut şi pă câţi i-o ştiut pă tăţi i-o spus. Atunci i-o descoperit pă mai mulţi dintre cei care ne-o ajutat. Şi pă omu' la care am stat în prima iarnă la Poiana de Vaşcău şi care ne aducea alimente, l-o arestat. Săracu o avut noroc că o primit numa' 5 sau 6 ani de închisoare. L-o arestat şi pă băiatu' lui, deşi era membru de partid. Ştia de noi, nu o mers să ne denunţe şi pentru asta l-o arestat. Pă cei din Poiana de Vaşcău, i-o arestat în '51, imediat după ce am plecat. Noi am aflat ce s-o întâmplat destul de repede, imediat după ce i-o arestat.

Din Bunteşti o fost arestate două persoane, Moise şi Mihoc, cealaltă gazdă a noastră. Ei nu ştiu cum o fost

descoperiţi. Despre gazda din Dealu' Boţii am aflat că o murit. El când o auzit împuşcăturile s-o sculat, o ieşit din casă şi o vrut să fugă. Securitatea o văzut că un om fuge, n-o ştiut cine îi şi o tras. Probabil nu l-ar fi împuşcat dacă ştia cine îi. Pă nevastă-sa ştiu că o arestat-o. Măriuţa o chema. Aveau şi doi sau tri copii şi după câte am auzit o fost şi însărcinată. De soarta ei nu am mai avut cum să ne interesăm. Nu ştiu nici ce s-o fi întâmplat cu săracii copii.

O mai fost arestată din Scărişoara o rudă mai îndepărtată, Varvarâ. Celălalt nume nu îl mai ştiu că nu eram chiar aşa de apropiaţi. Eram neamuri mai de departe. Ea era cu vitele pă munte şi ne-am întâlnit cu ea. Atunci ne-o dat lapte şi brânză. Altceva nu-mi mai amintesc să ne fi dat. Ea o greşit că o spus cuiva că s-o întâlnit cu noi şi s-o aflat. O fost arestată şi ea cam prin '51. Din Scărişoara numa' ea o fost, da' nu mai ştiu ce s-o întâmplat, dacă o fost condamnată sau numa' o reţinut-o la Securitate.

în '51 şi 52 socru-meu o fost tare mult arestat şi bătut. Mai târziu am aflat de la părintele Ieronim Şuşman că s-o întâmplat de o fost arestaţi amândoi în acelaşi timp la Securitate. 0 auzit atunci un răgnet şi un strigăt. Să văieta cineva cum îl băteau. Era socru-meu. Pă el l-o bătut tare mult. D-aia nici nu ne-am dus noi acasă, tocmai să nu-i facem probleme. Degeaba îl arestau şi-l băteau, că n-o ştiut nimic bătrânu' de noi. Nu l-o condamnat, numa' l-o ţânut la Securitate şi l-o bătut îl duceau, îl băteau şi după un timp îi dădeau drumu'. Noi acasă nu am mai fost, de când am plecat, niciodată. Prin zonă am mai mers şi ne-am mai uitat de departe la casă. Da' nu ne-am apropiat niciodată, că la noi acasă umbla lume multă, la gater, să facă scândură. Aşa că era prea periculos şi nu ne puteam apropia. L-au tăt arestat şi l-au eliberat de mai multe ori pă săracu' socru-meu.

După ce ne-o prins, într-o primăvară, el şi mătuşa o

fost găsiţi morţi. Erau amândoi morţi, lângă un copac, în vârf la Muntele Mare. O vrut să treacă spre Bihor. Unii ziceau că o vrut să să ducă în comuna unde s-o mutat Ana, după ce o murit Mircea. Io nu ştiu ce s-o întâmplat, dacă i-o omorât cineva sau ce-o fost. Nu ştiu, că eu eram închisă atuncea. Nu să ştie cine i-o omorât şi când, toamna sau iarna. împuşcaţi nu erau. După ’90 o venit la mine popa din Răchiţele şi mo întrebat unde-i bunicu-so, Paşcu Bonţii, să-i puie o cruce. Atunci i-am răspuns: *Păi, spune-mi şi dumneata mie pă socru-meu cine l-o omorât acolo în vârf de munte, că atunci nu mai erau partizani? Nu l-o omorât partizanii. Cine l-o omorât?*

0 fost arestaţi şi părinţii mei, da’ pă ei nu i-o ţânut decât două săptămâni. I-o luat într-un an, în noiembrie, de-acolo din Scărişoara Nouă, şi i-o adus la Cluj. Pă ei nu i-o bătut, numa’ i-o întrebat unde suntem. Da’ io nu nu mai fusesem pe-acasă şi ei nu ştiau nimic de mine. Nu o avut ce să spună. Nu i-o bătut pentru că să gândeau şi securiştii că nu ştiu de noi. De fapt chiar nu ştiau nimic. Şi pă sora mea Samfira au arestat-o, că o crezut că-s io. O confundat-o şi o zâs că sunt io. Pă ea o ţânut-o cinci zile, da’ nici pă ea nu o bătut-o. Cei din familia mea o fost arestaţi prin ‘52-’53, în perioada în care noi eram fugiţi.

în Ferice, o avut bărbatu-meu un prieten care ne-o ajutat, da’ nu mai ştiu ce s-o întâmplat cu el. Nu cred, totuşi, să fi fost arestat, că nu o ştiut nimeni că am fost acolo. Nu am spus nimic la anchetă de el. M-o putut ei întreba cât vroiau, că io nu ştiam nici cum îl cheamă. Ştiam că am fost în Ferice, da’ nu mai ştiam la cine. în Sudrigiu am stat numa’ la Tania. Am mai avut legătură şi cu Şandor, da’ în timpul cât am stat la Tania, la Şandor nu am fost. Pă Tania nu l-o arestat, numa’ Şandor. El o fost arestat înaintea noastră, da' nu ştiu câtă închisoare o făcut. Şandor o fost arestat mai devreme, pentru că în ‘50-'51, când am iernat în Poiana de Vaşcău, Mihai o trimis

gazda la Sudrigiu. Atunci el ne-o adus alimente. Sigur că gazda din Poiana de Vaşcău, când o arestat-o, l-o spus şi pă Şandor. Cu mine în boxă nu o fost niciunu' dintre cei care ne-o alimentat, în afară de Han!

Alţi nu mai ştiu dacă o mai fost arestaţi, da' o fost pline închisorile de oameni care o dat o farfurie de mâncare. Nu numa' nouă, că şi la alţii care o fost fugiţi. O fost plin de oameni cu pedepse de tri-patru ani. Da' noi am încercat să procurăm în aşa fel alimentele, încât să nu stăm prea mult pă la oameni. Am făcut intenţionat acest lucru ca să-i protejăm. Ne gândeam la cei care ne ajutau mai mult ca

la noi. Nu ne era tăt una dacă ştiam pă cineva care suferă din cauza noastră. O şi fost cazuri de persoane care ne-o ajutat şi n-o fost arestate. Eu nu mi le amintesc pă toate, da’ una dintre ele o fost Jenica. Ea m-o întrebat după Revoluţie dacă nu ar putea beneficia de un ajutor după tată-său, că o fost la închisoare. I-am spus: *Mulţumeşte-te că nu ai fost bătută şi închisă. Renunţă la banii ăştia!* Sigur o mai fost şi alţii care ne-o ajutat şi care nu o fost arestaţi. Io în închisoare nu am întâlnit pă nimeni şi nici nu mi s-o spus că uite pentru că v-o ajutat pă voi sunt închişi şi alţii.

Pă cei care ne-o ajutat şi o suferit io îi am pă conştiinţă. Mă simt vinovată pentru ei, mai puţin pentru cei din Răchiţele. Pă ei nu-i am pă nici unu’ pă conştiinţă. Nici io nici soţu’ n-am fost acolo, n-am luat alimente de la ei şi n-o fost arestaţi pentru noi. Cel mai rău îmi pare, însă, de omu’ ăla din Dealu’ Boţii, care o murit. Că viaţa nu o mai poţi întoarce înapoi. Care o mai făcut puşcărie, o mai scăpat, o trecut printr-o suferinţă şi trăieşte. Care o murit... şi o murit să facă bine cuiva... Pă Todor a Elefantului îl am pă conştiinţă. O fost greu şi pentru cei care o făcut 5-6 ani de puşcărie, da’ i-o făcut, o scăpat şi s-o întors la familie. însă când îşi pierde omu’ viaţa..., nu i-o mai poţi da înapoi.

în ’52 v-aţi despărţit de Todor şi Visalon. Soarta lor care a fost până la urmă?

După ce ne-am despărţit, n-am mai aflat nimic de ei. Nici n-am mai încercat să luăm legătura, pentru că nu am mai trecut în partea cealaltă a muntelui. N-am mai ştiut absolut nimic de ei din ’52. Nici după ce ne-o arestat nu am mai aflat nimic de ei. Securitatea nu ne-o spus nimic şi nici nu ne-o întrebat prea multe de ei. S-o mai interesat pă unde sunt, da’ n-o insistat. Ş-au dat seama că nici noi nu ştim. Despre felul în care au murit ei, numa’ în închisoare am aflat, de la fetele care o fost în legătură cu ei în ultima

perioadă. Mi-o spus că i-o descoperit Securitatea în Traniş[26] şi o murit arşi. Atâta am aflat de ei în închisoare. După Revoluţie am aflat mai amănunţit ce s-o întâmplat.

Am auzit că după ce s-o despărţit de noi, Todor s-o apucat să picteze icoane. îi posibil, că el şi înainte avea înclinaţii artistice. Când eram împreună, înainte să ne despărţim, scria mult. Avea un scris foarte frumos, în armată îl făcuseră curier. Scria cu litere de tipar, da’ io nu m-am uitat niciodată să văd ce scria. Nu cred să fi ţânut un jurnal cu ce făceam noi, că era periculos. Ce să scrii acolo, pă unde ai umblat, cu cine te-ai întâlnit? Te temeai să scrii pă hârtie tăt ce faci că nu aveai unde s-o ţii şi putea fi găsită de Securitate. Am mai aflat că ei s-o dus în părţile alea, pă la Traniş, că nici ei nu o mai putut sta pân Răchiţele. O fost obligaţi să să deplaseze pă alte sate, că în Răchiţele nu să mai putea. Erau urmăriţi tare. Am citit într-un articol scris de părintele Braica şi publicat într-un ziar', că dacă nu luau legătură cu grupu’ lu’ Capota poate că mai rezistau. Io nu pot să ştiu care îi adevăru’. Ştiu numa’ că din nouă câţi am fost în grupu’ „Şuşman”, Todor şi Visalon o fost ultimii descoperiţi. Pă ei nu i-o putut prinde, nu s-o dat. 0 ars de vii într-o şură, în satu’ Traniş.

Mihai Jurj – 1947

Teodor Şuşman senior

Teodor Şuşman junior

Traian Şuşman la ieşirea din închisoare

Rămăşiţele gospodăriei familiei Şuş
care povesteşte Traian Şuşman

Casa familiei Popa (Ciota) din Călata

Râpa unde a fost
aruncat de către
Securitate cadavrul lui
Teodor Şuşman senior
(1951)

loan Popa (Ciota) împuşcat mortal în 1952

<—I Gheorghe Mihuţ, împuşcat pe munte în 1952

«-Mihuţ Catrina (1903-1987) – mama lui Gheorghe Mihuţ

dor şi

t- Neag Maria (1912-1997) – soţia lui Teodor Neag din Dealu Boţii, împuşcat de Securitate în 1951

<_Leontina Moldovan – susţinătoare a fraţilor Şuşman (1952-1958)

Vedere generală de la locul unde a fost grajdul în care au ars fraţii Şuşman (în dreapta, cadavrele carbonizate)

PATRU ANI DE VIAŢĂ ÎN MUNŢI

Vreme de patru ani v-aţi numărat printre cei care au avut puterea şi îndrăzneala să se opună comunismului, să respingă controlul total pe care acesta a vrut să-l exercite asupra individului, în acest context ar fi important să ne povestiţi dacă aţi avut conflicte deschise cu autorităţile comuniste.

Cu autorităţile nu am avut nici un contact **în** afară **dfe moriieîitdle** în care am fost încercuiţi. în Dealu' Boţii, în **1951, o trai ftbitian** înspre Securitate. Alte cazuri în care să rljpostăm **nu au mai idlfc** Am auzit mai târziu că au fost şi victime dintre ei, că â-o **împuşcat** între ei. S-o împuşcat între ei că nu o avut parolă. Nu mai ţân **minte** unde s-o întâmplat, da' ştiu că s-o împuşcat între ei când o fost armata pă munte după noi, Când am tras, nu ştiu să fi împuşcat pă cineva. Şi nici Şuşmanii nu ştiu să fi avut ciocniri cu autorităţile şi să moară cineva. Rostu' nostru nu o fost să stăm la marginea drumului să omorâm oameni. Dac-am tras, atuncia când am fugit, am tras să ne apărăm şi să scăpăm. Nu am tras fără motiv. Nu stăteam la marginea drumului să-i pândim, să-i împuşcăm. N-avea nici un rost Noi twlrii avut treabă nici cu oamenii, nici cu Miliţia sau cu Securitatea, dacă ne dădeau pace. Chiar dimpotrivă, ne gândeam cum să-i păcălim, 8â nu ne mai caute. Dacă ne vedeau într-un loc, nu numfti Securitatea, ci şi oameni care ştiam că ne-ar fi putut denunţa, imediat **ne** duceatrt în altă parte. De aia vă spun, că n-aveam intenţia să atacăm pă nimeni, însă dacă nu ne lăsau să trecem, trebuia să-i dăm la o parte prin orice mijloace. Altfel, nu voiam să atacăm pă nimeni, că dacă voiam să-i

omorâm puteam sta la pândă să tragem şi să-i omorâm pă mulţi.

Nici informatori n-am cunoscut, care să ştim că dau informaţii despre noi. Am ştiut numa' de Suciu Paşcu a Bonţii şi de Purcel Petru, amândoi din Răchiţele. De ei ştiam că-s informatori ai Securităţii, da' eu nu am avut nici o tangenţă cu ei. De Purcel să ştia
că o fost omu' lu' Şuşman. 0 fost în relaţii bune, da' până la urmă nici Şuşman nu mai ştia că-i de partea lui sau de partea celorlalţi, a Securităţii. Nu mai avea încredere, că uneori Purcel Petru zâcea că şi el îi fugit, să prefăcea că-i fugit. Nu mai ştia nimeni ce să creadă despre Purcel şi Şuşmanii nu mai aveau încredere în el. Nu ştiau ce să facă, să să ferească de el sau să aibă încredere. Nimeni nu mai ştia. De Paşcu Bonţii zâcea Şuşman că i-o distrus familia. Zâcea că din cauza lui i-o luat tăt ce o avut şi el îi vinovat pentru că o trebuit să fugă de acasă. Aşa vorbea Şuşman, că Paşcu o băgat zâzanie şi l-o reclamat. Era tare furios pă el. El i-o distrus familia. Io numa' pă Petru Purcel l-am văzut pă Someş, în '48, când o venit cu Şuşman, da' despre asta v-am mai spus. Erau acolo pă o luncă amândoi. Io am întrebat *Cine îi ăia? şi* Mihai o zâs: *Ăla-i Petre a Iu' Indrei, umblă la vânat şi la pescuit cu Şuşman.* Petre lu' Indrei, aşa îi zâcea. îo aşa îl ştiu. No, şi în toamna lu' '50 ştiam ce să vorbea, că îs informatori şi că umblă după noi să ne prindă. Mai mult nu ştiam, decât ce zâcea Şuşman, că-s informatori.

Pă urmă, în '51 nu am mai auzit nimica de Paşcu Bonţii şi de Petre lu' Indrei. în rest nu ştiu ce s-o întâmplat cu ei. Ce îi sigur, şi v-am şi spus, îi că bătrânu' Şuşman, băieţii lui, Mihuţ, Bortoş şi chiar Ciota, mergeau destul de des prin Răchiţele. Io nu am nici o ştire, dacă ai noştri le-o făcut capătu' lu' Paşcu şi lu' Indrei, sau unde o fi şi ce s-o fi întâmplat cu ei. Vă spun acest lucru cu tătă sinceritatea. N-am habar dacă ai noştri sau alţii le-o umblat de rând. Oricum, de prin '51 nu să mai vorbea de ei, nu mai erau.

Ce să mai discută pă la Răchiţele acuma că noi ne-am fi dus într-o noapte pă la Paşcu Bonţii acasă îmbrăcaţi în haine de miliţian şi l-am fi luat cu noi, îs numa' poveşti. N-aveam noi de unde face rost de haine de miliţian şi dacă s-ar fi întâmplat aşa, ar fi trebuit să spuie Miliţia că le-o dispărut hainele sau am omorât pă cineva sau am dezbrăcat ceva miliţieni. Securitatea şi Miliţia o ştiut de la început că nu-s adevărate basmele astea, da' i-o lăsat pă oameni să creadă şi să vorbească prostii. Poate chiar ei o creat legenda asta. însă cei care vorbesc şi acuma astfel de lucruri ar trebui să se gândească şi să-şi

dea seama că nu aveam cum face rost. de haine de miliţian. Noi nu am avut haine, nici măcar haine militare, d-apoi de Miliţie. Da’ pentru soţu’ bag mâna în foc că nici măcar nu o fost în Răchiţele. Cât am fost fugiţi, nici eu, nici Mihai n-am fost în Răchiţele. Aşa că nu puteam avea vreo legătură cu dispariţia lu’ Paşcu şi a lu’ Petre Purcel. Lumea, cum să întâmplă de multe ori, să grăbeşte să arate cu degetu’ fără să ştie ce s-o întâmplat.*

'Fiind în permanenţă urmăriţi, foarte probabil că vă aflaţi într-o stare continuă de insecuritate, de teamă. Ce măsuri ap luat pentru a nu Fi descoperip de cei care erau pe urmele voastre?

Eram tăt timpu’ în alertă, în caz că apărea vreun pericol. Am auzit că alţii, care o fost fugiţi pă munţi la fel ca şi noi, aveau semne de recunoaştere. Am avut şi noi da’ nu foarte multe. Pentru a ne recunoaşte între noi când ne întâlneam foloseam şi o parolă, da’ n-o mai ţân minte. De parolă aveam nevoie mai ales noaptea. în fiecare noapte, stătea unu’ de pază şi cel care pleca, atunci când să întorcea şi s-apropia de colibă, striga parola. Noi noaptea nu stăteam toţi în colibă, că mai dormeam şi pă sub brazi. Erau acolo nişte brazi cu crengile până la pământ şi umpleam câte-o groapă de frunze şi acolo dormeam.

Unde stăteam, unu’ sau doi dintre bărbaţi erau tăt timpu’ de planton. Stătea cineva cam la 40 de metri de locul unde eram restu’. Era cineva de pază tăt timpul, că noi dacă stăteam de vorbă nu eram '.hiar aşa de atenţi. De obicei să stătea de pază pă rând, da’ pă mine nu m-au pus niciodată. Când era cu noi Nuţu Bortoş, el stătea mult de pază. Şi Mihuţ stătea mult. Lor le plăcea să stea, că erau mai departe de restu’ şi puteau sta singuri, să să gândească la ale lor. Dacă li să părea că auzeau ceva suspect, fluierau sau făceau ca o pasăre. Ciota putea face ca huhurezu’.” Ciota era mai poznaş decât nalţi. Aşa era pă

munte, nu.dormeam toţi odată. Da' când dormeam ;ram liniştiţi, că era întotdeauna cineva care să stea de pază. De multe ori, când dormea Mihai, eu nu dormeam. Stăteam şi îl păzeam.

Dacă eram numa' noi doi sau noi şi Roman, niciodată eu nu dormeam dacă dormeau ei sau dacă dormeam eu nu dormeau ei. Nu puteam să dormim tăţi să vie Securitatea şi să puie mâna pă noi. Să ne ieie ca din oală. După '52, cârid ne-am despărţit, umblam foarte mult noaptea şi zâua ne retrăgeam undeva într-un loc mai ferit, pă unde nu umbla lumea şi stăteam acolo sau dormeam. Oricum, nu ne prea temeam că o să fim depistaţi că pă deasupra totdeauna aveam ceva care era mai închis la culoare. Dacă aveam pă noi o cămaşă colorată sau albă, întotdeauna mai puneam ceva păstă ea, să nu fim observaţi cu uşurinţă de la distanţă.

Când vroiam să ne-ntâlnim, ne lăsam la rădăcina unui copac scrisoare. Uneori transmiteam mesaje printr-o persoană care era de încredere şi pă care o ştiam şi unii şi alţii, de obicei prin Han. Când ne despărţeam pentru iarnă, ne fixam din toamnă un loc unde să punem o scrisoare sau stabileam unde să ne-ntâlnim. Lăsam scrisoare şi scriam pă ea cu creionu' sau cu pixu' unde şi cum să ne întâlnim. Pentru bilete aveam o scorbură într-un copac. între noi îi spuneam *copacu' credincios.* Mai puneam mesajele şi în alte scorburi, în vreun fag unde să nu le plouă. De obicei foloseam *copacu' credincios* care era în apropierea casei lu' Han.

Cu siguranţă că nu era o problemă simplu de rezolvat asigurarea hranei zilnice, mai ales în perioadele în care stăteaţi pe munte. Cum v-aţi descurcat?

Cât am stat la coliba de pă Dealu Humpleului, nu pot spune că am avut probleme prea mari cu alimentaţia deşi au mai fost şi excepţii. La colibă, găteam întotdeauna. Când o ales locu', o fost calculat să fie şi aproape de Han,

că el ne mai şi alimenta. Ne-aducea lapte, smântână şi brânză, c-avea vaci şi oi. Ne aducea şi alte alimente, ce avea el prin gospodărie. Ne mai dădea curaj. Era un om foarte credincios, săracu' bătrân şi atât de mult ne-o ajutat... Pentru asta o „plătit" şi el cu ani grei de puşcărie...

Alimente aveam, că şi Şuşmanii aduceau. Lor le dădeau oamenii din Răchiţele că erau înstăriţi, aveau vaci, oi, porci. Le dădeau făină, slănină, brânză, carne şi tăt felu' de alimente. Oamenii încă nu erau săraci pă atunci. Puteau tăia porci, viţei, miei. într-o toamnă ţân minte că Han ne-o dat un berbec. Asta s-o întâmplat în toamna lu' '51, când am iernat lângă casa lor. Sigur atunci o fost, că eram numa' eu, Mihai şi Roman. Era în toamna lu' '51 când am fugit din Dealu Boţii. Atuncia el ne-o alimentat. Ne-o dat, slănină, fasole şi făină de mălai. Ne-o dat şi haine de dormit, o bondă ciobănească şi pături.

Slănină şi brânză aveam destulă. De astea nu pot să spun că am dus lipsă cât am stat pă munte. Aveam pâine, cartofi, fasole, aveam tăt ce ne trebuia. De gătit să ocupau Visalon şi bătrânu' Şuşman. Găteau bine şi le şi plăcea. De obicei făceau friptură, da' mai făceau şi ciorbă de cartofi sau de fasole. Şi piftii din viţel o făcut. Nu mai ştiu de unde am avut atuncia viţel, da' avea lumea vaci şi putea să taie. Nu era aşa strict, să nu poată tăia. Visalon cu bătrânu' pregăteau mâncarea, că ştiau încă de-acasă să gătească. O mai şi învăţat, că ei, din '48, tăt pă munte o stat. De obicei mâneam împreună, da' uneori mânca fiecare când şi ce voia, din ce aveam. Nu să respecta întotdeauna ora mesei.

Când găteau, io nu mă băgăm să le dau sfaturi. De fapt, cât am stat cu ei, io n-am gătit, n-am spălat, n-am cusut, n-am făcut nimica. După ce o murit Şuşman şi ne-am despărţit s-au mai schimbat lucrurile. Atunci mai găteam şi io, da' de obicei toţi trei ne făceam mâncare. Da' nu prea găteam, mâneam mai mult hrană uscată. Brânză sau slănină prăjită pă frigare, mâneam destul de des.

Când eram tăţi pă munte, mâncarea să făcea într-o oală mare şi să împărţea la fiecare până să termina. Cel mai mult să făcea ciorbă de fasole sau de cartofi. Mai pregătea Şuşman şi cartofi fierţi cu ulei sau untură, cu usturoi sau cu ceapă. Cartofii creşteau bine pe- acolo chiar dacă era zonă mai înaltă, de munte. Să duceau băieţii în sat, în Răchiţele şi aduceau câte-o raniţă-două de cartofi odată. îi puneam într-o groapă cu frunze şi stăteau acolo foarte bine până le venea rându’ să-i mâncăm. Erau buni cartofii, îmi plăceau. Da’ atunci nu să punea problema să mănânci ce îţi trebuie sau ce îţi place. Mâneam ce aveam: cartofi, fasole ori pâine prăjită. Dacă aveam pâine o prăjeam la jar. Mâneam pâine prăjită cu ceai, că făceam ceai de crengi de zmeură. îi aşa de bun şi de aromat ceaiu’ de zmeură...

Pâine am avut cam tăt timpu’. Erau atunci pâni de alea de 5 sau 6 kg., nu ca acuma. Atunci să făcea pâine mare, în cuptor, da’ nu cu drojdie. Şi, dacă aveam câte o pâine din aia, ne ajungea tri-patru zâle. Acolo în munte era tăt timpu’ răcoare şi nu să strica pâinea. Când stăteam împreună şi eram mai mulţi, aveam şi trei-patru pâini odată. Atunci aducea fiecare. Pâinea o ţineam tăt acolo în pădure, agăţată în copac. Nu o ţâneam pă jos, că mai erau furnici, şi tăt felu’ de gâze. Toate alimentele le ţâneam agăţate în copac. Mai mâneam şi mămăligă cu brânză. Făina de mălai o puteam ţine acolo mai mult timp, că nu să strica, la fel ca şi pâinea. O ţâneam într-o sacoşă, sau într-o traistă agăţată într-un pom. Brânza nu era problemă să să strice, că n-aveam noi atâta. De obicei aveam alimente pă maxim o săptămână. Aveam cam pentru două trei zile, după care iară să duceau şi mai aduceau. Ouă n-am mâncat cât am stat pă munte, da’ am mâncat mult lapte. Avea Han tri sau patru vaci cu lapte şi ne dădea şi nouă. Era plin de vaci pe-acolo prin pădure. Şi vacile noastre, ale lu’ socru’, erau tăt pă acolo, da’ nu s-o

întâmplat niciodată să ne ducem să le mulgem. Era prea riscant că ne putea vedea cineva.

Vara adunam bureţi. Era plin de ciuperci pe-acolo. Erau gălbiori, bureţi usturoi şi oiţe. Mie nu-mi plăceau bureţii ăia, usturoi, deşi unii spun că sunt tare buni cu brânză. Mie oiţele îmi plăceau tare mult. No, şi ciupercile le făceam ori pă jeratic, ori le prăjam în untură, sau le făceam cu smântână. Le dustuleam cu untură sau cu ulei şi pă urmă le puneam în smântână. Ciuperci prăjite, dustulite cum să spune în Ardeal. Prăjite puţin aşa cu un pic de ceapă şi cu untură şi pă urmă puneam lapte cu smântână pă ele şi puţină făină. Făceam tocăniţă de ciuperci sau de gălbiori. Cu mămăligă era foarte bună. Tare mult îmi plăceau ciupercile! Erau destule pe-acolo prin pădure, da' io nu cunoşteam numa' gălbiorii, oiţele şi pe alea de rouă. Mihai şi bătrânu' Şuşman le cunoşteau foarte bine. Erau pe- acolo şi bureţi de fag, un fel de ciuperci care cresc pă fag. Poţi să-i iei şi să-i mănânci şi iarna. Tare buni îs şi bureţii de fag.

Cum stăteam toată zâua şi nu aveam ca face, uneori mai culegeam şi fructe de pădure: zmeură, afine, merişoare. Fragi nu prea găseam pe-acolo că era destul de sus. Nu adunam niciodată să avem şi pentru iarna. Culegeam cât să mâncăm, pentru că nu umbla nimeni după ele. Nu aveam de ce să ne facem rezerve. Dacă găseam în drum culegeam, dacă nu nu. Cei din Răchiţele mai aduceau şi mere. Şuşman avea o livadă mare cu mere. Da' nu aducea de la el, că nu să putea apropia dă casă. Alte mâncăruri mai speciale n-am avut cât am stat pă munte. în afară de slănină, brânză, cartofi, fasole şi alimente din aste n-am avut. Nici nu putea fi vorba să avem cafea, ciocolată sau lucruri din astea. Doamne fereşte...

Vă completaţi rezervele de hrană prin vânătoare şi pescuiţi

Sigur că da. Mihai şi Şuşman vânau, da' să faci o vânătoare aşa cum să face nu puteam. Vânau numa' dacă ne ieşea ceva în cale. Pă acolo sunt căprioare şi mistreţi, da' ei n-au vânat numa' căprioare. îi tare bună carnea de căprioară. Şuşmanii, cum umblau prin pădure, câteodată mai vânau şi aduceau carnea. Eu nu am văzut niciodată cum vânau ei. Dintre băieţii lu' Şuşman, Todor ştiu că trăgea bine. Visalon nu-mi amintesc dacă ştia să tragă, pentru că mi se pare că nu făcuse armata. Mihai şi Şuşman trăgeau bine că ei s-o ocupat cu vânătoarea şi înainte. Soţu' cât o fost acasă vâna jderi şi le vindea blana la Cluj. Să căuta foarte bine blana de jder că era foarte frumoasă. 0 blană era mai scumpă ca o vacă. Şi pielea de vidră era foarte scumpă, da' pentru vidre nu folosea arma, că vidra stă sub apă.

Da' pentru că am spus de vânătoare, să vă povestesc o întâmplare mai interesantă. Cred că a fost în '52. Eram numa' eu cu Mihai, într-o poiană, din jos de Măgura Vânătă, mult mai sus de Someş. Şi Mihai o plecat undeva, da' nu mai ţân minte unde. Eu am rămas singură şi la un moment dat am auzit un foc de armă. Aşa de tare m-am speriat... că nu ştiam ce s-o întâmplat. Mi-era frică tăt timpu', că el era tare supărat după ce s-o împuşcat Şuşman. Mi-era frică să nu facă şi el ceva... No, şi când o venit numa' l-am văzut că aduce o căprioară. Aşa rău mi-o părut de ea, săraca. Mi-o părut tare rău că o-mpuşcat-o că avea ieduţ. Era de-a făta.

Bărbaţii s-o mai ocupat şi cu pescuitu', da' numa' când eram pă lângă râuri mici. Pă unde era apă mare nu puteam merge că era multă lume. Prindeau păstrăvi şi zăvocuţe. Zăvocuţele erau nişte peşti mici, care trăiau în ape mai puţin adânci, da' care erau tare gustoşi. Dacă zăceam că îmi trăbă un păstrăv, să ducea Mihai, călca pă piatră, că ştia unde, băga mâinile sub ea şi ieşea în fiecare mână cu câte un păstrăv. Ca din oală îl lua. Mai pescuia şi

cu undiţa, da’ păstrăvii mai mult cu mâna îi prindea. Când pescuia cu undiţa împăna cârligu’ cu o pană de cocoş şi îl făcea ca o insectă. învăţase de la socru-meu că şi pă el îl vedeam când făcea din astea. Mai foloseam şi altă metodă să prindem peşti: dădeam apa la o parte. Unde mergea un râu pă două braţe şi să despărţea apa, închideam o parte. Braţu’ respectiv rămânea fără apă şi peştii ajungeau pă uscat. Nu mai ştiu câţi prindeam în felu’ ăsta, da’ erau destui pentru noi. Pe-acolo prin pădure erau peşti micuţi, da’ pă Someş, unde erau mari era mai greu de stat, că umbla lumea. Mie îmi plăceau peştii foarte mult. îi frigeam pă jar sau îi prăjeam cu un pic de sare. Şi înainte să plecăm mâneam mult peşte pentru că Mihai se ocupa şi cu paza apei. Mereu avea probleme cu braconierii care pescuiau cu furculiţa la lumină de lanternă. Aprindeau noaptea lanterna, că păstrăvu’ nu mai mişcă dacă-i lumină. Şi-atunci cu o furculiţă ascuţită îl înţepa. îl rupea în două pă păstrăv. Mihai, dacă-i prindea, le confisca tot.

Aţi răbdat foame cât aţi stat pe munte?

Bună-ntrebare. Câtă foame... Că să mai întâmpla şi să n-avem ce mânca. S-o întâmplat când am mâncat pâine prăjită la jar cu sare şi apă, puse pă ea. Atuncea eram numa’ io şi cu Mihai şi am fost la Han şi nu ne-o dat decât o pâine de aia mare. Era pământu’ îngheţat, frunza căzută şi cum călcam să rupea gheaţa din frunză. Şi pentru că la noi nu aveam decât pâine şi sare, am făcut un foc micuţ, am prăjit pâinea, am pus pă ea sare şi apă şi aşa am mâncat. N-o fost rău că măcar am avut pâine, da’ o fost şi cazuri în care n-am avut nici pâine. Atunci când am fost încercuiţi, o săptămână n-am mâncat, da’ au mai fost şi alte dăţi când n-am avut ce mânca. Să terminau alimentele şi până când se duceau să facă rost de altele, n-aveam ce face. De obicei, când se-apropiau rezervele de hrană de sfârşit, mergea cineva să mai aducă, da’ nu întotdeauna

putea să ieie contact cu omul care trebuia să ne deie alimentele. Alteori să întâmpla să facă rost de prea puţine. Atuncia mâneam cu economie, să ne-ajungă, sau... făceam foame. N-o fost niciodată scandal sau discuţii legate de mâncare. Nu s-o întâmplat niciodată să fie cineva nemulţumit sau să să plângă că nu mai poate de foame. Ştiam că nu este şi nu aveam ce să facem, răbdam.'Şi stomacu' îi după cum se-obişnuieşte. Dacă n-aveai mai mult timp suficientă hrană, te obişnuiai să mănânci şi puţin. 0 trebuit să să acomodeze şi cei mai mâncăcioşi, cum o fost Roman. El nu era înalt, da' era mai mâncăcios. 0 fost bărbat puternic Roman, dacă o reuşit să rupă cătuşele, atunci în Bealu Boţii... Vă spun că o cătuşă îi bălăngănea pă mână când o venit la noi în şură. Iooi, mi-amintesc că Roman o mâncat o dată 10 ouă şi un kg de pâine. O fost bărbat puternic, da' era şi mâncăcios. Roman săracu... îşi plângea singur de milă. Şi Mihuţ mânca bine. Io, Mihai şi Ciota nu prea mâneam.

Ce obiecte personale – tacâmuri, haine etc. – aveaţi fiecare dintre voi?

Aveam toţi farfurii de tablă, lingură, furculiţă, cuţit. Fiecare avea vasele lui pentru că dacă ne despărţeam fiecare să poată merge cu vasele lui. Aveam şi lucruri în comun, un polonic, o cratiţă şi două-trei oale mai mici şi mai mari. Cea mai mare oală pă care o aveam era de 10 kg, da' pă aia numa' atuncia o căram când ne mutam de tot.

Lucrurile personale şi le ducea fiecare. Că aveam fiecare raniţă. Şi eu aveam raniţă, da' nu aveam prea multe lucruri în ea: un maiou, un pantalon, un ciorap. Strict ceea ce aveam nevoie, că nu purtam toate lucrurile cu noi. Dacă nu mergeam departe şi ne întorceam

curând, le lăsam într-un loc sigur. Le camuflam undeva şi duceam cu noi numa' ce aveam nevoie. Foloseam câte o grotă, câte o peşteră în piatră, unde era uscat, sau câte o scorbură în copac. Pă acolo le băgăm şi le camuflam până ne întorceam. Hainele le duceam cu noi numa' atunci când mergeam şi nu ne mai întorceam. Nu le căram tăt timpu' cu noi când umblam, mai ales pă cele groase. Vara nu duceam cojocul cu noi, că îl ţineam ascuns. De se-ntâmpla să fim în pericol, fiecare ştia ce şi de unde trebuie să ia. Oricum, lucrurile nu erau împrăştiate. Tăt timpu' erau bine puse la punct, nu erau lăsate în voia sorţii. Eram mereu pregătiţi să fugim în caz că să întâmpla ceva.

Cred că ar fi bine să vă povestesc aici şi cum eram îmbrăcaţi. Vara, io umblam în pantaloni, da' mai umblam şi în fustă, după cum era timpu'. Pantaloni purtam mai mult când călătoream noaptea sau în timpu' iernii. în picioare io purtam pantofi sau ghete. Bărbaţii umblau în pantaloni, în bocanci sau cisme, depinde ce aveau. Şuşmanii tăt timpu' aveau haine bune. Nu prea erau uzate, că mereu îşi aduceau altele din sat. De fapt, nu umbla nimeni cu hainele cârpite. Dacă să rupeau făceam rost cumva de altele, nu stătea nimeni să şi le coase. Cu toate astea, haine de schimb nu prea aveam. Cam tăt timpu' io am avut câte o fustă şi o pereche de pantaloni. Nici bărbaţii n-o avut două perechi de pantaloni. Lenjerie intimă aveam două schimburi. Totdeauna ne făceam rost, să avem două schimburi de lenjerie. Oricum, io purtam lenjerie intimă şi nu o fost cazuri să nu am.

Deşi era vară, pă munte era rece, aşa că aveam mai mult haine de lână. Nu puteam să umblăm ca pă câmp, vara. Tăt timpul trebuia să fii cu ceva haină mai grosuţă pă tine pentru că era frig. Era munte şi era răcoare. Aşa că purtam haine de lână că erau călduroase, mai rezistente şi ţâneau mai mult. Pentru iarnă, Han, unchiu' lu' Mihai, ne-o dat o bondă de-aia din piei de oaie, ca de ciobani. Cu aia

ne acopeream. Aveam şi cojoace, care era foarte importante. Pe sub cojoc io aveam o bluză groasă de stofă, jerseu şi maieu. în picioare purtam ghete sau bocanci şi ciorapi de lână. în primul rând, ciorapi de lână aveam. Ciorapii îi împleteam singură. Făceam ciorapi pentru Mihai şi pentru mine. Pă cap aveam căciulă sau batic în funcţie de cum era vremea. Dacă era frig luam căciula. Eu aveam căciulă de lână, iar bărbaţii aveau din piele de oaie sau de miel. Vara mai umblam şi fără căciulă, sau o băgăm în raniţă, dacă era cald. Da’ pă munte tăt timpul era răcoare, mai ales că noi umblam numa’ noaptea. Noi umblam mai mult noaptea, ca liliecii. Nu ne prea ardea soarele la cap, ca să ne fie cald, numa’ dacă stăteam zâua la soare.

în general, de haine ne făceam rost de la oameni, de prin sate. O singură dată, în toamna lu’ ’50 s-o întrat într-un magazin amărât. Asta o fost la Giurcuţa, un cătun de munte. Erau numa’ haine, ceva îmbrăcăminte şi materiale. Numa’ de alea o luat, că alimente nu erau. Oricum, io nu am fost acolo. O fost numai băieţii lui Şuşman, Ciota şi cu soţu’. Roman nu era atuncea cu noi. Şi-o luat numa’ haine de îmbrăcat. Mie mi-o adus Mihai ceva material foarte drăguţ, din care îmi puteam face bluză şi rochiţă. Avea vreo cinci metri. Mi-am şi făcut bluza aia în care m-o arestat. Numa’ atâta mi-am făcut. Bluza, după cum v-am spus, o cusut-o o croitoreasă din Poiana de Vaşcău, cu care o aranjat cumnată-mea. Asta o fost în iarna lu’ ’51, că în toamna lu’ ’50 o fost ei la Giurcuţa.

Cum reuşeaţi să rezolvaţi problemele legate de igienă?

Sigur că umblând de colo-colo, pă munte, ni să mai murdăreau hainele, da’ pă acolo erau pârâuri şi le spălam. Le spălam în râu, în apă rece. Când mergeam la vreo familie, mai spălam şi acolo. Pentru spălat haine aveam săpun, că pă satele pă lângă care stăteam noi făcea lumea

săpun, nu cumpăra de la magazin. Făceau femeile săpun cu sodă caustică şi ne dădeau şi nouă.

în ce priveşte igena corporală, chiar dacă eram fugari pă munte, eram foarte atenţi. De spălat, ne spălam în râu. Inclusiv pă cap m-am spălat cu apă rece. Când ieşeam de acolo, din apă, eram ameţită de tot. Era tare rece apa. De obicei alegeam un loc pă unde curgea apa şi bătea soarele. Acolo, apa era mai călduţă. Da' şi aşa o simţeam rece, mai ales când ne spălam pă cap. Când trebuia să mă spăl, io fiind singura femeie, mergeam cu Mihai într-un loc mai ferit.
Mă duceam zua, nu noaptea. Erau izvoare destule prin pădure ca să mă pot spăla. Pădurea era mare, erau poieni şi locuri cu apă destulă. Doară în pădure sunt peste tăt izvoraşe. Câte pâraie nu să scurg de acolo în Someş? Bărbaţii, mai ales Şuşmanii, să duceau şi în sat să să spele. în general să bărbiereau tăt la 2-3 zile. Nu o avut barbă nici unu' în afară de Ciota.

Baie, aşa cum să face astăzi, niciodată nu am făcut. Nu am avut noi curaju' să ne dezbrăcăm şi să ne băgăm în apă. Putea da cineva peste noi şi cum eram dezbrăcaţi ne-am fi descurcat greu. Nu ştiai cine dă peste tine. Trebuia să fim foarte atenţi. Mai rău o fost cu spălatu' în iarna lu' '51-'52, când am stat în munte. Iooi, o trebuit să facem apă din zăpadă că nu aveam altă apă. Zăpada era de un metru şi o fost foarte greu cu spălatu'. Cu apă din zăpadă topită am gătit, ne-am spălat şi tăt de-aia am băut. Nu era prea bună la gust, era ca apa de ploaie.

Pe munte iarna este lungă, iar primăvara şi toamna sunt şi ele destul de friguroase. Dumneavoastră cum aţi îndurat temperaturile scăzute cât aţi fost în munţii'

Cu temperaturile scăzute, cu frigu', eram cam obişnuiţi. Dacă ne mişcăm, nu ne era aşa frig, dacă ne deplasam. Numa' când stam pă loc, era frig. însă atunci făceam câte un pic de foc şi ne mai încălzeam mâinile la

foc. Câteodată mai dormeam şi aşa, câte un pic, amorţiţi. Asta era mai ales toamna. Că iarna, vă spun, stăteam pă la oameni. 0 singură iarnă din cei patru ani cât am fost pă munte, am iernat afară. Cu toate astea în fiecare an erau perioade în care ne-am luptat cu frigu'. Pentru că toamha stăteam afară până târziu, până când cădea zăpada. Primăvara s-o întâmplat la fel, când să putea, ieşeam imediat pă munte. Nu stăteam pă capu' omului că şi nouă ne era greu să tăt stăm aşa. Ne era jenă. Şi atuncea ne săpam în pământ acolo pă munte câte un bordei şi stăteam în el. Obiceiu' ăsta l-am apucat mai mult după ce ne-am despărţit de băieţii lu' Şuşman, pentru că într-un bordei făcut în pământ era mai cald decât la suprafaţă. în plus, eram şi mai feriţi de oameni. Că dacă intrai acolo şi trăgeai

uşiţa aia sus puteai să stai liniştit că nimeni nu dădea peste tine. Pentru asta de fiecare dată trebuia să camuflăm bordeiu' cu păhuieţi şi lemne, pă care le puneam deasupra uşiţei, în aşa fel încât posibilii trecători să nu bănuie nimic şi să fie determinaţi să ocolească respectiva zonă. în ce ne priveşte pă noi, în timpul zilei nu ieşeam afară din colibă. Numa' noaptea, după ce să retrăgea lumea spre sat, ne mai puteam mişca, ne făceam un pic de mâncare... Doar după lăsarea nopţii eram siguri că nu mai umblă lumea, că ziua cam circulau oamenii după una, după alta. Sara nu umbla nimeni şi atunci mai puteam merge la izvor după apă. Pă munte nu era criză de apă, erau izvoare păstă tot. Dificultăţi mari cu apa de băut am avut în iarna lu' '52, când am fost nevoiţi să iernăm afară. Atunci am stat o iarnă cu apă din zăpadă topită. N-am avut apă pentru că pă timpu' iernii izvoarele, mai ales cele mici, îngheaţă.

Tot iernile, din cauza zăpezilor care cădeau, ne îngrădeau mult posibilităţile de mişcare. Ca să nu mai spun că de la o anumită înălţime iernile erau foarte lungi şi cu foarte multă zăpadă. în '51, ca să vă dau numa' un exemplu, în mai o fost zăpadă de 2 metri. Atuncea erau zăpezi mari, nu ca acuma! Trebuia să fim foarte atenţi să ajungem în satu' unde urma să iernăm înainte de căderea zăpezii. Altfel lăsam urme şi puteam fi descoperiţi. Totuşi, dacă prin saţ nu era zăpadă, ci numa' până la margina pădurii, atuncea puteam coborî în localitate, că, deşi să vedea pă unde iese urma din pădure, era greu să-şi dea cineva seama în ce parte am luat-o. La fel, pă munte puteam umbla şi dacă era zăpadă, numa' nu ne puteam apropia de sat. Ăsta era pericolul.

Greutăţi ne făcea şi ploaia. Mai ales toamna, frunza şi crengile îngheţau şi când mergeam păstă ele să rupeau sub noi şi făceau zgomot. Orice creangă care să rupea şi orice zgomot să auzeau. Eram numai ochi şi urechi peste tot. Nu era creangă care să cădă şi noi să nu o auzim. Da'

pământu' şi frunza îngheţată erau periculoase şi dintr-un alt motiv. Cum umblam păstă ea, frunza să lăsa şi făceam urmă şi atunci puteam fi decoperiţi. Aşa că trebuia să fim foarte atenţi. Tăt când ploua pă munte să lăsa ceaţa, noi îi spuneam negură.
Atuncea nu puteam face foc pentru că ei, securiştii, să uitau după fum. Că fumu' din ceaţă să observă. Câteodată mai făceam la risc că ne era frig. Vara nu aveam probleme cu focu'. Lemnele erau uscate şi puteam face foc liniştiţi. în aşa fel le clădeam că ardeau şi nu făceau fum. Ardeau fără fum. Da' când erau umede, în primu' rând toamna şi primăvara, sau verzi atuncea făceau fum şi mai trebuia să stăm şi în frig.

Oooo, am răbdat destulă foame şi frig! Degeraturi îi adevărat că nu am avut, n-am păţit să ne îngheţe picioarele sau mâinile. Când era pericol făceam foc sau ne mişcăm. Nu puteai degera numa' dacă stăteai sau adormeai şi erai ud sau dacă ai fi căzut undeva şi nu aveai nici o posibilitate să te mişti. Dacă te mişcai, nu avea cum să ţi să degere picioarele sau mâinile. Odată, prin '53, era zăpada de vreo doi metri şi eram pă munte. Da' nu ştiu cum s-a întâmplat atuncea de ne-o prins iarna pă munte. Eram numa' noi trei: eu, soţu' şi cu Roman. Am fost nevoiţi să dăm zăpada la o parte şi am făcut un loc de vreo doi metri pă un metru, am tăiat nişte lemne groase şi le-am pus jos, aşa ca un fel de priciuri. Pă lemnele alea ne-am aşezat noi şi în mijloc am făcut foc ca să ne încălzim. Da' pereţii erau din zăpadă. Şi acolo am dormit Nu am stat mult, mi să pare că numa' o zi am rămas în „bordeiu" ăla de zăpadă. Apoi am plecat, da' nu ne-o fost uşor, că era zăpada mare. Unu' mergea 'nainte şi în urma lui mergea celălalt Călcam unu' în urma celuilalt ca să ne putem deplasa mai uşor. Altă dată, într-o noapte din toamna lu' '52 sau '53, ştiu că era pământu' îngheţat şi nu puteam dormi din cauză că era tare rece. Nu am avut ce face, deşi oarecum mi-o fost jenă, şi am pus Biblia sub

şold şi aşa am dormit Numa' să nu stau cu şoldu' pă pământu' îngheţat că mă gândeam că-i periculos. Era tăt acolo, sus în munţi, pă lângă Vlădeasa. Până la urmă am aţipit cu tăt frigu' ăla, că eram obosiţi.

Au fost cazuri când s-a îmbolnăvit un membru al grupului?

Norocu' nostru o fost că nu am fost bolnavi. Ăsta o fost cel mai mare noroc. Probleme mari nu pot să spun ca am avut Nu s-o îmbolnăvit nimeni şi nici nu s-o rănit în vreun fel. Nici medicamente nu ne-o trebuit. Pă Mihai l-o durut măselele atunci când am iernat afară, da' v-am povestit cum i-am făcut inhalaţie şi i-o trecut. Bortoş să mai văita de stomac, că-l doare stomacu'. Nu ştiu dacă lua medicamente pentru asta, că eu nu l-am văzut. Poate lua de acasă când mai mergea pe-acasă să-şi întâlnească familia. Parcă şi Şuşman bătrânu' avea ceva probleme cu stomacu', da' nu lua medicamente. El nu bea şi nu fuma. Era contra la cei care erau fumători şi beţivi. De cafea nu vorbesc, că pă munte nu am avut. Poate că la el acasă să mai făcea cafele, că avea o casă mare, la care vineau oamenii selecţi. Era contra celor care beau să să îmbete, că ştia că alcolu' niciodată nu face bine omului. Todor parcă fuma, da' nu avea treabă cu el tată-so. Să mă gândesc cine mai fuma în afară de Todor... Cred că mai fuma Ciota şi Bortoş. Roman, Visalon şi Mihuţ nu fumau. Nici soţu' nu fuma, da' pă urmă, după ce am plecat pă munte s-o obişnuit să fumeze. Nu-mi mai amintesc ce ţigări fumau şi nu ştiu de unde îşi făceau rost de ele. Io nu am fumat. Nici de băut nu să bea. Pălincă nu aveam cu noi deşi puteau să aducă din sat.

Ştiţi dumneavoastră că unii mai beau ca să uite de necaz. La noi nu s-o întâmplat aşa ceva. Ca să ne mai umplem timpu', când aveam câte un pic de răgaz, mai şi citeam. Io cu Mihai citeam Biblia, da' şi ceilalţi citeau câte ceva. Ei aveau cărţi aduse de acasă, da' nu mai ţân minte

ce. Bărbaţii mai jucau şi cărţi, *Şeptică* şi *66*. Nu mai ştiu care era mai bun. Nu jucau pă bani, numa' aşa să mai treacă timpu'. Şah sau Remmy nu jucau că alea trebuiau cărate cu noi şi ne-ar fi încurcat.

Io cu Mihai am fost tăt împreună, aşa că ne trecea timpu' mai uşor. Uneori mai mergeam prin poieni şi mai rupeam câte o floare de ici de colo. Nu se întâmpla prea des să culegem flori, că n-aveam ce să facem cu ele. Mihai nu era obişnuit să-mi ofere flori, că unde o crescut el erau flori peste tăt şi nu să obişnuia, ca la oraş, să să dea flori.

Am văzut că populaţia de prin sate era de partea dumneavoastră. Ce mai puteţi povesti despre sprijinul pe care l-aţi primit de la săteni?

Mare noroc am avut cu sătenii. Tare mult ne-au ajutat. Dacă nu ar fi fost ei nu am fi rezistat. La oricare am fi bătut la uşe sau ne-am fi dus ne-ar fi ajutat. Foarte mulţi ne-ar fi ajutat. Numa' că nu prea ne duceam noi că nu vroiam să profităm de oameni şi să-i tragem după noi, să le facem probleme. Vroiam să ne descurcăm singuri, să ştie cât mai puţină lume de noi. Era periculos, pentru că dacă îl aresta pă vreounul dintre noi, putea să tragă prea mulţi oameni după el. Nu vroiam să sufere oamenii. Tăt timpu' am fost conştienţi de pericol şi am încercat să nu facem lumea să sufere. Nu ştiai ce să putea întâmpla dacă te aresta. Ne gândeam că dacă ne arestează, o să ne forţeze să spunem cine ne-o ajutat şi nu ştiam dacă o să putem rezista la teroarea lor. De-aia încercam să avem legături cu cât mai puţină lume, iar între noi nu prea spuneam unde-am fost, cu cine ne-am întâlnit şi cine ne-o ajutat. Ne străduiam să nu implicăm prea multă lume.

Oamenii ne ajutau în primu' rând cu îmbrăcăminte şi alimente. Ne-o dat cojoace de lână cum aveau ciobanii, care erau tare bune la frig, da' şi alte haine. Oamenii pă care îi cunoşteam ne spuneau în ce cameră dorm şi când veneam seara sau noaptea, băteam puţin la geam şi

imediat ieşeau afară. Nici măcar parolă sau alte semne să ne recunoască, nu aveam. De multe ori la cine ne duceam rămâneam până a doua zi sara. Rămâneam sau ne dădea ceva alimente şi plecam imediat. în pădure nu ne lăsau alimente, că nu puteau intra ziua cu mâcarea în pădure. Putea fi ceva patrulă şi dacă-i vedeau îi întrebau unde să duc şi ce fac cu mâncarea. Nu puteau. Mai multă mâncare decât pachetu' lor nu puteau avea. Nici noaptea nu puteau să vină. De îi vedea cineva, imediat era suspect că o fost noaptea în pădure. Ce să caute noaptea sau dimineaţa devreme în pădure? Erau lucruri care nu să puteau face. Nu aveam nici noi pretenţia să vină lumea să ne aducă mâncarea în pădure. Dacă aveam nevoie, mergeam noi noaptea la ei.

Tăt timpu' populaţia ne-o fost aproape şi ne-o sprijinit cu ce-o putut. N-o fost nevoie să luăm noi... îmi amintesc că ne duceam şi ne întâlneam cu ciobanii şi ne dădeau şi nouă din ce aveau la stână: brânză, slănină, pâine. O sângură dată, pă Valea Bătrânii am luat un berbecuţ de la o turmă de oi care ţânea de Scărişoara. Atâta ştiu că s-o luat, că nu aveam alimente. Da' nici pă ăsta nu l-am furat, ciobanii o fost de faţă. L-am luat cu înţelegerea lor. Doară ciobanii de pă munte tăţi îl cunoşteau pă bărbatu-meu pentru că erau în cantonu' unde fusese el pădurar. Ei aparţinuseră de bărbatu-meu, pentru că el le dădea loc de păşunat, iar dacă să băgau cu animalele unde nu era voie, tăt Mihai

putea lua măsuri. Aşa că nu se punea problema să intrăm cu forţa sau să-i jefuim. Doamne fereşte! Niciodată nu s-o întâmplat să devastăm noi vreo stână, chiar dacă nu am avut nimic de mâncare. Dacă ne dădea omu' de bunăvoie era bine, dacă nu, n-aveam ce face. Altfel, luam o dată şi a doua oară nu mai aveam ce căuta p-acolo. Ar fi fost în dezavantaju' nostru, ne dădeam cu firma în cap. Acuma să spun drept, prea mult nici nu ne-am dus noi pă la stâne pentru că ne gândeam că îs supravegheaţi. Securitatea ştia că ei, ciobanii, îl cunosc pă bărbatu-meu. în plus, turmele de oi erau sus pă munte, pă prăpăstiile alea, şi nu ne prea urcam aşa sus. Pă unde umblam noi erau mai mult oameni de prin Scărişoara cu vacile care, la fel, ne-o ajutat foarte mult cu alimente.

Alături de haine şi alimente, oamenii cu care ţineam legătura ne sprijineau şi cu informaţii. Ne transmiteau, atunci când puteau, tăt ce aflau despre Miliţie şi Securitate. Arme sau muniţie n-am primit de la populaţie. O mai fi contribuit oamenii la început, însă pă parcurs nu. Nici nu mai aveau de unde, că armele care au rămas de la război le-o adunat. O venit ordin şi cine avea arme o trebuit să le predea. Poate că le-o mai fi ascuns unii, da' nici noi n-aveam nevoie de alte arme că abia le căram pe ale noastre. Aveam destule.

în grupul „Şuşman" eraţi singura femeie. Cum aţi reuşit să treceţi peste muiteie situaţii critice care s-au ivit?

Io, deşi eram femeie am reuşit să fac faţă destul de bine vieţii pă munte. Reuşam să fug destul de bine, că eram mai tânără şi mă puteam ţâne de ei. Am fugit din două locuri, am scăpat din două încercuiri şi nu m-am pierdut. Când mergeam noaptea ne ţineam unu' de altu' întotdeauna. Nu s-o întâmplat niciodată să ne pierdem şi nu am avut nici accidente, aşa cum umblam noi noaptea, că am avut lanterne. Nu mai ştiu de unde o făcut rost de lanterne şi baterii. Probabil că le-o dat oamenii de prin

sate că să găseau la prăvălii. Noi, vă închipuiţi, că nu ne puteam arăta în public prin localităţi şi cu atât mai puţin puteam merge pă la magazine. Când ne deplasam dintr-un loc în altu' io mergeam mai mult în faţa lu' Mihai, nu stăteam la coadă. Ciota era primu' de cele mai multe ori. Şi în '52 când ne-m întâlnit cu armata, Ciota o fost primu' şi cu el am avut noroc că o vorbit cu soldatu' care era în faţă. Da' când neo atacat dimineaţă, pă Someş, parcă şi acuma văd, ne-am împrăştiaţi tăţi... Parcă şi acuma ne văd cum fugeam. Atuncea nu ştiu cum de nu ne-am pierdut Nu mai ţân minte cum am fugit şi cum am reuşit să ne adunăm. Io nu ştiu cum am reuşit să ajung la ei în pădure. Nu ne înţelesesem ca, dacă 'om fi atacaţi, cum să fugim sau cum să ne întâlnim. Mi-amintesc că atunci nu mergeam unu' după altu', mergeam în grup. Nu ştiam că suntem încercuiţi. Era o punte şi pă acolo voiam să trecem Someşu'. Ei stăteau mai mult, pă la poduri şi pă la punţi. Atunci să lumina de ziuă. Noaptea ne-am întâlnit cu ei, da' noi am crezut că aia o fost o patrulă şi am lăsat-o în urma noastră. Le-am dat pace şi ne-am dus mai departe să trecem Someşu'. Ne-am văzut de drumu' nostru i-am lăsat pă ei să steie acolo. Am crezut că ne-or pierde urma, da' dimineaţa ne-o aşteptat pă Someş, la punte. Atunci cu noroc am scăpat Mai fără noroc o fost Ciota şi Mihuţ că pă ei i-o puşcat..

însă, în general, Mihai nu trebuia să-mi poarte de grije, că mă ţâneam io după el. Nu mă plângeam niciodată că mi-e greu, sau că nu mai rezist Nu trebuia tât timpul să mă-mpingă de la spate sau să mă-ncurajeze. Mihai mai repede ar fi plâns decât mine, da' nu-l lăsam. Tare mi-era frică să nu facă ceva... Tăt timpu' am încercat să nu-l supăr, că mi-era frică să nu se-mpuşte. Că mai zâcea câteodată, când nu mai suporta... Dacă n-aş fi fost io, poate făcea şi el ca bătrânu' Şuşman. Nici io nu l-am lăsat să să descurajeze, da' cred că, totuşi n-ar fi făcut nimic, pentru că ţânea foarte mult la mine. Mereu îi dădeam curaj: *Lasă*

c-om scăpa!Lasă... Şi nu mă văităm, nu-i reproşam nimic. Asta era situaţia şi nu aveam ce face. Mihai era foarte credincios. Credinţa l-o ţânut pă el. Noi citeam Biblia şi ne rugam. Ne trăgeam undeva mai la o parte şi ne rugam.

încercaţi să povestiţi mai pe larg despre manifestările religioase din perioada în care aţi stat pe munte...

Io şi Mihai eram credincioşi. Aveam Biblie, citeam din ea, ne rugam. Ne trăgeam mai înăuntru, în pădure şi ne rugam. Nu aveam un loc special, da' mergeam într-un loc mai ferit, lângă un copac şi acolo ne rugam. De obicei ne rugam sara şi dimineaţa, da' uneori stăteam şi citeam toată ziua pă Biblie că nu aveam ce face altceva, înainte de masă nu ne rugam, că dacă ceilalţi nu să rugau... în rest, cum aveam puţin timp, ne retrăgeam, ne rugam şi citeam din Biblie. Foarte bine ne simţeam când ne rugam, mai liniştiţi, mai împăcaţi, mai relaxaţi. Parcă ni să lua o piatră de pă suflet. Eram mai uşuraţi sufleteşte. Rugăciunea ne dădea curaj şj ne ridica moralul. Rugăciunea şi credinţa ne-o ţânut în toţi anii aceia, pe munte. Erau zile când posteam amândoi. Nu ţâneam neapărat posturile mari. Ţâneam un post de 9 zile, fără să mâncăm nimica. Nu consecutiv, ci în fiecare săptămână o zi: începeam de luni, pă urmă, săptămâna următoare marţi, cealaltă miercuri şi tăt aşa. Miercurea şi vinerea în general mâneam de post Făceam şi post negru, că nu mâneam nimic până sara, sau până a doua zi dimineaţa. Depinde cum vroiam să-l ţii. Posteam amândoi, io şi Mihai. Posteam că aşa era credinţa noastră.

îi mulţumeam lu' Dumnezeu şi ne rugam să ne deie putere. Niciodată nu am spus că di ce mo pedepsit, da' ne rugam să ne ajute să rezistăm. îi mulţumeam pentru ce neo dat şi pentru că ne ţine în viaţă. Că Dumnezeu îl pune pă om la încercare... Dacă atunci când ţi-e bine îl iubeşti pă Dumnezeu şi când ţi-e rău trebuie să-l iubeşti. Numa' aşa poţi să treci prin viaţă. Noi tăt timpul ne-am rugat.

Mihai era întotdeauna de acord să vină cu mine să ne rugăm. Nu trebuia să trag de el, că era foarte credincios. în genunchi ne rugam şi citeam în Biblie. Uneori citeam împreună, alteori separat că aveam tri Biblii la noi. Aveam şi cruciuliţe. Icoane şi alte cărţi nu aveam.

Nu pot să spun că am devenit mai credincioşi după ce am mers pă munte decât înainte, că tăt credincioşi am fost şi acasă. Da’ acolo, parcă mai tare ne-am legat de Dumnezeu. Ne-am pus viaţa în mâinile lui. Ne gândeam de multe ori că nu ne predăm vii, da’ ştiam şi că îi păcat să-ţi iei viaţa. însă nu aveam încotro şi atunci decât să ne prindă... Nu ne-am gândit niciodată că ne va aresta. La moarte ne-am aşteptat tăt timpul, da’ la arestare nu ne-am gândit. De moarte nu m-am temut niciodată. Dacă am plecat pă drumu’ ăsta trebuia să accept şi moartea. Mihai avea un pistol mic şi cu pistolu’ lui ne-am fi puşcat amândoi, şi eu şi el. Dacă n-ar fi vrut el să mă împuşte pă mine, mă împuşcam io după el. Aşa neam înţeles, din timp. Oricum nu ne mai gândeam h moarte, că nu r o; mai interesa viaţa. Nu-mi pot explica cum o fost viaţa aia, că n-am dat pă ea doi bani. Am plecat de acasă fără să mă gândesc prea mult la consecinţe. Am plecat la risc. Ne-am pus viaţa în mâinile lui Dumnezeu. Că Şuşman mai zâcea câteodată către mine: *CerăuaifăcuttuIu'Dumnezău de teo pedepsit?* El nu prea era credincios, era mai degrabă ateu. Io, insă, nu mă gândeam că sufăr, îmi înduram suferinţa. îmi ziceam că poate o făcut strămoşii mei sau cine şti cine din familia mea vreo greşală şi **trebuie** să spăl io păcatu’ lor. De multe ori m-am gândit după aceea, şi mă bucuram că m-o ales Dumnezău pă mine dintre fraţi, să sufăr. M-am gândit că ei n-ar fi putut, nici unu’ să ducă Crucea asta.

Mă gândeam la fiecare frate în parte, da’ nu aşa ca să-mi fie dor **de ei,** să nu mai pot dacă nu mă întâlnesc cu ei. îmi duceam viaţa de acolo aşa cum era. în plus tătă atenţia mea era îndreptată asupra soţului. Eram preocupată să am gijă de el. Toată dragostea mea era acuma îndreptată

asupra lu' Mihai... Atunci când m-am dus la Ponor să mă mărit, nu m-am putut despărţi de mama. Mă gândeam atunci că de ce trebuie să să mărite fetele, că io nu m-aş fi măritat niciodată, numa' să nu mă duc de la mama. Apoi toată dragostea pe care o aveam pentru mama i-o revenit soţului. Pă munte, toată grija mea era să nu facă ceva. îl încurajam, că el era mai slab şi mai repede ar fi cedat. Ar fi renunţat la viaţă mai repede, da' nu l-am lăsat. îi drept, că nu s-o întâmplat niciodată să încerce ceva şi eu să fiu nevoită să-I opresc, da' după cum vorbea şi să plângea, mi-am dat seama că era descurajat. în situaţii de astea eram io lângă el şi încercam să-i schimb starea de spirit. îi zăceam: *Lasă că a fi bine! Lasă că om scăpa! Aşa o vrut Dumnezeu, da' va fi bine. O să vezi că o să fie bine.*

Marele nost' noroc o fost că nu am fost bolnavi. Da' încolo, nu îşi poate omu' închipui cât poate să îndure. Noi am trecut prin multe nenorociri şi situaţii grele. Că este imposibil să descrii momentele âlea aşa cum o fost. Este imposibil ca omul să îşi deschidă total sufletu'. De fapt, nici nu cred că ar fi crezut. De aia mai are şi reţineri, îi este şi jenă să spună prin ce o trecut.

„N-AM CREZUT NICIODATĂ CĂ POATE SĂ CURGĂ DIN DOI OCHI ATÂTA APĂ”

Povestiţi ce s-a întâmplat după arestare!

După ce ne-o arestat, din Sudrigiu ne-o dus la Securitate în Beiuş. Am ajuns dimineaţa la primele ore, că Sudrigiu îi aproape de Beiuş. Acolo ne-o aşezat pă jos. Ne-o băgat într-o cameră goală, fără bănci sau scaune. Stăteam pă jos şi io îl întrebam pă Mihai ce să fac... Ce să fac acum...? Nu o putut să-mi răspundă... Nu mai putea vorbi... şi nu putea sta nici în şezut. Cât am stat în camera aia, numa' întins o stat. După un timp o venit doi, l-o ridicat şi l-o dus. Când l-o luat de lângă mine era viu... îl ţâneau doi de sub braţ... şi îl târau... Când l-o dus capu-i stătea aşa, căzut... N-o apucat să spună nimic... L-o dus şi... nu l-am mai văzut... Rornan o rămas în cameră, da' nu am putut să vorbim, că nu ne-o lăsat. O stat între noi. în Beiuş nu ne-au bătut, că nici nu au avut când. în aceeaşi zi, mie şi lu' Roman ne-o pus cătuşele şi ne-o dus la Oradea. Ne-o prins noaptea, dimineaţa am fost în Beiuş şi pă sară am fost în Oradea. Tăt cu o maşină de-aia neagră ne-o dus, cu o maşina de-aia, ca un Aro.

La Oradea, pă Roman l-o dus şi l-o băgat într-o celulă. Pă mine m-o băgat într-un birou. înainte de asta, m-o dus la infermerie şi mi-o pus copcii în cap. Altceva nu mi-o făcut atunci, decât mi-o pus copciile. Nu mai ştiu câte mi-o pus. în birou, m-o ţânut o săptămână cu pază lângă mine. Nu m-o băgat în celulă, cred că de frică să nu mă sinucid. O săptămână m-o ţinut într-un birou cu pază lângă mine. Era un gardian care nu vorbea nimic cât era ziua de lungă. Stătea aproape neclintit pă un scaun lângă uşă. Mă ducea la masă, iar dacă mă ceream la baie, venea cu mine. Eu nu aveam trebă cu el, că plângeam toată ziua. Mă gândeam la

soţu', dacă mai trăieşte. Nu mă gândeam la mine, nu aveam eu grijă de mine. Săptămâna aia în fiecare zi o venit o infirmieră să mă panseze la cap. Atuncia nu mai simţeam durerea, parcă eram amorţită. Numa' când m-am trezit, în şură în Sudrigiu, după ce m-au lovit, am simţit durerea. Atunci când am dus mâna la cap, am băgat degetu' în rană.

După o săptămână, când s-o gândit ei că m-am mai întărit, m-o băgat în celulă. La câtva timp o mai băgat în celulă cu mine o asistentă socială, o călugăriţă maghiară. O chema Ersek Maria şi avea 32 de ani. Numele de călugăriţă era Dorotea. Tare bună o fost cu mine! Da', săraca, ea o crezut că o băgat-o cu mine ca să o trag de limbă. Nu-şi putea da seama ce-i cu mine, de ce plâng atâta. Ea era mai de mult arestată, cunoştea mai bine „obiceiurile” din închisoare şi s-o gândit că poate o adus-o cu mine în celulă să o spionez. Eu nu m-am gândit la aşa ceva, nu ştiam că există aşa ceva prin închisoare. Eram la început, nu trecusem prin puşcărie şi nu aveam de unde să ştiu că sunt oameni la care te destăinui şi pă urmă merg şi te spun. Ea, săraca, avea experienţa închisorii şi să temea. Tare mult am plâns şi credea că joc teatru. Mai târziu mi-o spus că ea n-o crezut că poate să sufere cineva atâta. Pă urmă am stat împreună în penitenciar la Oradea şi tare m-o grijit. M-o luat sub ocrotirea ei. Nici mama dacă ar fi fost cu mine nu mă îngrijea mai bine. Vreau să vă spun, însă, că teama ei n-o fost nejustificată pentru că anchetatorii care să ocupau de mine mă mai întrebau şi despre ea diferite lucruri. Io le spuneam că nu vorbim împreuna, numa' o văd că merge să facă duş. Că puteai să faci duş. Realitatea aşa o şi fost că nu prea discutam. Io nu vroiam să-i pun întrebări. Cât am stat în închisoare, în general nu întrebam pă nimeni ce o făcut, da' nici să nu vorbeşti chiar nimic nu să putea, că trebuia să îţi mai deschizi gura. Despre Dorotea ştiam că îi călugăriţă. Mi să pare, da' asta am aflat mai târziu, că o fost arestată pentru ceva scrisoare cu romano-catolicii. Că

de religie era romano-catolică. Pentru asta o fost arestate şi condamnate mai multe, pentru crimă de înaltă trădare. Da' io, la Securitatea din Oradea nu am stat decât *o* perioadă cu Dorotea. Pă ea o mutat-o şi am rămas singură până la proces. Cinci luni am stat singură.

La Securitatea din Oradea, pă palieru' unde eram io, erau mai multe celule, pentru bărbaţi şi pentru femei. Celula în care am stat era foarte mică. Intervalul între cele două paturi era de numa' o jumătate de metru. Era aşa de mică celula, numa' cât să intre ţlouă paturi de o persoană, pă o parte şi celălaltă. Despre lungime, ce>să mai vorbim... Nu era mai lungă ca patu'. Spaţiul era sufocant de mic, pentru că nu era nici înaltă. Nu era mai înaltă de 1,80-l,90 metri. Geam avea da' nu puteam să privim deloc că nu ne lăsau gardienii. Foarte des să uitau pă vizetă după noi. în plus, era sus şi cum celula era la demisol nu puteam vedea decât picioarele trecătorilor. Dacă am fi vrut să ne uităm, trebuia să ne urcăm pe pat. Ooo, şi aveam nişte paturi... Erau foarte tari că erau din ciment şi aveau puse câte o saltea. Pentru acoperit aveam o singură pătură, nu conta că îi vară sau iarnă. Un pic de noroc am avut, că nu o fost o celulă umedă, că era un calorifer sub geam care mai şi funcţiona.

Mâncarea ce ne-o dădeau ei acolo era aşa ca să nu murim de foame. Nu ne dădea să ne săturăm... Era tăt timpu' terci şi arpacaş. Orez nu ne-o dat. Dimineaţa ne dădea un ceai sau cafea, o cafea destul de ciudată. Mai era o felie de pâine cu margarină, sau marmeladă. De fapt pâinea ne-o dădea toat-odată, dimineaţa. Erau numa' 250 de grame de pâine şi trebuia să ne ajungă toată ziua. D-apăi mie, nu ştiu cum să-ntâmpla, că mi-ajungea. Nu mă gândeam la mâncare, nu mai aveam chef de nimic. Mâneam cât aveam, că atunci când nu ai, îi altfel, îţi obişnuieşti corpu' aşa. La' prânz îmi dădeau arpacaş şi ceva ciorbe de cartofi şi fasole boabe. îmi puneau câte un

polonic. Ciorbele astea, cum să vă spun, erau numa' apă chioară. Nu puneau aproape nimic în ele, trei-patru cartofi şi gata. Nici nu să punea problema să ne dea două feluri. Apoi la cină îmi dădeau tăt o ciorbă şi tăt aşa „bogată” în vitamine. Mâncarea o puneau în gamele care nu erau curate, că erau ruginite. Ca să pot mânca îmi dădeau şi o lingură. După o vreme, pă când terminam de mâncat, veneau şi adunau gamelele şi lingurile.

Cât am stat la Securitate, nu am avut îmbrăcăminte de puşcăriaş. Ei nu mi-o dat nimic. Eram cu hainele cu care eram îmbrăcată, când m-o prins la Sudrigiu. Aveam pă mine o bluză şi fustă. Fusta era maro, iar bluza bordo, aşa, cu mânecă scurtă. în picioare mi să pare că aveam pantofi sau ghete, nu mai ţân minte exact ce-am avut. Tăt cu hainele pă care le-am avut pă mine am stat 5-6 luni. îmi amintesc că mă duceam la baie şi spălam tăt ce-aveam pă mine. Le spălam numa', cu apă că altceva, săpun sau de ăstea, nu aveam. Mă băgăm cu totul sub duş, îmbrăcată şi pă urmă, pă rând le spălam. Când eram gata le-mbrăcam aşa ude şi veneam în celulă. în celulă mă înveleam în cearşaf şi puneam hainele pă calorifer până să uscau. Ce era să fac, că nu puteam să stau aşa...? încă zâcea anchetatoru' că: *Ai haine de schimb de eşti tăt curată?* Ca să merg la toaletă sau la duş, că vă închipuiţi că uşa de la celulă era tăt timpu' zăvorâtă, trebuia să apăs pă un buton şi să aprindea un bec afară deasupra uşii. Atunci venea gardianu' sau gardianca, îmi punea ochelarii de tablă, că nici nu vedeam dacă trec pă lângă cineva, şi mă ducea la baie. Puteai liniştit să treci unul pă lângă celălalt că, dacă şi tu şi el aveai ochelari, nu vedeai nimic. Pă coridoru' ăla era un mare du-te-vino, că pă unii îi ducea, iar pă alţii îi aducea de la anchetă. La baie erau mai multe duşuri, da' ne băga numa' pă câte unu', iar gardianu' stătea la uşă şi ne păzea.

O fost greu, că io eram lovită şi la cap, de când m-o

prins. La infirmerie numa' m-o tuns, m-o bărbierit, mi-o pus copciile alea, m-o pansat şi în rest nu so mai interesat deloc de soarta mea, nu mi-o mai făcut nici un fel de tratament. Cu toate astea s-o vindecat rana şi nu am păţit nimic mai grav. Vaai, bine că n-am rămas tuioşă* de cap! M-am temut de asta că am văzut că nu mi-o făcut o radiografie sau un control mai serios. Mă gândeam că poate o rămas ceva sânge acolo, sau cine ştie ce. Tăt timpul, tăt timpu' am purtat grija asta... Apoi după ce m-am eliberat nu mi-am mai făcut radiografie că deja trecuseră 10 ani şi nu mă mai gândeam, nu-mi mai era teamă.

N-am ştiut nici când o fost duminică sau sărbătoare... Nu mi-am dat seama nici când o fost Crăciunu' în '54. Am ştiut în schimb când o sărbătorit ăştia, comuniştii, revoluţia bolşevică. Atuncea am auzit cântând pă stradă... Da' asta nu m-o putut împiedica să mă rog la Dumnezeu. Ne rugam în celulă împreună cu Dorotea, cu călugăriţa. Adică, ea era soră socială, ajuta prin spitale, să ocupa de bolnavi. Nu o fost soră de mănăstire. Şi cu ea mai mă rugam. Făcea rozariu. Până atuncia eu n-am văzut rozar. Nu o fost o problemă că io am fost ortodoxă şi ea catolică, nu o avut nici o importanţă. Io nu am făcut şi nu fac nici o deosebire din faptu' că unii îs catolici şi alţii ortodocşi. Şi cum procedam? Ne rugam separat, fiecare în patu' ei, ca să nu ne vadă. N-aveam voie să stăm în pat una la ailaltă şi nici nu puteam spune rugăciuni cu voce tare, să nu ne audă gardianu'. Să ruga fiecare în gându' ei. După ce am ajuns în penitenciar nu ne mai ascundeam aşa tare, chiar dacă ne vedeau gardienii. Da' la Securitate trebuia să fim foarte atente. Io când mă rugam spuneam *Tatăl nostru, Crezu', Psalmu'50,* şi *Născătoarea.* Erau rugăciunile pă care le învăţasem de când eram copil. Acuma nu mai aveam Biblia, că mi-o luat-o...

Mă rugam, da' nu mai speram... Mă rugam la Dumnezeu... aşa de dragul lui. Nu ca să mă scape de-acolo,

să m-ajute. Atunci, nu ziceam: *Dă Doamne să ies de-aicia.* îi ceream numa' să-mi dea putere, să rabd. Câteodată parcă eram şi fericită că pot să rabd. V-am povestit io că şi când eram fugiţi, tăt timpu' mă rugam cu soţu' şi mai ţineam şi post negru. 0 fost foarte credincios Mihai! El nici n-o vrut să cadă viu în mâna lor şi Dumnezeu l-o scăpat de chinu' lor. Pă mine credinţa în Dumnezeu m-o ţinut departe şi de gândurile rele. Niciodată, în zece ani de închisoare, nu m-am gândit să încerc să-mi iau io viaţa. Oai de mine! Am făcut io greva foamei, o să vă povestec mai încolo, da' numa' ca să-mi spună unde-i soţu'. Da' ca să-mi iau viaţa nici prin cap nu mi-o trecut. Dacă gândeam aşa nici măcar n-ar fi avut rost să mă rog. N-are voie omul să facă aşa ceva.

Despre gardienii de acolo de unde m-o anchetat, nu aş putea povesti foarte multe. Nu discutau ei cu mine că să temeau, poate, să nu creadă superiorii că transmit ceva mesaje. Nici nu m-o bătut. Să purtau ei urât, că zăceau: *Hai, mişcă bandită! Hai, dude...scroafă! Ii* consideram ultimii oameni pentru că n-aveau suflet. Că oricât ar fi fost el de supravegheat cred că nu-l obliga nimeni să să poarte aşa. Măcar să nu te-njure, să tacă. Nu aveau suflet! Să vadă un om muribund şi să-l împingă de la spate. Ăştia toţi o fost la fel. Nu pot să zâc că unu' o fost mai uman ca altu'. Prin alte închisori, pă unde m-o dus după ce m-o condamnat, o fost şi unii mai buni, care mai vorbeau cu noi, da' nu o fost căzu' ăsta la Securitatea din Oradea.

După 1989, memorialistica de închisoare a evidenţiat din plin brutalitatea anchetelor instrumentate de Securitate. Cum s-a desfăşurat ancheta, în cazul dumneavoastră?

Ancheta o fost groaznică. Mă ţineau ore în şir în anchetă chiar dacă nu mă întrebau nimica. Numa' mă ţâneau pă scaun dimineaţa, după-masă şi sara. Asta din '54 până în '55 când o fost procesu'. M-o anchetat numa' la

Oradea, la Cluj nu ne-o dus. Nici lor nu cred că le-ar fi convenit. Că ne-o prins ei şi cred că doreau să rămână „meritu"' lor. Eram „trofeele" lor. Nu mai ţân minte cine mă ancheta, că erau mai mulţi şi nu-şi spuneau niciodată pă nume. La anchetă nu participau mai mulţi odată, de obicei erau unu' sau doi. Da' numa' unu' singur avea calitatea de anchetator principal în căzu' meu şi tăt el mi-o făcut dosaru'. Pă parcurs m-o mai interogat şi alţii, însă ei nu să ocupau special de mine, ei făceau ancheta cu alte persoane din lotu' nostru. Ca şi comportament, erau duri şi destul de perfizi. Uneori să arătau mai atenţi cu noi, da' o făceau interesat. în realitate, nici unu' nu era blând, numa' să prefăceau. Scopu' lor era să mă tragă de limbă. La lucruri de astea eram foarte atentă. Că o zâs unu' că trebuia să mă fac actriţă, pentru că nu le spuneam şi nu puteau scoate nimic de la mine. Cred că de asta îmi şi spuneau Lucreţia Borgia. Limbajul lor, chiar dacă erau oameni tineri, era primitiv. De multe ori m-au jignit şi m-au ameninţat: ***Ce am căutat eu pă munte ca femeie? Ce am crezut noi, că vin americanii?Şi*** **aşa, şi pă dincolo...**

Cât am stat la Securitate, vreo 5-6 luni, m-o anchetat aproape zilnic. Mai era câte o zi când nu mă scoteau, da' în general m-o dus la anchetă în fiecare zi, chiar dacă nu scriau nimica şi numa' îmi puneau întrebări. Nu o fost puţine cazurile în care m-o anchetat şi de două ori pă zi, dimineaţa şi după-masa. Când mă anchetau mă scoteau din celula mea de la subsol şi mă ducea undeva sus. Nu ştiu exact unde mă ducea că îmi puneau ochelari, nişte ochelari negri, cu elastic, prin care nu vedeam nimic. Mi-i puneau pă ochi şi mă ducea un gardian de braţ. El trebuia să îmi spună unde îs scările. Cătuşele nu mi le punea la mâini când mă ducea la anchetă. Numa' dacă te transporta dintr-o parte în alta, atunci îţi mai puneau cătuşe.

Pentru a mă determina să accept diferite acuzaţii pă parcursul anchetelor, s-o folosit de metodele cele mai

mizerabile. Nu mi-o spus că Mihai îi mort... La anchetă îmi spuneau altceva: *Ooo, că îi bine, că o să-l vezi la proces, că, uită, el o recunoscut...* M-o ameninţat că n-o să-l mai văd pă bărbatu-meu dacă nu recunosc: *Că ei nu mi-l arată dacă nu vreau să vorbesc, că el o spus şi eu di ce nu spun.* Io am cerut să mi-l arate să-l văd da' o zâs că *nu-l pot aduce că-i la spital, încănu-ibine.* Tăt n-am crezut c-o murit până la penitenciar... Cu asta m-o şantajat mult. Eu nu m-am apărat, nu am dat vina pă Mihai ca să-mi uşurez situaţia. Dimpotrivă, am zâs că am făcut eu. Am luat din "vină" asupra mea, că m-am gândit să ne deie condamnare la fel... Să-i mai uşurez lui situaţia, da' nu ştiam io că nu puteam schimba nimic. Soarta lui tăt aia era ca şi-a lu' frate-so, a lu' Roman. Atunci nu mi-am dat sama că Mihai îi mort, că ei niciodată nu mi-o spus că ar fi murit. Zăceau că îi bine şi că îi în spital şi că l-o anchetat. Pă urmă, când s-o apropiat procesu', mi-o spus că lui o să-i facă proces separat. Că el nu poate veni la proces o dată cu mine. Tăt aşa m-o dus cu minciuna. Cu asta m-o derutat mult. Dacă eu aş fi ştiut din Beiuş că soţu' o murit era altfel, că nu luam atâta asupra mea. Da' nu-mi pare rău. Nu-mi pare rău! Niciodată, cât m-au anchetat, nu m-o interesat dacă scap sau nu scap. Nu mi-am pus niciodată problema asta, că îmi pare rău de ce am făcut. Eram aşa de distrusă că nu simţeam nimica.[1]

O mai încercat ei să mă şantajeze şi cu declaraţiile altora. Ziceau că alţii o spus şi eu de ce nu recunosc. Ziceau: *Uită, Oneţ o recunoscut...* Eu le răspundeam: *D-apăi dacă o recunoscut Oneţ, de ce mă mai întrebaţi pă mine?* Io nu m-am lăsat Că m-o dus odată într-un birou şi o venit un colonel. I-am spus şi lui că noi nu suntem vinovaţi c-am fugit pă munţi. Ei îs vinovaţi, c-o început să bată lumea, să-i aresteze pă oameni şi să vie noaptea cu duba după ei. El o zâs către mine: *Atuncia aşa o fost, da' după aia o făcut reduceri de personal, o pus personal calificat.*

Nu mai sunt ăia care băteau şi chinuiau oamenii. Poveşti...

Tăt pentru a recunoaşte învinuirile lor o recurs şi la confruntări. Pă mine nu m-o confruntat decât o singură dată, cu unchiu lu' Mihai, cu Han. Când l-o adus pă el, eu eram în biroul anchetatorului. Parcă şi acuma-l văd. Stăteam pă un scaun şi el s-o aşezat pă alt scaun mai departe de mine, cam la vreo tri metri. Ne-am uitat unu' la altu', nu mi-o fost ruşine, că ştiam că nu-i supărat pă noi. Ne-o întrebat, apoi, dacă ne cunoaştem. Io am spus că-l cunosc. Ce era să zic, că nu-l cunosc? Tăt aşa m-o întrebat dacă ne-o ajutat. Ce era să fac ? Nu ştiam ce-o spus el. Am spus: *Da, ne-o ajutat* De fapt şi Securitatea ştia că ne-o sprijinit. Pă Han îl arestaseră şi înainte de a ne prinde pă noi, numa' nu l-o condamnat că o crezut că ne-a prinde pă la el. Da' Han o fost foarte credincios şi nu s-o supărat pă noi. O murit numa' acuma, după Revoluţie şi n-o vrut nici o indemnizaţie de la ei. N-o vrut nimic. O fost aproape un martir! M-o mai ameninţat ei că, dacă nu spun, o să mă confrunte şi cu bărbatu-meu. pin păcate, treaba asta nu s-o întâmplat şi nu avea cum să să întâmple...

O mai încercat ei să mă facă să vorbesc spunându-mi că o să scap mai uşor, că nu voi primi o condamnare aşa aspră, voi primi o pedeapsă mai mică. Pă mine asta nu mă interesa, nu mă-ncălzea. Că io ştiam care mi-a fi pedeapsa, m-am gândit că nu m-or cruţa ei.

De bătut nu m-o bătut, nu m-au lovit deloc. De ce să mint? Nu m-au lovit. Nici nu trebuia că eram total distrusă şi lipsită de putere. Da' păntru asta o avut ei alte metode de tortură. Pă mine mă ţineau pă scaun cu nişte lumini tari aprinse în faţă şi mă lăsău aşa ore în şir. Să stai să te topeşti! Era tare obositor. De exemplu, dacă mă ducea după-masă pă la patru, mă ţânea până pă la opt seara. De fiecare dată erau câte 3-4 ore de chin. însă nu noaptea, ci în timpu' zilei, dimineaţă şi după-masă. Spun că... am crezut că oi rămânea oarbă. N-am crezut niciodată că

poate să curgă din doi ochi atâta apă. îmi curgeau lacrimile fără să plâng. Poate că nu credeţi. Până şi ei să mirau... Asta o fost din cauza luminii şi a stresului, a situaţiei grele în care eram. Şi el să plimba roată pă după mine şi-mi punea câte-o-ntrebare, uneori ca să “mă-nţape”. Aveau chef de distracţie, mă ironizau. Mă tăt sâcâia cu tăt felu’ de întrebări proaste. Erau lucruri prin care urmăreau, ca femeie, să mă jignească: *Ce făceam cât am fost fugită? Pă unde umblam*? Lucruri de-stea care nu aveau nici o legătură cu ancheta. Apoi mi să adresau destul de urât Mă luau cu: *Tu, bandită... îmi spuneau că am fost nişte bandiţi. Io le-am răspuns că noi nu suntem bandiţi. Nu-i lăsam, nu acceptam deloc să ne spună aşa... Noi n-am stat Ia drumu’ mare să furăm sau să atacăm oameni. După ce-aţi venit prin pădure, puteam să vă omoram, că aţi trecut de multe oripă lângă noi. Cât ne-aţi lăsat în pace, noi n-am tras.*

No, şi în timpul nenumăratelor interogatorii mi-o pus tăt felu’ de întrebări. Mă duceau şi mă aşezau pă un scaun şi io eram într-o parte şi anchetatoru’ în alta. Să uita acolo în hârtiile lui şi mă tăt întreba. îmi punea o întrebare după care mă mai lăsa să mă macin. Apoi iară mă întreba. Mă tăt pisa *că aşa o fost, că ăla o spus şi io de ce nu spun, de ce neg.* Tăt aşa m-o ţânut. Mă întreba cu cine am umblat, pă unde-am umblat, cu cine-am avut legături, cu cine ne-am întâlnit, de unde am primit armament şi muniţie, ce vorbeam între noi. M-o întrebat şi dacă am avut relaţii cu străinătatea, dacă am fost implicaţi, sau dacă am luat parte la nu ştiu ce răscoale ţărăneşti. C-o fost o răscoală pă la Beliş şi m-o întrebat dacă nu am fost noi în spatele ei. Despre asta v-am mai povestit înainte. Orice neplăceri o avut undeva, zicea că noi am agitat lumea, că am făcut răzmeriţă. Noi eram principalii vinovaţi! Le-am şi spus următoru’ lucru: *Tăte furturile şi hoţiile care s-au făcut le-aţi pus în cârcă la noi.* Nu m-am lăsat. în alte cazuri, n-am prea stat de vorbă cu ei. Când mă întreba cu cine ne-am

întâlnit, cu cine am stat de vorbă, le răspundeam că io nu m-am băgat în vorbă cu nimeni, că o vorbit ceilalţi, bărbaţii. Io m-am descurcat uşor. Un bărbat să descurca mai greu. Mie, ca femeie, mi-o fost mai uşor să-l iau pă *nul*n braţe. Asupra oamenilor care ne-o găzduit n-o insistat foarte mult. Doară ştiau pă unde am stat, că pă tăţi i-o arestat înaintea noastră. Şi pă unchiu' Han l-o arestat înaintea noastră. Numa' ăştia din Sudrigiu, unde ne-o prins, n-o fost arestaţi. Ş-apoi io le mai spuneam că n-am stat mult pă la oameni. Le spuneam că mai tăt timpu' am stat pă munte. La fel, nu s-o legat prea mult de ce alimente ne-o dat unu' sau altu', că nu era greu să-şi dea seama. Mă-ntreba numa' ce mâneam pă munte, pă unde-am dormit, cum am dormit. Asta mă-ntreba. S-o mai interesat şi despre felu' în care am reuşit să ieşim din încercuire în '52, atunci când ne-am ascuns în grotă. M-o întrebat unde ne-am ascuns. Le-am povestit exact cum o fost, cum ne-am băgat în grotă şi că după aia ne-am despărţit, fiecare în drumu' lui. Nici n-o vrut să audă... Poate că s-o dus ei acolo să verifice, să vadă grota, deşi nu ştiau unde îi locu', că nu cunoşteau muntele. Apăi şi pă mine, dacă m-ar fi luat, nici io nu ştiam să-i duc. Numa' dacă-l luau pă Roman, că el ştia. Poate că l-o fi dus pă Roman, io n-am ştiut. De fapt, de Roman io n-am mai ştiut nimica după ce am ajuns la Securitate în Oradea. Nici nu m-o confruntat cu el. Că te confruntau atuncia când îl întrebau pă celălalt ceva şi nu recunoştea sau invers. Atuncia te confruntau şi te puneau să spui în faţa lui ce o fost. Pă mine şi pă Roman nu ne-o confruntat. Aşa că pă el nu l-am văzut până la proces şi până când ne-o spus sentinţa.

M-au întrebat la anchetă şi de Şuşmani, că altă sursă de a afla despre ei, în afară de mine şi de Roman, n-aveau. Vroiau să ştie ce o făcut, pă unde o mai umblat Şuşmanii şi ceilalţi. Io le-am spus, şi cam ăsta o fost adevăru', că n-am fost cu ei tăt timpu', că umblau mult şi singuri. Ca să nu

mai spun că prin ‘54-’55 pă Todor şi pă Visalon încă nu-i prinseseră. Nici nu ne-o întrebat de ei, că ştiau că nu mai avem informaţii despre ei din ‘52. Ştiau tăt de la gazda care ne-o dat... Ăia cunoşteau situaţia că noi le-am spus că nu mai ştim de fraţii Şuşman şi că nu mai suntem cu ei deatâta timp. Atunci o fost siguri că io nu le putem spune nimic despre Şuşmani. Mi-o fost mai uşor, cel puţin în privinţa asta, că n-o trebuit să mă bată, să mă tortureze pentru a spune unde-s şi cu cine să întâlnesc. Dacă am fi fost împreună pă munte şi ne-ar fi prins numa’ pă noi, near fi bătut să spunem unde se ascund. Atuncia ar fi fost groaznic, să fii nevoit să spui pă unde umblă, ca să-i poată prinde.

Vedeţi şi dumneavoastră că ştiau multe despre noi. Spuneau lucruri de care eram surprinsă că le ştiu. Probabil că le aflaseră de ceilalţi arestaţi, mai ales de la Roman. Numa’ aşa îmi explic pentru că Mihai sigur n-o vorbit, că nu era în stare. El era grav rănit... Pă Roman cred că l-o bătut rău, pentru că el o tras după ei, acolo la Dealu Boţii. N-o avut ce face, o recunoscut şi de aia o fost condamnat la moarte. Nu c-o omorât. Doară vă spun că noi n-am fost condamnaţi c-am omorât pă cineva. 0 fost condamnări la moarte numa’ pentru c-o tras după Securitate. Noi n-am stat în munte să atacăm oamenii, catuncia ar fi fugit oamenii de noi... Nouă nu ne era frică să ne întâlnim cu oamenii... Tătă lumea, chiar dacă nu-i cereai, îţi dădea mâncarea lui, tăt ce avea la el.

Apoi, după ce o terminat ancheta, pă la sfârşitu’ lu’ '54 sau începutu’ lu’ '55, o făcut o pauză până la proces. între timp ei mi-o făcut dosaru’ şi l-o trimis la Tribunal. Cât o fost de mare dosaru’, io nu ştiu. Nu mi l-o arătat şi nu l-am văzut nici când m-o judecat. Io eram jos, iar completu’ de judecată era mai sus. în orice caz la dosar, pă lângă alte materiale pă care io nu le-am văzut, mă gândesc că o pus mai multe declaraţii de-ale mele pă care le-o scris ei pă

parcursul interogatoriilor. Io vorbeam şi ei scriau. La sfârşitul fiecărei declaraţii mă punea să o semnez, da' niciodată nu-mi dădea să citesc ce-o scris. O putut scrie orice. Io am semnat tăt ce mi-o dat. Puteau să scrie că mă condamnă la moarte. Tăt semnam. Eram hotărâtă, nu mai aveam... chef de trăit. Atuncia eram în aşa hal că nu mă interesa ce scrie, ce mă-ntreabă. Nu mi-am revenit nici după condamnare, în penitenciar...

Ce ne puteţi spune despre desfăşurarea procesului?

înainte de a începe procesu' au venit să mă pregătească. M-o anunţat c-o să mă ducă la proces şi că va trebui să recunosc tăt ce am spus. Nu care cumva să nu mai spun aceleaşi lucruri. O avut grijă că s-o mai întâmplat la alte procese că o negat acuzaţiile, nu o mai recunoscut declaraţiile pă care le aveau ei la dosar. Aşa că mi-o atras atenţia *să nu fac figuri şi să spun că nu recunosc ce-am declarat.* Le-am răspuns *că nu am di ce să nu recunosc, că nouă nu ni-i ruşine de ce-am făcut.*

După asta, în februarie o putut face procesu'. La Tribunal m-o dus cu duba. Mi-o pus din nou ochelarii de tablă, da' de cătuşe am scăpat. Pă noi ne-o judecat Tribunalul Militar din Oradea. Ne-o băgat în boxă, eram mai mulţi. Nu mai ştiu exact cine, că eram tare dezorientată şi slăbită. Mă slăbiseră foarte tare lunile de anchetă. Roman şi cu Han, erau în orice caz lângă mine. Acolo la boxă vineau oamenii lor să mă vadă. Vineau până la boxă, să uitau la mine şi plecau. Parcă eram ursu'... Vorbeau între ei, fără să comenteze cu voce tare, că nu aveau voie. Boxa era lângă un perete, era împrejmuită cu un gard de zăbrele mai înalt decât un stat de om şi avea o uşă în partea din faţă. Era un fel de cuşcă, iar în juru' ei erau gardieni. Capu' lotului, pentru cei care am fost judecaţi atunci, o fost Roman, iar după el, a doua, am fost

io. Pă noi ne-o denumit „lotu' Şuşman".

Completu' de judecată o fost format din vreo şase persoane. Printre ei o fost preşedintele şi doi asesori populari, că aşa era atunci. Pă asesorii ăştia parcă şi acuma îi văd cum stăteau pă un scaun în tribuna aia a lor. Erau tineri, unu' era aşa mai blond şi stătea în stânga preşedintelui. Numele preşedintelui nu-l mai ştiu, da' îmi aduc aminte că mi s-o părut un om, aşa între două vârste. Preşedintele nu era îmbrăcat în robă, ci în haine militare, cum de fapt erau şi asesorii. Avocat am avut, da' din oficiu. Era un avocat slab, care n-o vorbit cu mine. Nici nu cred că l-am văzut prea bine. De martori ai apărării ce să mai vorbim, n-am avut pă nimeni. în schimb, procuroru' o fost destul de dur, el tăt timpu' ne-o acuzat. Ne-o acuzat că am făcut cheltuială statului pentru că i-am făcut să umble după noi ani de zile. Ne-o făcut şi duşmani ai poporului.

Procesu' nostru o fost cu public, da' erau acolo mai mulţi oameni de-ai lor. Din familiile noastre n-o fost nimeni, că nu i-o lăsat. Sala de judecătă, care avea bănci, nu o fost aşa mare, da' o fost destul de multe persoane înăuntru. Cred că i-o adus de undeva cu camionul. Publicu' nu s-o prea manifestat, n-au huiduit şi nici n-au aplaudat. Mai vociferau ei ceva pe-acolo prin spate, da' cine mai era atent la ei... Io parcă eram pă altă lume. Nu mă mai gândeam la nimic, nici nu aveam la ce să mă gândesc. Eram în mâna lor şi acuma mi să pecetluia soarta.

Procesu' nu s-o întins mult, mi să pare că s-o terminat într-o singură zi, în vreo trei-patru ore. Către sfârşit mi-o dat şi mie cuvântul, am avut dreptu', oarecum la „ultimu' cuvânt". Le-am spus că pot să

mă condamne şi la moarte că *nu mă interesează.* Io nu le-am cerut iertare. Amzâs: *Dacămi-aţiomorâtsoţu', condamnaţi-măşipămine la moarte.* Aşa am spus la Tribunal: *Pot să mor şi eu.* Când am văzut că nu-i în boxă cu noi, io i-am întrebat despre Mihai. Mi-o răspuns *că îi bolnav şi lui o să-i facă proces separat.* Da' io le-am spus atuncia la proces: *Pă Mihai l-aţi omorât?! Puteţi să mă condamnaţi şi pă mine la moarte.* Altceva n-am spus nimic, aşa am simţit io. La acest „ultim cuvânt" o avut dreptu' şi ceilalţi, că la fiecare le-o cerut să vorbească. Unii dintre ei o mai cerut îndurare, au cerut să nu fie condamnaţi aşa tare, că au copii. Roman era şi el foarte năcăjit. 0 ştiut ce-l aşteaptă. Presimţea că-l condamnă la moarte. între noi n-am putut schimba o vorbă, nu ne-am putut saluta sau îmbrăţişa.

No, şi după ce s-o terminat procesu', în ziua aia ne-o şi dus în penitenciar. Nu ne-o mai dus la Securitate, ci direct în penitenciaru' din Oradea. Ne-o transportat tăt cu duba şi pă mine m-o Băgat într-o cameră de femei. Erau mai multe fete acolo, că era secţie de femei. Bărbaţii erau separat. Pă Roman l-o dus în secţia de bărbaţi şi l-o băgat singur într-o celulă. Condamnaţii la moarte nu erau băgaţi cu mai mulţi, erau izolaţi.

înainte să ajungem la ceea ce s-a întâmplat în penitenciar, ne-aţi putea spune ce condamnări aţi primit, dumneavoastră şi ceilalţi membri ai lotului „ Şuşman "?

Da' să ştiţi că sentinţele ni le-o spus la câteva zile după ce am ajuns în penitanciaru' de la Oradea. Nu ni le-o comunicat direct la tibunal. Ne-o dus pă toţi cei din lotu' nostru într-o cameră, undeva la intrarea în penitanciar. Când ne-o spus sentinţa, io şi Roman am stat amândoi pe-o bancă, unu' lângă altu'. Atuncia el m-o prins de mână şi mi-o spus: *Pă mine mă execută!Şi* într-adevăr l-o condamnat la moarte, pentru că o tras asupra Securităţii

în Dealu' Boţii. De-aia l-o condamnat, nu pentru că ar fi împuşcat pă cineva. O zâs el chiar atunci, când am ajuns în Beiuş, că îl condamnă la moarte.

Roman o fost foarte tăcut când ne-o adunat ca să ne spună sentinţa. Tare tăcut era! Nici n-o plâns, n-o zis nimic. N-am văzut o lacrimă în ochii lui. 0 pus capu-n pământ... şi n-o zis nimica. Stătea pă banca aia cu capu' aplecat. Era cu ochii duşi în orbite... Era tare, tare slab. N-am apucat să-l întreb dacă l-o bătut sau nu l-o bătut, da' cred că o mâncat bătaie multă, că era foarte slăbit. Pă el avea hainele cu care o fost arestat. La Securitate nu-ţi luau hainele. Despărţirea o fost grea, ne-am strâns de mână şi după aia l-o dus şi nu l-am mai văzut. M-am tăt gândit la el după asta şi mă gândesc şi acuma... Că ei, fraţii, Mihai şi Roman, tare s-o iubit şi o ţânut unu' la altu'. El săracu' o fost foarte bătut şi când l-o adus în Dealu Boţii, să ne spuie să ne predăm. O ţânut mult la Mihai şi mai bine o suferit el decât să ne ştie prinşi. Despre execuţia lui n-am mai reuşit să aflu nimic...

în aceeaşi zi, mi-o spus şi mie sentinţa. Pă mine m-o condamnat la *muncă silnică pă viaţă.* I-am spus atuncea la cel care citea sentinţele: *Da' nu v-o fost ruşine să mă condamnaţi pă viaţă, că n-am omorât pă nimeni?* Atâta am spus... Un locotenent m-o întrerupt şi o zâs către mine: *Lasă că nu faci mai mult de zece ani.* Şi cum avea o cană cu apă pă masă mi-o dat să beu. Io am început să plâng... Da' n-am plâns pentru sentinţă, pentru faptul că m-o condamnat ei pă viaţă. Am plâns pentru ticăloşia şi nedreptatea pă care o făcut-o, de a condamna pă viaţă un om care n-o făcut nimica... 0 fugit numa' şi o stat ascuns. N-o furat, n-o dat în cap la nimeni, n-o omorât... în sentinţă ei m-o încadrat la *crimă de uneltire contra contra ordinii sociale...* Era articolul 209 din Codul Penal şi dacă te încadra aici putea să-ţi deie un an, putea să-ţi deie şi pedeapsa maximă.* Ceilalţi din „lotu' Şuşman”, care o fost

judecaţi o dată cu noi, o primit pedepse mai mici, de 6-7 ani. Han o fost condamnat la 5 sau 6 ani de închisoare. Când m-o eliberat pă mine în ’64 el ieşise de mult din închisoare. Era om în vârstă, doară când ne-o judecat avea în jur de 50 de ani. Da’ de la pronunţarea sentinţei pă Han nu l-am mai văzut niciodată, deşi o trăit până după Revoluţie. Nu l-am mai întâlnit că o stat pă acolo prin Albac şi nu m-am putut duce la el. M-am întâlnit numa’ cu fată-sa cu Jenica.

Lucreția Jurj în timpul anchetei la Securitatea din Oradea

Oncț Roman în timpul anchetei la Securitatea din Oradea

UN DECENIU DE SUFERINŢĂ ÎN ÎNCHISORILE COMUNISTE

După pronunţarea sentinţei aţi rămas la penitenciarul din Oradea sau v-au dus în altă parte?

Nu. Imediat ce am aflat sentinţa m-o dus înapoi în celulă. Când m-o văzut fetele, toate o început să mă întrebe: *No, cât ai primit? Cât ţi-o dat?* Le-am răspuns: *M-o condamnat pă tăt cât mai am! Mai mult nu mi-o putut da.* Io niciodată, timp de 10 ani cât am stat arestată, nu m-am plâns, nu m-am îngrijit că îs condamnată pă viaţă. Pă care să necăjeau, deşi aveau condamnări mai mici, nu le lăsam să să supere. Le' spuneam: *Uită-te la mine ce condamnare am şi nu plâng.* Trebuia să le dau curaj. Unele erau amărâte rău, nu puteai vorbi cu ele. Să plimbau întruna, nici nu puteau să-ţi răspundă dacă le întrebai ceva. Pentru condamnarea pă care mi-o dat-o, io nu mi-am făcut păr alb... Deşi, când m-o arestat la Sudrigiu, că am uitat să vă spun, am albit. Când m-o prins, la vârsta de 26 de ani mi-o apărut o şuviţă albă în păr. N-am ştiu, numa' m-am trezit că mi-o albit păru'. Am io o poză, făcută imediat după ce am ieşit din închisoare în care să vede treaba asta. Multă lume după ce am ieşit afară zâcea: *Ce frumos ţi-ai făcut şuviţa!*

Aşa că nu mi-o fost mie că am fost condamnată pă viaţă. Când mai veneau inspecţii pân celule, cred că erau procurori militari, io mă mai trăgeam de pă la uşă mai în spate să nu dau ochii cu ei că nu vroiam să vorbesc cu ei. Şi atuncea când intrau ăsta era primul cuvânt: *Cine are condamnarea mai mare?* Atuncea trebuia să mă prezint. Nu-mi păsa prea tare, la tăte care plângeau le spuneam: *Nu plânge, că nu stăm noi aicea.*

Da' să mă întorc la Oradea şi să vă spun câte ceva

despre penitenciara’ de aici. Mi se pare că atunci era pă strada Traian şi avea două părţi. Era o aripă unde era clădirea nouă. Acolo era numa’ bărbaţi, tăţi deţinuţi politici. Celulele, la bărbaţi, erau mici. Pă mijloc era un coridor, iar pă cele două părţi erau celule. Tătîn penitenciarul bărbaţior era celula de pedeapsă, unde m-o dus şi pă mine o dată. Unde-am stat noi, femeile, era o aripă mai veche a penitenciarului, cu două etaje. în partea asta a penitenciarului eram numa’ femei. Aici celulele erau înalte şi mari, intram acolo până Ia 28 de persoane. Celulele erau numa’ pă partea dreaptă a holului, iar pă stânga nu era nimic. în capătu’ holului era un grilaj gros. Pă nivelu’ nostru erau tri sau patru celule. Eram noi, o celulă cu legionare, numa’ vreo 5-6, şi o celulă pentru drept comun. în partea veche a închisorii era amenajată infirmeria şi birourile personalului închisorii. Infirmeria era şi pentru bărbaţi şi pentru femei. Bucătăria era la etaju’ 1, tăt în partea noastră.

Programu’ era foarte strict, te culcai seara la 10 şi dimineaţa la 5 te sculai. Pentru a ne trezi suna ceva, sau mai deschidea gaidiana vizeta şi zbiera: *Deşteptarea!* După ora 5, nu te mai puteai culca din nou. în fiecare celulă era o şefă pă care o alegeam noi, fetele. Ajungeau şefe de celulă cele care erau mai îndrăzneţe, cu mai multă „experienţă” de închisoare. La nimeni nu-i plăcea să facă lucru’ ăsta. Ele trebuiau să bată la uşă dacă era vreo problemă, dacă era cineva bolnav sau aveam nevoie de ceva. Seara şi dimineaţa, trebuiau să dea raportul către ofiţerul de servici. Atunci trebuia să spună: *Să trăiţi domnu’ comandant, camera cutare face închiderea sau deschiderea cu atâtea persoane. Pă urmă spunea dacă sunt ceva femei boinave sau dacă avea ceva de cerut.* Nu puteau să vorbească toate. Dacă şefa de cameră se-ntâmpla să nu spună ceva despre ce era în cameră, era pedepsită. Spre exemplu, dacă nu spunea cine o cântat sau cine-o scris sau cine o croşetat. Pă şefa noastră de celulă

de la Oradea, din perioada ‘55-‘56, nu mai ţân minte cum o chema. Mai târziu am ajuns şi eu şefă de celulă.

Celula în care m-o băgat pă mine, după ce m-o condamnat, era la etajul doi, adică la ultimul. Avea un singur geam, da’ era mare şi fără oblon. Pă stradă nu vedeam nimic numa’ dacă deschideam geamul şi atunci ne puteam uita ca într-un fel de oglindă. Paturile erau suprapuse, câte trei unu’ peste celălalt. Erau de fier. Era aşa fier peste fier. Salteaua era subţire, numa' de trei degete de simţeam împletitura de fier prin ea. La Oradea, io am dormit jos, nu sus. Locurile de jos erau mai căutate, că sus trebuia să te urci şi să te cobori. Era mai greu. După aia, în funcţie de cum ajungeam în închisori, luam patu’ care să nimerea.

Hainele cu care m-o prins o trebuit să le las după ce am ajuns în penitenciar şi am primit sentinţa. Le-o luat şi le-o dus la magazie. Mi-o dat zeghe, fustă şi bocanci. Io am avut zeghie de aia cu dungi cum îs deţinuţii acuma. Zeghia era jacheta, aşa îi zâce. Ca material, zeghia, fusta şi basca, erau făcute din ceva sintetic, că nu era lână. Tăt de acolo am primit o cămaşa lungă, pă care foloseam şi în loc de bluză. Bocancii erau bărbăteşti, nu erau de femei şi nu aveau şireturi. Şosete nu ne dădea, numa’ dacă aveam sau ne făceam rost. Io am avut ciorapi pentru că o fost fete care o plecat acasă şi mi i-o lăsat mie. Pă cap ne-o dat ceva bască tăt de zeghie,. Basca nu eram obligate să o purtăm. Păru’ îl aveam tuns, ca şi acuma. Ne tundeam noi. Tare frumos ne tundeam... Aveam o foarfecă şi ne tundeam una pă alta. Lenjerie intimă nu am avut. Lenjeria de pat era formată dintr-un cearceaf, o pătură şi o perină. Perina era făcută din ceva rumeguş.

Pentru căldură în timpul iernii aveam un godin rotund care funcţiona cu cărbuni şi cu lemne. Nu ştiu exact cum îi spune, da’ era o sobă aşa rotundă. Ne dădeau cărbuni şi lemne şi noi făceam foc. Pă o zi, aveam lemn şi cărbune cât să umplem o dată soba. Cu asta rămâneam până seara şi

era destul de puţin. Soba să răcea destul de repede. Totuşi mie, acolo la Oradea, nu mi-o fost frig, da' simţeam rece la cap, din cauza rănii care n-o fost tratată. Nu puteam dormi de frig la cap. Simţeam tare frigu'! Trebuia să pun pă cap tăt ce aveam. Mă învăleam cu un batic alb şi am cerut de pă la infirmeria vată şi o puneam pă locu' unde am fost lovită. Şi mai aveam, de la sora asta Doroteea, o bondiţă de lână pă care, la fel o puneam pă cap. Alte probleme de sănătate nu am avut. Nici restu' fetelor nu o fost aşa bolnave să le ducă la spital. Şi ele mai aveau câteodată dureri de cap, da' altceva nu.

Ce vă mai amintiţi despre fetele cu care aţi stat în celulă la Oradea?

în celulă eram vreo 10-15 fete, cel puţin la început, când am ajuns io. Aici nu am avut colege de celulă care să fie cunoscute. La Mislea, o fost doamna Maniu, doamna Antonescu şi anchetatoarea aia, Vida Nedici. însă personal nu le-am cunoscut că plecaseră, pă când am ajuns io. Mi-o povestit de ele fetele care o rămas acolo. Fetele de la Oradea nu aveau condamnări mari. Numa' la Miercurea Ciuc şi la Mislea o fost separate condamnările mari de cele mici. No, da' m-o primit bine, că totdeauna erau bine primite cele noi venite. Şi pă mine m-o întrebat de unde vin, de ce sunt arestată, ce-am făcut. Le-am povestit câte ceva, da' nu prea multe că ştiau de lotu' nostru, că mai trecuseră pe-acolo altele care o fost arestate pentru Şuşman. Am stat în celulă cu femei din lotul de partizani din Maramureş, unde o fost grupul „Paşca". Era chiar nevasta lu' Paşca, Anastasia mi să pare că o chema. Era o femeie drăguţă şi era îmbrăcată ca prin Maramureş, cu fustă şi şorţ tradiţional. Pă bărbatu-so încă nu-l arestaseră. Mai era Eugenia Hanovici din Bucureşti, doctoriţă romano-catolică, specialistă în TBC. Avea 15 ani de condamnare. Mai erau călugăriţe de la mănăstiri. De una îmi amintesc mai bine, o chema sora Miriam. De pă la Dej era o femeie, Nichita Cornelia. Ea avea o condamnare mai mică, de trei

ani şi s-o eliberat la puţină vreme după ce am ajuns eu.

Erau multe. Io la început nu am prea vorbit cu ele, pentru că după ce mi-o spus sentinţa nu am mai mâncat, am intrat într-un fel de grevă a foamei. Adică am spus că refuz mâncarea până nu-mi comunică ce-i cu soţu, dacă trăieşte sau o murit. Asta am cerut. Am şi scris o declaraţie în care am spus treaba asta şi am arătat data de la care nu mai mănânc şi intru în greva foamei. Mi-o dat ei creion, m-o dus la ei în birou şi acolo am scris cererea. No, şi a doua sau a treia zi după ce mi-o adus la cunoştinţă sentinţa, am intrat în greva foamei. Sigur că nu am ştiut io atunci că gestu' meu îi numit *greva foamei.* Nu m-am gândit, că nu vorbea lumea de aşa ceva. Numa' am zis că nu mai mănânc. O fost decizia mea. Am zis că dacă el o murit să mor şi io... Să-mi spună dacă o murit sau trăieşte! O urmat o săptămână şi vreo tri zile în care nu am mai băgat mâncare în gură. Nu am băut apă şi nu am mâncat nimic. Gamela ne-o dădea pă vizeta de la uşă, nu să băgau în celulă. Mie-mi aduceau zilnic mâncarea da'

0 refuzam şi o ducea-napoi. Nu le-o dădeam io, veneau ei şi-o luau. Nu puteau să o mănânce nici celelalte fete. Trebuia să o dau neatinsă ca să vadă că n-am mâncat, sau o refuzam de la început. Probleme cu foamea am avut în primele două zile, după aia m-am obişnuit şi nu mi-o mai fost. foame deloc. în plus, eram aşa de distrusă sufleteşte că mâncarea nu mai era o problemă. Nu mă mai preocupa mâncarea, era tăt una dacă mâneam sau nu. Stăteam tătă zâua în pat, mă mai aşezam pă marginea patului, mă mai plimbam prin cameră. Mai puteam umbla. Colegele ieşeau zilnic la plimbare. Io n-aveam voie să ies. Pă mine nu mă scoteau la plimbare prin curte, pentru gestu' meu de revoltă.

Dureri nu am avut, nu am fost bolnavă, da' sigur că mă simţeam slăbită. Eram slăbită numa'. Nu puteam nici să gândesc, eram tăt timpu' ameţită. Pă ei, cel puţin la

început, nu i-o interesat starea mea, nu le păsa lor dacă mă distrug sau nu. Nu mi-o făcut nici un control în cele 10 zile cât nu am mâncat. Dacă era ceva, şefa camerei putea bate în uşe pentru ajutor. Apoi ofiţerul de servici cu suita lui venea şi ne număra, atât dimineaţa cât şi seara. Câteodată mai trecea şi pă la mine pă la pat să mă vadă. Uneori mă mai întreba: *No, mai poţi?N-aimuritPFetele* din celulă o fost de partea mea, m-o susţinut. Ele îmi înţelegeau suferinţa şi durerea. Câte una mai zicea că *să renunţ că n-o să-mi spună şi numa ’ o să mă distrug.*

Pă urmă, după 10 zile de grevă, dacă o văzut că nu mănânc, a luat măsuri. O venit şi m-o luat cu forţa din celulă şi m-o dus la cabinetul medical. Aici m-o legat de un scaun, cu mâinile la spate, o făcut într- un vas un fel de lături şi-o vrut să le bage în mine cu un furtun şi cu o pâlnie. O vrut să mă alimenteze forţat. Atuncia m-o apucat cu putere de-aici de faţă pentru a-mi deschide gura. Să-mi rupă maxilarele nu alta! Asta m-o făcut să renunţ. M-am gândit, *acuma fac şi greva foamei,*
1 rămânea şi schiloadă, că mi-o rupe gura, mi-o face cine ştie ce şi tăt n-o să rezolv nimic. Nu m-am lăsat să mă chinuie, să bage ei cine ştie ce lături în mine. Că tăt la Oradea în penitenciar mai fusese una care o făcut greva foamei şi o rămas săraca tuioşă de cap şi tăt n-o rezolvat nimic. I-o băgat mâncare cu furtunu’ şi cine ştie ce o făcut cu ea că şi-o pierdut minţile. Mă gândeam să nu ajung şi io ca Aurica. Aşa o chema şi fusese învăţătoare înainte să o aresteze. Atunci mi-am dat seama că dacă ei s-o pus să facă asta, să-mi bage mâncare forţat, înseamnă că nu-mi comunică ce s-o întâmplat cu Mihai. M-am gândit că nu mai au ce să-mi spună. Şi-atunci am renunţat şi am spus că m-apuc de mâncat. M-o dus înapoi în celulă. Da’ fetele s-o bucurat, că nici lor nu le făcea plăcere să vadă o colegă suferind. Ele ştiau şi de Aurica şi să gândeau să nu mi se întâmple şi mie la fel.

V-aţi dat seama atunci că Mihai nu mai este printre cei vii?

M-am gândit că poate îi mort, da' continuam să-l caut. Speram că poate totuşi mai trăieşte. Nădăjduiam că poate aud de el, poate aud... De aia mă tăt interesam de el pă la secţiile de bărbaţi. Pă palieru' unde era celula noastră, era infirmeria unde îi aducea şi pă bărbaţi. Şi-apăi când mergeam la plimbare fugeam repede la vizeta de la infirmerie şi întrebam de Mihai: *Nu-l ştiţi pă unu' Mihai Jurj?* La început nu ştiam că nu-i voie să fac treaba asta. Mai şi striga gardianu' la mine, da' nu era chiar aşa strict. După '89 l-am întâlnit pă părintele Cutcan*. Era şi el închis la Oradea în perioada respectivă. El mi-o povestit că mă cunoştea, că ştia de mine tăt penitenciaru' de bărbaţi. Am fost într-un fel „celebră" pentru că eram singura femeie de acolo condamnată pă viaţă. Mai povesteau despre noi şi gardienii: *Uite acum o venit un lot de-a iu' Şuşman, îs atâţia condamnaţi, şi-o femeie.* îmi mai spunea părintele că la geamu' din celulă făcuseră deţinuţii o gaură ca să mă vadă de câte ori mă duc şi vin de la plimbare. Eram tânără atunci...

Mai trimiteam şi bilete scrise pentru a afla ceva despre Mihai. Am trimis câteva bilete de ăstea. Le strecuram la deţinuţii politici care erau scoşi la curăţenie. Pentru asta mă foloseam de unele deţinute **de la drept comun, pentru că ele aveau mai multă libertate. întrebam în scris *Ce să mai aude? Dacă nu-i acolo un deţinut cu numele Mihai Jurj?* Bilete trimiteam şi bărbaţilor care erau la infirmerie. Părintele Cutcan o fost şi el la infirmerie. Şi aici mă ajutau femeile de la drept comun. Când treceau pă lângă uşa infirmeriei, care era pă acelaşi palier, numa' deschideau vizeta şi aruncau biletu' înăuntru. Am primit şi răspunsuri, tăt prin bileţele, da' o fost rele. Scria că nu este, că nu îi nimeni cu numele de Mihai Jurj.**

Am încercat io şi altfel să aflu dacă Mihai trăieşte şi

dacă nu cumva îi tăt acolo în penitenciar la Oradea. Cum am făcut? Regula în închisoare era că de la ora 5 dimineaţa şi până la ora 10 seara, când să dădea stingerea, nu aveam ce căuta în pat. Nu ne puteam culca. De multe ori era greu de rezistat atâtea ore. însă dacă te videa că te-ai culcat intra şi te pedepsea. îţi dădeau trei zile de izolare, fără mâncare, fără nimic. Te băga la „neagra”. Noi aşa îi spuneam. Era o celulă de pedeapsă din partea de penitenciar unde erau bărbaţii. Ei abia aşteptau să ne prindă, că tătă zâua erau cu ochii pă vizetă. Iar vizeta era în aşa fel făcută că dacă priveau te vedeau în orice colţ al celulei. Dacă li să părea că eşti în pat sau că îi ceva în neregulă, imediat intrau în celulă. Era o gardiancă tare a dracului. Deschidea vizeta numa' ca o semilună, ca să nu ne dăm seama când ne priveşte. No şi atunci m-am gândit că să mă trimită şi pă mine la „neagra” ca să pot întreba de Mihai. Aşa că io am făcut intenţionat să mă bage la „neagra”. Nici n-o trebuit să mă străduiesc prea mult. într-o seară, pă la ora 8, m-am culcat. N-aveau ce să-mi facă, nu-mi puteau da în cap. Imediat o venit gardianca şi o zâs că *să mă scol.* Atunci io i-am spus: *Doară nu m-am culcat să mă scol.* S-o dus după ofiţerul de servici, o venit şi el şi-o zâs *să mă scol.* Le-am răspuns din nou: *V-am spus că nu m-am culcat să mă scol Ei lasă că mâine îi dormi la neagra* – m-o ameninţat el . Asta şi doream, de fapt. Şi-apoi, a doua zi dimineaţa m-o dus la „neagra”. Era în anul 1956, după un an de detenţie şi înainte de revoluţia maghiară. O fost prima şi ultima dată în 10 ani de închisoare când am fost la „neagra”.

în penitenciarul bărbaţilor, „neagra" era la etajul doi. Era o celulă mică, cam de doi pă doi. Abia încăpea patu'. înăuntru nu era nimic în afară de o tinetă, înt-un colţ. Tineta era pentru necesităţi, da' era bună că mă mai puteam aşeza şi pă ea. Oboseam să stau tăt în picioare şi nu aveam pe ce să stau pă altceva. Patu' îl băgau în celulă seara, iar dimineaţa îl scoteau. Era un pat din fier, cu nişte benzi mai late, dar fără saltea, fără perină, fără nimica. Aveam o pătură cu care mă acopeream şi în rest stăteam aşa pă patu' ăla din fier. îmi era şi frig pentru că celula nu avea nici calorifer. La „neagra" lumina ardea în permanenţă, că pă întuneric nu te-ar fi putut vedea. Pă secţia unde era celula asta era un singur gardian. Nu puteai şti niciodată când venea să se uite pe vizetă, să te urmărească, să vadă ce faci. Nici nu-i puteam auzi când veneau, că erau încălţaţi cu cizme speciale de pâslă, ca să nu facă zgomot.

De mâncare ce să zic... O fost trei zile de înfometare. în prima zi nu mi-o dat nimic, în a doua zi mi-o dat apă caldă, iar în a treia iarăşi n-am primit nimic. Abia în a cea de-a patra zi am primit mâncare, că m-o dus înapoi în celuă. Da' am avut noroc în cele trei zile, că m-o mai ajutat bărbaţii care împărţeau mâncarea sau care făceau curăţenie prin secţie. Şi ei erau tăt deţinuţi politici. Când veneau să măture sau să şteargă holu', deschideau repede vizeta şi-mi aruncau pâine, marmeladă sau un pachet cu ceva mâncare. Nici o femeie care o fost dusă la „neagra" nu o răbdat chiar rău de foame, că o ajutau bărbaţii. Răbdau ei de foame şi ne dădeau nouă. Acolo deţinuţii erau fraţi! La bărbaţi poate că şi gardienii erau mai blânzi. Erau unii cu care să împăcau mai bine şi atuncea când era unu' de ăsta mai blând îşi permiteau să facă aşa ceva.

No, şi io am făcut în aşa fel încât să ajung la „neagra" să pot să întreb de Mihai. Aşa mă puteam interesa de el. Cum v-am spus, deţinuţii mai ştergeau cimentu' de pă jos şi îl lustruiau. Când ajungeau la uşă întrebau încet: *Tu cine*

eşti? Eşti politic sau de drept comun? Ce faci aicia? De unde eşti? Cum te cheamă? **Vorbeau pă la uşă, chiar dacă era jniliţianu' p-aproape. Doară nu vorbeau tare, spuneau încet ce aveau de spus. Şi-atuncia puteam vorbi şi io cu ei.**
întrebam *dacă nu ştiu un deţinut cu numele de Mihai Jurj.* Mi-o răspuns că nu ştiu pă nimeni cu numele ăsta, că nu este acolo şi nici nu o fost. Mi-o fost greu să mă obişnuiesc cu gându' că Mihai nu mai îi. Mult timp am trăit cu speranţa că poate, poate îi încă viu...

Ce ne puteţi spune despre regimul alimentar din timpul detenţiei în penitenciarul de la Oradea?

După ce am terminat cu greva foamei, când m-o adus în celulă m-am apucat de mâncat. Da' ce să vă spun, mâncarea era foarte proastă. Pă zi primeam 250 de grame de pâine. Asta era când ne dădeau pâine. Când nu, ne dădeau mămăligă, un pătrat de mămăligă. Iarna tătă soba era lipită cu mămăligă. Era rea mămăliga şi ca să o putem mânca trebuia să o coacem. O lipeam pă sobă şi aşa coaptă avea un gust mai bun.

La micul dejun obişnuiau să ne dădea terci. N-am scăpat de el până m-am eliberat. Era un fel de mămăligă, da' o făceau aşa de subţire că o luau cu polonicu'. Era mai rău ca la pui, că lor te înduri să le dai mai multă făină. Noi, să vede, eram mai puţin importanţi ca păsările de curte. Şi ne punea câte un polonic în gamelă. Aveam fiecare gamelă. Cu toate astea, terciu' era cea mai bună mâncare pă care ne-o dădeau în închisoare. La amiază, ne dădeau ciorbă de fasole sau de varză cu copite de vită, cu păr cu tăt. Aşa o fost, în loc de carne ne dădea copite. Trebuia să iei păru' de pă ele şi apoi să mănânci. Nu aveam ce face. Dacă era carne, dădeam pielea şi păru la o parte, şi mâneam. Mai băgau câteodată carne congelată, da' aşa era de roşie... Nu ştiu ce carne era... Apoi primeam ciorbă de cartofi. Ei le

spuneau cartofi deshidrataţi, nu cred că aţi văzut vreodată aşa ceva. Erau negri de tot. Ne mai dădeau şi ciorbă de arpacaş. Uneori era tare gros şi eram obligate să-l spălăm că nu-l puteam mânca aşa era de bălos şi de scârbos. Atunci îl spălam şi puneam, dacă aveam, câte un pic de zahăr sau marmeladă. Dacă nu, îţi îndurai foamea. Unele nu mâncau deloc, lăsau neatinsă mâncarea. Comentarii n-avea rost să faci, că ziceau *că di ce n-ai stat acasă.* N-o văzut nime' felu'
doi la prânz. Doamne fereşte! 0 fost numa' ciorbă şi ciorbă. La cină era tăt cam acelaşi "meniu", bazat pă ciorbe. Duminica ne dădeau hrană rece. Primeam marmeladă sau ceva salam. Nu era scump, era de ăla ieftin, de cea mai proastă calitate. Duminica dimineaţă ne dădeau tăt terci, că era la mare cinste, iar la amiază ne dădeau odată şi prânzu' şi cina. Mâneam ce ne dădeau că mâncarea era puţină şi distanţa mare între mese. Dimineaţa mâneam pă la opt, prânzu' ni-l dădea la l-2, iar cina seara pă la 5, că la 6 sau la 7 să făcea închiderea la bucătărie. Trebuie să recunosc că ne era foame între mese. Era mai greu de la cină până dimineaţa. Mai târziu, la Mislea aveam în celuă o profesoară de gimnastică, Popescu Lia o chema. Ea zicea să dormim cu mâinile pă piept, că atuncea corpu' nu cere hrană.

Pe lângă ce ne dădeau ei, mai făceam şi noi rost de câte ceva, ca să putem supravieţui. întâi de toate erau pachetele pă care le mai primeau fetele. Ele aveau drept la pachet, pentru că aveau condamnări mai miei. Mai aduceau pachete şi fetele nou-venite, că la Oradea, cum erau amestecate pedepsele, era un du-te-vino. Mai vineau, mai mergeau... Aşa că, dacă veneau de afară sau primeau pachet, păstrau câte un pic de zahăr şi îl împărţeau la toate, câte puţin, cât aveau. Sare dacă ne mai trebuia, le puteam cere şi ne dădeau ei.

La Oradea, în perioada '55-'56, am primit şi io dreptu' la un vorbitor şi la un pachet. Mi-o dat o carte poştală, mi

să pare că în toamna lu' '56, ca s-o trimit la cineva din familie, pentru pachet. Io am trimis cartea poştală la sora mea din Turda, Vana Samfira. Pă cartea poştală i-am scris zâua în care să vină şi ce am voie să primesc. Aveam dreptu' la cinci kilograme de alimente în care putea intra zahăr, fructe, slănină, pâine sau o haină. Da' miliţienii le tăia pă tăte şi le făcea bucăţele, să nu fie cine ştie ce obiect interzis. Cu Samfira m-am întâlnit la poartă, că acolo să ţâneau întâlnirile. Era o cameră cu grilaj, făcută special pentru treaba asta. Aşa că io am stat de o parte a grilajului şi ea dincolo, iar între noi era miliţianu'. Eram despărţite, iar între noi era o distanţă de aproximativ 2 metri. Nu ne-am putut atinge. Ea o început să plângă, că-i mai plângăcioasă.

Da' io nu am plâns, ca să nu plângă ea. Io i-am zâs să nu plângă că nu aveam decât vreo 10 minute: *N-avem timp de plâns. Repede, repede să-mi spui de toţi ce fac.* Printre lacrimi mi-o spus că-s bine, părinţii, fraţii, nepoţii, toţi. Ea mi-o spus că îi angajată, lucrează şi că frate- mio Iosif are două fetiţe foarte drăguţe. Despre mine i-am spus să nu fie necăjiţi, că a fi cumva.

Pă lângă slănină, pâine, zahăr şi alte alimente, mi-o lăsat o canadiană bordo cu cordon cu care o venit ea îmbrăcată. Io i-am spus să mi-o deie şi mi-o dat-o. Era bună că puteai să o iei peste mai multe şi era călduţă că să strângea pă corp cu cordonu' şi ne lăsa să purtăm aşa ceva. în pachet erau şi 600 de ţigări. Mi le-o adus că s-o gândit că poate m-am apucat de fumat. Am zâs către ea să le ducă înapoi că io nu fumez. Pâna la urmă le-am păstrat că o zâs că nu le mai duce. N-o fost rău, că am avut la cine le da', le-am dat la cine fuma. Şi în celulă la noi erau care fumau, da' nu prea aveau ţigări, că nu prea puteau face rost. La puşcărie sunt destui care dau ţigări pă pâine. Io nu le-am dat pă pâine. Cum să dai ţigară pă pâine? Cum să iau pâinea din gură de la femeie pă ţigară. Apoi le-am dat la fete. M-o bucurat mult vizita lu' Samfira nu atât pentru că mi-o adus mâncare. Cel mai mult m-am bucurat că am văzut-o pă ea, că mi-o putut spune despre cei de-acasă. Timp de 10 ani am avut numa' două pachete. Atunci în '56 şi mai târziu mi-o mai trimis mama un pachet.

Ne mai sprijineau cu alimente şi femeile de la dreptu' comun. Mai treceau pă la noi şi ne mai aduceau câte ceva. Da' acolo era o ceartă şi un haos, că erau şi ţigănci şi criminali. însă mai era câte una care mai fugea la noi la uşă, la vizetă, şi ne mai arunca câte ceva. Ne dădeau mâncare că ele primeau în fiecare lună pachete. Ne aruncau zahăr, bomboane, pâine, ori ceva prăjitură şi chiar fruc+e. Pentru cele care fumau mai aruncau şi ţigări. Deşi erau de drept comun, aveau un tratament mai bun decât

noi. Pă lângă pachet, aveau voie să iasă afară, le punea la curăţenie, împărţeau mâncarea. Mai târziu nu o mai fost secţie de drept comun, că o desfiinţat-o. Cât am stat acolo, cu legionarele n-am avut nici o legătură. N-am discutat niciodată, da' asta nu pentru că aveam vreo rezervă faţă de ele, că le consideram tăt nişte femei care suferă la fel ca noi. Da' erau puţine, cinci sau şase, şi erau ţinute separat. în afară de asta, aveau acelaşi regim ca şi noi.

Ca să ne spălăm, ne duceau la baie. Cam o dată pă săptămână. Zâua de sâmbătă era pentru baie. Când făceam baie, ne puteam spăla şi hainele, că ne lăsa. Săpun de spălat rufe ne mai dădeau ei, că nu aveam de unde face rost altfel, dacă nu aveam drept la pachet... în rest, pă parcursul săptămânii, nu mai aveam acces la apă. Cu toate astea paraziţi nu am avut, păduchi, purici sau ploşniţe. în cameră aveam numa' apă de băut. Apă de băut ne dădeau să ne ajungă. Dimineaţa un hârdău şi seara alt hârdău. Un hârdău mare aveam pentru apă.

Pentru necesităţi aveam într-un colţ un ciubăr mare, din lemn. Tinetă, aşa-i spunea, că poate aţi mai auzit, şi acolo îţi făceai necesităţile. Da' nu te lăsa să-ţi pui nici paravan. Fetele îşi mai făceau ele paravan. Nu ne dădea nici hârtie igienică, nici altceva. Apa pă care ne-o dădeau pentru băut o împărţeam pentru toate nevoile. Ce să facem, trebuia să ne descurcăm cum puteam. Tineta o duceam să o golim în fiecare seară şi dimineaţă. O duceam afară pă rând. Vara era foarte greu că era un miros groaznic. Aci la Oradea, într-un fel, nu o fost chiar rău că era geamu' mare, da'era şi camera mare şi noi eram multe. Aia era tineta. La tătă lumea o fost, nu cum am văzut acuma la Gherla că în celulă era WC. Să n-ajungă nimeni aşa cum am ajuns noi...

Era un regim foarte sever la Oradea şi cu siguranţă că nu vă erau permise prea multe lucruri. în aceste condiţii, cu ce vă ocupaţi timpul dintre apelurile de dimineaţa şi

seara?

în prima perioadă în care am stat la Oradea, în anii '55-'56, nu ne dădea nimic de lucru şi tare greu trecea timpu'. Trebuia să stai toată zâua fără să faci nimic. Singura bucurie era atunci când ne scotea din celulă şi ne ducea la plimbare. Aveam 20 de minute pă zi. După ce am terminat cu greva foamei o început să mă scoată şi pă mine. Pentru plimbare ne scoteau în „curte”. Asta era după-masa.

Până în „curte” coboram pă nişte scări, da' în cea mai mare linişte. Da' cum era „curtea"? Era un fel de boxă, cu zidurile din beton, de vreo 7-8 metri înălţime, făcută special pentru ieşirea deţinuţilor la plimbare. Suprafaţa la o „boxă” nu era mai mare de 20 de metri. Erau mai multe „curticele” de astea, pentru fiecare cameră câte una, şi acolo ne băga. Apăi ne tăt învârteam acolo. Ne plimbam roată. în tot timpu' ăsta mâinile trebuia să le ţânem la spate şi nu puteam să facem nimica, nici măcar să vorbim. Mergeam întruna, fără să putem să ne oprim. Pă zidurile „curţii” era un planton care se plimba şi ne urmărea să nu facem ceva. Cu toate că era aşa de strict, noi ne bucuram când ieşeam afară pentru plimbare, că mai luam un pic de aer. Ne plăcea să mai ieşim, că ne mai uitam şi pă sus, mai vedeam clădirea bărbaţilor, ne vedeau şi ei. Era sus clădirea lor... Nu ştiu câte etaje avea, da' era înaltă. Săracii! Nu ştiu cum îşi scoteau mâinile pă geam şi ne făceau aşa cu mâna. La ei celulele aveau nişte geamuleţe mici, de vreo 20/20 cm şi aveau bătute obloane din scânduri ca să nu vadă nimic. Numa' în sus puteau privi. însă nu ştiu cum făceau că tăt ne vedeau, v-am povestit că şi părintele Cutcan mă vedea pă mine. Noi nu puteam să le facem semn, numa' ne mai uitam... Vedeau că ne uităm spre ei, da' nu puteam să le facem cu mâna că paznicu' era tăt cu ochii pă noi.

însă plimbarea asta prin curte de numa' 20 de minute

era foarte scurtă. De dimineaţa de la cinci când ne trezeau şi până seara Ia 10, când ne dădeau stingerea era foarte mult timp. Era greu de trecut păstă atâtea ore în care nu puteam face nimic. Nu ne lăsau nici măcar să ne întindem pă pat. Puteam să stăm numa' în şezut. în paturile de sus nu aveam voie să ne urcăm zâua. Numa' pă marginea paturilor de jos sau pă nişte bănci care erau pă lângă paturi. Stăteam pă bănci şi pă marginea patului sau ne mai plimbam. Era greu să stai să nu faci nimic, aşa că o trebuit să ne apucăm să facem ceva. Mai povestea fiecare câte ceva, da' am început să şi învăţăm: limbi străine, geografie, istorie. De activităţile astea io m-am ocupat mai mult în a doua perioadă în care am stat închisă la Oradea, între anii 1960-1964. S-o învăţat şi în '55-'56 da' n-am prea apucat atunci, că o fost timpu' mai scurt.

Cât era ziua de lungă ne mai şi rugam. Fiecare să ruga cum vroia. O fost fete de religii diferite acolo, da' n-o fost nici un fel de problemă din cauza asta. Să ruga fiecare când avea zâua de sărbătoare, sâmbăta sau duminica. Ne adunam câte tri-patru, alteori cinci-şase şi ne rugam. Tăt aşa pă grupuleţe, ne rugam. Eram într-un grupuleţ de ăsta ortodoxe, greco-catolice sau romano-catolice, nu conta de ce religie aparţineam. Cu martorii lui Iehova nu ne rugam, da' cu catolicii ne rugam, cu călugăriţele catolice da. Nu dădeam importanţă că aia-i ortodoxă, romano- catolică sau greco-catolică. Ne rugam împreună, făceam Liturghiile Ortodoxă sau Greco-Catolică împreună. Liturghia o făceam ca preotu' în biserică. Ştiam tăt conţinutu' Liturghiei. Şi io am ştiut Liturgia Ortodoxă, am învăţat-o pă de rost în puşcărie. Ţineam Liturghia împreună cu fetele, da' am făcut-o şi singură când plecau fetele care erau mai vechi. Liturghiile le ţineam duminica. Ştiam că-i duminică pentru că ne dădea altfel de mâncare. Duminica ne dădea hrană rece. Ne mai spuneau şi ei *că azi îi duminică sau sâmbătă.* Nu eram chiar să nu ştim, nu eram chiar aşa izolate. Să

ştiţi că în puşcărie femeile n-o fost tratate chiar cu atâta brutalitate ca bărbaţii. 0 fost un pic mai lejere, mai altfel. în penitenciarele de femei erau de pază gardience şi nu o fost chiar aşa dure ca bărbaţii. Mai aveau şi ele exces de zel. Ştiau că ne rugăm şi că ţinem Liturghii şi s-o întâmplat, nu o dată, să deschidă uşa şi să ne împrăştie. Strigau la noi: *Ce faceţi aici?*

Pă lângă rugăciunile sau Liturghiile în grup, ne rugam fiecare cum vroiam. Io spuneam rugăciunile pă care le ştiam de copil, *Tatăl Nostru, Crezul, Psalmul50, Născătoarea.* Dacă nu am avut Biblia, recitam *Psalmii.* Biblii sau alte căiţi religioase nu am avut şi nici nu am putut face rost. Cineva o avut o perioadă o carte şi de acolo o învăţat Liturghia şi apoi de la ea am învăţat noi restu'. 0 fost tare importante rugăciunile! Te făceau să nu-ţi fie foame, îţi dădeau curaj să rezişti. Că te gândeai că şi Isus o suferit şi o fost răstignit pentru noi, pentru păcatele noastre. Asta i-o ţânut pă oameni în închisori, Credinţa.

De sărbători ce să mai zic... Zece ani de închisoare io n-am simţit că-i Crăciun. La noi nu venea Crăciunu'. Mai corindau fetele. Corindau aşa în surdină. Tăt în surdină mai corindam şi io. Corindau în primu' rând fetele care erau mai vechi. îşi mai făceau şi câte un tort din marmeladă şi din pâine. Făceau în aşa fel încât să simtă că îi un pic de sărbătoare. La Crăciunu' din '55, o gardiancă mai cu suflet, Rafila o chema, ne-o adus sarmale. Le-o adus de la ea de acasă. Ne-o dat câte o sarma la una, că eram multe, nu numa' mie mi-o adus. Adică nu chiar la toate ne-o dat, eram noi un grup mai apropiate de ea. La fel nu ştiam nici când erau alte sărbători. Nu-ţi dădeau o mâncare mai bună ca să poţi zice că-i Crăciun sau Paşti. Aceeaşi mâncare era.

Politică nu prea discutam, că erau mai multe călugăriţe, erau martore de-a lui Iehova, erau surori sociale. Pă ele politica nu le prea interesa. Oricum nici una

nu am fost de acord cu comunismul. Nu puteam aveam decât o părere proastă despre regimu' din România. La nici una nu-i părea rău că n-o trecut la comunism. Tăt speram că s-a schimba. Ne gândeam la o lovitură de stat, sau la o înlăturare din afară a regimului. La graţiere nu ne-am gândit. Nu puteam crede că va veni o graţiere aşa de mare prin care să ne elibereze, cum s-o întâmplat în '64. Ce să mai spun, vedeam posibilă eliberarea noastră numai printr-o cădere a regimului comunist.

Pentru a mai trece timpu', unele fete mai croşetau. Aveam nişte andrele în celulă, făcute din ceva sârmă. Mai făceau şosete din câte un pulovăr care era rupt şi pă care îl deşirau. Io n-am croşetat. Sigur că nu era voie să avem andrelele astea şi nici ac. De multe ori făceau percheziţii prin celule şi dacă îţi găsea ceva obiecte interzise te pedepseau. Nouă nu ni le-o găsit. La Oradea aveam un sac şi când era percheziţie, că auzeam sau ne anunţa vreo binevoitoare, aveam afară la geam un cui bătut în zid şi puneam traista acolo. Pă păretele din afară agăţam traista cu acele, andrelele şi ghemele. Altceva nu puteam să avem.

Ce ne mai puteţi spune despre felul în care se comportau gardienii cu dumneavoastră?

Cât am stat la Oradea în '55-'56, gardienii o fost mai aspri, mai duri. Atunci nu ne-o pus la lucru. A doua oară, când m-o întors în '60, ne-o dat de lucru la împletit de coşuri şi damijene. La noi în secţia de femei erau gardience. Numa' ofiţerii de servici erau bărbaţi. Ofiţeru' de servici făcea închiderea, deschiderea, lua în primire sara şi dimineaţa secţia. Dacă aveai ceva de raportat, lui îi raportai şi el mergea mai departe. La fel, dacă aveai ceva abatere, gardianca îi raporta lui. Mai aproape de noi, da' nu apropiate, erau gardiencele. Oooo, era multe tare rele! Ţipau la noi, vorbeau urât cu noi: *Hai dă-i drumu'!* Nu te

lăsa să vorbeşti, băteau în uşă să vorbim mai încet. Nu te lăsa să comentezi nimic. Ne făceau bandite, da' eram obişnuite deja cu jigniri de ăstea. Era una’ aşa de rea că venea şi ne spiona... Să uita la noi ca o zgripţuroaică. Nu ştiu cum o chema, da’ ştiu că era unguroaică. Lucra la închisoare cu bărbatu-so. Deschidea vizoru’ mai mic, că aveam şi vizetă mare pă care ne dădea mâncarea. îl făcea numa’ ca o semilună cât să vadă ea. Da’ o vedeam şi noi că totdeauna era cineva de pază. Dacă cineva învăţa sau scria, sau altceva, una era de pază. De nu eram atente şi observa ceva pă vizor, deschidea şi să ducea direct unde vedea că-i ceva. Direct acolo să ducea! Dacă nu aveai timp să ştergi urmele îţi puteai face bagaju’ şi la neagra... O mai fost una Sofia. Asta era necăsătorită şi era destul de brutală. Mai deschidea câte una uşa şi mai stătea de vorbă cu noi, stătea de poveşti. Şi după ce vorbea frumos cu noi când venea a doua oară era ca o scorpie. Gândeai că nu-i aia, aşa să schimba. Erau prost crescute şi needucate. Erau proaste! Aşa le vedeam. Nimeni nu avea pentru ele nici o consideraţie.

O fost şi gardience mai cu suflet. Era una Rafila, v-am spus că ea ne-o adus sarmale la un Crăciun. Fusese rudă cu Mihai, da’ io n-am ştiut atunci. Ea o fost tare bună. Cu tăte o fost, nu numa’ cu mine. Io nu ştiam de unde-i, o cunoşteam bine numa’ pă mamă-sa, care era tăt din Apuseni, şi să stabiliseră cu familia într-o comună vecină, tăt acolo la graniţa cu Ungaria. Rafila ştia de mine, cine sunt, de unde sunt, că io aveam fişa la penitenciar şi s-o dus la mama şi i-o spus că îs acolo. Strâga ea pă sală, da’ cu tătă lumea o fost bună. Orice cereai îţi dădea. Ne-o adus şi mâncare de acasă. Nu numai mie. Sau dacă rămânea ceva mâncare, te întreba dacă vrei şi te chema să-ţi mai deie. Câteodată **ne mai scotea p-afară să facem câte ceva, ca să mai luăm un pic de aer. Da’ săraca o descoperit-o. Zice că o pârât-o o femeie, o deţinută. Am vorbit cu ea la telefon după ‘90 şi acuma n-are nici pensie. Dacă o dat-o**

afară, nu o primit nici pensie, deşi îi de vârsta mea. Numele complet îi Rafila Silaghi, da' atuncea nu-i ştiam celălalt nume. După Revoluţie, după nişte declaraţii de-ale mele, o căutat-o televiziunea şi s-o dus la televiziune şi-o vorbit.

Evenimentele din Ungaria din noiembrie 1956 au influenţat în vreun fel regimul dumneavoastră de detenţie?

Da, sigur că da, că în noiembrie '56, după revoluţia din Ungaria ne-o dus de la Oradea. Pă toate ne-o dus din celulă. În timpul Revoluţiei, o întărit paza în penitenciar. Noi n-am ştiut ce să întâmplă. Mai multe am aflat când am ajuns la Jilava, că acolo era lume din mai multe părţi şi erau şi noi veniţi care erau mai bine informaţi. Că pă urmă, io am devenit un fel de voiajor. în următorii tri ani, am fost în vreo cinci închisori, pentru perioade mai scurte: la Jilava, la Mislea, la Miercurea-Ciuc, la Cluj şi la Văcăreşti. Oricum, de la Oradea, atunci în '56, odată ne-o cărat, odată o golit puşcăria. Am plecat şi ne-o dus la Mislea. Nu ne-o spus dinainte. Atuncea, înainte să plecăm, o venit şi-o zâs: *Tătă lumea îşi face bagajele şi iese afară.* N-am avut ce zice. Ne-am făcut bagajele şi gata. Aveam la magazie o sacoşă. Ne-o dus la magazie şi am predat hainele lor: zeghia, fusta şi bocancii. Mi-o dat hainele mele, m-am îmbrăcat cu ele şi ne-au dus la tren. Până la tren ne-o transportat cu dubele.

în tren ne-o băgat într-o boxă. Erau amenajate nişte boxe speciale, câte patru-cinci într-un vagon. Ca mâncare de drum ne-o dat pâine, nu mai ştiu câtă, şi slănină sărată. Tăt înăuntru în tren era WC şi ne lăsa să mergem. Erau cinci-şase paznici într-un vagon. Cu trenu' ne-am dus neîntrerupt, nu ne-am oprit nicăieri până la Jilava. Nu m-o dus direct la Mislea, am stat o perioadă la Jilava, într-un fel de tranzit, în carantină. Că oriunde te duceai, te ţinea prima dată în carantină. Aici ne-o triat, ne-o trimis spre diferite închisori. Ne-o verificat dosaru' şi apoi ne-o împărţit. La Jilava nu ne-o băgat unde erau închisorile alea sub pământ, sau cum erau. Pă noi ne-o băgat în nişte

barăci, făcute afară, mai într-o parte. Erau dotate cu paturi, da' nu erau cu etaj, nu erau suprapuse. Barăcile astea erau construite, cred, din cărămidă, da' erau joase şi împrejmuite cu un gard. Da' închisoarea era goaznică. Am văzut-o când ne-o dus la baie, că acolo făceam baie. Treceam prin curte şi intram în clădirea închisorii. Parcă intrai într-o peşteră. Zidurile erau negre, era sinistru.

La Jilava nu am rămas mult. Nu am stat mai mult de o săptămână sau două. Pă urmă, la sfârşitul lu '56, ne-o dus la Mislea. Mislea era un sat de lângă Câmpina. N-am văzut ce fel de sat era, nici ce fel de oameni erau acolo, pentru că am fost izolaţi total. într-o parte era clădirea unde locuiam noi şi în partea cealaltă erau alte clădiri. Dincolo era o curte împrejmuită cu clădiri. Nu ştiam cât îi de mare că acolo o fost şi biserică. Acuma am auzit că iară s-o refăcut biserica. Până la Mislea ne-au dus cu duba, nu cu trenu'. Pe acolo nu era tren.

închisoarea de la Mislea fusese mănăstire înainte de comunism. Aşa şi arăta clădirea, ca de mănăstire. Era o închisoare mare, cu două etaje. Io nu am stat mult în Mislea, da' mi-am dat seama de asta. Era o închisoare numa' de femei, toate deţinute politic, nu şi de drept comun. N-am reuşit să cunosc prea bine închisoarea, că am stat puţin şi nu aveam cum să văd multe lucruri, că pă mine nu mă scoteau afară decât la plimbare. în partea în care erau atelierele şi dormitoarele muncitoarelor nu ne-o dus niciodată. Că închisoarea de la Mislea avea ateliere unde să putea lucra. Erau ateliere pentru croitorie şi covoare. Acolo să lucra. Erau multe muncitoare, şi ele tăt deţinute politic, da' cu pedepse mai mici, care lucrau la covoare. Ele aveau mâncare mai bună. Numa' noi care eram pă viaţă nu lucram.

Celula în care m-o băgat pă mine era la etaj. Nu mai ştiu dacă la etaju' I sau II. Era micuţă, numa' cu două paturi suprapuse. Probabil era o fostă chilie de maici. 0 fost o celulă călduroasă şi destul de sănătoasă în care

eram vreo cinci-şase persoane, tăte condamnate pă viaţă. Aici nu ne-o mai amestecat, pă cele condamnate pă viaţă ne-o băgat separat. Io eram cea mai tânără şi singura nou-venită, da’ m-o acceptat foarte bine. Tăte erau drăguţe. Fiecare cum venea o primeau cu braţele deschise şi o îmbărbătau. Dacă îţi era foame, te întreba şi din ce avea te servea. Ăstea o fost Popescu Lia', Wenzel Paula, o călugăriţă şi o romăncă ce trăise o vreme în Franţa. Ea nu ştiu cum o revenit în România, nici care o fost motivu’ pentru care o arestat-o. Ştiu numa’ că era mai în vârstă. Wenzel Paula şi Lia Popescu erau şi ele mai în vârstă ca mine, aveau între 40 şi 50 de ani. Paula era avocată, avea un băiat şi era din Bucureşti. Popescu Lia era din Arad şi avea doi băieţi. Ea era profesoară de gimnastică şi ne sfătuia cum ar trebui să ne ţinem mânile când dormim, ca să nu ne ia foamea. Nu mai prea avea dinţi, cred că din cauza alimentaţiei necorespunzătoare. Unchiu’ ei era un mare chirurg în Arad şi el i-o crescut băieţii. Tăt medici i-o făcut cât o fost ea la puşcărie. Lor le era dor de familie şi de casă, mai ales de copii. De obicei, pentru cele care aveau copii acasă, era mai greu.

La Mislea, chiar în celula în care m-o băgat pă mine, o stat doamna Antonescu, nevasta mareşalului Antonescu, şi doamna Maniu. Pă ele nu ştiu unde le-o dus de la Mislea. Doamna Maniu, era în vârstă şi pă urmă o murit. Era sora lui Iuliu Maniu, că Maniu nu o fost căsătorit. Tăt acolo o stat şi Vida Nedici[27]. Când m-am dus nu le-am mai găsit nici pă una. însă cu ele o stat Popescu Lia şi Paula Wenzel şi ele mi-o povestit. Că la Mislea numa io am fost nouă, restu’ o fost mai vechi. Mi-o povestit că Vida Nedici o fost anchetatoare de Securitate şi o fost foarte sadică. Ea o anchetat bărbaţi şi i-o maltratat, i-o bătut foarte tare. înainte să o aresteze, ea o fost spioana lu’ Tito. Mi să pare că o fost condamnată la moarte. Şi pă sârbii ei i-o bătut ca să s-ascundă, să-şi camufleze acţiunile de spionaj şi să nu o

trădeze pe ea. Mai era una la Mislea în închisoare, da’ nu cu noi în celulă. Era din lotu’ Arnăuţoiu. Aia din bătaie avea cancer la sân. Nu ştiu cum o chema. Ziceau fetele că să vede şi cum îi bate inima aşa-i mâncase canceru’ sânu’. Mi să pare că era ceva cumnată de-a Arnăuţoilor, avea facultate şi era mai în vârstă.

Mâncarea pă care o primeam avea cam acelaşi conţinut. Tăt 250 de grame de pâine neagră. Era de fapt o pâine de un kilogram pă care o tăiau în patru şi revenea câte un sfert de persoană. Era coaptă bine măcar, da’ oricum nu făcea nimeni mofturi. Pentru dimineaţă, terciu o rămas mâncarea de bază. La amiază primeam arpacaş, varză, fasole şi cartofi deshidrataţi. Ştie Dumnezeu cum erau, congelaţi sau degeraţi, da’ ei îi denumeau cartofi deshidrataţi. Cine era bolnav primea mâncare la regim. Totuşi la Mislea nu am dus-o aşa rău cu alimentaţia ca la Oradea. însă nu pentru că ne dădeau ei mâncare mai bună, ci pentru că ne ajutau deţinutele care lucrau. Ele aveau mâncare mai bună decât noi, aveau raţia de pâine mai mare, le dădea marmeladă. Apoi primeau pachete de acasă pentru că munceau. Aşa că ne aduceau zahăr, în primul rând zahăr, da’ şi slănină, pâine sau marmeladă. Numa’ le vedeam că vin şi ne aduc mâncare, că fugeau de la lucru din atelier. Ele puteau veni că nu erau ţinute aşa strict, iar cu gardiencele să înţelegeau mai bine şi închideau ochii. Că şi la Mislea, fiind închisoare de femei, s-o ocupat de noi tăt gardience.

Ca haine de pat aveam cearceaf, o pătură şi perină. Cearceafu’ ni-l schimba, da’ pătura nu o mai schimba nimeni. Pentru a ne spăla mergeam la baie. Ne duceau la baie şi ne spălam o dată pă săptămână. Pentru necesităţi foloseam aceeaşi tinetă pă care o goleam în fiecare zi de două ori, dimineaţa şi seara. îmbrăcămintea o fost ca la închisoare. Când am ajuns la Mislea, mi-o luat din nou hainele cu care m-o transportat şi mi-o dat zeghe şi haine de la puşcărie. Măcar era bine că nu erau rupte. De multe

ori să întâmpla să fie mai mari, da’ asta nu era o problemă că le transformam după noi, le mai aranjam. Le modificam, că dacă ceream, ne dădea foarfecă. Nu aveam voie să tăiem din ele, da’ o cută puteam face la ele. Cu ce te descurcai mai greu era încălţămintea, că era mare, era grea. Erau bocanci de bărbaţi. Când ieşeai la plimbare, te auzea de departe cum făceai zgomot.

La plimbare ne scotea în fiecare zi o dată, între 10 şi 20 de minute, după cum aveau chef. Ne plimbam prin curtea închisorii, că

aici nu erau „curţi” de ălea „speciale”, ca la Oradea. Nu era nevoie de aşa ceva, că numa’ pă noi ne scotea la plimbare. Pă restu’, care lucrau la atelier, nu le scotea la plimbare. Plimbarea o făceam după aceleaşi reguli. Mâinile trebuia să le ţinem la spate, nu aveam voie să vorbim, nu aveam voie să ne uităm nici în stânga nici în dreapta. Nici măcar nu aveam ce şi pă cine să vedem că era un gard şi diferite clădiri. De fugit nu trebuia să fugim, numa’ că nu puteam să ne oprim din mers. Nu puteai să zici: *No, acuma-i soare, stau un pic la soare şi mă uit*

La Mislea, în ce priveşte regimu’general de închisoare m-am simţit mai izolată. Eram numa’ noi în celulă acolo sus, cele cu pedepse *vieţaşe.* Aşa spuneau despre noi la Mislea: *Acolo sus îs vieţaşele!* în comparaţie cu ce era la Oradea, unde era un du-te- vino, mai mergeau, mai veneau, aici la Mislea nu mai venea nimeni la noi. La Oradea, condamnările mari erau amestecate cu cele mici şi cele cu mai puţini ani de închisoare mai primeau pachete. Aici nimic, nici vorbă nu era de pachet. Am stat la cucurigu izolată, iar fetele care munceau erau mai departe şi nu le puteam vedea sau să ne întâlnim cu ele. 0 fost greu de îndurat izolarea asta.

Ca să trecem păstă situaţia asta, mai stăteam de vorbă. Fetele mai povesteau câte o carte, mai ascultam la ele, mai povesteau din viaţa lor. Mi-am povestit şi io experienţa că nu aveam ce să ascund. Am povestit ce am pătimit, cum am fost partizan prin munţi. O fost interesate de ce le-am spus, că nu o mai cunoscut alta cu această experienţă. Io am fost prima femeie care o luptat în munţi şi care am ajuns la ele. La Miercurea-Ciuc o mai venit cu noi şi Maria Plop. Că ele o aflat despre mine imediat ce am ajuns la Mislea. 0 mers una dintre deţinutele care lucrau pă acolo şi le-o spus: „0 *mai venit o vieţaşă aicea. Vine Ia voi.* Mai fugeau, că nu era chiar aşa strict.

La Mislea am învăţat să vorbesc morse. M-o învăţat fetele. La perete vorbea foarte bine Popescu Lia. Ştiam şi

io toate literele. Ştiam foarte bine morse. Puteam să scriu o carte întreagă cu literele morse. Io puteam să vorbesc mai bine linie-punct, dar să poate vorbi şi în puncte. în funcţie de literă trebuia să baţi linie sau punct. Litera U era reprezentată prin două puncte-două linii. L era linie-două puncte.

în perete băteam cu periuţa de dinţi. Aveam periuţă de dinţi şi am avut şi la Oradea. Numa' că în loc de pastă foloseam săpun. Cine ne dădea nouă pastă? Nu ne-o dat! Ne mai auzeau gardiencele când vorbeam morse, d-apoi puteau să audă, că, dacă deschideau uşa, noi ne opream. Şi mai stăteam şi noi de pază. Dacă ele făceau de pază afară, noi făceam înăuntru.

Apoi, nu am stat mult nici la Mislea. Aici nu m-o ţânut mai mult de un an. Pă la sfârşitul lu' '57, ne-o dus la Miercurea-Ciuc. Ne-o mutat că s-o făcut ceva renovare, sau s-o schimbat puşcăria, mi să pare că o făcut închisoare de drept comun. La Miercurea-Ciuc ne-o dus cu trenu'. Trenu' l-am luat din Câmpina, vagoanele erau tăt aşa sub formă de boxe. De mâncare, am avut slănină şi pâine. Asta era mâncarea de drum a deţinutului politic, slănină şi pâine.

Ce ne puteţi spune despre închisoarea de la Miercurea-Ciuc?

închisoarea era cu etaj, avea un singur etaj. Nu avea mai multe curţi decât una singură şi pă acolo ne plimbau. Curtea nu era pavată, sau cimentată, era numa' pietruită. La plimbare, cum o fost obiceiu' la Oradea şi la Mislea, ne scotea în fiecare zi. Ieşeam în curtea închisorii, pă rând, fiecare celulă. La fel ca la Mislea, închisoarea de la Miercurea-Ciuc o fost numa' de femei, deţinute politic. Era o puşcărie destul de mare, că ne-o dus acolo pă foarte multe dintre cele care am fost la Mislea. Nu chiar pă toate, că pă unele le-o împrăştiat prin alte locuri, da' pă multe ne-o dus la Miercurea-Ciuc. Ca amplasament, închisoarea era

aşezată cam prin centru’ localităţii.

La Miercurea-Ciuc, celulele nu erau mari. în celula în care m- o băgat pă mine, nu am fost mai mult de nouă persoane. A noastră o fost la etaj. Da’ eram pă un coridor cu toate, nu eram separate de celelate fete. Era aşa o terasă lungă şi din terasa aia să intra în celule. Nici aici nu cred că fusese puşcărie înainte de comunism. Clădirea era tăt cu uşi multe, iar celulele erau aşezate pă o singură parte a holului. Celula noastră era dreptunghiulară, avea un singur geam şi paturi pă o parte şi pă alta. între paturi nu era mai mult **spaţiu decât lăţimea acestei mese. Nu era mai mult de 30 de cm. Tare mică era distanţa între ele! Paturile erau suprapuse câte trei. La Miercurea-Ciuc io am avut patu’ chiar sus, pă al treilea nivel. Am stat sus până când m-am putut ridica, când nu m-am mai putut ridica, pentru că m-am îmbolnăvit, m-am dat jos. Celula asta de la Miercurea-Ciuc era destul de friguroasă, mai ales iarna. Tăt ce aveam prin celulă, tăte hainele le puneam pă noi. Pentru încălzire, aveam o sobiţă rotundă şi foloseam pentru încălzire cărbuni şi lemne.**

Pă fetele care am fost împreună şi în celulă la Mislea – Paula Wenzel, Lia Popescu – ne-o mutat pă toate la Miercurea-Ciuc. O mai venit pă lângă noi o asistentă Sisi Cristea, care m-o învăţat nişte canţonete în limba italiană. Ea cânta canţonetele ăstea. îmi pare rău că le-am uitat, una mi să pare că era despre un porumbel alb. Cu noi o fost şi o educatoare iehovistă, Bohotici Maria. Şi ea mi să pare că era de prin Ardeal. Erau condamnate şi ele tăt pă viaţă şi erau tinere, aşa ca mine. Mai era o doamnă mai în vârstă, soţia colonelului Mihăilescu. Ea, săraca, era imobilizată pă pat, nu să putea scula. De vorbit, vorbea, da’ nu să putea scula, că era bolnavă, era paralizată. Celelalte fete o grijeau, mai ales Paula şi cu Lia. O fost tăte fete foarte bune. Mai târziu io am plecat de acolo, m-am despărţit de ea şi nu mai ştiu ce i s-o mai fi întâmplat. No, da’ între noi, cele care

eram acolo în celulă, nici nu o fost bănuieli că unele ar putea face rapoarte. La noi nu a fost aşa ceva. Asta şi pentru că în celula noastră nu era un du-te- vino. Lucru' ăsta să putea întâmpla eventual acolo unde să venea şi să pleca mult. Atuncea puteau băga pă cineva pentru câteva săptămâni şi apoi să spună că pleacă. La noi nu puteau face aşa ceva pentru că tăte eram condamnate pă viaţă şi eram mai puţine. Dacă venea cineva nou, trebuia să ne spună de unde vine şi să povestească cine o cunoaşte.

La Miercurea-Ciuc m-am întâlnit şi cu Maria Plop, am stat amândouă în aceeaşi celulă. Maria era moldoveancă, era brunetă şi cam de vârsta mea. Era o fată mai micuţă, cred că era mai micuţă şi decât mine. Acuma şi, io arăt mai voluminoasă, da' atunci eram mai slăbuţă. Eram amândouă la fel de „grase", ca să glumesc. Avea faţa

ovală şi era foarte tăcută, nu vorbea. Era tare supărată. Mi-o povestit cum i-o prins pe cei din grupul „Arnăuţoiu”[28] şi cum i-o luat ei fetiţa[29]. Pă ei i-o prins că le-o dat cineva de băut şi le-o pus somnifere, că era înţeles cu Securitatea. S-or zăpăcit de cap şi i-o prins. Apoi Securitatea s-o dus la adăpostu’ lor, făcut undeva într-o peşteră, şi-o luat-o pă fetiţa Măriei. Ei aveau totul amenajat într-o peşteră şi acolo stăteau şi iarna. Era ca şi o cameră, cu pat, cu tăt ce trebuia. Acolo înăuntru şi găteau. Maria avea o fetiţă de doi ani cu unu’ dintre fraţii Arnăuţoiu, cu Toma. Celălalt era căsătorit. Sigur că n-am întrebat-o io prea multe în privinţa asta, că n-am vrut să intru în amănunte. N-o puteam io întreba cu cine are fetiţa, care dintre cei doi fraţi îi tatăl fetiţei. N-am vrut să o jignesc. însă o zâs ea că Tomiţă îi tatăl fetei. Erau ca şi căsătoriţi, că stătuseră mult împreună, aveau şi copil. Numa’ hârtia de la Primărie le lipsea, da’ asta era aşa, de formă. în rest, tare multe lucruri nici nu am povestit cu Maria, pentru că era şi proaspăt venită şi era prea mare durerea ca să vorbească foarte mult. Nici nu am avut când să ne cunoaştem mai bine pentru că ea o. stat puţin şi apoi am plecat io. Nu plângea, da’ era tăcută şi foarte slabă. Era suferindă sufleteşte şi în tăt sensu’ cuvântului era pă nicăieri. Ea avea, săraca, şi fata şi soţu’ în situaţii grele. Pă Tomiţă îl condamnaseră la moarte. Prăbuşiri sufleteşti n-o avut, numa’ stătea aşa liniştită. Era tare necăjită pentru fată, că nu ştia unde îi. După ce am plecat io de la Miercurea-Ciuc, am auzit că s-o îmbolnăvit de TBC. Apoi ea o murit, că ei nu i-o aprobat spitalizarea. Că nu te spitaliza dacă nu îţi aproba de la Bucureşti. Io atâta am avut noroc, când m-am îmbolnăvit, că mi-o aprobat spitalizarea, că simţeam că nu mai am oase în mine.

Totuşi, cât am stat io la Miercurea-Ciuc, o murit o femeie la noi în cameră. O avut ciroză, săraca. Ea dormea în patu’ al doilea, că erau paturi pă tri nivele, cum v-am

spus. Era pă al doilea nivel. Săraca, nu mai era în toate minţile... Era numa' o mânuţă de femeie, într-o noapte s-o cerut jos. Cineva, nu mai ştiu cine, o dat-o jos şi o pus-o pă oliţă. Dup-aia o ridicat-o şi-o pus-o în pat. Imediat după ce o aşezat-o în pat, o şi murit. Dimineaţa o adus gardienii o ladă făcută **din nişte scânduri adunate de pe-acolo, de prin curte. Era o cutie mi prea mare, că nici ea nu era 'naltă. Parcă şi acuma văd lada. O venit cu lada în celulă, o băgat-o pe femeie acolo şi gata. Despre ea nu îmi mai aduc aminte prea multe lucruri, decât că era din Orăştie. Nu mai ştiu nici cum o chema, nici de ce o fost arestată. Are o fată care îi avocată aicia-n Cluj. Numa' femeia asta o murit prin celulele pe unde am trecut io, în zece ani cât am fost închisă.**

Cu paza noastră, să ocupau şi aici tăt gardiencele. Era o gardiancă pă care noi am botezat-o Gioconda. Nu ştiam cum o cheamă şi de aia i-am spus Gioconda. Acuma, chiar dacă am fi ştiut noi cum le cheamă, nu le ziceam pă nume. Le botezam pă fiecare ca să nu-şi dea seama că vorbim de ele dacă ascultau la uşă. Aşa că dacă auzeau că vorbim de Gioconda şi ne întrebau cine îi, noi spuneam că discutăm de o carte. Gioconda era micuţă şi nu era tare frumoasă, da' era mai tolerantă. Nu să ţânea de noi că nu face aia, nu face aia. Mai închidea ochii. Aia era mai drăguţă cu noi, aia mă mai scotea să mai fac câte ceva. Tare drăguţă era! Totdeauna, aşa mă bucuram când mă scotea să adun vasele. Gamelele tăte erau pă coridoare. Io aveam păru' natural şi zâcea către mine: *Hai, creaţo, şi adună vasele!* Aşa bine îmi părea când mă scotea afară să adun vasele. Aşa mai ieşam din celulă... Ne mai scotea şi să lustruim cimentu' de pă coridoare. Că să spăla şi pă urmă îl lustruiam, cu cârpe. Aşa bine ne părea că ne mai scotea afară. Mai luam aer, mai era şi altă lume afară. Nu numa' pă mine mă scotea la lucru, mai erau şi din alte celule. Da' din celula noastră, io eram mai tânără. Apoi când era ea de servici, mai puteam şi noi învăţa, mai puteam scrie, mai

puteam vorbi. Eram mai lejere, nu trăbuia să stăm tăt cu ochii pă uşă că: *Oare ne pândeşte?* Nu aveam probleme. Mai era o asistentă medicală, la Miercurea-Ciuc, care făcea injecţii şi ştiu că venea în fiecare zi, dacă era cineva bolnav. Era de loc din Miercurea-Ciuc şi vinea de ne făcea injecţii, sau întreba cine are nevoie de ceva. Avea şi ea grijă de noi. Pentru alte gardience, o fost şi porecle mai urâte. Nu erau cuvinte murdare, însă nu le mai ţâu minte pă toate. Da' nume aşa frumoase ca Gioconda, nu am mai pus. La unele le spuneam scorpii sau alte cuvinte din astea, că erau rele.

Apoi în '58, nu la multă vreme după ce am ajuns la Miercurea- Ciuc, m-o adus la Cluj pentru a fi martor în procesul lu' Gheorghe Şuşman şi al părintelui Ieronim Şuşman. Era vară şi ştiu că erau flori pă câmp. Că Miliţia o venit cu un jip de ăsta după mine şi ne-am oprit undeva pă câmp ca să mănânce. Io n-am mâncat deşi aveam mâncare dată de la Miercurea-Ciuc. Aveam ce ne dădea nouă, pâine şi slănină. Altceva ce să ne deie? Asta era mâncarea de drum a deţinutului. Da' io nu am mâncat. Am ieşit afară din maşină, că m-o lăsat, şi mi-am rupt câteva flori de pă marginea drumului. Nu aveam cătuşe pă mâini. Iooi, ce frumos era câmpu'...

Cum a fost ca martor la procesul fraţilor Ieronim şi Gheorghe Şuşman?

Când am ajuns în Cluj, nu m-o dus direct la proces. Prima dată am stat în penitenciaru' Securităţii din Cluj. Atunci sediul Securităţii aici la Cluj era pă actuala stradă a Republicii unde îi Palatul Copiilor. M-o băgat într-o celulă de la subsol cu patru paturi. Două erau suprapuse şi două simple. Am nimerit în aceeaşi celulă cu Lia Lazăr[30]. O mai fost cu noi o legionară, o chema Dina Teclaru. Ea nu era clujeancă, da' făcuse Facultatea de Matematică la Cluj şi era profesoară. Acuma îi în Focşani. Când o arestat-o, Dina avea doi copii mici. Şi ea era tăt o martoră la procesu' părintelui Ieronim. Pă ea o arestat-o pentru că o publicat în

ziare legionare şi pentru o scrisoare trimisă lui Leon Şuşman, fratele părintelui Ieronim. Io numa’ după aia am aflat povestea ei, atuncia nu ştiam că îi martor în acelaşi proces ca şi mine. Ea nu era ca mine, că io am povestit, nu am ţânut secret că di ce îs acolo. Era mai tăcută, era şi bolnavă, avea conjunctivită. Io m-am apropiat tare de Lia, apoi ea mi-o fost prietenă şi după ce m-am eliberat. Ooo, Liuţa atâta mi-o povestit... Povestea că tată-so o fost prieten cu Petru Groza, când ăsta o fost închis, că i-o dus plapumă şi mâncare la puşcărie. Lia o fost condamnată la doi ani de închisoare, da’ mi să pare că i-o făcut numa’ aici la Cluj. No, şi după ce m-am eliberat, mi-o fost cea mai bună prietenă.

La Securitatea din Cluj nu ne-o anchetat, nu eram pentru anchetă, numa' pentru a depune mărturie la proces. îi adevărat că o venit la mine Gruia, un anchetator de Securitate, da’ o venit din curiozitate, să mă vadă, că el nu m-o cunoscut. Şi şefu’ Securităţii de la Oradea, în ’54 când m-o prins, o venit să mă vadă şi o zis că are toată admiraţia pentru mine, că am avut curaju’ să stau fugită pă munte atâţia ani. Da’ Gruia, ăsta din Cluj, mă lua păstă picior, era aşa flegmatic cu mine. Mă tăt întreba: ***Ce am crezut, că vin americanii? Ce am crezut, că răstumăm lumea****?* Ştiu că şi io m-am luat în gură cu el, că nu mă temeam de el, că nu mă putea ancheta. Numa’ mă întreba de Şuşmani, că spunea că o umblat după noi şi tăt nu ne-o prins. îşi amintea cum ne-o scăpat de aicea din Dealu’ Boţii şi m-o întrebat cum am scăpat. Discuţia asta, că numa’ o dată o venit la mine, am avut-o în celulă de faţă cu Lia şi cu Dina, nu m-o chemat la el în birou. După ce m-am eliberat, l-am căutat şi ăia o râs: ***O, de când nu mai îi Gruia aici!*** ׀׀ arestaseră şi pă el. Tăt Gruia mi-o spus, atunci în ’58, că m-o adus la Cluj pentru a fi martor în procesu’ lu’ Gheorghe şi Ieronim Şuşman. Până ce mi-o spus el, nu am ştiut că di ce îs la Cluj, că nu mi-o spus nimeni. Nu m-am temut nici când am aflat, nu-mi mai era frică de ei nici

dacă'ziceau să pun capu' la tăietor. Nu mă mai lăsam la ei...

Din beciurile Securităţii clujene, unde n-am stat numa' vreo două săptămâni, m-o dus în nişte celule care erau pă la Tribunalul Militar din Cluj. O urmat imediat p'rocesu'. Celula în care m-o băgat pă mine cred că era în aceeaşi clădire cu Tribunalu', că, atunci când m-o dus la proces, nu am ieşit afară. Am mers pă un coridor şi numa' m-am trezit în sala de judecată. Era o sală mare. Era şi public, nu ştiu cât, că nu te lăsa să te uiţi în sală, să nu-ţi faci semne. Da' înainte de a ajunge în sala de judecată, când o venit după mine în celulă, o zâs ***că să am grijă ce vorbesc.*** M-o avertizat, credeau că o să zâc tăt ce-mi cer ei. N-o fost aşa, că nu aveau ce să-mi facă, nu-mi puteau da' pedeapsă mai mare. Io eram îmbrăcată în haine de puşcărie, cu zeghie, nu mă putea duce în haine civile, că eram condamnată. în sala de judecată m-o dus la boxa unde era părintele Ieronim şi frate-so,

Gheorghe. Ei erau îmbrăcaţi civil, că nu erau condamnaţi. Erau în haine obişnuite. Că numa' atunci te îmbracă în haine de puşcăriaş când te duce la penitenciar, după ce eşti condamnat. Pă Ieronim îl mai arestaseră, tăt aşa în etape, nu definitiv. îl tăt arestau şi iară îi dădeau drumu'. M- o întrebat dacă-i cunosc. Am zâs că da, deşi pă părintele nu l-am văzut niciodată, numa' pă Gheorghe. De părintele ştiam numa' că o stat mult la mătuşa mea. îmi povestea mătuşa de el. Zicea că ***mai au un frate teolog şi stă pă aicea.*** **Ei din '46 stăteau la părinţii lu' Mihai, Leon, Gheorghe şi cu Ieronim. După care m-o dus la o masă unde să- jură şi m-o întrebat dacă recunosc că i-am văzut în '49 pă Leon şi pă Gheorghe. Le-am spus că recunosc. Tăt aşa am recunoscut că le-am dus mâncare. Probabil că le-o fi spus Gheorghe că i-am alimentat şi io, că altcineva nu avea cine. El ştia că io îs arestată şi că nu mai au ce-mi face. Poate că o spus şi socru-meu că le-am dus mâncare, că**

pă el l-o arestat şi apoi ce bătaie o mâncat... Doară spunea părintele Ieronim, după ’90, că odată era şi el la Securitate, înainte să-i prindă pă fraţii lui, şi numa’ răsuna beciul aşa striga bătrânu’, socru-meu. M-o mai întrebat dacă am văzut armament la ei, da’ aici am zâs că nu am văzut pentru că nu aveau ce să-mi facă. Ar fi trebuit să zic că am văzut un tun. Că eram în stare să le spun şi asta. Ei sigur că aveau armament. Păi da’ cum să fie un partizan fără armă? Io văzusem la Leon un pistol automat. însă Leon nu o mai ajuns la Tribunal că pă el l-o împuşcat în gât când l-o prins. Erau numa’ Gheorghe şi Ieronim. Gheorghe era un bărbat solid, era un om foarte puternic. în zece ani să mai schimbase şi el. Io, ultima dată, îl văzusem în ’49, când le-am dus de câteva ori mâncare. La anchetă, cred că-l şi bătuseră, că pă bărbaţi îi bătea rău. Atâta o fost participarea mea la proces. Imediat după ce am depus mărturia, o venit doi gardieni, care mă şi duseseră în sala de judecată şi m-o dus înapoi în celulă. Nu m-o mai lăsat ei pă mine să văd cum merge procesu’.

Cât am fost pentru proces la Cluj, nu ştiu sigur dacă la Securitate sau la Tribunal, m-am întâlnit cu câteva fete arestate pentru Leon şi Gheorghe Şuşman, da’ şi cu fete care o fost în relaţie cu cei din grupu’ nostru, cu Todor şi Visalon. Erau nişte ţărănci tinere, tăte era ţărănci. Şi să ştiţi că suportau destul de bine situaţia, nu erau supărate. Mi-o rămas în minte Leontina Moldovan şi cu Anica. Ele o fost amândouă

prietenele lu’ Todor. Nu erau din Răchiţele, ci de pă la Brăişor. Că după ce ne-am despărţit, băieţii s-o dus de pă la Răchiţele, unde erau tare urmăriţi, spre Brăişor. Leontina era o fată înaltă, blondă şi cu păru’ lung. Anuţa era mai bruneţică, da’ era şi ea drăguţă. Eu nu le cunoscusem pă ele dinainte. Mi-o spus că îs pentru Şuşmani şi le-am spus că io am fost cu ei pă munte. De mine ştiau după nume că auziseră dinainte. De fapt, täte satele de pă la Huedin şi din zona Beiuşului ştiau de mine. Le-am întrebat de băieţi, de Todor şi Visalon: *Pă unde o fost, ce-o făcut din ’52, cândneram despărţiVMi-o* spus că i-o alimentat şi cum o pierit atunci în ’58. Ele ştiau ce s-o întâmplat, că fuseseră în legătură cu ei în ultima perioadă, de aia le-o şi arestat în ’58. Nu am fost surprinsă de sfârşitu’ lor, că am ştiut că ei nu să dau, nu să predau. Nu ne-am fi predat niciunu’, că nu vroiam să ne mai chinuie ei.

Cu Leontina şi cu Anuţa, ne-am bucurat că ne-am întâlnit Pentru noi era o bucurie şi dacă ne întâlneam cu una de prin cine ştie ce capăt de ţară. Acolo, la puşcărie, nu o fost certuri între noi. Täte ne ajutam şi ne consolam când eram în dificultate. O fost o adevărată frăţie. Cu atât mai mare o fost plăcerea să le întâlnesc pă fetele ăstea cu care aveam în multe privinţe un trecut comun. Că ele o fost apropiate de băieţii lu’ Şuşman, mai ales de Todor. Nu le-am întrebat io până unde a mers relaţia lor cu Todor, că nu puteam intra în amănunte de astea. Nici nu era nevoie că ştiam io "marfa”. Pentru că Todor era o „lichea”. Ştiam io ce vorbeau şi când veneau din sat, în anii în care am fost împreună partizani. Nu să ferea de mine. Zâceau că o fost acolo, că o fost acolo. într-o sară merea la una’, într-o sară merea la alta. Ăsta era mai ales Todor, că Visalon era mai tăcut, mai moale, mai altfel. Avea şi el o prietenă, nu-i mai ţâu minte numele, da’ ştiu că era din Răchiţele. în rest, täte credeau că s-or mărita cu Todor. Fiecare în parte nădăjduia că va fi nevasta lui. Şi Jenica, fata lu’ Han, o crezut că să va mărita cu Todor. Acuma chiar täte nu să putea mărita cu el, nici nu cred că i-o promis el la vreuna că să căsătoreşte cu

ea. Ele totuşi sperau...

După ce am terminat cu procesu', m-o dus din nou în celula aia de la Tribunal. Eram vreo 13 persoane. Am mai stat vreo lună jumate-două şi apoi m-am îmbolnăvit. M-am îmbolnăvit că era o celulă mică şi cu paturi suprapuse. Era tare mică şi aveam o vizetă mare şi sara nu aveam unde mă ascunde ca să dorm un pic, că îmi era tare somn. Ne supraveghea încontinuu, iar de dimineaţa de la cinci până seara la 10 nu puteam rezista, că mă lua somnu'. Şi atunci, ca să pot să mai dorm un pic în plus, mă băgăm sub pat, să nu mă vadă. Aşa am făcut în mai multe seri şi cum era rece, că era ciment, am răcit. O început să mă doară şi să mă împungă spatele. Apoi m-o luat tusa. Simţeam că mi-i frig şi, oai, mă gândeam, ce bine ar fi să am o vană şi să mă bag în apă caldă... Aşa frisoane aveam... Şi vroiam să dorm, că-mi era somn. Atuncea o început să mă doară spatele şi să am junghiuri. Nu m-am gândit atunci ce ar putea fi.

Bolnavă cum eram, fără să mă trateze deloc, m-o dus înapoi la Miercurea-Ciuc. M-o băgat în aceeaşi celulă din care am plecat când am venit la Cluj. Boala mi s-o agravat, că am ajuns de nu mai puteam mânca, nu puteam să stau sus şi nici să mă scol. Nimic nu mai puteam face. Şi doctoru' mă învelea în cearceafuri ude şi îmi dădea aspirină. Erau fără efect. Mă omora cu zile. Doctoru' era tânăr, era îmbrăcat în haine militare, da' nu mai ţâu minte ce fel de om era. Pă urmă, v-am spus că aveam patu' la nivelul trei, mi-o făcut loc jos, că nu am mai putut să mă urc. într-o zi, când m-am ridicat un pic, am făcut un abces pulmonar. Din cauza frigului şi a răcelii, s-o făcut o bubă pă plămâni şi aia s-o spart. Numa' am simţit că să mişcă apă în mine. Dacă îmi mişcăm corpu' parcă aveam o sticlă cu apă în mine. O venit doctoru' şi i-am spus: *Domnu' doctor, io am apă în mine.* M-o întrebat aşa repezit: *De unde ştii? D-apoi aud!* Abia atuncea o început să îmi facă streptomicină, injecţii. Injecţiile mi le-o făcut asistenta, una sara şi una dimineaţa. Doctoru' nu prea venea către mine.

După injecţiile ăstea am început să vomit puroi, câte un kilogram o dată. îmi ţâneau fetele şi câteodată asistenta o tăviţă din aia şi acolo vomam. Până atunci şi tratamentu' ăla de formă mi-l făcuse în celulă, nu m-o dus la infirmerie. Mâncare, pentru că nu îmi puseseră încă diagnosticu', era ca la toată lumea. De fapt nici nu avea rost să-mi deie mâncare pentru că nu puteam mânca, numa' mai ciuguleam.

Ce era mai dureros era că aveam o febră foarte mare şi cum închideam ochii începeam să delirez şi nimeni nu mai putea dormi în cameră de mine. Nu ştiu ce vorbeam, numa' fetele îmi spuneau dimineaţa. Io atâta mă chinuiam să nu dorm, că să nu deranjez fetele... Patruzeci aveam febră. Erau şi ele săracele chinuite şi io. Asta o fost mai mult, că le supăram pă colege. Câte una să mai văita. îi spuneau la asistentă sau la doctor că *ele nu pot să să odihnească şi ziceau să mă puie separat în altă celulă sau să mă ducă la spital.* Acuma io nu cred că făceau treaba asta cu răutate, numa' că vroiau şi ele să mă ducă la un doctor, să mă poată salva, îşi dădeau seama că nu-i o soluţie să mă ţână acolo. Mie sigur că îmi cădea greu că nu le las să doarmă. Am căutat atuncea să nu dorm. Cunoştinţa nu mi-am pierdut-o, da' eram slăbită tare. De aia îmi pare rău pentru Sisi Cristea, care atunci era asistentă, iar acuma îi doctoriţă, că o spus la *Memorialul Durerii,* că *o îngrijit-o pă Maria Plop când o fost bolnavă.* M-am gândit atunci: *Ai îngrijit-o pă Maria... aşa cum m-aiîngrijit pă mine...* Acuma îi măritată, are alt nume. Sigur că nu avea ce să îngrijească, pentru că eram căzută la pat, nu mâneam nimic, nu făceam nimic, da' trebuie să fim drepţi.

La Miercurea-Ciuc, deşi vedeau că-s tăt mai rău m-o ţânut mai multe săptămâni. într-un târziu s-o hotărât şi doctoru' închisorii să facă demersuri la Bucureşti, pentru a-mi aproba spitalizarea. Am fost norocoasă că mi-o aprobat, pentru că eram la capătul puterilor. Apoi, pă la

sfârşitul anului ’58, m-o dus la Văcăreşti, că acolo era o închisoare spital. Nu mă mai mişcăm, nu mai puteam umbla. M-o pus într-o pătură şi aşa m-o scos din, celulă. Până la Văcăreşti nu m-o transportat cu salvarea, probabil că era prea mult pentru o „bandită” ca mine. M-o dus cu o maşină de-a lor, tot cu un fel de Aro. M-o pus acolo pă un scaun, d-apoi io nu puteam să stau nici în şezut. Eram ca fără oase. Picioarele erau mai subţiri ca mâna. Atât că mai puteam vorbi... Eram foarte slabă, numa’ piele şi os. în trei luni de zile, cât am stat la Cluj şi apoi la Miercurea-Ciuc, am slăbit 21 de kilograme. D-aia mă mir că mai trăiesc şi sunt cum sunt. Numa’ o putere Dumnezeiască o căzut asupra mea. Atâta că am fost întotdeauna foarte optimistă, am avut o fire mai tare...

Ne-aţi spus că la Miercurea Ciuc nu vi s-a aplicat un tratament corespunzător, care a fost situaţia la Văcăreşti?

Când am ajuns la Văcăreşti, m-o băgat în celula unde mor oamenii... Apoi m-o dus într-o celulă cu două paturi, undeva la demisol. Nu era

mare, era micuţă. Patu' era din ciment şi peste el era o saltea şi perină, da' frig nu mi-o fost că era căldură înăuntru. Deosebirea faţă de o celulă obişnuită era că avea înăuntru WC, da' fără paravan. Aici am scăpat de tinetă. WC-ul era la capătu' patului, sub geam. Geamu' nu era mare, era ca la demisol. Chiuvetă de spălat nu era. în mijlocul celulei era o masă micuţă de ciment, pă care aveam o cană pentru apă. Pă jos era tăt ciment. Uşa la intrare era tăt ca la puşcărie, cu zăvor şi cu vizetă.

Norocu' meu o fost că am dat păstă doi doctori buni. S-o ocupat de mine doctorii Popescu şi Niculescu. Foarte cumsecade o fost medicii ăştia. Erau mai în vârstă amândoi şi erau îmbrăcaţi civil. M-o îngrijit bine şi mi-o dat medicamente. Vorbeau frumos cu mine, nu ţâpau. Nu mi să adresau cu „tu" ci cu „dumneavoastră". Aici nici nu mai eram îmbrăcată în haine de puşcăriaş, că primisem un halat de spital, colorat da' nu mai ştiu, albastru sau bordo. Doctorii îmi făceau control de câteva ori pă săptămână şi veneau la mine de câte ori îi chemam. îi anunţam prin santinela care era la uşa celulei. Nu mai ţân minte ce diagnostic mi-o pus, da' atuncea nu am avut TBC, am avut o răceală puternică. Numa' după ce am venit acasă din închisoare am făcut TBC, sau atunci mi l-o descoperit Răceala asta o fost la plămânu' stâng, la lobu' inferior. Când m-am eliberat am făcut complicaţii la lobu' superior, am făcut cavitate şi am dat în TBC. Ca tratament, îmi dădeau ceva loţiune tonică. Era tare rea, alţi bolnavi nu o beau. Io tăt am băut, tăt am băut. Aia era pentru poftă de mâncare. îmi mai dădeau nişte tablete care să numeau PAS, erau ca alunele şi luam câte 30 într-o zi. Mai primeam 5-6 Hidrazide, după câte kilograme aveam. Hidrazida reface ţesutu' plămânului. Am mai luat şi ACTH care mă ajuta să nu am nevoie de mâncare sărată. Mi-o făcut şi injecţii cu vitamine Bl şi B6.

Aşa mă durea corpu' şi mâinile, că nu puteam nici să mă acopăr cu pătura. Am fost copleşită de puroi în tăt

corpu' nu numa' la plămâni. Mi-o intrat şi pă sub piele. Din cauza puroiului, mă dureau şi mâinile. Mi s-o deformat unghiile şi nu puteam să trag nici cearceafu' pă mine, l ă storc o batistă sau să stau în genunchi. Nu puteam... Să uita doctoru' la mâinile mele, cum mi să bombaseră unghiile şi mi le freca. Şi atunci io am zâs: *Domnu' doctor, daţi-mi nişte alifie, sau ceva să mă ung pă mâini că nu mai pot. Lasă că îţi dau io altceva mai bun* – mi-o răspuns el. Şi mi-o făcut tri serii de B-uri, Bl şi B6 şi m-am mai liniştit. Până atunci, nu puteam să fac nimic cu mâinile.

După ce mi-o făcut tratamentu' ăsta, la două-trei luni am început să mă simt mai bine. Da' puroi tăt dădeam afară la vomat. Că şi după ce am ajuns la Văcăreşti, am continuat să dau afară puroi, că eram plină. Pentru a da mai mult afară, mă întorceam pă o parte şi pă alta. Când mă întorceam pă partea stângă, simţeam cum să duce încolo, când mă întorceam pă cealaltă parte, simţeam cum să duce dincolo.

Acum, mâncarea era un pic mai multă şi mai bună. Pă zi primeam 750 de grame de pâine. Nouă cel puţin, la bolnavii de plămâni, ne dădea raţie mai mare de mâncare. Apoi io mă sculam dimineaţa şi pâinea care rămânea de seara o mâneam cu apă. Io ştiam că aia-i raţia unui bolnav ca să să facă bine şi mă străduiam să o mănânc. Mă sculam dimineaţa la şase şi apa era pă post de ceai. Pă la ora şapte eram gata, când venea ailaltă pâine. Meniu' zilnic era şi el mai consistent. Dimineaţa ne dădea ceva cafea cu lapte, ceva margarină sau unt şi marmeladă. Era o bucăţică mică, un cubuleţ. Tăt dimineaţa ne mai dădea ceai, îl aducea în gamelă, cum să întâmpla şi cu laptele cu cafea. La amiază ne dădea de multe ori şi arpacaş sau fasole, depinde... .Seara primeam mai mult ciorbe, sau ceva mâncăruri scăzute. Mâncarea şi apa ne-o dădea tăt pă vizetă, nu pă uşă. Acolo, cel care ne dădea mâncarea nu avea nici cheile să deschidă uşa. Nici n-avea de ce să o deschidă dacă aveau WC-ul înăuntru. Dacă erai la regim

alimentar special, cum am fost şi io, îţi făceau mâncarea aşa cum aveai voie să o mănânci. îţi dădeau la regim sărat sau nesărat. Da io, indiferent cum era, când vedeam mâncarea aşa greţuri aveam... îmi venea să mă întorc cu spatele, să nu o văd. Cu täte astea, mâneam tăt ce-mi dădeau ca să mă fac bine. Puneam gamela pă pat, luam două- tri linguri de mâncare, beam apă şi mă duceam la geam unde inspiram aer curat până îmi trecea greaţa. După aia iară mă duceam la gamelă şi iară la geam până mâneam tăt. îmi umpleam stomacu’ ca şi o gâscă.

Pă mine m-o ajutat foarte mult un vis. Io tăt timpu’ m-am rugat, că la noi în casă credinţa o fost foarte importantă. Cam la o lună după ce am ajuns la Văcăreşti, într-o noapte am visat cu Maica Sfântă şi cu Isus, erau aşa în formă de icoane. Cum aveam patu’ pă colţ, Iisus era la capu’ meu şi Maica-Sfântă era în lateral. Şi atunci când m-am trezit am ştiu că io nu mor. Aşa curaj mi-o dat visu’ ăsta... Şi am început să mănânc, să mănânc, să mănânc. Luam toate medicamentele. Că Dorina Dombrovski, colega de celulă, mai stătea de vorbă cu gardienii şi îi spuneau că alţi deţinuţi, care erau tăt bolnavi, nu luau loţiunea aia tonică pă care mi-o dădea şimie.-Eu o beam' toată.

în celulă am stat cu Dorina Dombrovski, fata generalului Dombrovski. Era bolnavă şi ea, avea epilepsie. De asta o şi băgat-o cu mine, ca atunci când -are crize să-i pun o lingură în gură sau un căluş. După ce m-am mai întărit am şi ajutat-o, că tăt făcea crize. Mă puneam pă pat şi îi puneam mâna pă piept şi îi băgăm ceva în gură ca să nu-şi înghită limba. 'Când. o lua criza să făcea ca şi o coardă, să încorda tare şi arăta foarte rău. Io numa’ o ţineam şi când îşi revenea era istovită. Avea către patruzeci şi'ceva de ani şi suferea de boala asta de tânără, înainte de arest. Atunci nu am întrebat-o de ce o fost arestată, da’ am aflat după ’90. O fost la *Memorialul Durerii şi* o zâs că o fost arestată pentru ceva transport de arme sau că o ascuns nişte arme. La ea venea tată-sa la fiecare două săptămâni

cu pachet. îi aducea portocale, lămâi, banane, ciocolată. Mai mâneam şi io împreună cu ea. Pă tată-so nu l-am văzut, că să ducea ea să să întâlnească cu el, nu venea în celulă.

Când m-am mai pus pă picioare, o început să mă scoată şi la plimbare. în primele trei luni, n-o putut fi vorba de aşa ceva că nu mă puteam da jos din pat de slăbită ce eram. Mă mai ridicam numa’ pă marginea patului. După tri luni, am ieşit afară. La ieşirea din spital, adică din închisoare, erau făcute nişte cuşti din ciment, cam de 20/20 sau 10/10. Ca înălţime aveau 2,5-3 metri. Nu aveam pă ce sta, nu erau bănci, era numa’ ciment. Io nu mă plimbam, că stăteam jos, stăteam la aer. Gardianu’ mă ducea acolo, mă închidea şi gata. Ieşeam singură că nu mă scotea cu altcineva. Pă deasupra, pă cuştile alea din ciment era santinela. Umbla, ne supraveghea pă tăţi. Să nu arunci ceva, să nu vorbeşti cu cineva.

Aşa m-am chinuit io şase luni. Da’ m-am refăcut bine că doctoru’ o crezut că mă umflu’. Ştiu că o venit şi s-o aşezat pă pat lângă mine

şi m-o apăsat pă frunte, păstă tăt, să vadă dacă nu-s umflată, dacă nu mă umflu. O fost şi lupta mea că am făcut eforturi să mănânc şi am luat tăte medicamentele, n-am aruncat nimic deşi erau câte un pumn. Perioada asta, cât am fost bolnavă, o fost una dintre cele mai grele din viaţa mea. Spun asta deşi io am avut multe pietre de încercare. Mă gândeam, cum eram bolnavă la Văcăreşti, că sunt precum un lemn putred, cum găseam mai demult prin pădure, care atunci când dădeam cu picioru’ în el să făcea praf. Aşa eram şi io. Când vedeam că numa’ puroi iese din mine, aveam impresia că îs ca un putregai de care nu mai îi nimic. Nu mai eram om. Eram ca un lemn putred. Numa’ atâta că mai suflam, nici nu mai puteam să gândesc. Mare îi puterea lui Dumnezeu că am ajuns la vârsta asta, după cele prin care am trecut... I-am mulţumit şi îi mulţumesc la Dumnezeu şi acuma că m-o ajutat. Şi când ies pă uşă şi când mă duc pă drum şi îs în maşină, oriunde aş fi, îi mulţumesc lui Dumnezeu că mi-o dat putere şi m-o ajutat de am dus Crucea asta aşa de grea. Nu mă refer numa’ la îmbolnăvire ci la o bună parte din viaţa mea. Vă spun, totdeauna i-am mulţumit lui Dumnezeu că m-o ales pă mine să trec prin experienţele ăstea şi nu pă un alt frate. Dacă m-ar fi întrebat cineva: *Vrei să dai suferinţa la alt frate?,* aş fi zis că nu.

M-o ajutat Dumnezeu şi, după şase luni, am părăsit închisoarea- spital de la Văcăreşti. M-o băgat într-o maşină şi m-o dus prin Jilava şi am mai stat un pic în bărăcile alea. Apoi m-o dus la Miercurea-Ciuc. M-am întors bucuroasă la colege. Mă simţeam bine şi mă îngrăşasem, aveam vreo 57 de kilograme. Mă îngrăşasem bine. Totuşi, cred că era o grăsime nesănătoasă, mai mult din cauza medicamentelor, a tratamentului pă care mi l-o făcut la spital. Da’ arătam bine. Fetele, că erau aceleaşi, nu mă mai recunoşteau. O fost fericite că m-am întors, ne-am îmbrăţişat, ne-am pupat. M-o întrebat cum o fost. Apoi nu am stat mult cu ele, că pă urmă m-o dus iară. Şi gardiencele s-o bucurat când m-o

văzut că am venit sănătoasă. Ooo, Geocondiţa tare mult s-o bucurat... S-o bucurat şi-o zis că-i foarte bine că am scăpat.

La puţin timp după ce am revenit la Miercurea-Ciuc, după aproximativ două-tri luni, m-au dus la Oradea. Asta o fost pă la sfârşitul anului 1959 sau în '60. Totuşi cred că era toamna lu’ ’59, că iarna am prins-o la Oradea. M-o dus cu o maşină, că numa’ io am plecat de la Miercurea-Ciuc. Am aflat după aia că trebuia să particip la ceva proces. Atunci nu mi-o spus că unde mă duc. Niciodată nu-ţi spuneau unde te duc. Te duceau şi acolo vedeai unde eşti. Despre drum nu îmi amintesc nimic pentru că mi să pare că am mers noaptea. Da’..., că sara o venit după mine, ţâu minte. N-am apucat nici să-mi iau rămas bun de la fete. Aşa să întâmpla întotdeauna când o luau pă una. Numa’ vedeai că să deschide uşa şi te strigă pă nume: *Bagaju’ şi repede afară!* Cel care venea după tine stătea în uşă şi nu aveai ce să mai vorbeşti. Nu venea din timp să zică să-ţi faci bagajele pentru ca apoi să vină să te ia.

Cum aţi regăsit penitenciarul de la Oradea, după trei ani?

Vă spun, numa’ întâi să lămuresc povestea cu procesu’ pentru care m-o dus înapoi acolo, şi care s-o dovedit a fi o greşală. Nu am participat Ia nici un proces şi am rămas acolo la penitenciaru’ din Oradea. Nu m-o mai chemat nimeni nicăieri şi de data asta am rămas la Oradea până m-am eliberat. Am stat până în ’64, până în iunie. M-o băgat în aceeaşi celulă unde am fost înainte. în celula de unde am plecat în 1956, că numa’ aia era pentru femei deţinute politic. Da’ nu m-am mai întâlnit cu fetele cu care am fost prima dată. Erau altele acuma pentru că atuncea, după revoluţia din Ungaria, ne-o dus imediat şi ne-o împrăştiat în tăte părţile. Acuma am întâlnit altă lume, eram cam 28 în celulă. Multe dintre ele aveau condamnări mici şi erau de puţină vreme arestate şi atuncea o trebuit să fiu io şefă de cameră. Nimeni nu vroia să fie şefă de cameră. O zâs să fiu

eu că îs mai îndrăzneaţă. Ca şefă de cameră, trebuia să baţi în uşă dacă să întâmplă ceva, dacă îi bolnav cineva. Apoi nu toate aveau curaju' ăsta...

Mă simţeam bine când m-o dus la Oradea, eram sănătoasă. Cu toate astea aveam mâncare la regim pentru TBC. Când m-o mutat, mi-o dus şi fişa de sănătate în care să spunea ce boală am şi de ce medicamente şi regim alimentar trebuie să beneficiez. Aşa am rămas cu porţie mai mare de pâine, o jumătate de kilogram, sau 750 de grame. La fel mâncarea era mai consistentă era mai grasă un picuţ. Dimineaţa îmi dădea un pic de margarină, un pic de marmeladă şi lapte fiert cu cafea. Era cafea cu un pic de lapte fiert. Să nu vă închipuiţi că era cacauă, că n-o văzut nimeni aşa ceva în puşcărie. Da' cafeaua nu era naturală, era un surogat. îmi dădea pireu de cartofi şi alte mâncăruri, d-apoi io nu puteam mânca tot şi mai dădeam şi la altele. în pireu mai era şi carne de aia congelată. Iooi, rea era carnea aia congelată! în orice caz nu eram în situaţia în care să mă invidieze cineva că primeam puţin altfel de mâncare. Fetele erau fericite că nu îs nevoite să mănânce ca şi mine la regim.

Şi-apoi aici la Oradea, a doua oară, am învăţat foarte mult Mai făcusem io treaba asta şi prima dată la Oradea, la Mislea, la Miercurea- Ciuc, că peste tăt erau femei culte, da' nu ca acuma. Am zâs că eu vreau să învăţ foarte mult Le-am rugat să mă înveţe, şi tăt ce văd că nu fac bine să-mi spună, că nu mă supăr. Aveam o colegă maghiară, o chema Murăşan Iren şi era căsătorită cu un român. Ea ne povestea cărţi citite sau filme, dar şi văzute şi nevăzute. Mai completa filmu' sau cartea din imaginaţie, numa' ca să ne petrecem timpu' cu ceva. Mai adăuga, le mai lungea. Ce era să facem până la ora 10 sara, când era stingerea? Iren ne povestea în fiecare seară şi povestea foarte bine. Pă urmă mai învăţam poezii, învăţam matematică, învăţam istorie. Scriam pă săpun, scriam pă cârpe, pă gamele, de fapt pă fundu' de la gamelă. Când veniţi altădată, vă fac o

demonstraţie şi vă arăt cum scriam pă săpun. Fac eu un săpun şi cu un ac să vedeţi ce frumos să scrie. Că şi în închisoare luam o bucată de săpun, cam de 10/ 10 cm, care să fie netedă. Apoi cu un ac sau cu o sârmuliţă scriam mărunt, mărunt, cu litere de tipar. în felu' ăsta scriam foarte mult. Pă o bucată de aia de săpun scriam şi două strofe dintr-o poezie. Scriam o lecţie sau cuvinte în limba franceză. Mă mir de multe ori şi acuma cum ţineam minte tăt. Citeam seara ce am scris pă săpun şi dimineaţa tăt ştiam. Doară ce scriam o dată pă săpun învăţam şi apoi trebuia să ştergem. Udam săpunu' şi iară îl lustruiam. Io m-am apucat foarte serios să învăţ limba franceză. Ajunsesem să vorbesc foarte bine franţuzeşte. Am început cu povestea lu' *Albă ca Zăpada.* Am învăţat-o şi am scris-o în franceză. După aia am început să vorbesc în franceză şi să traduc ce vorbesc. De scris nu am învăţat la fel de bine ca şi să vorbesc. Franceză am învăţat cu o profesoară de franceză. Aveam profesoare de tăte materiile. Mai făceam şi geografie. Luam o cârpă mare neagră şi scriam pă ea cu săpun. Făceam continentele, ţările... Mai făceam matematică. Geografia şi matematica o preda o singură persoană, era o învăţătoare de la Satu-Mare. Alte fete învăţau engleză sau germană. Aveam două săsoaice, erau cumnate, şi ele predau limba germană pentru care vroiau să ştie germană. Numele lor nu-l mai reţin că erau nemţeşti şi erau greu de reţinut. Io am vrut să învăţ şi maghiara. Da' nu am putut că îi tare grea limba maghiară şi mi-o părut rău. Am rămas cu franceza că îi mai uşoară. Multă lume o ieşit de la închisoare cu limbi străine bine învăţate. O fost ţărani care o învăţat engleză, germană şi franceză. Cu ce era să ne omorâm timpu? Unele predau, altele învăţau. Era o ocupaţie. Altceva nu ne dădeau nimica de făcut, cel puţin până după '62, şi ne plictiseam, eram dornice să ştim, să cunoaştem.

V-am spus că scriam şi pă gamelă. Făceam rost de praf de humă. Dacă ne dădea cineva un păhărel de humă aveam

foarte mult timp. Şi-atuncea udam prafu' ăsta de humă îl întindeam pă fundu' de la gamelă şi îl lăsam să să uşte. Apoi cu un ac sau cu sârmă zgâriam huma uscată şi în felu' ăsta scriam. De ac şi de sârmă mai puteam face rost. Le mai găseam şi când ieşeam la plimbare prin curte. Ne mai foloseam şi de vreun băţ ascuţit, că şi ăla era bun să zgârii. Făceam noi lucrurile astea, da' trebuia să ne ferim să nu ne prindă. Dacă ne găseau că scriem, ne pedepseau. Norocu' o fost că nu ne-o prins că ne feream. Scriam şi învăţam când ştiam că-i cineva pă sală, mai indulgent şi nu ne urmăreşte aşa amănunţit.

Pă urmă, la Oradea, m-o pus şi pă mine la lucru, la împletit de coşuri şi dimigene. Asta o fost de prin '62, că atuncea mi-o comutat pedeapsa de la muncă silnică pă viaţă la 25 de ani. Altfel nu mă puteau scoate la lucru, însă io de treaba asta nu am ştiut numa' când m-am eliberat. Atelieru' unde lucram era în curte, în incinta închisorii. împletitura o făceam din nuiele fierte şi din nailon. Dimigenele le mai împleteam cu nailon şi aveau o capacitate de de 3kg şi de 5 kg. Coşurile pă care le făceam noi erau pentru gunoi în birouri. Programu' de lucru era greu, că ne ducea dimineaţa, la amiază era masa, şi apoi iară până seara. Ca să mâncăm, la prânz ne ducea în celulă. Da' munca asta o făceam numa' noi femeile. Era numa' un bărbat, maistru', şi încă o femeie care ne arătau cum să facem. Nu mai ţâu minte câte lucram în atelieru' ăla, da' ştiu că io nu puteam să-mi fac norma. Aveam o normă mare şi nu puteam să lucru ca altele care erau mai tinere, mai ales că fusesem şi bolnavă, în plus, nici nu ştiam să fac prea bine împletitura aia pentru că nu aveam experienţă suficientă. Pedeapsa, pentru neîmplinirea normei, era că nu-ţi dădea dreptu' să primeşti pachet şi aveai o mâncare mai slabă. Dacă îţi făceai norma la coşuri, îţi dădeau mâncare de muncitori, adică era mai consistentă şi cu mai multă pâine. Dacă nu lucrai cât aşteptau ei, îţi dădea numa' un sfert de pâine. Era o fată de aicea din Cluj, Leontina, era mai tânără şi era

arestată pentru că era iehovistă. Numele ei complet era Mircean Leontina şi avea bărbătu' condamnat pă viaţă. Ea şi cu încă una erau singurele care îşi făceau planu'. Pentru asta primeau în fiecare lună pachet şi aveau amenajată separat o celulă cu masă, cu faţă de masă şi scaune. Erau aranjate frumos acolo. Leontina, care ştia că îs de pă aici de pă la Cluj, îmi mai trimetea câte ceva şi mie din pachetu' ei, din ce primea, slănină, zahăr... După ce ne-am eliberat, amândouă am lucrat la tricotaje, la Someşu', aici în Cluj. însă, prima dată, ne-am întâlnit la spital. Avea pă tată-so la spital şi o vinit la el şi m-o găsât şi pă mine la spital. Pă urmă, că io am început iară' să slăbesc, nu am mai împletit coşuri. Nu am stat mai mult de o lună la împletit de coşuri, că apoi m-o dus la cusut.

într-o zi o venit maioru' administrativ, ăla care mi-o dat apă atunci când ne-o comunicat sentinţa în '55, şi o zâs: *Cine vrea să coasă? Că sunt de cusut nişte costume naţionale pentru un grup artistic.* Şi am zâs: *Io cos.* îmi convenea, că atunci puteam sta toată ziua în pat. O zâs, maioru ăsta, că pune un bec în celulă, deasupra patului, numa' să stau tătă ziua în pat şi să cos. Mi-o mai promis că îmi dă şi scrisoare să pot scrie acasă. Atuncea m-am apucat de cusut. Trebuia să fac porturi populare pentru şase perechi, băieţi şi fete. Cusătura am făcut-o cu mătase şi pă stofă neagră. Poalele pentru fete le-am cusut în partea de jos, iar pentru bărbaţi am cusut cămăşi tăt aşa la mâneci şi pă jos. Treaba asta mi-o luat cam un an. N-o fost o perioadă rea, că stăteam în pat şi coseam. Restu' fetelor care mai rămâneau prin celula nu aveau voie, săracele, să steie în pat.

Am cusut şi pă urmă iară am început să mă simt mai rău, m-am îmbolnăvit. Am slăbit, am ajuns iară ca degetu'. Nu ştiu cum de m-am îmbolnăvit că nu m-am răcit, însă am făcut o pată pă lobu' superior de la plămânu' stâng. Sigur că diagnosticu' ăsta l-am aflat abia după ce m-am eliberat, când mi-am făcut radiografie, că în închisoare nu să putea.

Cum să zâc, nu eram chiar aşa bolnavă să nu mă pot scula, da’ nu mai puteam mânca, nu puteam dormi, transpiram, eram tăt obosită. Tratament, oricum nu mi-o mai făcut deloc, am dus, cum să spune, boala pă picioare, până am ieşit din puşcărie. De fapt, după ce m-am îmbolnăvit iar, nici nu o mai fost mult până când m-o eliberat. Un an cred că o mai durat. Slăbisem iară destul de tare. Vă arăt eu pozele să vedeţi cum arătam când am ieşit, cât eram de slabă. Că mi-am făcut imediat poze, la vreo patru zile după ce am ieşit, că avea frate-meu un aparat de fotografiat şi mi-o făcut poze. Am slăbit şi pentru că ştiam acuma că ne eliberăm. Nu mai puteai dormi, nu mai puteai mânca, nu mai puteai... Era gându’ că te întorci acasă. Mă gândeam ce voi face, unde oi merge, cum a fi. Io doream să fac şcoală mai departe. Ăsta o fost gându’ meu că ies afară şi mă apuc de şcoală. Apoi planurile s-o modificat şi m-am internat în spital.

în perioada asta nu am mai primit vizite, numa’ pachet. De fapt o fost mama prin ‘60-’61, da’ n-o lăsat-o să mă vadă. 0 venit atunci mama cu fratele meu, Iosif, da’ nu m-o chemat la poartă să îi văd. Le-o luat numa’ pachetu’. Pă mama nu am văzut-o cât am fost la închisoare. în afară de soră-mea, Samfira, care o venit la mine înainte, n-am mai văzut pă nimeni din familie.

PLECATĂ DIN „ROMÂNIA DOMNILOR”, ÎNTOARSĂ ÎN „ROMÂNIA TOVARĂŞILOR’

În perioada premergătoare eliberării, aţi simţit cumva o ameliorare a regimului de detenţie?

Cu vreo doi ani înainte să mă elibereze, cam prin ’62, am simţit într-adevăr că suntem mai bine tratate. în perioada asta nu ţipau la noi, erau mai indulgenţi şi ne spuneau că ei ne înţeleg că am greşit. Spuneau că pedepsele o fost mai mari decât gravitatea faptelor noastre, da’ o trebuit să ne condamne că aşa s-o dat atunci, pedepse exemplare. Aşa o fost articolele de lege.

. în ceea ce priveşte alimentaţia nu s-o simţit nici o schimbare, da’ în schimb o făcut cu noi muncă educativă. Ne-o adus filme. Atunci ne-o arătat filmu’ *Lupeni '29 şi* alte filme propagandistice. Ne-o arătat ce s-o schimbat în agricultură, ce-i în ţară, turme de oi, tractoare, lucruri din ăstea. Veneau zâua, ne adunau pă toate din camera noastră şi ne făceau proiecţii, într-o cameră pe-un perete. Cărţi nu ne-o dat de citit, cum am auzit că s-o întâmplat în alte părţi. în schimb, cam o dată pă lună vinea ofiţeru’ politic şi ne mai ţânea câte-un discurs în celulă. Ne zâcea numa’ palavre de-a lor, vorbea despre ce-o făcut ei şi câte o făcut. Parcă noi nu ştiam ce o făcut ei... Noi de ce eram acolo? Ne spunea cât o progresat ţara şi că ei îşi dau seama că nu suntem aşa vinovate. Discursuri din astea propagandistice. Ofiţerul politic nu era în vârstă şi era mai slăbuţ. încerca să fie amabil şi să pară un om bun. Făcea pă mierosu’ de câte ori venea la noi, da’ noi îl vedeam ca pă o lichea. Era un om rău. Nu ne cerea să vorbim, să ne mărturisim greşelile, să regretăm. Nu ne-o cerut părerea faţă de ce ne spunea el, da’ ne zâcea că dacă ieşim şi mergem acasă să ne vedem de treabă, de gospodărie... Mai

zâcea că să nu mai facem ce-am făcut că acuma stătu' ne iartă, da' dacă mai facem... „Tare-mi venea să plâng" când îl auzeam... Mă înduioşa... Licheaua. Pentru noi era totuşi bine că ne-arăta tăt felu' de lucruri şi ne mai trecea timpu'. Atunci am văzut şi noi pentru prima dată un televizor. Era un program cu turme de oi, cirezi de vaci şi piese de care făceau ei în fabrici. în tăt timpu' ăsta noi mai faceam comentarii în celule, ziceam că să vedem şi cu ochii noştri dacă aşa o fi, cum ne zâc ei. Aveam o colegă mai glumeaţă şi zăcea: *Când om ieşi afară şi-om videa vaca om zace: Doamne, ce-o fi aia?* Mai şi glumeam că nu mai puteam nici să mai plângem... Cam astea o fost modificările, în rest nu s-o schimbat nimic, plimbarea zilnică era la fel, gardiencele o rămas aceleaşi.

Oricum, ne-am dat seama că ne pregătesc pentru a ieşi afară. Am înţeles că o să ne elibereze în curând. Fiecare îşi făcea planuri că ce o să facă atunci când o să iese afară. Mai discutam şi noi. Ce să facem altceva toată zâua? Eu, de exemplu, zăceam că o să învăţ, alta avea copii şi vroia să să ocupe de ei.

Apoi cu două-tri luni înainte de a ne elibera, ne-o dat o carte poştală să scriem acasă şi să cerem adresa unde vrem să ne facă bilet de domiciliu. Că atunci când ne elibera puteam să cerem să ne stabilim unde voiam noi, cu condiţia să avem pă cineva acolo. Atunci ne-am dat seama că în curând ne eliberează. După zece ani, nici nu mai ştiai ce să mai zâci... Ne-am bucurat, nu mai puteam mânca, nu mai puteam dormi... Parcă nu mai ştiai pă ce lume eşti... Şi o început să ne dea drumu', pă rând. Venea ofiţeru' şi zâcea: *Cine-şi aude numele să-şi ia bagaju' şi să iasă afară.*

Am primit şi eu carte poştală. Am scris-o şi am trimis-o acasă la mama. I-am cerut să-mi scrie adresele fraţilor, că încă nu eram hotărâtă unde să mă duc. După un timp am primit scrisoare de la ea cu toate adresele. între timp mă hotărâsem să mă duc la Otilia, care stătea în Turda, da'

tocmai adresa ei nu mi-o trimis-o. Ea era moartă... şi eu nu ştiam... Avea 36 de ani când o murit... M-am gândit că mi-o dat numa' o adresă din Turda, de la una dintre surori că atunci o să o găsesc şi pă cealaltă. Nu m-am gândit de ce nu mi-o trimis şi adresă ei. Aşa că am cerut să-mi dea bilet pentru Turda. îmi amintesc că una dintre cadre, nu mai ţân minte cine, mi-o spus să nu mă cer în sat sau în comună că nu mă mai pot muta după aceea la oraş. Atuncia am cerut domiciliu în Turda.

înainte să ne elibereze, ofiţeru' politic ne-o atras atenţia să nu spunem cum o fost în închisoare. Să nu spunem absolut nimic despre ce să întâmplă acolo. Nimic, nimic, nimic. Cum o fost, ce-am mâncat, cum am fost trataţi. Nimic. Ne-o spus că îs pă urmele noastre. 0 vrut să băge spaima în noi. Maioru', care o fost de faţă când ne-o dat sentinţa în '55, mi-o dat următoru' sfat: *Când ieşi afară, să n-ai nici prieteni, nici duşmani!* Era maioru' administrativ care, atunci când am primit sentinţa mi-o dat apă să beau şi mi-o zâs: *Nu plânge că n-o să stai! FA* m-o încurajat că n-am să fac pă viaţă. N-am să fac mai mult de 10 ani. Nu mai ştiu cum îl chema, da' v-am mai zâs de el. Tăt el mi-o dat să cos şi acum, înainte de eliberare, mi-o zâs să n-am nici prieteni, nici duşmani. Pentru că duşmanu' îţi face rău că te duşmăneşte, iar în prieten te-ncrezi şi-ţi poate face şi el rău. Da' atunci ne-o spus că n-avem voie să divulgăm nimic. Angajamente că o să colaborăm după ce ieşim nu ne-o pus să semnăm, numa' atâta că să nu spunem nimic.

Cam la o lună după ce am primit adresele, am fost eliberată. Era 21 iulie. O fost o zi frumoasă. Ştiam că nu mai durează mult şi-mi dă drumu'. Aşteptam, că începuseră deja să le elibereze pă colegele de celulă. Dimineaţa ne-am trezit fără să bănuim ce să va întâmpla. O venit mai târziu un ofiţer cu o listă şi o zâs: *Cine-şi aude numele să să pregătească, să-şi facă bagaju'.* Aveam atunci o fustă pă care mi-o croit-o şi mi-o cusut-o fetele din celulă. Mi-o

cusut-o fetele cu mâna, că n-aveam cu ce să mă-mbrac. Am avut ceva material nou, bleomarin, ca docu'. L-am primit de la cineva da' nu mai ştiu de la cine. Să făcuse un obicei între noi ca atunci când pleca cineva acasă, dacă avea haine mai multe să le dea şi la cele care n-aveau. La Oradea, v-am spus, nu eram numa' cu condamnări mari, că mai erau şi cu condamnări de şase luni, de un an, de trei ani. No, şi cineva care o plecat acasă mi-o lasat materialu' din care mi-o făcut fetele fusta. Că nici nu aveam cu ce să mă îmbrac dacă mă elibera. M-am îmbrăcat cu fusta aia, cu o bluză şi ceva pantofi. Ne-am făcut bagajele, ne-am pregătit şi am aşteptat să vină să ne scoată. Eram cinci sau şase. înainte să ieşim ne-am îmbrăţişat toate şi ne-am luat rămas bun. Dimineaţa ne-o anunţat, da' numa' după masa la 5 am avut tren. 0 venit un ofiţer şi ne-o strigat să ieşim afară din cameră. Am ieşit şi ne-o dus la magazie să predăm ce ne dăduseră ei, zeghea, haina, fusta, bocancii. Că aşa să proceda când te elibera, te ducea la magazie să predai şi să-ţi primeşti lucrurile tale înapoi. Şi sacoşa mea cu haine era acolo. Eram tri sau patru. Ne-am luat fiecare hainele şi am ieşit pă poarta închisorii... După zece ani, eram din nou liberă...

La gară, îmi amintesc că ne-o dus un gardian, da' nu mai ştiu cu ce ne-o dus. Parcă şi acuma mă văd în gara din Oradea... Ne-o urcat pă tren şi pă la 12 noaptea am ajuns în Câmpia Turzii. Am mers cu personalu'. Eram tare speriată... Nu vorbeam cu nimeni, nu mă uitam la nimeni. Eram tare speriată că nu mai umblasem cu trenu' de atâta timp. No, şi am ajuns la Câmpia Turzii şi m-am dat jos în gară. Era 12 noaptea. *Unde-o fi Turda?* Ştiam că în Turda nu să poate ajunge cu trenu', numa' cu maşina. *No, ce să fac? Şi* Dumnezeu m-o ajutat şi atunci, că am văzut o bătrânică. Zâc către ea: *Ascultă lele, nu te supăra, cu ce mă pot duce şi eu în Turda?* Zâce: *feste maşină, da'stai liniştită că acolo mă duc şi eu. Da ' unde te duci, la cine te duci în Turda?* o zâs ea. *Mă duc pă strada Traian, nr. 7.*

Bătrânica o zâs; *Acolo mă duc şi eu.* Şi m-o dus bătrânica până la uşă la soră-mea. N-am povestit cu ea nimic tăt drumu'. I-am spus unde mă duc şi atât. Nu i-am spus de unde vin. Fata ei locuia la demisol în clădirea unde locuia soră-mea. Dumnezeu o trimis-o pă femeia aia de-acasă să-mi fie călăuză. N-am să uit niciodată.

Cum a fost întâlnirea cu familia după zece ani de suferinţă şi de depărţire?

Am ajuns, am urcat pă scări şi bătrânica mi-o spus: *Uite acolo stă sora dumitale.* Ea mi-o arătat unde stă sora mea, şi mi-o zâs că fratele meu stă cu o uşă mai încolo. Atunci eu m-am gândit să mă duc la frate-meu, nu la soră-mea. Am bătut la o uşă da' am nimerit la un vecin. O venit o bătrână după ce-am bătut şi mi-o zâs că fratele meu nu stă acolo, că stă la uşa cealaltă. Să bat acolo. Am bătut până

la urmă la soră-mea la uşă. Ei dormeau că era târziu. O venit soră- mea la uşe şi i-am spus: *Să nu ţipi! Nu strâga, nu te speria, că-s io.* Şi am intrat înăuntru. S-o sculat şi frate-n^e^ s-o sculat toţi, să vorbească cu mine. Ioaai şi-acuma îl văd pă frâţ^jneu cum plângea... Săracu' Petrică, aşa s-o bucurat... Şi soră-mea o plâns şi s-o bucurat. Oooo, n-o mai dormit nimeni până dimineaţa.

A două zi am scris acasă, la mama, să-mi trimită certificatu' de naştere, să-mi pot face buletin. Atunci o venit fetele lu' Iosif, Lucica şi Letiţia, şi mi-o adus certificatu'. Da' ele o venit şi din cauză că o vrut să-şi vadă mătuşa, că nu mă cunoşteau. Sora mea din Turda era măritată. Pe bărbatu-său îl chema Vana Ion şi nici el nu mă cunoştea. El făcuse armata la Securitate şi o fost după mine pă munţi. Mi-o povestit el dup-aia cum ne-o căutat Securitatea pă munte, cum vorbeau de noi şi că aveau tăţi poza mea. Aveau ordin că dacă mă prind să nu mă bată. El, săracu, era militar în termen, o fost obligat să meargă, n-o avut ce face. No, şi după ce o terminat cu armata o cunoscut-o pă soră-mea, pă Samfira. Şi n-o avut ce face şi i-o spus: *Io am fost după soră-ta pă munte.* Era să-l coste scump, că pentru asta ea n-o vrut să să mărite cu el. îi era ciudă pă el că de ce-o fost după mine pe-acolo, pă munţi. Greu o convins-o să accepte să să mărite cu el. Io nu am avut nimic cu el pentru asta... că el n-o fost securist şi nici membru de partid. Nu i-am reproşat niciodată nimic, că nu era el vinovat de nimic.

La fraţi, la Turda, am stat ceva timp. Nu mă simţeam bine şi m-am dus la Spitalul TBC din oraş. Era aproape, pă aceeaşi stradă, pă Traian. Acolo mi-am făcut o radiografie şi mi-o spus doctoru' că am o pată pă lobul superior de la plămânu' stâng. Eram slăbită şi mi-o dat să fac injecţii cu vitamine Bl şi B6, să mă mai întăresc. După ce m-am mai refăcut m-am pregătit să mă duc în Scărişoara. Nu m-am dus imediat că nu mă simţeam bine şi nici nu mă atrăgea gându' de a mă duce în sat. Mă gândeam că mă duc acolo

şi tătă lumea o să vină să mă vadă. Toţi o să vină să vadă cum arată o puşcăriaşă. îmi era groază de oameni. Aş fi vrut să stau undeva unde să nu mă cunoască nimeni.

Totuşi m-am hotărât să mă duc în sat, că-mi era dor de părinţi. M-am dus cu Samfira. Am mers cu trenu’ şi îmi amintesc că la gară o venit două căruţe după mine. Nu mai ţân minte cine, da’ două familii din sat o trimis căruţe după mine. Aşa m-am întors acasă. D-apăi să vedeţi când s-o aflat în sat că am venit... Toată lumea o venit să mă vadă. Ca la minune o venit...

Tare s-o mai bucurat părinţii când m-o văzut... Oooo, săracu’ tata... Mă pupa pă haine, pă cap, pă unde-apuca... Mama o fost cea mai necăjită, că ea o insistat să mă duc, să mă căsătoresc cu Mihai, la Ponor. Ea o tăt zâs să mă duc acolo, să mă duc că-i bine. Zâcea: *Di ce să fii şi tu săracă cum am fost noi? Că* aşa sunt părinţii, vor binele copiilor. Ea îşi făcea reproşuri şi să simţea vinovată. Măcar o fost bine c-o mai trăit până-n ’72, de o apucat să mă mai vadă. Atunci tare mult o plâns amândoi, şi mama şi tata. Mă-ntreba cum o fost, dacă m-o bătut, dacă... Nu le-am povestit cum o fost... Cred că mama, dacă ar trăi şi-ar citi ee-am păţit... ar muri. Mama, săraca, zâcea: *Ce să-ţi fac să mănânci? Ce-ai mânca?* Mama o fost o femeie aşa de frumoasă şi de bună... Mă întreba mereu ce să-mi facă să mănânc, da’ io n-aveam poftă de mâncare. Chiar dacă eram după atâţia ani de foamete, nu puteam mânca, Şi-atunci mi-o făcut soră-mea ouă cu lămâi puse la macerat. N-aveam poftă de mâncare şi tăt slăbeam.

0 venit la mine cunoştinţele şi neamurile să mă vadă, da’ io nu stăteam de vorbă cu ei. Nu-mi plăcea să vorbesc. Nu-mi plăcea să mă-ntrebe nimeni de nimic. Fiecare era curios să-mi afle povestea, da’ mie nu-mi plăcea să vorbesc. Ca să îi descurajez, să mă lase în pace, vorbeam altceva sau schimbam subiectu’. Aproape că nici cei din familie nu vroiam să mă plictisească. Simţeam nevoia singurătăţii. Oamenii erau curioşi să afle tăt felu’ de

lucruri despre mine că în timpu' cât am fost fugită circulau tăt felu' de zvonuri şi nu mai ştiau ce să creadă. în perioada cât eram noi pă munte, pă la Răchiţele, Beiuş, Dealu Boţii şi prin Beliş să vorbea că m-o văzut cineva la Cluj, la maternitate, c-am născut[31]. Io am aflat de asta când am ieşit, că mi-o spus oamenii ce să vorbea. După ce m-am eliberat m-o-ntrebat mulţi că unde mi-i copilu'... Bine-ar fi să am un copil. Mi-ar prinde bine acum...

Chiar când am ajuns, o făcut ca o petrecere, acolo la noi în curte. Un prieten a lu' Ghiţă, văru-meu din Scărişoara Veche, avea acordeon şi o venit de ne-o cântat. Frate-meu o făcut poze. Mai am şi acum poza, o să v-o arăt. Petrecerea o fost în curtea casei lu' soră-mea, unde stăteau acuma şi părinţii mei. Ei o avut înainte o casă destul de mare, da' o vândut-o şi s-o mutat în casă la soră-mea care o plecat în Banat.

În ce priveşte satu', de 16 ani de când nu-l mai văzusem, parcă să mai lăsase, parcă nu mai era aşa cum îl ştiam. După atâţia ani... mi să părea pustiu. Nu-mi vinea să mă duc pă nicăieri... Mă simţeam străină şi parcă îmi lipsea ceva... Nu mă simţeam în largul meu... Mă dezobişnuisem să trăiesc în societate. Devenisem o singuratică. Ocoleam oamenii şi evitam să stau de vorbă cu ei. Dacă vedeam doi oameni că vorbesc mă trăgeam la o parte. Dacă mă întreba cineva ceva, repede scăpăm de el.

Aşa că la mama şi la tata nu am stat numa' câteva zile şi m-am întors la Turda. Soră-mea era barmană la Expres, în centru' oraşului şi cu asta am avut puţin noroc, că m-am mai obişnuit cu lumea. Cumnatu-meu lucra 12 cu 24 la Cheile Tureni, la exploatarea de piatră de acolo. Când vinea de la servici sau când avea zi liberă, mă ducea la servici la soră-mea. Io singură nu mă duceam. Mergea cu mine la restaurant la Sanifira, stăteam un pic, beam şi eu un suc sau un sirop, mai povesteam cu ei, dup-aia mergeam acasă. Asta era plimbarea mea. Mai era şi frate-meu, Petrică. El era agronom şi lucra la Mihai Viteazu, lângă

Turda. Mai vinea şi el şi mă ducea la plimbare. Cu ei acceptam să ies din casă. Mă duceau la o cofetărie şi îmi luau o prăjitură sau un suc, că nu beam cafea. Aşa mai ieşeam şi io că altfel nu aveam curaj. Mă simţeam nesigură şi nu-mi vinea să zburd, să mă avânt, să mă bucur că sunt liberă...

Din punctul de vedere al sănătăţii cum vă simţeaţi?

Eram tăt slăbită. Nu mă simţeam bine. Mi-amintesc că odată, m-am dus la cofetărie cu frate-meu şi am mâncat o spumoasă. Atuncia mi-o fost foarte rău şi am început să fac febră. Am venit acasă şi am zâs către soră-mea că sunt răcită şi că: *Ar fi bine să mă duc io-n spital, pentru o săptămână, că acolo totuşi mă tratează mai bine.* Io ştiam că-s bolnavă, da' nu voiam s-o speriu. I-am spus că sunt răcită. M-am dus la spital, deşi n-aveam încă buletin, numa' foaia de eliberare. Ce era să fac? Eram aşa de slăbită că nu mai aveam de ales, trebuia să mă duc.

La spital, acolo în Turda, era doctoru' Nosa. Până atunci nu-l cunoscusem. I-am dat lui biletu' de eliberare, că m-am gândit că dacă jo să ştie de unde vin o să înţeleagă di ce-s aşa distrusă, şi o să ştie de ce-am nevoie şi ce să-mi facă. El s-o uitat la mine şi o zâs: *Cine te-o trimis la mine?* I-am răspuns: *Nimeni. Io am venit singură.* Erau tri doctori în spital care fuseseră arestaţi şi printre ei să afla şi el. Atunci doctoru' Nosa mi-o zâs: *Noi trei am fost închişi. Eu am făcut 10 ani.* Şi m-o luat sub protecţia lui şi o-nceput să-mi facă tratament. îmi făcusem deja radiografie şi ştiam că am cavitate. Aveam gaură în lobul superior al plămânului. La lobu' de jos o fost abcesul în închisoare şi la cel de sus am făcut cavitate. Doctoru' Nosa m-o internat şi m-o ţânut acolo.

Eram de o lună de zile în spital la Turda, la tratament, când o venit o comisie de la Cluj şi m-o găsit pă mine, bolnavă de plămâni. Nu era voie să ţie doctoru' în saloane

bolnavii de plămâni cu alţi bolnavi. Pentru asta doctoru' Nosa o fost sancţionat. Comisia o zâs că să mă trimită în ceva sanatoriu, da' doctoru' Nosa n-o fost de acord..O zâs că nu mă trimite la nici un sanatoriu, numa' la Cluj. Comisia i-o spus că că n-au locuri acolo şi că nu să poate, da' doctoru' Nosa o insistat. O zăs că pot să-l amendeze cât vor, că el tăt nu mă trimite la sanatoriu. Până la urmă, la insistenţele lui, mi-o făcut internarea la Cluj.

în septembrie '64, am venit la Cluj cu trimitere de la Turda şi mi-am făcut internarea. Aici erau două pavilioane pentru bolnavii de plămâni, da' unu' era'în reparaţie. Aşa că spitalu' era foarte aglomerat. îmi amintesc că mi-o pus într-o rezervă un pat în plus. în fiecare rezervă era un număr de paturi şi ştiu că pă al meu l-o băgat mai lângă uşă, că nu mai era loc. Trebuia să aştept să plece cineva să să facă loc. Aici erau mai mulţi doctori şi cu timpu' i-am învăţat ş: io după nume. Doctoru' Hanovici era pă salon, iar doctor primar era doctoru' Niculescu. Când m-am internat o venit doctoru' Hanovici. mi-o luat toate datele personale şi s-o interesat de ce m-am îmbolnăvit. Acuma n-am mai avut ce face şi o trebuit să-i spun tot. Că aşa să procedează atunci când îţi face fişa: te-ntreabă de părinţi, de fraţi, cine-o fost bolnav în familie, cum te-ai îmbolnăvit. N-am putut minţi şi o trebuit să-i spun în ce mediu am fost când m-am îmbolnăvit. Mi-o făcut fişa, da' numa' noi doi am ştiut ce era scris acolo. Am stat sub tratament până în decembrie sau în ianuarie când o venit doctoru' Niculescu şi mi-o zâs că singura vindecare sigură este operaţia. Mi-o mai zâs că ar putea să mă trimită şi într-un sanatoriu şi cu anii poate că m-oi vindeca. I-am spus că nu pot accepta a doua soluţie. Nu eram io omu' care să bolească... Atunci el o zâs: *Trebuie să facem operaţie.* Am venit repede la Turda, la doctoru' Nosa şi i-am spus ce o zâs doctoru' Niculescu, că trebuie să fac operaţie. El m-o încurajat şi o zâs să stau liniştită, să nu mă speriu, că mă trimite el la un prieten al lui care să-mi facă operaţia. Aşa o şi făcut. Mi-o dat un bilet

şi m-o trimis la prietenu' lui, doctoru' Hica.

M-am dus la doctoru' Hica, la Policlinica TBC, i-am dat biletu' şi i-am spus că m-o trimis doctoru' Nosa. El o zâs: *Dacă te-o trimis doctoru'Nosa, chiar dacă mor tăţi, pă tine te salvez.* Aşa o zâs, c-o ştiut el că Nosa nu-i trimite pă oricine, numa' pă oameni de-ai lui. După asta am stat în spital şi-n februarie. Venea doctoru' Niculescu tăt timpu' şi mă-ntreba: *No, când facem operaţia ?*|*o* zăceam: *Domnu ' doctor nu mă luaţi aşa cu hei-rupu' că nu mă duc. Lăsaţi-mă să mă decid io singură, da' când oi spune că acuma vreau să fac operaţie să nu mă mai. ăihânaţi.* Era totuşi greu să te decizi să ţi să facă operaţie la plămâni.

Oricum, io m-am pregătit pentru operaţie, da' n-am spus la nimeni, nici la părinţi, nici la fraţi, la nimeni. Am vrut să mă descurc singură. Totuşi, în perioada asta o venit în vizită un fost consătean, cu nevastă-sa. I-o spus mama unde sunt şi o vinit în vizită la mine. Erau ceva prieteni de familie, da' acuma stăteau în Baci, aici lângă
Cluj[32]. O vinit la mine, însă nu m-am bucurat. El m-o cunoscut de când o intrat în salon. Atunci mă simţeam mai bine şi care cum intra în salon îl întrebam pă cine caută. Şi când am zâs *pă cine căutaţi*?el o răspuns *chiar pă tine te caut.* M-o recunoscut deşi nu mă mai văzuse...ioai, de câţi ani... de prin '49. O venit atunci la mine şi nevastă-sa şi sora lu' nevastă-sa, că noi eram şi puţin rude cu ei. O venit da' mai bine nu veneau, că m-aş fi simţit mai bine. Vroiam să-mi îndur singură suferinţa. Părinţii nu o venit, că le-am spus să nu vină.

No, şi după vreo 5 luni m-am hotărât să fac operaţia. O durat atâta că o zâs că trebuie să mă fortifice să pot rezista la operaţie. După 5 luni, m-o dus în sala de operaţie şi... m-o operat. 5 ore o durat totul. Când ce s-o terminat, m-o dus înapoi jos, la parter, în salonu' meu. Avea număru' 27 salonu' în care stăteam io. Operaţia o reuşit şi după tri zile m-am sculat din pat. Numa' tri zile am stat că o zâs doctoru' că nu-i voie să stau prea mult. Trebuia să fac

mişcare, să am grijă să mă duc dreaptă, să nu rămân cu un umăr mai jos sau mai sus. Pentru asta purtam o coadă de mătură, la spate între mâini şi mă plimbam. Aşa că după operaţie am rămas cu un singur plămân, în plămânu' stâng îs numa' doi lobi. Pă unu' din lobi o fost abcesu', iar pă celălat l-o scos. Lobu inferior, pă care o fost cu abcesu' o fost curăţat şi o rămas pleura lipită de coaste. Am rămas numa' cu plămânu' drept care mai lucră, că stângu' îi terminat.

La Policlinica TBC, m-am simţit foarte bine. Surorile de atuncia nu erau ca şi acuma. La TBC erau nişte foste surori sociale, care făcuseră ceva şcoală sau cursuri de surori medicale. 0 învăţat să facă injecţii şi lucruri din astea. Ele îngrijau de bolnavi, făceau injecţii şi nu erau aşa sofisticate ca surorile de-acuma, care nu pun mâna pă om. Erau mai simple, mai ataşate de bolnav, vorbeau frumos, îl înţelegeau pă om şi nu-l repezeau. Nu beau nici cafele, nici nu fumau. Nu era ca şi-acuma că până-şi beau cafeaua poţi să mori. S-o ocupat de mine că m-am simţit ca într-o familie. Lor le-am spus situaţia mea, că mă duceam seara-n poveşti la ele la oficiu. Aveau o cameră a lor, unde stăteau noaptea. Era una cu care mai mergeam şi la biserică. Mă simţeam cu ele ca într-o familie. Nu mai vroiam să plec de-acolo.

După operaţie, l-am cunoscut şi pă viitorul meu soţ. Şi el era internat acolo, în salonu' 26, chiar alături. La fel ca şi mine, avea probleme cu plămânii şi trebuia să facă operaţie da' îi era frică. Io după ce m-o operat mă simţeam bine şi mai mă plimbam de colo- colo. Odată, o călugăriţă, sora Valeria s-o îmbolnăvit. Ea aducea de obicei presa din oraş, de unde era chioşcu' şi o-mpărţea prin saloane la bolnavi. Aducea ziare, reviste, fiecare cumpăra ce-i trebuia. Atunci, dacă s-o îmbolnăvit, o zâs către doctoru' Niculescu: *Hai s-o punem pă doamna să aducă presa de jos, să se-nveţe şi cu banii. Aşa mai face şi un pic de plimbare...* Doctoru' o fost de acord-şi de atunci m-am dus

după ziare jos, pă strada Clinicilor, unde-i Oftalmologia. Mă duceam, luam ce ziare erau şi le împărţeam prin saloane. Cui îi trebuia ceva, cumpăra. După ce vindeam ziarele mă duceam şi duceam banii şi ce nu am vândut înapoi la chioşc. Aşa s-o gândit sora Valeria că o să mă învăţ şi cu banii, că ştia de unde am venit şi doară acolo io nu am umblat cu bani. N-am umblat cu bani pă munte şi în închisoare...

No, şi într-o zi m-o rugat nişte fete de la etaj să le-aduc din oraş plicuri de scrisori. M-am dus, le-am luat plicuri şi cum eram îmbrăcată în hainele mele şi peste haine aveam un halat de spital, am băgat scrisorile în buzunaru' de la halat. Când m-am băgat printre paturi cu ziarele, cineva mi-o băgat mâna în buzunar la halat şi mi-o luat plicurile. Io m-am dus la fete sus să le duc plicurile şi când am băgat mâna-n buzunar să le dau nu mai aveam nimic. *Unde le-am lăsat?* Am coborât în salon... nu-s acolo... Aaaa, ştiu! Numa' Costescu mi le-o luat. Pă el îl ştiam, că toată ziua eram pe-acolea. Era afară o verandă mare şi sara mâneam toţi, împreună. îl cunoşteam pă Costescu, da' nu-i dădeam importanţă. Nu vorbisem cu el până atunci niciodată, numa' când îi duceam ziaru'. El cumpăra numa' *Sportul.* Atunci când mi-am dat seama cine ar fi putut să-mi ieie plicurile, am zâs către sora lui de salon: *Doamna Rozeta, n-aţi văzut cumva la Costescu ceva plicuri pă noptieră? Ba da, am văzut* Ioai, atâta mi-o trebuit. M-am dus la el în salon... Mânca... Ioai, ce-am făcut cu el... Ioai, săracu... şi n-o zâs nimic. I-am zâs atunci să nu facă glume cu mine numa' când i-oi da io voie. Aşa urât m-am purtat cu el... N-am vorbit urât, că io nu vorbesc urât, da' tare rău l-am certat. Şi el o tăcut, n-o zâs nimica. Aaaa, l-am spus şi la doctoru' Petrescu, doctoru' lor... că mi-o furat plicurile...

După ce mi-o mai trecut supărarea... mi s-o făcut milă de el. Apoi când ieşeam afară la plimbare, parcă eram mai drăguţă cu el. Vroiam parcă să dau cu buretele peste ce-am făcut, că mă gândeam că tare urât m-am purtat cu el.

Şi el n-o zâs nimic... Dac-ar fi zâs ceva, nu m-aş fi simţit aşa... vinovată. Da' el absolut nimic n-o zâs... No, şi aşa o-nceput... Azi aşa, mâine aşa. El avea o motocicletă Scuter şi s-o oferit să mă ducă la soră-mea la Turda. Sâmbăta sau duminica mai mergeam pă la Gilău că avea el acolo un prieten. La sfârşit de săptămână puteam să ieşim, că ne lăsa dacă doream. Ne plimbam cu motocicleta, mergeam la Turda, mergeam pă câmp şi culegeam flori. Am fost amândoi la cimitiru' mare, la mormântu' mamei lui şi am dus buchete de flori...Tare mult şi-o iubit mama... M-o dus şi la părinţii lui acasă. Tatăl lui, după ce i-o murit prima soţie, s-o recăsătorit. Treptat-treptat, s-o legat mai strâns relaţia între noi. Timpu' o trecut, se-apropia momentu' ca eu să plec şi el încă nu făcuse operaţia. Atunci, de frică să nu mă piardă o zâs că face şi el operaţia. O acceptat, da' cu o condiţie: să-l îngrijesc io. Am uitat să vă spun, Grigorie, că aşa-l chema, era cu 5 ani mai mic decât mine. Avea 32 de ani.

în spital, am stat destul de mult, însă am avut noroc. Doctorul Niculescu tăt voia să mă trimită la un preventoriu, că aşa să proceda cu cei operaţi. în fiecare săptămână vinea la vizită, să uita la fişă şi spunea: *Dânsa poate pleca.* Zâcea că de ce să mai stau io în spital că sunt bine. Da' io nu voiam să plec. Nu din cauză că l-am cunoscut pă Grigorie, da' mă obişnuisem şi mă simţeam ca acasă. în plus, mai vedeam că mulţi vineau din sanatoriu sau din preventoriu mai bolnavi. No, şi cum împărţeam io ziarele, duceam revista *Lumea* la profesoru' Danielu. O murit săracu'. Odată, cum mă vedea el că eram mereu tăcută, o zâs să stau pă canapea. Avea canapea în birou. M-o întrebat numa' de unde sunt şi io în loc să-i răspund, am început să plâng. Aşa eram atunci, numa' să nu mă-ntrebe cineva ceva că m-apuca plânsu'.

Am început să plâng şi, după ce m-am liniştit, l-am rugat să mă mai ţână acolo. I-am zâs că doctoru’ Hanovici nu mă mai poate ţânea, că Niculescu vrea patu’ gol, că nu-i cade nimica. Da’ io le spusesem şi înainte de operaţie: *Domnu’ doctor, dacă credeţi că reuşiţi să mă tăiaţi, bine, dacă nu, lăsaţi-mă, că io n-am de un’ vă da’ bani.* Voia să mă trimită acasă, că nu-i cădea nici un ban. Io de unde să-i dau?

Lu’ profesoru’ Danielu' nu i-am spus cine sunt, da’ l-am rugat să mă mai lase să stau în spital, să nu mă trimită la sanatoriu. I-am spus că io numa’ acolo mă simt în siguranţă, că vreau să mă fac bine, să mă însănătoşesc şi să muncesc. Pă mine n-avea cine mă-ntreţine şi trebuia să muncesc. I-o fost milă la bătrânel de mine şi o zâs să stau liniştită. 0 intervenit el, profesoru’ Danielu, şi aşa am rămas mai departe în spital. N-o mai avut Niculescu ce face. Mai târziu o venit doctoru’ Mladin, care era şeful circumscripţiilor medicale pă judeţ. 0 venit şi el în vizită pă salon, şi cred că el ştia situaţia mea, că-s de la Turda, că o zâs cătră doctori: *Faceţi-o sănătoasă, că servici i-oi dau.* Aşa o zâs cătră doctori. Niciodată n-am aflat de ce, măcar că l-am întâlnit acum doi sau tri ani pă stradă, l-am îmbrăţişat şi i-am mulţumit. Nu mai vedea săra cu’, orbise. I-am mulţumit şi i-am zâs: *Domnu’ doctor, vă mulţumesc din suflet că mare bine mi-aţi făcut.* Că după ce am ieşit din spital nu vroia nimeni să mă angajeze că eram bolnavă. Atunci doctoru’ Mladin o trimis o asistentă la *Someşul*[33] şi o zâs că el răspunde de mine. Aşa m-o angajat la *Someşul,* în toamna lui ’66.

Spuneaţi că se apropia momentul să ieşiţi din spital; ce puteţi povesti despre perioada imediat următoare externării?

Da, aşa o fost, în iunie ’65 am ieşit din spital. Stătusem zece luni, din septembrie ’64 până prin iunie ’65. Când mi-o făcut ieşirea, Grigorie nu m-o lăsat şi m-o dus la el acasă. 0 vorbit înainte cu părinţii lui şi m-o dus acasă. Pă el îl

programaseră la operaţie pentru noiembrie.

Apoi, la scurt timp după ce m-o externat, ne-o trimis pă amândoi la sanatoriul sau preventoriul din Aiud. Acolo o fost tare frumos. Pă mine m-o băgat cu nişte femei, că eram numa' pentru refacere, eram sănătoasă, iar pă el l-o băgat în altă parte că el era bolnav. Directorul tăt îi zăcea că de ce nu ia exemplu de la mine. El de zece ani era tăt bolnav, da' nu vroia să facă operaţie, că îi era frică. Până nu m-o cunoscut pă mine n-o vrut să facă operaţie. Dup-aia, de groază să nu mă piardă, s-o decis să o facă. No, şi am stat la Aiud şase săptămâni după care io am venit acasă şi el s-o internat. Când l-o operat, doctoru' o zâs că *viaţa lui îi în mâna mea.* Numa' aşa îl operează dacă am io grijă de el. Şi l-o operat. Operaţia lui o durat tăt cinci ore. Io am fost acolo cu el, l-am îngrijit şi l-am încurajat când l-o dus. Am stat cu el până l-o operat.

După ce s-o făcut bine, Grigorie şi-o pus în cap să ne căsătorim, da' erau probleme cu analizele. Trebuiau să fie analizele bune. Şi cum analizele o ieşit bine, în februarie '66 ne-am putut cununa. Io când m-am eliberat am zâs cătră ăştia de la Securitate să-mi deie act de deces pentru Mihai, că dacă vreau să mă recăsătoresc o să am nevoie. Nu mi-o dat şi o zâs că dacă mă întreabă cineva să spun că n-am mai fost măritată. Aşa mi-o zâs de la Securitate. No, şi când mi-am făcut buletinu', după ce am ieşit din închisoare, mi l-am făcut după certificatu' de naştere, după numele lu' tata. Acuma io nu mai figuram în acte cu numele de Jurj, ci cu numele de Lazea, după tata. Când m-am dus cu Grigorie la Sfat, în Cluj, n-aveam certificatu' de deces al lu' Mihai şi buletinu' mi-era pă numele de fată. M-o-ntrebat atunci dacă am mai fost măritată, da' cum în buletin nu mai scria, n-am zâs c-aş mai fi fost. Ce era să fac? Am zâs că *nu* şi totul s-o terminat. Acuma mă chema Costescu.

După ce ne-am cununat ne-am dus amândoi peste drum, la un local *Ursus,* unde să mânca în picioare. Am luat câte o tocăniţă de cartofi, am mâncat amândoi şi ne-am dus

acasă. Stăteam cu socrii pă strada Galaţi. Aveam acolo o cameră în casa în care stăteau ei. Aşa m-am cununat a doua oară. N-am făcut masă mare că nu aveam cu ce. Nu aveam bani pă atunci, eram ca vai de noi. După un timp, soră-mea de la Recaş[34], Sofia, o zâs să mergem la ea, că vine şi mama şi tata. Da' o zâs să ducem şi certificatu' de căsătorie cu noi. M-am gândit că poate mama nu crede că ne-am cununat şi vrea să să convingă. Cum nici io nici Grigorie nu lucram, ne-am dus. Acolo ne-o aşteptat o mare surpriză că ei o aranjat tăt, să ne facă şi nuntă. Ne-o căutat naşi, o pregătit masă, o făcut tăt. Aşa ne-am cununat şi la preot. Tare mult m-o iubit şi Sofia... îmi amintesc că mă culcam şi venea şi mă acoperea, să nu m-atingă nici o muscă. Io nu dormeam şi o simţeam că venea şi mă mângâia pă haine. Săraca de ea, atât de tare să bucura că am scăpat de la închisoare...

Aţi putea să-i descrieţi în câteva cuvinte pe membrii familiei lui Grigorie ?

Da, să vă spun câte ceva şi despre ei. Când am ieşit din spital, Grigorie m-o dus la el acasă, la părinţii lui, pă Galaţi numărul 11. Casa în care stăteau era închiriată, că familia lui era din Turnu Severin, nu era din Cluj. Tatăl lui, Costescu Dumitru, fusese croitor în Tg. Jiu şi-o venit c-o secţie la *Flacăra*[15]. Pentru copii mai mult o venit, că avea patru băieţi şi-o crezut c-o să facă facultate. Socru-meu o fost maistru croitor cu diplomă din Franţa. Prin corespondenţă o urmat cursurile şi o primit diplomă. I-o învăţat şi pă băieţi croitorie. Şi Grigorie ştia. Socru-meu, după ce o venit la Cluj, o lucrat la *Flacăra* o perioadă, după care o intrat ca maistru militar la armată. Pă mama lu' soţu' o chema Elena, da' nu mai trăia. Grigorie avea tri fraţi. Stelică fusese boxer la *Steaua,* da' după ce s-o lăsat de sport nu mai ştiu cu ce s-o ocupat că s-o dus la Drobeta-Turnu Severin. Costel o lucrat la *Flacăra,* croitor şi manechin. Nelu, o fost şef de unitate la cabana de la

Căpuş, şef de unitate pă la Hotel-Restaurant Astoria, pă la Restaurantul Bucureşti. Mai târziu o ajuns şi inspector financiar, da’ nu terminase nici o facultate.

Cu socrii împreună, în aceeaşi casă, am stat zece ani. Socru-meu îmi dădea câteodată multă bătaie de cap, că să tăt lua de mine. Era cam ironic. Că ei o* trebuit să mă primească în familie, la domiciliu’ lor, ca să-mi facă buletin de Cluj. Altfel nu să putea, că venea de la spaţiu şi măsura casa să vadă dacă au loc pentru încă o persoană. Am tăt tăcut io până mi-o făcut buletinu’, pă urmă nu m-am mai lăsat. Am zâs: *Gata!Până aci v-o fost!N-am nimic cu dumneavostrâ, da ’ respectaţi-mă.* Mama vitregă a lu’ Grigorie era maghiară, de pă la Miercurea-Ciuc şi o chema Barbara. La început ea o fost femeie de servici în casă la socru-meu, era mai tânără. Lucra, spăla, că mama lu’ Grigore mergea pă la Teatru, era mai educată. Din milă, că avea doi copii, îi mai dădeau haine şi mâncare. însă după ce i-o murit soţia, socru-meu s-o îndrăgostit de Barbara şi s-o căsătorit cu ea. Apoi, până ne-am cununat, soacră-mea, Barbara, să mai ocupa de intrigi, mă mai cicălea. Nu mă cunoşteau. Credeau că io am vrut numa’ buletin de Cluj şi de aia m-am măritat cu Grigorie. Nelu, cumnatu-meu, Doamne iartă-l pentru aia că de câte ori o venit la noi l-am primit bine, zicea către nevastă-sa: *Cunoaştem noi femeile astea la care le trebuie numa ’ buletin de Cluj.* Nu ştiau cine sunt şi de unde am venit, că nu-mi cunoşteau trecutu’. Nu ştia nimeni nimica, de aia erau neîncrezători. Mă gândeam: *N-am ce să vă fac, credeţi ce vreţi că io nu pot să vă pun trecutu' meu pă tavă, da ’ cu timpu ’, o să vă lămuriţi că nu-i aşa cum credeţi voi.*

Grigorie zâcea cătă mine: *Dă-le pace, nu vezi că nu-s întregi la minte?* Nu să certa, niciodată, cu ei. Numa’ zâcea câteodată către tată-so: *Dumneata nu poţi vorbi mai frumos?* Era un om paşnic, nu era arţăgos, nu-i plăcea cearta. Cât priveşte buletinu', n-o fost vorba de aşa ceva. Io am vrut să stau în Cluj pentru că în Turda dacă m-aş fi dus

n-aveam unde să lucru cu boala mea. Era industrie grea şi praf de ciment şi ar fi fost greu pentru sănătatea mea. Apoi mie mi-o plăcut de Grigore, l-am iubit foarte mult. Da’ şi el, iooi, o ţânut groaznic de mult la mine. Poate că el o ţânut mai mult la mine decât am ţânut io la el. 0 fost un om bun. însă io am plâns foarte mult la început, până săracu’, odată, şi-o pus mânile în cap, că nu mai ştia ce să facă cu mine. îmi amintesc că ne plimbam cu Costel, fratele lui, prin parcu’ mare, aici în Cluj. Mergeam în parc la o bere, sau la ce ne duceam şi io tăt timpu’ plângeam. Mă vedeam în situaţia aia că nu am nimic. Nu aveam nici servici, nu aveam nici casă, depindeam încă de alţii şi era foarte greu. Numa’ un om inconştient putea să nu să gândească. Să trăieşti de azi pă mâine, fără să te gândeşti ce va fi. Grigore să supăra când mă vedea aşa necăjită, da’ apoi, după ce m-am angajat, am trecut păstă situaţia asta, nici nu mai aveam timp să mă gândesc la lucruri supărătoare.

Ne-a ţi spus că în toamna anului '66 v-aţi angajat A veaţi o familie şi un soţ care vă iubea. Cum era acum viaţa dumneavoastră?

Într-adevăr, viaţa mea s-o schimbat după ce am ieşit din spital. Mă simţeam bine, vroiam să mă angajez. Chiar o venit atunci de la forţele de muncă să mă prezint la ei să-mi dea servici. Că aşa erau instrucţiunile pentru cei care ieşeau din închisoare, să ne dea servici. Acum erau tăt felu’ de probleme din cauza sănătăţii mele. La *SpicuP*[6] era praf, la *Farmec* trebuia să lucrez noaptea. Până la urmă, am avut noroc şi m-am angajat la *Someşul.* Acolo mie mi-o plăcut cel mai mult, la confecţii.

' Cu acomodarea în libertate nu mi-o fost uşor nici după ce m-am angajat. Vroiam în continuare să trec cât mai puţin observată, să nu mă-ntrebe nimeni nimica, să nu-mi pună întrebări. Nici măcar la servici, cât am fost, nu o ştiut decât câteva persoane care a fost trecutul meu. Am lucrat 19 ani şi 4 luni la *Someşul,* da’ în afară de cadre nimeni n-o

ştiut că io am fost deţinut politic. Foarte multe a trebuit să îndur şi atunci, la început, pentru că mă întrebau colegele *ce-am lucrat pân-atuncia, că ele o lucrat şi au ani de servici.* Io nu aveam vechime în câmpu' muncii... Sau *că* io *m-am odihnit, am stat la umbră, am statla soare şiele-o lucrat Ce* era să le răspund când zăceau aşa? Am zâs că da, am stat la umbră şi la soare. Am fost casnică şi n-am lucrat nimica... Am avut 38 de ani când m-am angajat.

în orice caz, probleme cu Securitatea după eliberare n-am prea avut. 0 sângură dată m-o mai căutat, la puţin timp după ce am ieşit din spital. Nici nu eram angajată atunci. 0 venit acasă la părinţii lu' Grigorie, pă Galaţi, doi civili şi m-o chemat la Securitate. M-o chemat unde-i acum Miliţia, pă fosta stradă Karl Marx. M-am dus acolo cu Grigorie. M-o întrebat: *Cine-i?km* zâs că *vreau să mă recăsătoresc cu el.* Mi-o zâs atunci să colaborez cu ei, că-mi dau locuinţă, îmi dau
servici. Ani stat cam o oră acolo în birou. Dacă eram de acord, trebuia să colaborez cu ei, iar dacă aud ceva sau pă cineva, să mă duc să le spun. Am zâs atunci: *Domnilor, io acum am ieşit din spital. Lăsaţi-mă-n pace că io-s femeie bolnavă, am probleme cu plămânii. M-aş bucura dacă mi-aş putea câştiga pâinea, nu să mai fac şi altceva.* Şi m-o lăsat. „Domnilor", le-am zâs atunci, că io n-am zis niciodată tovarăş. Io n-am folosit cuvântul tovarăş nici după aceea, nici la servici sau la magazin. Mă adresam cu doamnă sau cu domnule. Pentru mine cuvântul tovarăş... Nu puteam să-l folosesc...

îmi amintesc o întâmplare interesantă de când eram în servici. Odată ne-o dus pă toţi de la întreprindere la poligon, la *Sfântu' Ion.* Atunci trebuia să tragem cu arma automată. M-am pus pă burtă, mi-o dat arm-aia şi am traS'într-o ţintă rotundă, care era în faţă. M-am gândit atunci *Dac-aţi şti voi cui daţi arma...* Mai era acolo un deţinut politic, da' nu ştiam unu' de altu'. N-am ştiut că şi el o fost deţinut, până după Revoluţie.

După ce m-am angajat şi am luat primul salar, mi-amintesc că' am cumpărat farfurii şi ceşti, că n-aveam din ce mânca. Pă urmă, cu al doilea salariu ne-am luat un covor pă jos. Aşa ne-am gândit ca din fiecare salar să ne luăm câte ceva. în '69 o trebuit să ne mutăm de pă Galaţi, că s-o vândut casa. Da' cine o cumpărat-o ne-o dat un apartament într-o casă pă strada Ady Endre, în cartierul Andrei Mureşanu. Era un apartament exact cum îi ăsta în care stau io acuma. Acolo eram numa' noi doi, tată-so şi mamă-sa vitregă. Ne convenea să stăm împreună că aşa ne era mai uşor să adunăm ceva bani.

No, şi după ce o ieşit şi Grigorie din spital, trebuia să se angajeze. Avea o şcoală de croitorie, da' lui nu i-o plăcut meseria asta. Lui i-o plăcut mai mult piesele, mecanica. După asta, o făcut şcoala de electricieni şi s-o angajat la IJTL. Să vă mai spun câte ceva despre Grigorie. El s-o născut în 9 decembrie '33. Era mai mic ca mine cu 5 ani, da' nu mă deranja. Am uitat să vă spun că după ce m-am eliberat m-o curtat şi un inginer de la Marghita. El nu ştia ce vârstă am, da' io ştiam vârstă lui. Avea 26 de ani, iar eu 36. Era mult mai tânăr şi io n-am vrut să mă căsătoresc cu om sănătos, că dacă eram bolnavă...

m-am gândit că tăt cu un om bolnav o să mă înţeleg cel mai bine. Cinci ani, cât era între mine şi Grigorie, era altceva. în ce priveşte înălţimea, Grigorie era mai mare ca mine, da' nu pot zice că era un bărbat înalt. Era brunet, că soră-mea, când I-o văzut prima dată o zâs că-i ţâgan. Da' mie mi-o plăcut bruneţii. Ea o zâs aşa, că bărbatu-so era blond. Mie îmi plăcea Grigorie că avea gropiţe în obraji. Avea un păr bogat. Pă urmă, cu timpu', l-o mai părăsit păru'. însă o fost bun la suflet, tare bun, ar fi sărutat şi pământu' pă unde am păşit io. Totdeauna când făceam mâncare şi mânca, nu să scula de la masă să nu-mi pupe mâna. Şi spunea că *aşa îmi făcea şi mămica. Numa' mămica făcea aşa mâncare.* Tare şi-o iubit mama. Religios nu era. Da' i-

am spus: *Tu crezi, nu crezi, da' să taci, nu vorbi de ce nu ştii.* Am avut unele discuţii cu el pă tema asta, că io, după ce am ieşit din închisoare, mergeam la biserică de câte ori aveam timp. Uneori mai lucram duminica sau sâmbăta noaptea şi atunci nu mai puteam merge la biserică. Era greu...

Oricum, Grigorie o ţânut mult la mine. Era un băiat tare bun. O fost foarte bolnav timp de 10 ani şi n-o vrut să facă operaţie, până nu m-o cunoscut pă mine. Era foarte sufletist, bun şi cinstit. Nu m-o întrebat niciodată că: unde-ai fost sau ce-ai făcut. Nu m-o întrebat nici de primu' soţ, cum arăta, cum o fost, ce-am făcut în munţi. Despre ce o fost înainte, nu i-am povestit foarte multe şi nici el nu o fost curios să afle. Ştia numa' că am fost fugită şi că m-o arestat. Nu l-am mai necăjit şi pă el. După ce m-o cunoscut, cât umblam împreună şi chiar după ce ne-am căsătorit, s-o plictisit de plânsu' meu. Io, întruna, plângeam. Nu mă puteam opri. începeam să plâng din orice şi atunci ce să mă mai întrebe şi el? I-am spus că nu vreau să mai afle nimeni ce am făcut în trecut, da' el tăt o mai divulgat secretu' pe-aicia prin bloc. El să mândrea cu mine, cu ce am făcut io. Nu s-o putut abţine deşi i-am spus să nu spuie la nimeni nimic. Io n-am ştiut de asta, numa' după Revoluţie am aflat. Atunci mi-o spus vecinii că: *Uite, ne-o povestit domnu 'ce aţi făcut dumneavoastră...* El să mândrea cu mine... îmi spunea Cuţă, iar io lui Guriţă. Am uitat să vă spun că mie nicăieri nu mi se mai spunea Lucreţia. Mi-o „schimbat" numele la spital. Cineva, mi să pare că un băiat de la CFR, mi-o spus Luci. îmi ştia numele, da' nu ştiu de ce mi-o spus aşa, probabil de la Lucreţia. Mie mi-o părut bine şi am rămas Luci. Grigorie nu-mi zicea numa' Luci, pă urmă o apucat să-mi spună Cuţă. Lucreţia nu mi-o zâs niciodată. La fabrică şi aicea în bloc nu mă ştia lumea de Lucreţia, numa' de Luci. Mi-o părut bine că am scăpat de...

La fabrică, io câştigam foarte bine. îmi plăcea lucrul

care-l făceam şi eram bine plătită. Problema era că el nu era obişnuit să mai aibă un ban în plus, sau să puie pă CEC. Aşa o fost învăţat. Nu toată lumea-i învăţată să aibă un ban pus deoparte. Io începusem să mai adun ceva, da' el nu. Şi atunci l-am luat cu frumosu': *Haide, Guriţă, vezi tu că noi nu suntem sănătoşi, suntem oameni bolnavi şi ar fi bine s-avem noi bani, în caz că o să avem nevoie, să nu trebuiască să cerem la nimeni împrumut.* Aşa am început cu o sută, două sute, cinci sute. Am început să punem pă CEC. I-am zâs, hai să punem până avem 10.000 de lei şi pă urmă nu te mai bat la cap. M-am gândit că o să prindă şi el gustu' banilor.

După ce am strâns primele 10 mii o început şi el să strângă, că s-o gândit să-şi cumpere maşină. Până atuncea umblam cu motocicleta, că bătrânu' avea două motociclete. Avea un Scuter şi o Java şi cu ele umblam. Da' pentru noi nu era aşa sănătos să umblăm cu motocicleta. Şi era la noi în curte un vecin care avea o Dacie 1100. Io nu mă pricepeam la maşini. într-o zi, zâce Grigorie către mine: *Ţi-arplace o maşină ca astaPŞ*i io am zis: *Mi-arplace, de ce să nu-mi placă? fio,* şi am adunat până a am avut 50 de mii. Când am avut 50 de mii s-o dus în târg la maşini şi o cumpărat o Dacie 1100. O cumpărat-o de la un mecanic din Aiud, da' era foarte bine îngrijită. Am luat-o cu banii jos. O fost mulţi bani 50.000 în 1975.

Ceva bani totuşi ne-o mai rămas. No acuma – am zâs către el – ştii ce ar fi bine? Să ne facem şi casă că noi nu suntem oameni sănătoşi, ani de servici nu om avea mulţi, pensie nu om avea mare şi pentru casa aia ne-a îngriji cineva. Să ne luăm o casă şi om plăti-o noi cu timpul. Aşa am dat avans la casă, 33 de mii din 83 de mii, cât era suma totală. Dacă dădeam numa' 28 de mii, cum era avansu', suma ce o mai aveam de plătit depăşea 50 de mii şi ne lua dobândă 5 mii, nu 3 mii. Atunci ca să nu depăşim 50 mii am mai dat 5 mii în plus. O fost bani mulţi şi nu ne-o ajutat nimeni. Cu mâncare ne-o mai ajutat surorile şi o rudenie

din Scărişoara Veche, Gheorghiţă. El tare mult ne-o ajutat, că ne trimetea prin poştă pachete cu găini tăiate, cu untură, cu de toate... După ce am dat avansu', de la întreprindere de la el o zâs să mergem să vedem unde ne place: în Grigorescu, în Mănăştur (zona Minerva), sau în Mărăşti, „în Groapă". Am zâs către bărbatu-meu: Io nu mă duc în nici un Mănăştur, io numa ' în Grigorescu vreau. Am vrut în Mărăşti, da' acolo nu o vrut el. O zis că îs multe fabrici. Până la urmă ne-am hotărât să venim aicea în Grigorescu. Şi aşa, în '77, ne-am mutat aici, unde stau şi în momentu' de faţă.

Da' înainte de a ne muta, ne-am cumpărat şi mobilă. Când am venit aci şi mobila am adus-o. Ne-o costat 21de mii, din care, sub formă de avans, am plătit 10 mii sau 11 mii. Ştiu că o rămas să mai plătim 10 mii şi îmi reţânea pă lună 500 de lei din salar numa' pentru mobilă. Io n-am vrut orice mobilă', mi-am dorit să fie mai frumoasă. Am tăt umblat prin groapa aia din Mărăşti după mobilă şi abia am găsit-o. Asta mi-o plăcut şi am luat-o. Mai târziu ne-am luat televizor de la un prieten a lu' Grigorie. Era o familie de bătrâni. Televizoru' nu era nou, era model mai vechi. Nu mergea bine, avea imaginea neclară. Şi ne-am tăt chiorât la ăla nu ştiu cât timp, până am zis către Grigorie: *Ştii ce Guriţă, hai să ne cumpăiăm un televizor ca lumea, că noi aci ne-om strica ochii. Ne-om chiori la ăsta şi om cumpăra altu', pă când om muri să să uite alţii la el.* Până la urmă ne-am luat, prin '80, Diamantu' ăsta care îi în camera mică. Acuma am şi unu' color... Aşa am avut noi maşină, casă şi tăt de ce aveam nevoie. Am reuşit cumva, da' noi, până când nu ne-am făcut situaţia asta, nu am văzut filme, n-am văzut cofetărie, numa' cât ne uitam pân vitrină pă la ce era. Dacă nu renunţi, nu poţi să-ţi faci nimic. O fost lucru mare ca de la 40 de ani să-mi fac tăt ce-mi trebuie, să fiu în rândul celor care o pornit de la 20. Numa' noi doi, io şi cu săracu' Grigorie, că pă el de la tare multe l-am tras.

După aia, treptat, am încercat să ne obişnuim cu noua casă. Lui Grigorie, la început, nu îi plăcea foarte mult nici zona şi era necăjit că nu avea garaj. în Andrei Mureşanu avea garaj. Nici io nu eram foarte încântată în prima perioadă, da' ca să-i susţin moralu', zăceam că mie îmi place extraordinar. Despre garaj, că asta era marea lui problemă, îi spuneam: *Dă-ipace, că nu numa' maşina noastră stă afară. Ce* să zâc cătră el? Să începem să bocim amândoi că nu ne place aci? Trebuia unu' să fie mai optimist. Io îi spuneam: *Taci mă, că uită ce bine îi aici! Uite, să vede şi pădurea...* Adevăru-i că îi şi frumos aicea. Io nu aş schimba apartamentu' ăsta cu nimic în lume. El s-o gândit atuncea să schimbe apartamentu' cu soacră-mea, că bătrânii îşi cumpăraseră casa din Andrei Mureşianu. După ce o murit socru-meu, o zâs către soacră-mea să vină în locul nostru şi noi să mergem în Andrei Mureşianu. Io nu am fost de acord că m-am gândit că ne-om obişnui noi şi aicea. Asta ziceam că mie tare îmi place aici, da' nu era chiar aşa. Mă simţeam străină, singură, şi mi să părea departe de oraş.

N-o fost simplu să-ţi faci casă şi maşină numa' din două salarii. Grigore lucra la întreţinere la IJTL, lua un salar destul de bun. Cât o făcut şcoala era salaru' mai mic, da' pă urmă o luat destul de bine. Ne descurcam pentru că nu era fumător şi nu bea. Salaru' meu era după cum lucram. Câştigam şi 1700-1800, da' şi 1200 sau 1300. Salaru' meu depindea de cum aveam de lucru, că io lucram pentru export. Executam faza manuală, adică broderia. Ce nu făcea maşina făceam io şi colegele mele. Foarte mult mi-o plăcut faza la care am lucrat. De aia am şi câştigat aşa bine. Că zicea maistra: *Costeasco, iei salar ca directoru*| Multe mă invidiau, da' nu furam lucru'. Era lucru' bine plătit, da' şi mai prost plătit, după cum lucrai. Erau nişte duzine şi în fiecare intra câte 10 bucăţi. Şi pentru broderia pă care o făceam la o duzină eram plătită

şi cu 90 de lei. Brodam şi jacheţele mici de copiii. Mie îmi plăcea foarte mult broderia, lucru’ pă care îl făceam. Io făceam tăte omologatele, tăte mi le aduceau mie. Am pierdut la salariu’ foarte mult că lucram bine, şi atunci veneau tăt la mine cu lucrurile pretenţioase da’ care cereau timp’. Mai pierdeam timp şi cu elevele pă care le învăţăm. Erau fete de la o şcoală profesională de aici din Cluj, de la MIU. Uneori mă enervau că nu să ţâneau de lucru şi io mă grăbeam. Sau chiar dacă făceau ceva, făceau rău şi trebuia să repar după ele, că nu puteam da’ drumu’ la produse fără să le controlez.

în anii '70, când ne-am organizat şi noi viaţa, pă lângă salarii ne-am mai completat veniturile şi cu ajutorul unei grădini de trandafiri. Asta o fost prin ’72, ’73, ’74. Frate-meu, Petrică făcuse şcoala horticolă din Turda şi un fost profesor de-al lui locuia în capătu’ Clujului, cum să merge spre Oradea. Era acolo o casă mare, roşie, unde locuia profesoru’ şi mai mulţi locatari. Lângă casa asta era o grădină destul de întinsă, da’ n-o lucra nimeni. Şi atunci l-o rugat Petrică pă profesor să ne dea nouă grădina în folosinţă. O trebuit să plătim 1 leu pă metru pătrat, iar grădina avea 700 de metri pătraţi. Aşa că pă an dădeam 700 de lei. După ce am luat grădina noi am plantat trandafiri. Vreo 4 000 de trandafiri puneam. Pentru asta o trebuit să o săpăm tătă grădina, că era acoperită cu iarbă. Ce muncă titanică am făcut noi acolo... Lucram împreună cu Petrică, iar la altoit am angajat şi oameni. în grădină erau şi pruni, am pus praz, am pus ceapă, fasole, usturoi. Frate-meu ştia prepara prazu’, că nu-i bun aşa cum îl culegi. Câtva timp după ce-l culegi trebuie pus la macerat în nisip unde se gălbeneşte. Doară când îl culegi îi verde şi dacă nu-i copt în nisip nu-i bun! Apoi Grigorie, cum lucra la IJTL, o adus nişte scaune de la'maşini casate şi o făcut bănci. Aşa că de la servici puteam mergea direct la grădină

şi lucram până seara la sapă, la plivit. Trandafirii sigur că îi vindeam, ca să mai facem un ban. îi vindeam în cantităţi mai mari, însă mai dădeam şi la cunoştinţe, la colege, direct de la grădină. La piaţă era un leu bucata, da’ noi vindeam firu’ de trandafir cu 50 de bani. Cine ştie ce nu câştigam, da’ ne rămâneau ceva bani şi în plus nu trebuia să dăm banii pă diferite produse pe care le cultivam. Tare frumoasă era grădina, însă după vreo trei ani am fost obligaţi să renunţăm, că n-am mai rezistat cu atâta muncă.

La servici io am fost harnică şi bine apreciată. 0 vrut, cam la 10 ani de la angajare, să mă facă şi membră de partid. M-o pus să fac cursuri politice, că o ales muncitorii cei mai buni. Mergeam la cursuri şi dormeam. Ce era să fac? Trebuia să mă duc. Acuma, până să mă facă membră mai era. Ăsta era numa’ instructaju’. Pă când ar fi ajuns să mă bage în partid, le-aş fi spus cine îs. însă s-o calmat lucrurile şi nu o mai făcut lecţii politice, s-o destrămat tătă povestea asta care era tăt mai deranjantă pentru mine. Mai târziu o început să ducă din muncitorii mai tineri la Ştefan Gheorghiu.

Probleme la servici din cauza trecutului nu am avut. O singură dată o venit cineva şi ne-o întrebat pă fiecare dacă am avut probleme cu justiţia. N-am putut minţi, da’ pă urmă mi-o părut rău că am recunoscut. Era o maistră de la fabrică, însă nu era din secţia noastră. Am rugat-o, după aia, să tacă şi o tăcut. Nici nu m-o mai supravegheat nimeni, poate că mai era cu ochii pă mine securistu’ fabricii. însă io nu i-am mai dat ocazie să-mi facă probleme. în rest, nu mi-o ştiut nimeni trecutu’. Mai râdeau colegele de mine, că io m-am angajat târziu şi atunci zăceau că până atunci am *stat la umbră* şi m-am odihnit. Ferească Dumnezeu să fi ştiut că am făcut închisoare, că erau membre de partid şi maistra şi distribuitoarea. Şi mentalitatea oamenilor era greşită atunci, că nu puteau să facă dosebirea între un deţinut politic şi unu’ de drept

comun. Aşa că, dacă nu puteam tăcea io, ar fi putut tăcea prietena mea? Pentru ele o fost o mare surpriză după Revoluţie, când o văzut că am carnet de fost deţinut politic. M-o întrebat fosta mea maistră cât am dat de am primit legitimaţia. Că m-am dus la ea la fabrică în 1990. Iată cât o fost de limitată, că imediat o crezut că aşa ceva să poate cumpăra. Abrudan Maria o chema. După Revoluţie o ajuns cea mai mare ţărănistă, ea, care înainte **o** fost membră PCR.

După ce ne-am mai aranjat, ne-am făcut un rost în viaţă, am început să călătorim. Ne-am dus pă la mare, ne-am dus pă la munte. La Scărişoara Veche am mers mult, la o rudenie de-a mea, la Gheorghe Matei. Noi îi zicem Ghiorghiţă. Casa lui îi într-un loc foarte frumos, între şosea şi Someş. No, şi mergeam pă la Ghiţă când

eram în concediu şi stăteam câte o săptămână două la el. Ne duceam şi la Jenica, fata Tăuarului, a lu’ Han. Ea stătea tăt în Scărişoara Veche, sus pă un deal. Am mers şi în staţiuni, la Poiana Ţapului şi la Sângeorz-Băi.

Apoi în ’85, am ieşit la pensie. 0 trebuit să muncesc până la 57 de ani, că nu aveam suficientă vechime. Când am ieşit la pensie aveam numa’ 19 ani şi patru luni de servici. De aia am şi avut o pensie destul de mică, numa’ 1100 lei. Cu spor cu tăt, sau ce era, ajungeam la 1400 de lei. O contat în calculul pensiei şi faptul că am lucrat la confecţii şi faza unde am fost io avea o categorie mică. Numa’ acuma, după Revoluţie, mi-o ridicat vechimea la 40 de ani de servici.

Cam aşa o fost viaţa noastră până în ’87, când Grigorie o făcut un accident cerebral. Era tânăr, avea 53 de ani. I-am spus io: *îngrijeşte-te că ai să plângi mai târziu. Dă-ţi păstă gură!* – zicea el către mine. *Bine!Să* apucase să vină târziu de la servici,. mai venea şi ameţit câte un pic. Lui nu-i trebuia să beie mult, că imediat să vedea, da’ era grav, că nu avea voie să beie nici un pic de alcool. Pă urmă, iară o început să fumeze şi io nu puteam suferi, că mă gândeam la sănătatea lui. Io am fost altfel. Dacă ştiam, şi acuma fac la fel, că ceva nu-mi face bine, nu mănânc. Orice ar fi, eu nu bag în gura mea otravă. El n-o vrut să mă asculte şi pă urmă, când era bolnav, mi-o dat dreptate. Io nu i-am mai zis nimic, da’ o zâs el: *Mi-am făcut de cap!* I-o fost însă prea târziu. O murit în '87, în iulie şi l-am înmormântat în Cimitiru’ Mare din Cluj.

Am rămas iarăşi singură. Imediat după ce l-am înmormântat, o venit soră-mea şi cumnatu-meu la mine şi am mers la Felix, la Oradea. Pă urmă am luat în chirie un băiat, coleg cu ceva nepoate de-ale mele. Nelu îl chema. Era băiat bun, să nu mă fi văzut plângând, că alb să făcea. Când mânca el, trebuia şi io să mănâc. El îmi ungea pâinea să mănânc. Acuma îi căsătorit cu nepoată-mea şi îi inspector la Finanţe, aicea în Cluj. M-am mai dus pă la

Recaş, la soră-mea. Aşa m-am mai obişnuit cu singurătatea. M-am refăcut un picuţ, după ce o murit Grigorie, da' atunci, imediat, am avut nopţi întregi în care nu am dormit. Cred că am luat un pumn de diazepan într-o iarnă.

în ce fel v-a schimbat viaţa Revoluţia din decembrie 1989?

Ei, când o venit decembrie '89... nu mai aşteptam nimica, nu mai vedeam scăpare. Mai multă încredere am avut când eram închisă decât după ce am ieşit din puşcărie. Vedeam că tare îs înfipţi la putere comuniştii ăştia. Totuşi, în decembrie '89, de la „Europa Liberă", că ascultam des postu' ăsta de radio, numa' am auzit despre revolta de la Timişoara împotriva comuniştilor. La câteva zile, într-o seară de joi, eram în parcare, în faţa blocului, şi am auzit cum să • trăgea în Mănăştur împotriva oamenilor. Să trăgea şi să auzea până aicea. Nici atunci nu am putut crede că să întâmplă minunea. A doua zi... Iooi, eram chiar la vecina când o apărut pă ecran Dinescu şi cu Caramitru. Atunci mi-am dat sema că-i gata cu ei. Vai, ce am mai plâns...

în zilele următoare, am tăt aşteptat să văd ce să întâmplă. Şi cum mă uitam la televizor, am văzut în Piaţa Mihai Viteazu' de aici, din Cluj, un grup de foşti deţinuţi politici, membri în Asociaţia Foştilor Deţinuţi Politici. Era părintele Brânzaş, părintele Cutcan, Petre Rebreanu şi alţii. I-am ţinut minte numele lu' Petre Rebreanu şi l-am căutat repede în cartea de telefoane. L-am sunat, i-am spus că şi io îs fost deţinut politic şi l-am întrebat unde ar trebui să mă adresez. Mi-o spus să mă duc la Prefectură şi să-l caut pă Ioan Gherasim. Atunci el era preşedintele asociaţiei. Aşa am intrat în AFDPR. Am fost chiar printre primii, că am avut legitimaţia cu nr. 54.

După asta am fost şi io băgată în seamă. Mi-o dat la fiecare an de închisoare 1,5 ani în câmpu' muncii. în felu'

ăsta mi-o crescut vechimea la 34 de ani şi am beneficiat de recalcularea pensiei. Da' mi-o calculat numa' nouă ani de puşcărie pentru că până la zece ani, îmi mai lipseau vreo câteva luni. în '90 am mai primit 1900 de lei, sub formă de indemnizaţie, tăt pentru anii de puşcărie. Atâta am primit atunci în '90. Pă urmă mi-o luat în considerare şi anii în care am fost partizan în munţi şi mi-o măi dat şase ani de câmpu' muncii. Am ajuns la o vechime de 40 de ani. Calculu' l-o făcut tăt aşa, adică la 1 an mi-o dat 1,5 ani vechime. Când o venit la putere ăştia ai fyoştri, ţărăniştii, am crezut că o să ne ieie mai bine în considerare. N-o fost aşa, că în '97 cei 6 ani de vechime mi i-o retras. Acuma recent, un coleg de la AFDPR, Macarie, care o fost în situaţia mea, o dat în judecată stătu' român şi o câştigat. Tăt el o vorbit pentru noi cu un avocat, că mai suntem vreo doi-tri, să ne ajute să ne recâştigăm drepturile. Doară scrie în ziar că nu o avut dreptu' să ne ieie respectivii ani de vechime. După câtva timp ne-o majorat indemnizaţia, la 150.000 pentru un an de închisoare, iar în toamna lu' 2000, la 300.000 pentru un an de închisoare. Sigur că io îs mulţumită de banii ăştia, că mă descurc, da' faţă de cât am suferit şi de cât cred că aş merita, nu sunt mulţumită.

Apoi, din '90 am început să mai povestesc, să mai vorbesc despre trecutu' meu. Până atunci, vreo 15 ani din viaţa mea o trebuiţ să-i uit. Am apucat a povesti la câte o prietenă sau la câte o vecină, însă nu la. tăţh Treptat o mai aflat ei din câte o carte sau ziar, că o început să să mai scrie despre mine[37]. S-o mirat şi să miră şi acuma. Am în bloc o asistentă, şi când am apărut în *Clujeanu',* în vara lu' 2000, o zâs către mine: *Iooi, o adus una' Clujeanu şi te-am văzut! Am spus că eşti prietena mea, că stai în bloc cu mine.* Ziariştii o aflat de mine şi o început să mă caute încă din '90. Am colaborat cu ei, le-am spus ce m-o întrebat. Cu toate astea, deşi nu m-am simţit dispreţuită, s-o mai

întâmplat să fiu ignorată. O fost un simpozion prin ’96, mi să pare că la Institutu’ de Istorie de aici din Cluj, despre luptele partizanilor din munţi. Era invitat şi Ion Gavrilă Ogoranu. Io chiar eram afară ca să-mi ieie un interviu la televiziune. N-o putut, că io am început să plâng, n-am putut vorbi. Apoi, aşa roşie cum eram la faţă de plâns, am mers înăuntru şi m-am aşezat lângă Lia Lazăr. Tocmai vorbea cineva de Gavrilă şi zicea c-o fost un erou. Atunci Liuţa s-o sculat în picioare şi o spus *că şi noi avem eroi.* S-o referit la mine. Cineva o zâs: *Să vină sus!*Era un scaun liber şi m-am urcat la tribună şi m-am aşezat acolo. O mai fost şi alţii care nu şi-o dat seama de asta, de suferinţa mea. De exemplu, de Muşlea[38], tare dezamăgită îs. Când m-am dus la el, la *Tribuna,* prin '90, cu un articol pentru Şuşmanii noştri, pentru lotu’ nostru, o luat manuscrisu’ şi o

zâs că-l dă în ziar. Nu l-o dat niciodată. Pă urmă şi-o cerut iertare când m-am întâlnit cu el, acasă la Dana Ţăranu[39]. Dana o ţânut şi ţâne foarte mult la mine. Sigur că am întâlnit şi oameni adevăraţi, care o ştiut aprecia suferinţa noastră. O amintesc aici pă Doina Cor- pea, care m-o prezentat Reginei Ana, când o venit la Cluj. Cu ocazia **asta,** a-o organizat un cockteil la UMRL[40] la care am fost şi io. Cei care ştiau limba franceză puteau să stea de vorbă cu Regina, da' pă mine m-o ajutat Doina Cornea să mă înţeleg cu Majestatea Sa. Io am cam uitat franceza pă care am învăţat-o în închisoare.

Dorinţa mea după Revoluţie o fost să fac cunoscut cine am fost noi, cei din grupul "Şuşman". N-am vrut să vorbesc atâta pentru mine, mai mult m-am simţit obligată să fac în aşa fel încât să ştie lumea de Şuşmani, de cei care o pierit. N-am vrut să rămână fără să să ştie cine o fost, de ce o fost fugiţi şi ce-o făcut. Pentru asta m-am zbătut, să-i scot şi pă ei la lumină, să vorbească cineva şi de ei. Era păcat să nu să ştie, că tătă lumea s-ar fi întrebat: *De ăia nu vorbeşte nimeni, oare cum s-o prăpădit? Ce s-o ales de ei?* N-ar fi ştiut nimeni cum o dispărut. Suntem datori să ne amintim de ei că, Doamne, mult o suferit. De multe ori erau necăjiţi şi plângeau. 0 fost vremuri grele să fii tăt timpu' hăituit de Securitate şi să umbli cu raniţa în spate după alimente, prin frig şi prin ploaie...

Merită multe povestite. Multe nu ţi le mai aduci aminte, cum o fost ele atuncia, cât erau de tragice. Cât de tristă era viaţa aia, de om hăituit, fără să fi făcut nimic, numa' că nu ai gândit ca ei. Că dacă ai fi făcut ceva ai fi zâs: *No, am făcut o faptă pentru care îmi merit soarta.* Te-ai fi simţit vinovat. Am greşit, am făcut, acuma suport consecinţele, da' aşa... Pentru ce? Că n-ai gândit ca ei? Că am vrut să fim liberi? Să ne exprimăm liber? Da' nu mai aveam ce să mai facem. Am intrat în horă şi am vrut să o ducem până la capăt. Şi aşa o trecut anii... Şi din an în an

am aşteptat să să schimbe ceva şi o fost tăt mai rău...şi tăt n-am scăpat. Io am scăpat, trăiesc... Da’ ceilalţi... Nici nu şi-ar fi închipuit ei că io voi scăpa şi ei vor muri toţi...

După ce aţi ieşit din închisoare, v-aţi mai interesat de soarta lui Mihai?

Da’, cum să nu, în '66 m-am dus la Răchiţele să mă interesez de el. Am fost cu motocicleta cu Grigorie. El ştia acum că io am mai fost căsătorită şi că primul meu soţ îi mort. I-am spus că vreau să văd dacă îi înregistrat la Primărie şi el o fost de acord să vină cu mine. M-am gândit atunci că ăia de la Beiuş o fi trimis scrisoare la primăria din Răchiţele să-l şteargă dintre cei vii. Am crezut că poate găsesc vreun act înregistrat, da’ n-am găsit nimic. Nu am stat mult în Răchiţele. Ne-am dus dimineaţa, cu motocicleta, am căutat la Primărie şi-am plecat. Nu aveau nimic despre el. Nici măcar unde este înmormântat nu ştiu...

în Răchiţele, la Primărie, miliţianu’ o vorbit tare urât cu mine. M-o luat la-ntrebări şi m-o insultat. Nu mai ştiu exact ce mi-o zâs, da’ tare m-am supărat. Tăt atuncea m-am întâlnit şi cu mama lu’ Mihuţ. De fapt, mai mulţi oameni din Răchiţele o venit să mă vadă, că nu mă văzuseră niciodată. Care o îndrăznit m-o mai întrebat una-alta. Nu m-o jicnit nimeni, erau prietenoşi. Da’ vă spun că mama lu’ Mihuţ era tare năcăjită. Săraca bătrânică... 0 venit la mine şi o plâns. Ce era să fac? O trebuit să-i spun cum o pierit băiatu’ ei. Prea multe nu am apucat să povestim că o venit miliţianu’ şi m-o luat în şuturi.

No, şi când ne-am întors la Cluj, ne-am băgat pă la Securitatea din Huedin şi l-am reclamat pă miliţian. Când ne-o eliberat pă noi din penitenciar ne-o zâs că nimeni n-are voie să ne reproşeze ceva sau să să lege de faptul că am fost în puşcărie. Dacă miliţianu’ s-o purtat urât cu mine, l-am reclamat. Mai târziu m-o-ntrebat cineva: *Ce i-ai făcut că l-o mutat de-aici?*|| mutaseră disciplinar în altă parte. O fost vina lui, că io nu i-am făcut nimic. Nu trebuia să să

lege de mine.

Io tot timpu' am continuat să mă gândesc la Mihai. Am avut şi o poză cu el când era militar, pe care am păstrat-o mult timp. Lui Grigorie nu i-am arătat-o, da' nu că ar fi fost gelos, că nu o zâs niciodată nimica, da' m-am gândit că-i mai bine aşa.

După '90, am revenit Ia numele de Jurj, că pă mine aşa mă cunoaşte lumea. Degeaba m-ar cunoaşte lumea de Costescu că nu m-ar şti nimeni că am fost fugită în munţi. în buletin am rămas mai departe Costescu, însă mi-o plăcut ca lumea să-mi spună Jurj. Tare mult mi-o plăcut să mă întorc la Jurj. Că Mihai o rămas tăt timpu' în sufletu' meu. Oooo, Mihai, tare bun o fost, o fost un copil fără mamă... Era şi foarte deştept, asta am apreciat foarte mult la el. Părintele Ieronim zăcea că Mihai o fost ucenicu' lu' Leon.

Eram tare fericită când mergeam cu Mihai pă munte, pă la colibele unde erau moţii cu vite şi cu oi. Mai cântau fetele din bucium şi io aşa de fericită mă simţeam. Eram în al nouălea cer. Oriunde mergeam, bătrânele mă rugau cu lapte, cu jintiţă, cu balmoş. Apoi ne aducea acasă câte un caş de 5-6 kilograme, îl puneam în cămară şi numa' tăiam felii şi mâneam dacă vroiam. Nu-mi trebuia pâine. Am fost tare apropiată şi legată sufleteşte de Mihai. De aia I-am şi urmat şi nu am nici un sentiment de regret. Aş fi regretat dacă nu l-aş fi urmat. N-aş fi avut linişte dacă l-aş fi abandonat. Pentru că şi el, săracu', prin orice greutăţi ar fi trecut, trebuia să mă vadă. De aia, atunci în '50, o şi zis şefu' ocolului silvic către securişti *să fie cu ochii pă mine că mă iubeşte soţu' şi vine acasă.* Cine ştie unde l-o aruncat după ce o murit... Nu i-o pus nici lumânare, nici nimica. Io îi aprind câte o lumânare de câte ori mă duc la biserică. Aşa că io îs liniştită că mi-am făcut datoria de soţie adevărată. L-am urmat pă munte şi mi-aş fi dat viaţa pentru el. Şi în anchetă multe am luat asupra mea ca să nu-l îngreunez pă el că nu eram sigură că o murit. Păcat de el

că o murit... Da' şi dacă nu murea când ne-o prins, tăt îl executau... Tăt la moarte îl condamnau... Numa' atâta l-am mai întrebat când ne-o pus jos acolo la Beiuş: *Ce să fac? Ce-iputea!* Noi n-am vrut să cădem în mâna lor...

Noi vă mulţumim mult. Cred că am stat de vorbă până acuma câteva zeci de ore. V-am obosit şi de multe ori credem că nu v-a fost simplu să vă amintiţi anumite momente din viaţa dumneavoastră. Ne-am dat seama pe parcurs că tot acest efort de reconstituire a reprezentat încă un sacrificiu pentru dumneavoastră.

N-o fost simplu, da' mi-o făcut plăcere, pentru că românii de azi şi de mâine trebuie să ştie prin ce am trecut noi. Am făcut un efort, da' cred că merită pentru că trebuie să rămână ceva după noi, iar vorbele-s vorbe şi scrisu-i scris.

Note

[1] Scărişoara Nouă, plasa Valea lui Mihai, în perioada interbelică în jud. Sălaj, actualmente în jud. Satu Mare. Populaţia conform Recensământului din 1930 era de 662 locuitori, dintre care români 651, maghiari 11. Din punct de vedere religios ortodocşi erau 636 iar restul greco-catolici, romano- catolici şi reformaţi, *Recensământul General al Populaţiei României (1930),* publicat de Sabin Manoilă, voi. II, Bucureşti, 1938, în continuare *Recensământul general...*

[2] Bârca, localitate centru de plasă, jud. Dolj. Populaţia era în 1930 de 4.632 , dintre care 4.332 români iar restul ţigani, unguri, germani, albanezi, evrei, etc. Din punct de vedere religios 4.603 erau ortodocşi iar restul romano catolici, reformaţi, mahomedani, *Recensământul General...*

[3] Scărişoara Veche, plasa Câmpeni, fostul judeţ Turda, actualmente în jud. Alba. Populaţia era în 1930 de 5.252, dintre care 5213 români iar restul ţigani, unguri etc. Din punct de vedere religios ortodocşi erau 5.246, iar restul greco-catolici, romano catolici, *Recensământul General...*

'în cursul lunilor septembrie şi octombrie 1940 au fost expulzaţi toţi locuitorii români din comunele: Sălard, Ianculeşti, Marna Nouă, Scărişoara, Diosig, Salonta, Sălacea, Ghenci, Tiriam, Pişcolţ, Lazuri, Peleşu Mare, Gelu, Baba Novac (judeţele Satu Mare, Sălaj, Bihor). Totalul acestor expulzări se cifrează la peste 10.000 de suflete. Cei care a trebuit să plece au pierdut o parte din bunurile mobiliare şi imobiliare (16.876 iugăre de pământ), Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond Conferinţa de pace

de la Paris, anul 1946, voi. 108, apud *Teroarea horthysto-fascistă în nord- vestul României, septembrie 1940-octombrie 1944,* coordonatori Mihai Fătu, Mircea Muşat, Bucureşti, 1985.

[4] Holod, plasa Ceica, în perioada interbelică în jud. Bihor. Populaţia era în 1930 de 774 persoane, din care 731 români. Din punct de vedere religios 692 greco-catolici, iar restul ortodocşi, romano-catolici, reformaţi, *Recensământul General...*

Este vorba de Emil Marian, cel mai mare proprietar din zonă. A fost foarte iubit şi respectat de cei care l-au cunoscut. Datorită şicanelor autorităţilor comuniste s-a sinucis. Pentru detalii se pot consulta mai multe înregistrări aflate în Arhiva Institutului de Istorie Orală din Cluj-Napoca. Subiecţii intervievaţi sunt locuitori din Bîrca, foşti angajaţi sau persoane care l-au cunoscut direct pe Emil Marian.

[5] Cooc, Plasa Câmpia Turzii, jud. Turda. Populaţia era în 1930 de 1176, din care români 1150, iar restul ţigani, evrei, maghiari. Din punct de vedere religios 1162 erau greco-catolici, iar restul ortodocşi, reformaţi şi mozaici, *Recensământul General...*

[6] Jadova, plasa Flondoreni, în perioada interbelică în jud. Storojineţ, Bucovina. După al doilea război mondial a intrat în componenţa URSS. Populaţia era în 1930 de 3458, din care 2591 ruteni şi ucraineni, 468 evrei, 199 români, 107 polonezi, 73 germani, 19 ruşi. Din punct de vedere religios *2760 ortodocşi, 468 mozaici, 174 romano-catolici, etc, Recensământul General...*

[7] Ţibeni, plasa Şiret, în perioada interbelică în jud. Rădăuţi. Populaţia era în 1930 de 3239 din care 3045 unguri, 105 germani, 38 evrei, 34 români, 3 ruşi şi un polonez. Din punct de vedere religios 3099 romano-catolici, 63 protestanţi, 41 mozaici, 23 ortodocşi, *Recensământul General...*

[8] Băileşti, oraş, jud Dolj. Populaţia era în 1930 de 13.169 din care 13.030 români, restul germani, bulgari, unguri, sârbi, ruşi, cehi, polonezi etc. Din punct de vedere religios 13.116 ortodocşi, restul romano-catolici, mahomedani, etc. *Recensământul General...*

[9] Răchiţele, plasa Huedin, jud.. Cluj. Populaţia

conform Recensământului din 1930 era de 1512 locuitori, toţi români. Din punct de vedere religios, 1503 erau greco-catolici şi 9 ortodocşi,. *Recensământul General...*

[10] Gilău, centru de plasă, jud. Cluj. Populaţia conform Recensământului din 1930 era de 3330 locuitori, din care 2041 români, 944 maghiari, 160 evrei, restul germani, ruşi, sârbi, armeni. Din punct de vedere religios 1970 greco-catolici, 886 reformaţi, 173 ortodocşi, 161 mozaici, 113 romano catolici etc, *Recensământul General...*

[11] Leon Şuşman s-a născut în 1910 în comuna Măhăceni, a absolvit Liceul „Titu Maiorescu" din Aiud şi Facultatea de Drept din Cluj. A lucrat la Garda Financiară, după care a practicat avocatura la Ocna Mureş. După al doilea Război Mondial, la propunerea autorităţilor comuniste de a intra în partid şi de a deveni judecător, a refuzat. De teama represaliilor, s-a refugiat în munţi. în noaptea de 19-20 iulie 1957, la Poşaga, pe Valea Arieşului, a avut loc o confruntare armată cu Securitatea. Leon Şuşman a fost rănit grav, fiind lovit de mai multe gloanţe în gât. A mai trăit cinci ore după care a decedat. în urma lui a rămas soţia şi patru copii, din care mezinul, Nicolae, nu şi-a cunoscut tatăl.

[12] Gheorghe Şuşman s-a născut în 1921 în comuna Măhăceni. După absolvirea şcolii primare a urmat şcoala de arte şi meserii din Arad. A luptat atât pe frontul de Răsărit cât şi pe cel de Apus, fiind decorat de mai multe ori. I s-a alăturat lui Leon, fratele său, în momentul în care acesta a fugit pe munte. Au rămas împreună până în noaptea de 19-20 iulie 1957, când a fost capturat de Securitate. A fost judecat de Tribunalul Militar din Cluj, ca şef de lot, condamnat la moarte şi executat la Gherla în 1958.

[13] Măhăceni, plasa Mihai-Viteazul, în perioada interbelică în jud. Turda. Populaţia era în 1930 de 967 locuitori din care 860 români, restul evrei, unguri, polonezi. Din punct de vedere religios 938 erau greco-catolici, restul ortodocşi, reformaţi, mozaici, *Recensământul General...*

[14] Ieronim Şuşman s-a născut în 1924 în Măhăceni. A urmat Facultatea de Teologie din Blaj şi a devenint preot greco-catolic. în această calitate s-a exprimat făţiş împotriva comunismului. Pentru activitatea sa religioasă, dar şi pentru

legăturile avute cu fraţii săi, a fost arestat şi închis în mai multe rânduri. Prima arestare a avut loc la 26 octombrie 1948, de Sf. Dumitru, la 3 zile de la hirotonisirea sa, iar ultima, în noaptea de înviere a anului 1967, la Cluj. A petrecut aproape 17 ani în temniţele comuniste şi a trecut prin închisorile Gherla, Cluj, Sibiu, Alba-Iulia, Turda, Caransebeş, Piteşti, Balta Brăilei (Giurgeni, Strâmba, Salcia) şi Aiud.

' în decembrie 1925 a fost redactat un memoriu *Plângerile moţilor la treptele tronului,* prin care era evidenţiat modul defectuos şi defavorabil moţilor în care fusese aplicată reforma agrară din 1921 în satele din Munţii Vlădeasa. Todor Şuşman, primar în Răchiţele, împreună cu Aurel Munteanu, protopop ortodox al Huedinului, Amos Frâncu şi Emil Siancu, s-au deplasat la Bucureşti pentru a înainta Regelui Ferdinand respectivul memoriu. Pentru detalii a se vedea Nicolae Şteiu, *Protopopul Aurel Munteanu erou şi martir al neamului,* Cluj-Napoca, 1998.

[15] Ioan Popa zis Ciota, în continuare Ioan Ciota.

[16] Dealu Botei, plasa Huedin, jud. Cluj. Populaţia conform Recensământului din 1930 era de 172 locuitori din care 171 români şi un maghiar. Din punct de vedere religios 142 erau ortodocşi, 27 greco-catolici şi un reformat, *Recensământul General...*

[17] Ioan Bortoş, în continuare Nuţu Bortoş.

[18] Călata, plasa Huedin, jud. Cluj. Populaţia conform Recensământului din 1930 era de 1.128 locuitori din care 1.111 români, 13 maghiari, 4 evrei. Din punct de vedere religios 1092 erau ortodocşi, restul greco-catolici, romano-catolici, reformaţi, mozaici, *Recensământul General...*

' Revolta de la Beliş a avut loc la 20 iunie 1951.(Arhivele Naţionale Direcţia Judeţeană Cluj, (ANDJC), Fondul Inspectoratului de Poliţie Cluj, dosar 68/ 195D f- 32.

[19] Poiana de Vaşcău, plasa Vaşcău, jud. Bihor. Populaţia era în 1930 de 787 locuitori, toţi români. Din punct de vedere religios 785 erau ortodocşi. *Recensământul General...*

’ Păhuiet – regionalism desemnând o pădure tânără şi foarte deasă.

’ Petrică a murit la Timişoara după Revoluţia din 1989. Avea doi copii.

[20] 11/12 noiembrie 1951, ANDJC, Fondul Inspectoratului de Poliţie Cluj, dosar 68/1951, f. 78.

[21] Această zonă este recunoscută pentru potenţialul carstic, reprezentat de nenumărate peşteri şi avene.

[22] Ferice, plasa Beiuş, jud. Bihor. Populaţia conform Recensământului din 1930 era de 1029 locuitori din care 1026 români şi 3 evrei. Din punct de vedere religios 1025 erau ortodocşi, iar restul mozaici şi greco-catolici, *Recensământul General...*

[23] Budureasa, plasa Beiuş, jud. Bihor. Populaţia conform Recensământului din 1930 era de 933 locuitori, din care 880 români, 7 maghiari, 6 evrei şi un german. Din punct de vedere religios 891 erau ortodocşi, 19 greco- catolici, iar restul romano-catolici, reformaţi şi mozaici, *Recensământul General...*

[24] Bunteşti, plasa Beiuş, jud. Bihor. Populaţia conform Recensământului din 1930 era de 708 locuitori, din care 699 români, 7 evrei, un ceh şi un ungur. Din punct de vedere religios 698 erau ortodocşi, restul mozaici, romano-catolici, greco-catolici şi reformaţi, *Recensământul General...*

[25] Sudrigiu, plasa Vaşcău, jud. Bihor. Populaţia conform Recensământului din 1930 era de 662 locuitori, din care 501 români, 95 unguri, 52 evrei,
germani, sârbi, polonezi. Din punct de vedere religios 472 erau ortodocşi, 58 mozaici, 50 reformaţi, 47 romano-catolici, 26 greco-catolici, 9 baptişti.

‘ Aproximativ 2 cm adâncime.

[26] Traniş, plasa Huedin, jud. Cluj. Populaţia conform Recensământului din 1930 era de 1203 locuitori din care 1197 români. Din punct de vedere religios 1176 erau greco-catolici, 26 ortodocşi şi un mozaic, *Recensământul General...*

’ Pr. Gheorghe Dragoş Braica, *MediculIosif Capota,* în „Renaşterea”, anul XI, 7-8 (127-128) iulie-august 2000.

' Pentru detalii a se vedea studiul introductiv din volumul de faţă.

" Pasăre răpitoare de noapte asemănătoare cu bufniţa.

* Tuioşă – regionalism care exprimă un dezechilibru mintal.

' Pentru evoluţia articolului 209 Cod Penal în perioada 1948-

1960 a se vedea Octavian Roske, *Accente în strategia colectivizării. Articolul 209 Cod Penal,* în „Arhivele Totalitarismului”, an II, nr. l-2/1994.

* Eusebiu Cutcan, preot greco-catolic, devine fugar după 1948 odată cu desfiinţarea abuzivă a Bisericii Greco-Catolice. în 1950, după ce intrase într-un grup înarmat de luptători anticomunişti, a fost arestat A fost anchetat, bătut şi condamnat la 14 ani de închisoare.

* Fiică de ministru naţional ţărănist.

[27] Nedici Vida (Vidosa), originară se pare din Turda. în septembrie 1949 lucra la Securitatea din Timişoara ca translatoare şi anchetatoare. Era vestită pentru neverosimila ei cruzime şi pentru metoda de tortură preferată: bătaia cu creionul la testicule. în august 1950 a fost condamnată la moarte într-un grup de persoane acuzate pentru spionaj în favoarea lui Tito. A fost graţiată când s-au reluat relaţiile României cu Iugoslavia şi pensionată cu gradul de colonel. După eliberare a fugit în Iugoslavia de frica deţinuţilor pe care îi torturase îngrozitor şi care juraseră să o ucidă.

[28] Grupul „Arnăuţoiu-Arsenescu” s-a format în 1949 pe versantul sudic al Munţilor Făgăraş, în judeţul Argeş. Grupul şi-a desfăşurat activitatea anticomunistă în zona localităţilor Nucşoara, Slatina, Corbi, Domneşti, Poenărei, Stăneşti. Grupul şi-a încetat activitatea în mai 1958, când au fost prinşi ultimii partizani, Maria Plop, Toma Arnăuţoiu, Petre Arnăuţoiu. Pentru a nu fi prins, Constantin Jubleanu s-a sinucis. După ce au fost prinşi, Maria Plop a fost condamnată la muncă silnică pe viaţă şi a murit în timpul detenţiei, iar fraţii Arnăuţoiu au fost condamnaţi la moarte şi executaţi. Pentru detalii a se vedea Ioana-Raluca Voicu-Arnăuţoiu, *Luptătorii din munţi,*

Toma Arnăuţoiu. Grupul de la Nucşoara, documente ale anchetei procesului şi detenţiei, Bucureşti, 1997.

[29] Fiica Măriei Plop este Ioana-Raluca Voicu-Arnăuţoiu.

[30] Lia Lazăr, fiica fruntaşului naţional ţărănist Ilie Lazăr. Pentru detalii despre personalitatea lui Ilie Lazăr a se vedea Ilie Lazăr, *Amintiri,* Bucureşti, **2000**.

[31] La interogatoriu, Mihuţ Gheorghe a fost întrebat dacă Lucreţia Jurj a fost sau este însărcinată. Mihuţ Gheorghe a răspuns negativ la ambele întrebări.

[32] Baci, localitate lângă Cluj-Napoca.

' Este vorba despre profesorul Leon Daniello.

[33] Someşul, întreprindere de tricotaje în Cluj-Napoca.

[34] Recaş, localitate în jud. Timiş.

[35] Flacăra, întreprindere de confecţii în Cluj-Napoca.

[36] Spicul, fabrică de pâine în Cluj-Napoca.

[37] Articole publicate despre Lucreţia Jurj şi grupul „Şuşman”: *Voix de l’effroi. La Roumanie sous le communisme. Récits et témoignages, Bucureşti, 2000, p. 200-206; Clujeni ai secolului XX, dicţionar esenţial,* Cluj-Napoca, 2000, p. 165; Constantin Mustaţă, *Amintiri pentru Mileniul III,* Cluj-Napoca, 2000, pg. 131-137; *România Liberă,* 15 octombrie 1991; *NU,* nr. 73, aprilie 1992; *Memento,* publicaţie periodică a Asociaţiei Foştilor Deţinuţi Politici Timiş, an II, nr. 16(24), octombrie 1992; an VII, nr. 3(49), august, 1997; *Cotidianul,* 24 februarie 1995; *Clujanul,* nr. 16/ 20-26 iunie **2000**.

[38] Directorul Postului de Radio-Televiziune din Cluj.

[39] Dana Ţăranu, profesoară de engleză, preşedinta Fundaţiei Culturale „Memoria”, filiala Cluj. Fiica psihologului Nicolae Mărgineanu, profesor la Universitatea din Cluj, deţinut politic între 1948-1964.

[40] Uniunea Mondială a Românilor Liberi, Filiala Cluj.

Lucreţia Jurj la ieşirea din închisoare (21 iunie 1964)

Lucreţia jurj împreună cu familia la Scărişoara Nouă (1964)

Lucreţia Jurj în 1976

Grigorie Costescu

Lucreţia Jurj astăzi

EPILOG

în 26 septembrie 2001 am fost împreună cu dumneavoastră în Călata, Mărgău, Răchiţele, Scrind şi Brăişor. Nu aţi mai văzut aceste locuri din 1966, când aţi fost să vă interesaţi de Mihai. Cum vi s-au părut satele, oamenii, ce impresii aveţi acum, după 35 de ani?

în 1966 nu am stat de vorbă decât cu mama lui

Gheorghe Mihuţ. Atunci m-o luat Miliţia la întrebări, că ce caut eu în sat...

Acum... am avut emoţii, că mi-o spus Teodor Morar din Mărgău să nu mă duc acolo, că cine ştie cum o să mă primească lumea. Da' mi-am făcut curaj şi m-am dus. O fost o mare bucurie să-l întâlnesc pă Ianc Onuţ, pă Teodor Morar, pă nepoata lui Ion Ciota, Susana, pă fata şi pă ginerele lu' Bortoş, pă fratele lu' Gheorghe Mihuţ, pă Teodor Suciu, pă Vasile Moldovan şi pă fata lu' Neag Teodor. Toţi îs oameni deosebiţi, care în vremuri foarte grele o fost alături de noi şi care o pătimit foarte mult. Pă mulţi dintre ei nu i-am văzut niciodată, da' parcă i-aş fi cunoscut de când îi lumea. Parcă mi-o fost toţi fraţi şi prieteni. Când am văzut pe unu' care am ştiut că o suferit cu mine, m-am bucurat ca şi când aş fi văzut un frate.

Fratele lui Mihuţ era aşa de emoţionat că nici nu avea cuvinte să-şi exprime bucuria. Nici soţiei lui parcă nu-i venea să creadă că suntem acolo. El o spus că o vrut să mă caute, da' i-o fost teamă că n-o să-l primesc. I-am lăsat adresa să mă caute...

De fiica lui Nuţu Bortoş tare mi-o plăcut. Ea o ţânut mult la tatăl ei şi, săraca, nu mai are nimic care să-i amintească de el...

Şi de întâlnirea cu Leontina Moldovan m-am bucurat... Ea nu îşi mai aduce aminte că am fost împreună la închisoare... Cred că o bătut-o tare de tot Securitatea...

Cel mai dificil mi-o fost să o văd pe fata lui Teodor Neag din Dealu Boţii. Ea era mică atunci când ne-am adăpostit la ei în şură şi nu ne-am văzut. Avea trei ani când l-o împuşcat Securitatea pe tatăl ei... Pe tatăl acestei fete îl am pe conştiinţă, că l-o omorât Securitatea şi o rămas în urma lui trei copii, iar soţia lui era însărcinată şi o născut apoi la Securitate în Cluj. Foarte greu mi-o fost, însă n-am avut ce face altceva decât să-mi cer iertare pentru ce-o fost în toamna lu' 1951... Da' îi mulţumesc la Dumnezeu că o avut grije de familia lui Teodor. Cel puţin fata care îi

căsătorită în Scrind şi cu care m-am întâlnit io are o situaţie bună şi una dintre cele mai frumoase gospodării din câte am văzut în zonă.

După ce am venit acasă, parcă eram alta. Aveam senzaţia că am scăpat de o povară, da' din cauza emoţiilor nu am putut să dorm.

Acum îs mai liniştită că m-am întâlnit şi am stat de vorbă cu oamenii. Aţi văzut că nici unu nu regretă nimic, nu îi supărat, chiar dacă o suferit... Ei se mândresc că ne-o sprijinit... Şi cei pe care i-am întâlnit pe vale sunt puţini, doar o parte din cei care ne-au ajutat...

A fost o zi plină de emoţii, pe care n-am s-o uit. Mi-o părut rău că o fost vremea rea, o plouat şi nu ne-am putut duce până în Ponor. Aş vrea să merg acolo deşi casa noastră nu mai îi... Aş vrea să mai văd, măcar odată, locul unde l-am întâlnit pe Mihai... şi de unde am plecat în munţi...

Ioan Mihuţ, fratele lui Gheorghe Mihuţ (septembrie 2001)

Florica Pleşa, fiica lui

Teodor Neag din Dealu Boţii (septembrie 2001)

Nicolae şi Catrina Giurgiu – ginerele şi fiica lui Ioan Bortoş (septembrie 2001)

Teodor Moraru, susţinător al grupului „Şuşman“ (septembrie 2001)

Vasile Moldovan, susținător al grupului „Șușman" (septembrie 2001)

Teodor Suciu, membru al grupului „Șușman" (septembrie 2001)

Iane Onuț, susținător al grupului „Șușman" (septembrie 2001)

Sofia Sârzia, nepoata lui Ioan Popa (Ciota), septembrie 2001

Leontina Moldovan, susținătoare a grupului „Șușman" (septembrie 2001)

Cuprins

„Dorinţa mea, după Revoluţie, o fost să fac cunoscut cine am fost noi, cei din grupul „Şuşman“. N-am vrut să vorbesc atâta pentru mine, mai mult m-am simţit obligată să fac în aşa fel încât să ştie lumea de Şuşmani, de cei care o pierit. N-am vrut să rămână fără să să ştie cine o fost, de ce o fost fugiţi şi ce-o făcut. (...) Suntem datori să ne amintim de ei că, Doamne, mult o suferit. (...) O fost vremuri grele să fii tăt timpu' hăituit de Securitate şi să umbli cu raniţa în spate după alimente, prin frig şi prin ploaie...

Cât de tristă era viaţa aia, de om hăituit, fără să fi făcut nimic, numa' că nu ai gândit ca ei. Că dacă ai fi făcut ceva, ai fi zâs: *No, am jcicut o faptă pentru care îmi merit soarta.* Te-ai fi simţit vinovat. Am <; greşit, am făcut, acuma suport consecinţele, da' aşa... Pentru ce? Că n-ai gândit ca ei? Că am vrut să fim liberi? Să ne exprimăm liber?

Merită multe povestite. Multe nu ţi le mai aduci aminte, cum o fost ele atuncia, cât erau de tragice (...) N-o fost simplu, da' mi-o făcut plăcere [să povestesc], pentru că românii de azi şi de mâine trebuie să

ştie prin ce am trecut noi. Am făcut un efort, da' cred că merită pentru că trebuie să rămână ceva după noi, iar vorbele-s vorbe şi scrisu-i scris."

LUCREŢIA JURJ

